

Levde lærerliv

Volda-læreren
i brevbøker 1930–1995

Kjell-Arild Madssen

Levde lærerliv

Kjell-Arild Madssen

Levde lærerliv

Volda-læreren i brevbøker 1930-1995

ÇAPPELEN DAMM AKADEMISK

© 2020 Kjell-Arild Madssen

Dette verket omfattes av bestemmelsene i Lov om opphavsretten til åndsverk m.v. av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC-BY-NC-ND 4.0. Denne lisensen lar andre kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, under forutsetning av at det oppgis korrekt kreditering og lenke til lisens. Dette kan gjøres på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av verket. Materialet kan ikke benyttes til kommersielle formål. Dersom du remixer, bearbeider eller bygger på materialet, kan du ikke distribuere det endrede materialet.

Lisensvilkår: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.no>

Boka er utgitt med støtte fra Høgskulen i Volda. Denne boka er utgivelse nr. 38 i skriftserien *Kyrkjefag Profil*. Dette er en fagfelleverdert monografi.

ISSN print: 1502-7929

ISSN online: 2703-8076

ISBN trykt bok: 978-82-02-70719-4

ISBN PDF: 978-82-02-68383-2

ISBN EPUB: 978-82-02-70716-3

ISBN HTML: 978-82-02-70717-0

ISBN XML: 978-82-02-70718-7

DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.116>

Omslagsdesign: HAVE A BOOK

Forsidebilde: Karl Straumes maleri er fra 1946 og viser Volda lærarskule med Kristvik-familiens hus til høyre. I bakgrunnen til høyre for lærerskulebygninga ses litt av «Småbruket», som hadde både ei stor og ei lita løde, stabbur, vognhus, jordkjeller og slaktehus. Maleriet er ei gave fra familien Kristvik til Volda lærarskule. Bildet er brukt med tillatelse fra Straumes etterkommere.

Cappelen Damm Akademisk/NOASP
noasp@cappelendamm.no

Forord

På 1990-tallet fikk *Volda lærarskule*, som det en gang het, en rekke brevbøker eller klassebøker skrevet av kull fra 1930- og 1940-tallet. Representanter for dem, som over mange tiår – bokstavelig talt – hadde ført bøkene i penne, møtte fram for høytidelig å overrekke bøkene til skolen. De var nok klare over at de sto for noe forgangent, men de var samtidig stolte over og overbeviste om at deres historier var viktige. De representerte en arv de ikke ville skulle bli glemt.

Interessa for slike «levd liv-tekster», sjølbioграфiske tekster, minnetekster, dagbøker – teksttypen har mange navn – har de siste tiåra vært økende. Med ujamne mellomrom har det vært avvikla nasjonale og regionale innsamlinger av slike tekster. Dette har vært et internasjonalt fenomen, på engelsk oppsummert i begrepet *life writing*, som er blitt et tverrfaglig forskingsfelt, der ei lang rekke fag inngår: historie, sosiologi, kulturstudier, psykologi, litteratur- og språkstudier.

Levd liv-tekstene kan omfatte både muntlige og skriftlige tekster og bildetekster. Det materialet som inngår i denne framstillinga, er brevbøkene til seks klasser som gikk ved Volda lærarskule i perioden 1930–1949. Brevbokskrivinga har ulik lengde. En klasse holder på i fire år, to andre i over 50 år, riktignok med noen opphold. De to som holder på lengst, slutter ikke skrivinga før ut på 1990-tallet. Det er stort sett handskrevne tekster, etter hvert supplert med fotografier, tegninger, avisnotiser, dødsannonser, minneord, noter og dikt. Til sammen omfatter materialet rundt 7000 sider, og gir et bilde av levd lærerliv hos en generasjon lærere som fikk utdanninga si i Volda, og i en skolekultur særlig prega av rektor Erling Kristvik.

Framstillinga vil ha et overgripende mentalhistorisk perspektiv. I brevbøkene diskuteres pedagogikk, boforhold, målsak, religion, skoleorganisering, politikk og kultur. Prosjektets materiale er tekstene, breva, og de bør derfor også dokumenteres. Det er bare gjennom å gjengi skrivernes stemmer at en slik dokumentasjon kan skje.

FORORD

Tekstene er gjengitt slik de er formulert, dvs. med skrivernes rettskriving og tegnsetting. Eneste endring som er gjort, er at understrekinger er erstatta av kursivering. Åpenbare feilskrivinger er også retta.

I navnelistene er elevenes hjemsted anført. Dette er adressene elevene står oppført med i «Elev- og studentregister 1895–1995» i *Forkynning, felleskap forskning. Volda lærarskule 1895–1995* (1995).

Takk til Gaute Hareide som har stått for all bildereproduksjon. Takk også til Pål Hamre, Narve F. Birkeland, Torbjørn Urke og Widar Madssen for hjelp, råd og kommentarer underveis.

Innhold

Materialet	9
Brevboka som teksttype	12
Livsminner som forskingsfelt	19
Volda lærarskule: rekruttering og kultur	26
Lærerne	36
Brevbøkene	42
Fireårig klasse, A-klassen, 1930-1934	42
Fireårig klasse, B-klassen, 1930-1934	46
Bind I, 1939-1944	48
Bind II, 1980-1990	56
Bind III 1990-1992	70
Fireårig klasse, B-klassen, 1931-1935	73
Bind I, 1946-1953	74
Bind II, 1953-1973	85
Bind III, 1973-1982	93
Bind IV, 1982-1992	95
Skrivinga avsluttes	105
Toårig klasse, B-klassen, 1939-1941	109
Bind I 1941-1942	109
Bind II 1942-1944	128
Bind III 1944-1946	142
Bind IV 1946-1949	161
Fugl Føniks, 1975-1993	170
Om å bli gammel	177
Skriveprosjektet går mot slutten	180
Toårig klasse, 1940-1942, B-klassen	190
Fireårig klasse, 1945-1949	208
I de store linjers riss	215
Kilder	226
Primærmateriale	226
Minnebøker, utrykt	226
Litteraturliste	226
Tidligere utgivelser i Kyrkjefag Profil	232

Materialet

I magasinet til biblioteket ved Høgskulen i Volda ligger 21 bind «brevbøker». Til sammen utgjør materialet om lag 7000 sider. Noen av bøkene er paginerte og har personregister; de fleste er upaginerte. Det meste er handskrevet. Bøkene er vanlige skrivebøker uten linjer og med stive permer, enten i A4- eller A5-format, men det er også flere «bind» som er sammenstifta og satt inn i A4-ringpermer, trulig fordi bøkene etter hvert er gått i oppløsing. Skriverne omtaler tekstsamlingene dels som «klassebok», dels som «brevdagbok» eller bare «brevbok».

Det er seks klasser som har gitt brevøkene sine til HVO:

Klasse 4A, kullet 1930-1934, var en del av det første fireårige kullet ved lærerskolen. Her gikk det både menn og kvinner. Det eneste bevarte bindet går fra 1946 til 1976, men med et par lange opphold. Det må ha vært et tidligere bind, som seinere er kommet bort. I innledninga til det bevarte bindet heter det at «opptaket til brevboka vart gjort på Elevstemna ved lærarskulen 1936», to år etter at de hadde avlagt lærerprøva.

Klasse 4B, 1930-1934, utgjorde den andre halvparten av dette første kullet. Her gikk det bare menn. Boka begynner i 1939 og avsluttes i 1992. Det er tre bind, ett i A5-format og to i A4-format. Brevprosjektet begynner fire og et halvt år etter at klassen avla lærerprøva. Det første bindet går fra januar 1939 til oktober 1944 og er upaginert og på om lag 500 sider. Boka ligger så nede i 36 år, helt fram til våren 1980. Da tas skrivinga opp igjen og føres vidare i bind 2 og 3. Sluttstrek settes sommeren 1992. Til sammen er denne klasseboka på rundt 1000 sider. Sjølve skrivetida omfatter to perioder på seks og tolv år. Inkluderes oppholdet i skrivinga, går det 53 år mellom mellom første og siste brev.

Det andre fireårige kullet, 1931-1935, var også delt i to klasser. A-klassen hadde både menn og kvinner, B-klassen bare menn, og det er denne

klassen som har brevbok. Tekstsamlinga til 4B, 1931–1935, begynner over ti år etter at de tok lærerprøva, og dekker perioden 1946–1992. Tekstene foreligger i fire store bøker i A4-format, til sammen om lag 1500 sider, som omfatter en periode på 46 år.

Den fjerde brevboksamlinga er fra «B-klasse 1941», som det står på omslaget til første bind. Dette er toårig studentklasse, 1939–1941. Klassen hadde 30 elever, 15 menn og 15 kvinner, pluss en hospiterende elev i 1940–1941. Tekstene er dels i skrivebøker, A5-format, dels samla (trulig i ettertid), sammenstifta og satt inn i A4-ringpermer. I alt er det ni «bind», dvs. bøker og ringpermer. Tekstsamlinga er paginert og slutter på side 3758! Heller ikke denne er likevel sammenhengende i tid. Skrivninga begynner i oktober 1941, bare noen måneder etter at klassen hadde tatt lærerprøva. De første fire binda (side 1–1535) omfatter tida fra oktober 1941 til april 1949. Så kommer et langt opphold. Ett bind er tydeligvis blitt borte. Da skrivninga tar til igjen i januar 1975, er det på side 2001. Det vil si at om lag 500 paginerte sider fra perioden 1949 til 1975 er borte. Trulig har bindet som er borte, bare dekt deler av denne tida. Vurdert ut fra denne klassens skriveglede og skriverundenes korte «omløpshastighet», er det lite trulig at de 500 sidene som er borte, kan ha dekt hele perioden fra 1949 til 1975. Store deler av dette oppholdet på over 25 år har prosjektet sannsynligvis ligget nede. Fra 1975 føres boka sammenhengende fram til sluttstrek settes i desember 1995. Da omfatter teksten – med de nevnte avbrudda – perioden fra 1941 til 1995, i alt 54 år.

Den femte samlinga er to skrivebøker i A5-format. På omslaget på det første bindet står det «Omgangsskulelæraren». På en flott tegna vignett på første side er boka kalt «Brevbok for kl. B, Volda 1941–42». Dette er toårig studentklasse, 1940–1942. Klassen hadde både menn og kvinner. Det første brevet er datert april 1942. Klassen var da spredt for alle vinder etter at NS-myndighetene hadde stengt skolen julaften 1941, og kullet fikk ikke fullført utdanninga. Brevboka omfatter perioden fra 1942 til 1946. Det første bindet (upaginert) går fra april 1942 til juni 1944. Det andre (paginert) går fra mai 1943 til desember 1946. Det vil si at de to binda overlapper hverandre. Ei tid har det tydeligvis vært to bind i omløp samtidig.

Den sjette og siste brevboka er for fireårig klasse, 1945–1949, som er det første fireårige etterkrigskullet. Det er to upaginerte skrivebøker i A5-format. Det er usikkert når klassen begynte brevbokprosjektet. Første brev i

den bevarte boka er datert oktober 1953, og er et forsøk på en ny start fordi – som det heter innledningvis – «det ser ut til at den fyrste klasseboka er komen bort». Tekstsamlinga omfatter i alt 16 år, tida 1953–1969.

I framstillinga av materialet vil klassenes brevbøker bli omtalt hver for seg. Alternativt kunne en meir syntetiserende og tematisk overgripende form vært valgt, der en kryssklypte fra alle bøkene ut fra noen tematiske overskrifter. Ved å omtale bøkene enkeltvis vil det bli noen gjentakelser i den forstand at enkelte tema går igjen i så å si alle klassene. Denne type gjentakelser er ikke nødvendigvis bare en ulempe. I stedet for å peke på et tema med noen få eksempler vil framstillinga forhåpentligvis få litt mer preg av det etnografene kaller «thick description». Ved å beholde den enkelte klassebok som en enhet i framstillinga, blir ulike tema også noe ulikt kontekstualisert, og tidsdimensjonen – at klassene fikk sin utdanning mellom 1930 og 1949 – blir tydeligere. Viktigst er likevel dette: Det framgår klart at skriverne ved å gi brevbøkene til Høgskulen i Volda følte at de ga «lærarskulen sin» en viktig og verdifull dokumentasjon av levd lærerliv, et liv de så tilbake på i takknemmelighet. En gjennomført tematisk framstilling ville lett kunne usynliggjøre de individuelle klassebøkernes egenstemme.

Materialet som inngår i framstillinga. Brevbøkene er dels overlevert i original form som skrivebok, dels i ettertid samla i permer fordi skrivebøkene har gått i oppløsning. Materialet utgjør rundt 7000 stort sett handskrevne sider. Foto: Gaute Hareide.

Brevboka som teksttype

Brevsjangeren er stor, uensarta og gammel. I gresk-romersk kultur var brevet en kultivert og retorisk fornem sjanger. Brevet – av latin *brevis*, «kort» eller «kort sending» – blei kristna gjennom Det nye testamentets mange apostelbrev, som typisk var en kommunikasjon fra et jeg til et definert internt fellesskap, og dette sjangertrekket preger også i høy grad brevøkenees tekster. Voldabreva er brev fra den ene til de mange, som har det felles at de gikk i samme klasse ved Volda lærarskule.

De to fireårige B-klassene 1930–1931 og 1931–1935 hadde bare menn. A-klassene i begge kulla hadde både menn og kvinner. Det hadde også de to toårige artiumsbaserte klassene, og fireårig klasse 1945–1949. Kjønn er én dimensjon i brevøkene. De énkjønna og de tokjønna klassene tematiserer litt ulike sider ved lærerarbeidet. Kvinnestemmene trekker særlig inn kjønnsaspektet ved å skulle være både lærer, mor og ektefelle. I den grad menn kommer inn på kjønnsforskjeller, så er det gjerne ved å hevde at lærerinnene passer bedre i småskolen enn i storskolen. Omsorg settes opp mot faglighet.

I et historisk perspektiv var brevsjangeren lenge oftest en kommunikasjon mellom menn. I «*I Venskabs Paradiis*». En studie i maskulinitet og vennskap mellom menn (2001) tar Marianne Berg Karlsen for seg brevskrivinga mellom Conrad Nicolai Schwach og Maurits Christopher Hansen i første halvdel av 1800-tallet. Hun finner at «romantiske vennskap» mellom menn både var utbredt og akseptert, «menn kunne fritt uttrykke varme og kjærlige følelser overfor hverandre. Denne friheten synes ikke å ha vært senere generasjoners menn forunt». Denne type intimitet er det likevel få spor av i brevøkene.

Jostein Fet skriver i *Skrivande bønder*. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850 (2003) under overskrifta «Venskap, kjennskap og kjærleik»

om det «omfattande nettverket av venskapsband», som lar seg lese ut av de mange privatbrevsamlingene i de gamle bygdesamfunna. «Nettverket omfattar nesten utelukkande menn» (Fet 2003: 331). Fet omtaler særlig breva mellom lærere, som tydelig «har preg av alliansesøking», men slik at det «er først og fremst *venskap* brevskrivarane søkjer». Bak ligger «ei brorskapskjensle som vi elles finn berre hos haugevener, og eit medvit om læraren sitt høge kall som vegvisar for ungdomen» (s. 332). Denne tradisjonen lever vidare i brevbøkene.

Et tidlig eksempel på noe som må kalles ei slags brevbok for lærere, er *Annal for Skolelærere i Ørschougs Præstegjeld 1807–1808*. Annalen er på 60 sider, og er trykt i *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* i 1933, 1934 og 1935 (Strømme 1933–1935).¹ Ni lærere skreiv på omgang i vel ett år. Gjennom i alt 19 innlegg drøfter vestlandske omgangsskolelærere rasjonalisme og opplysningsteologi opp mot mer ortodokse og pietistiske holdninger (Fet 1995: 102, Fet 2003: 27f.). Herfra går det linjer fram til brevbøkene som inngår i dette materialet. En slik kommunikasjon med utgangspunkt i klassefelleskapet blir en bekreftelse på en form for sosial kapital basert på tillit og felles normativt grunnlag.

Klasseboka, eller brevboka, kan ses i forlenginga av slike perspektiv. Kull- eller klassebrevbøker var en utbredt sjanger på 1900-tallet. Det kan se ut som at det å ha klassebok i lærerutdanningsmiljøa ei tid nesten var mer en regel enn et unntak. Husstellærerinneskullet 1941–1942 ved Statens lærerinneskole i husstell på Stabekk førte brevbok, «Kjøttgryta», fra 1943 til 2003. Sju bøker blei overlevert Statsarkivet i 2014, og fikk stor omtale, og blei høsten 2020 til en tv-serie.

En tidlig kortversjon av klassebrevboka finner vi i de små minnebøkene, der kullkamerater skreiv små minner og hilsener før deres veier skiltes – ikke ulikt barns minnebøker i mer moderne tid. Biblioteket til Høgskulen i Volda har ei lita skrivebok med stiv perm og med handskrevet tittel, *Minder for S M Digerness*. Den tilhørte Sivert Digernes (1866–1900). Han var fra Ørsta og gikk på Volden høiere almueskole i 1882–1883 (Furseth 2011: 173ff.). Skolekamerater har ført inn korte hilsener, gjerne med ei oppfordring om ikke å glemme hverandre. Det kan være et skriftsted («Brødre! Vorder ikke

1 Annalen blei satt i gang av Peter Olaus Strømme (1775–1859), lærer og klokker i Ørskog prestegjeld.

børn i forstand, men værer børn i henseende til ondskab, i forstand derimod værer fuldvoksne, 1. Kor. 14.20»), et salmevers («Som tørstige Hjort monne skringe (...), Landstad 518,1»), et dikt (Ibsens «Vi vandre med freidigt Mod») eller en kort hilsen: «Nu er skoletiden endt, kjære Sivert; her skiller vor vei; men jeg håber, at du ikke så snart vil udslette i erindringen din gode og trofaste ven og skolekammerat», signert Math. S. Vatne, «en Ørsting, som du». Ofte avsluttes hilsenene med «Breve ventes».

Sivert Digernes var 16 år i 1882. Denne typen minnebok var vanlig også blant mer voksne elever i lærerskolen. *Minne fraa lærarskula i Volden* er minneboka til Johannes Gausdal (1888–1981). Tittelen er trykt med gullbokstaver og boka har stive permer. Den seinere så kjente Santalmisjonæren fra Gomsdalen i Geirangerfjorden gikk i Volda fra 1909 til 1911, og klassekameratenes minner – også her i form av korte dikt (Ibsen, Bjørnson, Kristofer Janson), tekstsitat og bibelhenvvisninger – er fra våren 1911, like før deres veier skiltes. Gausdal var da 23 år. En typisk tekst er slik: «Det er gildt aa sitja med ven ilag,/ paa same benken fraa dag til dag/ Berre leidt me no skiljast maa./ Kva tid me atter ein annan sjaa?/ Um so sku henda me ei skal finnast/ eg vonar likevel du vil meg minnast./ Takk for samveret! Lukka til!». Fra disse minnebøkene kan klassebrevboka ha utvikla seg som et mer kollektivt prosjekt for å holde kontakten og videreføre klassefelleskapet. Det framgår av materialet at brev bøker må ha vært vanlig i mange lærerskoleklasser på denne tida. Det refereres flere ganger til andre klassers bøker, noen ganger som et forbilde, som en ønsker å kopiere, andre ganger for å advare, fordi det også viser seg at prosjektene etter ei tid ofte havarerte.

Tekstene i brevøkene har ei rekke fellestrekk, som gjør at vi kan snakke om en brevøksjanger. Sjangerbegrepet er innbakt i mye teori og har mange definisjoner. Dette er én: «En genre är en bestämd, retorisk organiserad diskurs, som både skriver in sig i och blir inskriven av en konsensus om just denna genre inom en viss tolkingsgemenskap» (Erslev Andersen 1992: 89). Brevboktekstene har, som vi skal se, en klart «retorisk organisert diskurs», som så å si alle skriverne forholder seg til. Sjøl om det i løpet av åra er en naturlig utvikling i hva man skriver om, så er det tydelig at sjangeren fra første tekst styrer skriverne inn i et tolkings- eller forståingsfelleskap, som i praksis blir en mal for hva en skriver om, og

på hvilken måte en gjør det. Noen ganger formulerer initiativtakerne til skriveprosjektet sjøl en slik mal, andre ganger ser den ut til å ligge der som en innforstått norm.

Opplevinga av fellesskap er overraskende sterk. Mange av elevene så hverandre aldri igjen, men kunne likevel gjennom store deler av livet dele tanker, erfaringer, problem og utfordringer, som av og til kan virke svært personlige, nesten private. Dels kan dette forstås som et sjangertrekk i den forstand at brevboka lett åpner for en viss «intimitet». Dels kan det nok også ses som et uttrykk for den sterke sosialiseringa som lå i den tida de var i lag i et klassefellesskap i Volda. I en fireårig klasse hadde elevene 36–37 undervisningstimer sammen i løpet av ei uke. Til dette kom som regel mange timer uorganisert samvær – på hybler, kafeer og på tur. I tillegg kom det organiserte samværet gjennom mållag, venelag. Til sammen utgjorde dette en sterkt sosialiserende kultur, som ut fra et nåtidssynspunkt kan virke invaderende, nesten totaliserende. Det er dette situasjonsbetinga utgangspunktet – fellesskapet i Volda i lærerskoletida – som er det tekstskapende utgangspunktet.

Brev inndeles ofte i noen motsetningspar: privat/offentlig, uformell/formell, utrykt/trykt, eventuelt også dokument/litteratur (fiksjon). Tekstene i dette materialet inntar en mellomposisjon. Det private blir allmenngjort, blir offentlig innen klassens ramme, ofte slik at den personlige erfaringa framstår som del av den lærertypifiseringa som tekstene bygger opp. Dette halvprivate fellesrommet blir særlig tydelig når skriverne blir eldre og prosjektet nærmer seg slutten. Da kommer diskusjonen om hva som bør skje med bøkene. Mange ser verdien i at tekstene blir bevart for ettertida, men samtidig er det flere som kvir seg for å la dem være allment tilgjengelige i f.eks. et bibliotek. Ulike klausulerte betingelser blir drøfta, og av og til må en gå ei runde med de involverte før en blir enig om at de kan gis til «lærarskulen». Hovedårsaka til denne nølinga er usikkerhet knytta til et utenfra-blikk på noe som har vært internt og personlig mellom venner. En er redd for ikke å bli lest og forstått på den rette og «innforståtte» måten.

Den samme mellomposisjonen preger også formelle og uformelle sider ved breva. Noen har en uformell og muntlig språktone med digresjoner, ironi, fleip og ulike typer metakommentarer. Språktonen kan imidlertid også være høytidelig og alvorlig, og noen reagerer på en for intimiserende

tone. Så å si alle tekster har brevets formelle sjangertegn med sted, dato og avslutningshilsen med signatur. Etter at skriverne har fått familie, inkluderes ofte ektefelles, av og til også barnas, navn i signaturen. De fleste tekstene er handskrevet, noen få blir etter hvert maskinskrevet og limt inn i boka. Ingen av tekstene – med unntak av innlimte utklipp fra lokalaviser – har vært trykt.

Tekstene er dokument i den forstand at skriverne ønsker at tekstene skal leses som autentiske og sanne uttrykk for en intensjon: å fortelle til klassefelleskapet om eget liv, «hvordan det har gått». Samtidig er sikkert mange tekster «retusjerte» og dermed «litterære» på sjangerens premisser, men de beholder hele tida preg av å være biografiske dokument. Et omdiskutert, nær sagt klassisk, problem i all sjølfremstilling er nettopp dette at tekstene påstår å være, og vil framstå som, *minner om* livet, men hva er diktning og hva er sannhet? Allerede Goethe problematiserte dette gjennom tittelen på sin sjølfbiografi, *Dichtung und Wahrheit*, der han slår fast at «(g)jenopplevelsen av enhver forgangenhet er et diktarbeid; nødvendigheten av dette rettfærdiggjør tittelen» (Goethe 1967:6).

Sjangeren innbyr unektelig til at en iscenesetter seg sjøl. Hva kan/bør en si noe om, hva bør en tie om? Det betyr at slike brevbøker kan gi høyst retusjerte bilder, en form for kulturelt traderte stereotypier. I det foreliggende materialet ser en da også at noen tekster har tendenser til å bli «skrytalbum». Vi framstiller oss sjøl slik vi ønsker å bli sett. Skriverne går inn i teksttypen «lærerportrett». I valget av hva som skal fortelles og hvordan, kan det derfor ligge en viss fiksjonalisering. Det som var uoversiktlig, uklart og motsetningsfylt, kan i et tilbakeskuende perspektiv gjennom en seleksjons- og tolkingsprosess bli klart, enkelt og entydig.

Tekstene er skrevet over mange år, og av og til med til dels lange opphold. Ser vi bort fra disse, omfatter de seks kullas brevbøker henholdsvis 30, 53, 46, 54, 4 og 16 år. Dette gir skriverne mulighet for levd liv-perspektiv. Goodson og Sikes peker i *Life History Research in Educational Settings. Learning from Lives* (2001) på at denne type forskning nesten uunngåelig vil forholde seg til store, eksistensielle spørsmål:

Who are you? What are you? Why are you? Why do you think, believe, do, make sense of the world and the things that happen to you, as you do? Why have these particular things happened to you? Why has your life taken the course that it has? Where is it likely to go? What is your total experience like in relation to the experiences of other people? What are the differences and similarities? How does your life articulate with those of others within the various social worlds you inhabit? What are the influences on your life and what influence and impact do you have? What is the meaning of life? How do you story your life? What resources do you employ in assembling your life story? (s. 1)

Fullt så filosofiske spørsmål drøftes ikke eksplisitt her, men brevsamlingene viser ofte et stort livsalvor – krigserfaringene er viktige her – og en vilje til å ta opp det skriverne anser som vesentlige emner ut fra sine respektive livs- og yrkeskontekster. På ulike måter gir tekstene innsyn i det Edmund Husserl, og etter han Jürgen Habermas, kaller vår *livsverden*. For Habermas forutsetter kommunikative handlinger at aktørene har en felles livsverden, ei felles grunnleggende forståing, som legger grunnlaget for språkbruk og god kommunikasjon. Livsverdenen blir et reservoar av normer og underforståtte regler og har tre element: (1) kulturen og kunnskapen aktørene deler, (2) samfunnets strukturering av sosiale grupper og solidaritetsband og (3) personligheten som gir identitetsoppleving.

I sum betyr dette at tekstene tematiserer både noe kollektivt og noe individuelt. De som skriver, har noen felles referanserammer knytta til lærer- skoletradisjonen og lærerskolekulturen i Volda og den utdanninga de har fått under Erling Kristviks kateter, jf. (1). Disse felles referanserammene, som skaper en sterk gruppetilhørighet, er dels nasjonale – og her betyr krigen mye – dels kulturelle, språklige, religiøse og pedagogiske. Dette er viktige renninger i læreridentiteten, og gjennomgangstema i skrivinga. I en artikkel drøfter Knut Kjeldstadli begrepet «yrkeskultur» og finner at den inneholder store spenninger. Han foretrekker begrepet «delkultur» og forstår dette som «et felles leve- og tenkemønster som atskiller en gruppe fra en annen. Forutsetningen for en slik delkultur må være at deres felles erfaringer var viktigere enn de forskjellige erfaringene de hadde fra andre sammenhenger» (Kjeldstadli 1986: 99). I denne forstand framstår tekstene som uttrykk for en slik delkultur, jf. (2). Det er her «Volda-læraren» kommer til syne. Til dette kommer sjølsagt den individuelle stemmen

i tekstene, en stemme som over års skriving stadig blir tydeligere for den som leser, jf. (3). Disse tre nivåa eller laga er ikke isolerte størrelser. De overlapper hverandre og påvirker hverandre.

Tekstene har ofte ei blanding av fortellende, diskuterende og analytiske avsnitt. Viss en leser tekstene til en enkelt skriver over tid, framstår de nesten alltid med et rettfærdiggjørende, nesten terapeutisk, perspektiv både innad i forhold til skriveren sjøl og utad mot kollegaene og klassekameratene. Synsvinkelen er retrospektiv; en forteller om og diskuterer det som har skjedd siden sist. Tidsavstanden mellom hver tekst er særlig i begynnelsen relativt kort, ofte ett til to år. Retrospeksjonen skjer hele tida ut fra et nytt nå-tidspunkt, som gir tekstene et oppsummerende preg, men ut fra et stadig nytt her og nå-perspektiv. Det blir et sjølbiografisk prosjekt under utvikling. Mot slutten kommer de lange linjene tydeligst fram. De mange historier blir til *historien*.

Sjangerforståelsen er som nevnt stort sett felles for skriverne, men med noen unntak. Krigen skaper usikkerhet om hva en kan skrive. Dette er særlig tydelig i én av klassene, der to lærere melder seg inn i Lærersambandet til Nasjonal Samling. Enkelte steder blir ei side skåret ut eller en setning eller to sverta over. Noen advarer mot å være for «tydelig», andre er forskrekka over hva en tør å si. De er redde for at breva skal komme i gale hender, og advarer mot for sterke meldinger eller noe som kan tolkes som aktivt motstandsarbeid. Det er også eksempel på at hele bøker er blitt borte. Ei bok viser seg å ha blitt brent. For noen er skillet mellom klasseoffentlighetens trygge rom og det private en vanskelig grenseoppgang.

Tekstene er lenge rein verbaltekst, men tegninger kommer tidlig med, f.eks. i form av en lett karikert tegning av rektor Kristvik eller av lærerskolen. Med tida kommer fotografia, og etter hvert utvikler noen av bøkene seg i retning av å bli scrapbook-liknende minnealbum, der det limes inn avisomtaler av skriverne, dødsannonser og nekrologer, dikt og tonesettinger til dikt, familiebilder, husbilder, bilder av den nye bilen, privatbilder og prospektkort fra siste utenlandstur. Teksten er likevel hele tida det sentrale og viktigste, og den er lenge utelukkende handskrevet. Overraskende seint dukker innlimte maskinskrevne sider opp.

Livsminner som forskingsfelt

Minnestudier, eller *life writing*, som det ofte heter på engelsk, er et tverrfaglig felt, som omfatter historie, språk og litteraturvitenskap, antropologi, filosofi, kulturelle studier og sosiologi. Et omdiskutert tema i livsminnestudier er som nevnt forholdet mellom «livet» og «fortellinga». Sosiologen J.P. Roos (1992: 181) advarer mot å la «livet» bli undertrykt av «fortellinga». Han går inn for en «någorlunda 'realistisk' position mot sådana analyser där människornas levnadsbeskrivningar behandlas som texter, bärettelser och semiotiska kulturprodukter, och därmed ses som fiktiva och relativt godtyckliga konstruktioner i vilka 'livet' spelar en ganska liten roll».

Det Roos gjør front mot her, er den til dels sterke vektlegginga av fortellingsstrukturer og narrativitet i etterkant av den såkalte lingvistiske eller språklige vendinga innafor både samfunnsvitenskapene og humaniora. Roos (1992) diskuterer ulike posisjoner med utgangspunkt i Paul Ricoeur, David Carr, Umberto Eco, Teun van Dijk, Tzvetan Todorov og Pierre Bourdieu. Bourdieus kritikk i *L'illusion biographique* (1986) går på at livet framstilles som en målretta og koherent størrelse, ett prosjekt. Dette ser han som en konstruert og «illusorisk» struktur. Bourdieu samler triangelet liv–fortelling–samfunn i begrepet habitus, som blir biografens «praktiske identitet», og som utgjør noe individet sjøl ikke kan påvirke i særlig grad. Mot dette anfører Roos at den biografiske illusjonen jo ikke er uavhengig av de virkelige livshendinger og av samfunnet. Den illusoriske enheten som Bourdieu kritiserer er nettopp «en funktion av de samhälleliga erfarenheter som beskrivs av berättaren». Fortellingas og fortellerens konstruksjonsprosess «utgör ytterst viktiga element. Och där konstruktionen i de fleste fall misslyckas» (1992: 195).

Roos mener at vi derfor bør ta de virkelig narrativistiske sjølbioografiene «med en nypa salt»: «vanliga människors självbiografier, som inte är

særskilt väl utvecklade ut ett narrativt perspektiv (...) är de 'riktigaste' (...) deras svaghet som bärettelse är deras styrke som självbiografier och gör det möjligt att behandla dem inte som texter utan som liv. Deras innehåll står inte att finna i deras form (jag alluderar här på Hayden Whites (1987) formulering 'The content of the form'). Referansen til Hayden White er tidstypisk. Hans teorier prega mye av diskusjonen om de historiografiske utfordringene på 1990-tallet. Poenget til Roos er altså at disse tekstenes ofte noe «svake» preg – vurdert som effektive og godt strukturerte narrativ, deres litteraritet – så å si beviser deres autensitet som «liv».

Etnologen Jonas Frykman tar i artikkelen «Biografi och kulturanalys» utgangspunkt i at «den biografiska berättelsen kommit att bli ett av etnologiens viktigaste primärmaterial då man analyserar kulturella mönster» (Frykman 1992: 241). Han ser to problem her: Fortelleren minnes sitt liv og forteller fra det, mens forskeren vil «gripa den samanheng som skapade dåtida kulturmönster. (...) Vi vill göra det unika allmänt medan vår berättare kanske strävar efter att göra det allmänna privat». Det andre problemet dreier seg om de mange ulike kulturelle nivåa. Hva blir synlig og hva blir usynlig i det livet fortelleren beretter om? Frykman bruker betegnelsen «den kulturelt förmedlade berättelsen», som nærmest blir en sjanget: Hva forventes det at jeg skriver om, hva forventes det at jeg tier om – i en brevbok-kontekst? Sjølbioграфiprojektet i brevbøkene står i en intertekstuell dialog med andre liknende tekster, og sjølsagt særlig i forhold til de andre tekstene i brevboka, de andres stemmer. En særlig utfordring blir at «för att kunna ta del av vad de berättar om den aktuella kulturen måste vi veta hur samma kultur predestinerar dem för att berätta. Det finns olika *life-scripts* i olika kulturer. (...) Varje biografi blir på det viset en intrikat dubbelexponering av liv, förventningar och självförståelse» (s. 243).

I sitatet på side 17 spurte Ivor Goodson: «how do you story your life?». Han bruker begrepet *story script* om de mer eller mindre standardiserte tekstlige former, grep og uttrykk, som vi tyr til når vi skal fortelle liva våre. Frykmans begrep *life-script* dekker mye det samme; det er «ideer om hur en livshistoria skall se ut» (s. 261). Utfordringa er å balansere diskursens makt, dvs. den makt som ligger i tekst, sjanget eller *script*, og «min skrivermakt», jeget som forteller med egen empiri og med et – bevisst eller ubevisst – eget sjølbioграфisk identitetsprosjekt. Legges vekten på teoretikere

som Foucault, Bourdieu og Hayden White, vil en kunne si at diskursen like mye skaper oss som at vi skaper den. Lytter vi mer til Roos sitt «realistiske» ståsted, er likevel livet og erfaringene slik de framstår gjennom livsfortellinga, viktigere enn fortellingsgrammatikken.

Diskusjonen rundt dette har vært et vitenskapsteoretisk gjennomgangstema innafor såkalt *life history research* fra 1980-tallet og fram til i dag. Ivor Goodson er et sentralt navn her. Han hadde et utdannings-sosiologisk perspektiv. Også han er opptatt av forholdet mellom «story» og «life». Hans materiale var først og fremst læreres framstillinger – muntlig eller skriftlig – av eget lærerliv. Goodson ser fortellingene som en form for sosial praksis, der et individ ‘velger’ fra et kulturelt fortellingsrepertoar noen trekk/former som konkretiseres til personlige fortellinger. Fortellingene blir til mens de fortelles. Fortellingene om oppvekst, utdanning, vansker og utfordringer i livet, framgang og utvikling er mulige fordi de som forteller, kjenner sin kulturs narrative ressurser. Livshistoriene blir ikke til i et sosialt vakuum, men i en kulturell struktur som er «lada» med betydning og maktrelasjoner, f.eks. i brevbøkene i form av å tydeliggjøre ulike karrierestiger, eller – på detaljnivå – framvising av alle «tilleggs-funksjonene» en har som lærer.

En viktig norsk stemme i livsminneforskninga var Marianne Gullestad. I *Hverdagsfilosof* (1996) drøfter hun livsfortellinger ut fra et sosiologisk og sosialantropologisk perspektiv. Hun tar for seg fire av 630 sjølbioграфiske bidrag til en Skriv ditt liv-konkurrans. Hun ser livsfortellinga og skriveprosessen som en sjølskapingsprosess, men der livshistoriene blir «ureine» og «vridde». Hun er mer interessert i «vridningene» enn i hva som er «sant». «Vridningene» ser hun som uttrykk for «kulturelle ressurser og organiserende verdibegreper» (Gullestad 1996: 17), og da blir nettopp disse «hovedkilden til en livshistories verdi som menneskelig dokument». Gullestad balanserer form og innhold, fortelling og liv. Erfaringer får form gjennom fortellinga, men også erfaringene «konstitueres til en viss grad av den måten de blir fortalt på. Fortellingene ikke bare kommer fra livet, de virker også tilbake på livet».

Gullestad oppsummerer forholdet mellom livshistorier og historie i fem punkt:

1. Livshistorier er «en subjektiv beskrivelse av forholdet mellom et historisk menneske og dets sosiale verden».
2. Livshistoriene inneholder «ofte historisk korrekt informasjon om folk og hendelser».
3. Denne informasjonen er «formet ved hjelp av kulturelle ideer og verdibegreper».
4. Den er «vridd», og dette er et uttrykk for at den skal «passe med bestemte verdier», og denne tilpasningen avslører nettopp derfor disse verdiene.
5. Fortellingas sjangerkonvensjoner er en del av en mer allmenn kulturarv som fortelleren henter formelementer fra. Fortellinga blir samtidig både unik og sjangerstyrt.

Dette er ei vurdering som balanserer poststrukturalistiske sannhetsproblematiseringer og et mere rasjonelt aktørbegrep. Erling Sandmo er i *Tid for historie* (2015: 185f.) inne på det samme:

Historikernes tilfang av kilder er i prinsippet ubegrenset – men sikre sannheter gir de oss bare i form av helt enkle protokollopplysninger. Historieskrivingen består i å sette disse sammen til interessante fortellinger, og i det øyeblikk de blir interessante, blir de straks vanskelig å definere som sanne. Noen vil kunne avvises som usanne, men det er kanskje vanskelig å komme nærmere det sanne enn nettopp dette: historie som ikke er usann.

Både Gullestad og Sandmo knytter her an til et omdiskutert problem i livsminneforskning: I hvor stor grad bør tekstene kontekstualiseres eller historiseres? Alle livshistorier er produkt av noen historiske strukturer som vi gjennom vår plass i en sosial struktur er satt inn i. Her er det mulig å skjelve mellom ei subjektiv forståing av en situasjon og de mer objektive rammene som omgir eller avgrenser det subjektive. I Stephen Ball og Ivor Goodsons *Teachers' Lives and Careers* (1985) understrekes det at det er både subjektive og objektive dimensjoner i alle yrkesliv:

By definition individual careers are socially constructed and individually experienced over time. They are subjective trajectories through historical periods and at the same time contain their own organizing principles and distinct phases. However, there are important ways in which individual careers can be tied to wider political and economic events. (s. 11)

Lærere vil i sine liv og yrkesliv møte «a structure of opportunities», som er utafør deres kontroll. Deres muligheter til å nyttiggjøre seg disse endrer seg med tida. Historiske, demografiske, økonomiske og politiske strukturer utgjør en kontekst som er ramme for lærernes karrierer, og disse er det ofte ikke lett for den enkelte å se ut fra et nåtidsplan.

Dette har vært en viktig diskusjon i life history-forskinga: Hvor stor vekt skal det legges på fortellerens historie, og hvor stor vekt skal det legges på de strukturelle og historiske faktorene som har skapt den biografien som presenteres? Legges det ensidig vekt på det subjektive, blir makronivået borte. Én måte å hindre dette på kan være å skape en mer kollektiv historie gjennom mange fortellinger om én kategori mennesker, dvs. mennesker med en relativt høy grad av (det Gudmund Hernes ville kalle) felles referanserammer. Responsen på en slik kollektiv historie vil kunne være «Dette er også *min* historie. Jeg er ikke alene».

For Goodson er historisering et hovedpoeng. I *Studying Teachers' Lives* (1992) skiller han derfor mellom *life story* og *life history*. Det første er en personlig konstruksjon av erfaringer, historia om vårt liv – om enn basert på kulturelt gitte script-strukturer. *Life history* begynner også der, men setter det personlige inn i en breiere sammenheng, en kontekstualisering av *life story*.²

Ofte er livsminnetekster bestilte tekster. De sendes inn til livsminneprosjekter, som også av og til har vært organisert som skrivekonkurranser. En bør også skille mellom muntlige, og i en viss forstand «framprovoserte» tekster, gjerne skapt gjennom intervjusituasjoner, og der intervjueren kan be om å få respons på spesielle emne, og mer «frie», skriftlige tekster. Brevboktekstene som inngår i det materialet som legges fram her, er i utgangspunktet en frivillig respons på en invitasjon fra klassefelleskapet på lærerskolen om å skrive litt om hvordan det har gått siden sist de var i lag. Av og til antyder initiativtakerne hva det kan fortelles om, men disse føringene er vide. Særlig i begynnelsen er det stort sett fritt fram for hva en

² Slike «kontekstualiseringer» er omdiskuterte, jf. f.eks. diskusjonen rundt Espen Søbys biografi, *En mann fra forgangne århundrer: overlege Johan Scharffenbergs liv og virke 1869–1965: en arkivstudie* (2010) og hans artikkel «Hva er en arkivstudie?» (Søby 2012). Den dukket opp igjen i forbindelse med Dag Solstads *Det uoppløselige episke element i Telemarks historie i perioden 1591.1896* (2013). Disse tilbakevendende grunnlagsproblema i tekstvitenskapene er bl.a. drøfta i Asdal mfl.: *Tekst og historie* (2008).

vil si noe om. Ganske raskt utvikler det seg et tydeligere script for hva en sier noe om, hvordan en gjør det og hva en ikke sier noe om. Kvantitativt er det store forskjeller: fra noen linjer til ti til tjue tettskrevne sider. Over tid utvikler det seg et tematisk mønster:

- Utdanninga, tida på lærerskolen, klassefellesskapet. Dette er ofte begynnelsen, men også noe mange vender tilbake til, som oftest på nostalgisk og/eller lett humoristisk måte: husker du det og det ... Den repeterte framhevinga av deres felles utgangspunkt fungerer som en bekreftelse på fellesskapets betydning og fortsatte verdi.
- På leiting etter lærerjobb: om alle søknadsforsøk og etterpå om den/de første jobbene
- De første erfaringene: om lærerarbeid, pedagogiske utfordringer og ikke minst om boforhold
- Om krigstida
- Om lærerskolen, lærerne, særlig rektor Erling Kristvik
- Om disiplin, pedagogikk og skoleforhold
- Om familieetablering og flytting(er)
- Om veien videre, etter- og videreutdanning og «tilleggsfunksjoner»
- Om barn og husbygging, den første bilen
- Feriene
- Om det nye Skole-Norge, om sentralisering, nye jobber (rektor, inspektør), klassejubileum
- Tid for å takke av, tilbakeblikket

Vil en formidle et slikt materiale, forutsetter det mange sitat. Dette er nesten et krav i denne type forskning: «The notion of teacher's voice is important in that it carries the tone, the language, the quality, the feelings, that are conveyed by the way a teacher speaks or writes» (Butt R. et al. 1992: 57). Dette bør vises, og ikke bare oppsummeres, gjennom tematiske stikkord. Noen av sitata vil stå ukommentert; de taler for seg sjøl og trenger ingen utfylling. Andre vil bli kommentert, kontekstualisering er viktig, ofte nødvendig.

Alle tekstene er «personlige». Det er eget levd liv det fortelles fra. Det var overraskende å se hvor åpne mange er. Både personlige og familiære

problem blir omtalt, og flere går av og til relativt langt inn i det private. Slike tekster vil bare indirekte bli omtalt og da anonymt. Disse innslaga er likevel interessante som uttrykk for hva en kunne tematisere innfor denne type tekstoffentlighet. Om det skal ses som uttrykk for tryggheten i et gammelt klassefelleskap og en sjangerforståelse som også åpner for det svært personlige og kanskje private terapeutiske behov, eller en viss naivitet, skal være usagt. Kanskje er det litt av alt dette – kanskje ikke helt ulikt dagens Facebook-plattform.

Hovedprinsippet er å knytte tekstene til den enkelte navngitte skriver. Det er flere grunner til det. Mange av dem vokste opp i bygdelag som rekrutterte studenter til Volda lærarskule. Mange av dem returnerte til de samme eller nærliggende bygdene som lærere, og mange av dem satte spor etter seg både som lærere, som kulturpersoner og som politikere. Det ville være urimelig å anonymisere dette. Det er bare ved å navngi skriverne at en kan gi dem stemme.

Volda lærarskule: rekruttering og kultur

Fra 1902 til 1930 var lærerutdanninga i Norge treårig. I perioden 1910 til 1920 førte nye pedagogiske initiativ til økte faglige krav. Utdanningskapasiteten blei også større. Kravet om ei fireårig lærerutdanning blei derfor stadig sterkere og kom til å prege debatten i over ti år. Samtidig var det lærermangel. Allerede i 1917 kom en lærerutdanningskommisjon med framlegg om fireårig lærerutdanning. I Volda var Henrik Kaarstad (1865–1927) «styrar», og han så at dette ville komme, og at det ville føre til behov for mere plass, ei ny bygning. Den nye lærerskolen blei innvia høsten 1922. Bygninga var monumental og tidstypisk, «en mellomting mellom kaserne og slott med tykke murer, store vinduer», som vanlig var på den tida (Kvalbein 2003: 29). Skoleåret 1922–23 hadde Volda 437 elever, og var det året den største lærerutdanningsinstitusjonen i Norden. Men nå hadde konjunktorene endra seg. 1920-åra var prega av økonomisk depresjon og svært dårlige budsjett for lærerutdanningsinstitusjonene (Dahl 1959: 281f.). Samtidig hadde økt utdanningskapasitet ført til overproduksjon av lærere. Mange fikk ikke arbeid i skolen. Staten overtok lærerutdanninga i Volda fra 1924. *Volden Privatseminarium* fra 1885 var blitt *Volda private lærarskule* i 1902, og fra skoleåret 1924–1925 *Volda offentlege lærarskule*. Allerede i 1918 hadde staten overtatt alle driftsutgifter ved de private lærerskolene, og den offentlige styringa var blitt sterkere. Omtrent samtidig med den statlige overtakelsen kom en nesten total svikt i opptaket. Ingen lærerskoler tok inn nye elever i perioden 1927–1929. Skoleåret 1928–1929 var det

bare én klasse ved skolen; den siste treårige klassen var da inne i sitt siste år. Skoleåret 1929–1930 hadde skolen ingen elever, og dette gjaldt ikke bare i Volda. Dette studieåret blei det ikke tatt opp en eneste lærerskoleelev i hele landet. I 1930 kom så endelig den nye lærerutdanninga på plass. *Lov om lærerskoler og prøver for lærere i folkeskolen 6.6.1930* oppretta både ei fireårig lærerutdanning og ei toårig som bygde på examen artium, men bare et titalls klasser blei tatt opp på landsbasis. Volda var heldig og fikk ta opp to klasser både i 1930 og 1931. I 1932 fikk Volda ta opp én klasse på fireårig. I 1933, 1934 og 1935 var det igjen nullopptak i hele landet. I 1936 ble det tatt opp to klasser på landsbasis, og Volda fikk en av dem: den første toårige studentklassen med 24 elever. Dette betyr at elevtallet gjennom 1930-åra var gjennomgående lavt, om lag 150 elever. Først i 1946 kom elevtallet igjen over 150 (Strømnes og Flø 1995: 236f.).

Til skoleårets begynnelse i august 1930 møtte 114 aspiranter til opptaksprøve til Volda lærarskules første fireårige kull. 60 elever blei tatt opp. Opptaksgrunnlaget til den treårige lærerutdanninga hadde fra 1902 vært folkeskolepensum. Da fireårig kom i 1930 ble opptaksgrunnlaget utvida med enten seks måneders framhaldsskole eller «en vinter» – som det ofte het – på en kristen ungdomsskole. Opptaksprøvene hadde dette som utgangspunkt og blir kommentert av flere av brevsriverne. For mange ser det ut til at mye har stått på spill, og det var stor spenning og usikkerhet knytta til prøvene. Rektor Erling Kristvik var kritisk til den type opptaksprøver som blei brukt. I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, nr. 1, 2 og 3, 1936, kritiserte han prøvene for å være ensidige kunnskapsprøver, og for at det ikke blei gjort noen forsøk på å finne ut noe om kandidatenes evner og anlegg, om de var egna som lærere. Den samme kritikken retta han mot opptaket til studentklassene, der kun artiumskarakterene telte.

Hvem blei så elever ved «Volda off»? Hva var deres bakgrunn? August Langes *Hvem blir lærere – og hvorfor* (1947) – utgitt av Komiteen for pedagogisk forskning med B. Ribsskog som formann – bygger på et arbeid Lange

gjorde allerede i 1938, men er trulig dekkende for både 1930-tallet og de første åra etter krigen.³ Om elevene på fireårig linje sier Lange at

de materielle og økonomiske årsaker har veid mer eller mindre tungt for det store flertallet av elevene. Regelen er at disse har spilt inn ved siden av andre hensyn, men vi finner på den ene siden et mindretall som mener tanken på et sikkert levebrød ikke har spilt noen rolle, og på den andre siden en del som sier at økonomiske hensyn har vært avgjørende. Men det er forholdsvis sjelden dette har vært den alt overskyggende årsak til at en elev har valt læreryrket. (...) Miljøpåvirkning og tradisjon [har] i mange tilfelle spilt en rolle for yrkesvalget. (109f.)

Det siste går også fram av brevbøkene. Ragnar Kvalstad i 4B, kull 1930–1934, skriver: «Vi var fire brødre som alle ble lærere. Far var jo også lærer, så vi visste hva vi gikk til», og Johannes Folkestad, også i 4B og fra Folkestad i Volda, viser til at «oldefar min, bestefar, far, to onklar og dotter mi valde læreryrket». Rektor sjøl er et godt eksempel på det samme. Kristviks far var lærer, farfar og farfars far likeså, i tillegg to av farbrørne og morfaren (Todal 1952: 12).

Lange peker på at mange nevner at en lærer/lærerinne «har stått for dem som eksempel eller ideal», men at disse ikke direkte har rådd dem til å søke lærerutdanning. Lange finner at «det fins en god slump utpregede skolelys blant lærerskole-elevne» (s. 111), men også at «store grupper av norsk ungdom [er] praktisk talt ikke representert ved lærerskolene. Det gjelder barn av småkårsfolk som fiskere, skogsarbeidere, jordbruksarbeidere, industriarbeidere. På den andre siden søker heller ikke ungdom fra de beste lag av folket denne utdanningen». Han finner også geografiske skjevheter:

(...) enkelte landsdeler er overrepresentert. Det gjelder Vestlandfylkene, Trøndelag, Nordland og Troms. På den andre siden er fylkene rundt Oslofjorden og Østlandet for øvrig underrepresentert. I de landsdelene som er fattige på videregående skoler, søker mange ungdommer den fireårige lærerskolen fordi det er den eneste veien som er økonomisk overkommelig for dem. (...) I 1938 kom 90 % av elevene i de fireårige lærerskole-klassene fra landsbygda, av studentene kom ca. 58 % fra landsbygda. (...) En legger især merke til at barn av gardbrukere og småbrukere er langt sterkere representert blant de fireårige. (s. 113)

3 August Lange (1907–1970), pedagog og sosialist, rektor ved Hamar lærerskole fra 1953 til 1958, og fra 1958 ved Statens lærerskoleklasser i Oslo, seinere Sagene lærerskole. Lange hadde meldt seg ut av statskirken i 1926, og blei først rektor gjennom den såkalte «Lex Lange», som åpna for at en rektor ikke nødvendigvis måtte bekjenne seg til statens offentlige religion. Dette var et lite, men formelt viktig, tegn på at den gamle seminarkulturen var under endring.

Volda er i 1938 en av skolene som har minst byelever. Det bildet Lange presenterer av de fireårige elevenes bakgrunn, er i hovedtrekk bekrefta av seinere forskning, jf. f.eks. Hagemann 1994, Høydal 1995a og 1995b og Strømnes 2006.

Reidun Høydals *Periferiens nasjonsbyggjarar. Vestlandslæraren og Volda lærarskule 1885–1920* (1995a) drøfter dominerende ideologiske og kulturelle trekk i yrkesrolle og yrkesidentitet. Denne identiteten er først og fremst karakterisert gjennom lekmannskristendom, norskdom og avholdssak. Høydals utgangspunkt er «myten om vestlandslæreren». Mytens hovedinnhold kan «uttrykkjast i biletet av ein straum av vestlandske bondegutar som rundt hundreårsskiftet fløynde inn på seminar og lærarskular, for deretter å myldre ut over fedrelandet, ivrig agiterande for sine hjartesaker: målsak, fråhaldssak og lågkyrkjeleg kristendom» (s. 17). Denne stereotypien er likevel langt på vei blitt bekrefta gjennom forskning. Særlig gjelder dette de reint kvantitative sidene. De kvalitative sidene har ikke vært undersøkt i samme grad. Høydal skisserer i utgangspunktet to aspekt: Et negativt i form av vestlandsfanden, og et positivt, et heltebilde av den bondefødte folkeopplyseren som sentral bidragsyter til både vårt demokrati og et motkulturelt engasjement.⁴ Hennes funn bekrefter de mest sentrale «mytiske» trekka: Volda-læreren i perioden 1885–1920 var rekruttert fra Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane og Hordaland (85 %), han var først og fremst en mann, opptatt av målsak, avholdssak og kristelig arbeid. De mest typiske elevene var «gardbrukssønner fra egalitære fjordbygder» (1995a: 339). Utdanninga hadde høy sosial prestisje. I praksis var lærerutdanninga i perioder et lukka studium med stor konkurranse om studieplassene.

Olav Kårstad gjengir i jubileumsboka, *Volda lærarskule 1895–1970* (1970: 56) fra det brevet faren, Henrik Kaarstad, i 1923 sendte til Kirkedepartementet og bad om at staten overtok Volda lærarskule. I det brevet er det en statistikk over 1732 elever i tida 1895–1923. Her er 91,5 % fra bygdene og 8,5 % fra byene. De aller fleste elevene kom fra Vestlandet, først og fremst Møre og Romsdal. Byelevene var stort sett fra byene i Møre og Romsdal og Bergen.

4 Høydal refererer til Agnar Mykles sunnmøring og hans «osmotiske kupp» i *Lasso rundt fru Luna* (1954).

Høydal (1995a) har en oversikt over rekrutteringa til Volda lærarskule i tida 1895–1920. Voldas nærområde – Sunnmøre og Indre Nordfjord – er klart det viktigste rekrutteringsområdet. Romsdal og Nordmøre har «påfallande mykje dårlegare rekruttering enn Sunnmøre» (s. 132). Fjordstrøka sender langt flere til lærerskolen enn kyststrøka. Særlig i perioden 1909–1920 gikk søknaden fra menn på ytre Sunnmøre «sterkt attende». Søknaden fra kvinner gikk tilsvarende opp. I 1920 er det for første gang et flertall kvinner som tar lærerprøva, 41 kvinner mot 35 menn. Dette er likevel et unntaksår. Om en ser 1920-tallet under ett, er det om lag 65 % menn og om lag 35 % kvinner som tar lærerprøva i Volda. Dette endrer seg lite på 1930-tallet. I de klassene som skriver brevbøker, og som inngår i dette materialet, er det på fireårig linje om lag 67 % menn og 33 % kvinner, og om lag 56 % menn og 43 % kvinner på toårig linje.

Det særmerkte ved Volda var det pietistiske kulturelementet. Det var dette som gav skolen dens profil utad. Henrik Kaarstad var den sterke mann her. Han prega skolen fra de daglige andaktene og bibeltimene på lørdagskvelden til tilsettingspraksis for lærere ved skolen, og mange elever søkte skolen nettopp på grunn av denne profilen. Samtidig var han åpen for nye tanker. Han stod nok på Bibelens grunn, men avviste ikke Darwin. Reidun Høydal kaller han «pragmatisk fundamentalist», og Peder Bergem slutter seg til karakteristikken (Høydal 1994: 154, Bergem 1998: 127, Tveiten 1994).

Kaarstad-arven representerte en kulturform som samtidig stod sterkt i Volda-samfunnet. Norskdomsideer, målsak og lekmannskristendom hadde et godt fotfeste, og blei i hovedtrekka videreført i Kristvik-tida. I Kaarstad-tida var det – med frivillig oppmøte – bibeltimer i Kaarstad-heimen hver lørdag fra 20 til 21. Det kristne Venelaget kom i 1909, i etterkant av ei tid med vekkelse. Venelaget hadde møte hver søndagskveld, og hadde eget «Bibeltimekor», som – understreker Rasmus Øverlid – sang «berre gudlege songar» (Øverlid 1920: 11). Laget hadde også ansvar for søndags-skolen og «Studiekrinsane». Skolen hadde losjelag («Aasmund Vinje», IOGT, og «Von», NSUA (Norges studerende ungdoms avholdsforbund fra 1904), kor og idrettslag. Brevbøkene kan tyde på at deler av denne kulturtradisjonen i løpet av mellomkrigstida blei noe mindre dominerende. Den delen av lærerskolekulturen som særlig framheves her, er elevkveldene,

der klassene etter tur hadde ansvar for programmet. Størst vekt fikk her dramatiseringer av «stor» dikting, diktopplesinger og sang.

Maallaget Ivar Aasen kom i 1897, og hadde både lærere og elever som medlemmer. Leder var som regel en lærer. Laget skifta navn til «Elevlaget Ivar Aasen» i 1930. Det handskrevne lagsbladet «Ivar» blei ført fram til 1935. Den store mållagsfesten, seinere elevlagsfesten, blei hvert år holdt rundt 11. november, og gikk etter hvert under navnet «Haustfesten». Den siste haustfesten var i 1993, året før lærerskolen blei en del av *Høgskulen i Volda* (Volle 1995: 329f.)

I *Volda lærarskule 25 år 1895–1920* skriver signaturen R.Ø., Rasmus Øverlid, at skolens fagprofil, «programmet», er å vektlegge «sløyd, handarbeid, gymnastikk, song, musikk og teikning». Dette er «læreemne som [...] vart alltid haldne høgt og i æra» (s. 10). Det viktigste er likevel «å vekkja og næra det kristelige livet hjå elevane». Øverlid framhever da også at «kring 20 frå Volda lærarskule har reist ut som misjonærar».

Det faglige og det religiøse burde gå opp i en høyere enhet. I en av brev-bøkene er det limt inn et minneord om Bergli Solstad. Han døde i 1979 etter å ha vært lærer ved Volda lærarskule i 44 år, fra 1917 til 1961. Minneordet er skrevet av rektor Per Myklebust, som viser til at Solstad var «ein av dei Henrik Kaarstad tok «til side» og «sette på» i det faget, eller dei faga, som dei merkte seg ut i». Men forutsetninga var nok at han ikke bare var en god kroppsøvingslærer, men at han hadde «ein uvanleg sterk religiøs natur». Dette var en viktig del av seminartradisjonens identitetspolitikk, særlig i de private lærerskolene. Kaarstad hadde formell støtte i sin tilsettingspraksis gjennom seminarloven fra 1890, som ikke stilte formelle krav til seminarlærernes fagutdanning. Lærerskolelovene av 1929 og 1930 brukte nevningene «overlærer» og «lærer», men uten å stille utdanningskrav. Kravet om at rektor og lektorer måtte ha embetseksamen, kom først i 1938, men allerede da staten overtok Volda lærarskule i 1924, hadde Sivert Geitvik, Peter Eiken og Bergli Solstad blitt «overlærere».

Elevene søkte skolen på grunn av denne tydelige livssynsprofilen. De private «friskolene» sto lekmannsrørsla nær, og rektorene hadde stor makt. De tre store var Henrik Kaarstad i Volda, Bernt Støylen, seinere Håkon Wergeland i Notodden og Ole Hallesby i Kristiania. Friskolene sto for over 40 % av lærerproduksjonen fra 1890 til 1940. Lange viser i et kapittel om

elevenes livssyn at over 85 % av elevene i 1938 ser det som ei sentral læreroppgave å forsøke å vinne barn og ungdom for ei bestemt tru eller sak. Bare vel 14 % mente læreren burde være «objektiv» på dette punktet. I begrepet «sak» ligger først og fremst avholdssak, men også fredssak og norskdom inngår her. Talla dekker over til dels store forskjeller mellom elevgrupper og kjønn. Over 60 % av jentene på fireårig oppgir at de er kristne, mens bare 25 % av guttene på toårig oppgir det samme. Lange oppgir at det gjennomgående er «en sterk idealistisk tone» i svara (1947: 104).

Den kristne elevkulturen var tradisjonelt sterk i Volda. Mange var «frelste», men mange hadde nok ikke helt nådd fram dit. Lydolf Lind Meløy (1908-1999), som var i det første fireårige kullet, 1930–1934, er inne på dette i *Minne frå eit langt liv* (1996). Han hadde vokst opp på Meløya i Nordland med både bordbønn og kveldsbønn, men «var då dette ein kristen heim?». Han var idealistisk, målmann og avholdsmann hele livet. Før han tok til på Volda lærarskule hadde han et opphold på Fana folkehøgskole, en «frilyndt», nærmest grundtvigiansk, skole med Martin Birkeland (1884–1954) som rektor. Lind Meløy peker på at «vekkelseskristendommen mykje overtok kristennamnet», og da kom med ett spørsmålet: Er du en «personlig» kristen? Lind Meløy anser seg «kristen», men ikke frelst. Han håper på en himmel, men avviser helvete (Meløy 1996: 154). Legger en brevbøkene til de kulla som gikk på lærerskolen i Volda mellom 1930 og 1950 til grunn, er livssynsprofilen til «de frelste» den tydeligste fordi de viser dette i tekstene gjennom vitnemål og bibelhenvisninger. De «flagger» så å si sin frelsthet. Trolig er likevel Lind Meløys mellomposisjon også representativ.

Sjøl om den kristne elevkulturen sto sterkt i Volda, så var det ikke enerådende. En anna delkultur var de mer frilynte, gjerne med folkehøgskolebakgrunn.⁵ Den viktigste møteplassen for disse var mållaget «Ivar Aasen» (1897), som blei «Elevlaget Ivar Aasen» i 1930. Inge Krokann var en lederfigur da han var elev fra 1912 til 1915, jf. også Bergem 1995b:112f., likeså dagbokskriver og seinere historiker Lars Reinton, som tok lærerprøva i

5 Det var ikke nødvendigvis noen motsetning mellom lavkirkelig vekkingskristendom og målørslle. Ivar Aasen blei stifta i 1897 av Henrik Kaarstad, Rasmus Øverlid og Ivar Aartun. Alle var nok såpass grundtvigianske at de så morsmålet som veien til Gud. Det kristne Venelaget kom først i 1909.

Volda i 1917. Dagboka hans blei utgitt av Helga Eng i 1935 under tittelen *Rolf Rimes dagbok fra det 10. til det 24. år*, jf. Hasle 1994. I den grad en merker en mer «urban tone» i brevbøkene, så er nok denne først og fremst å finne i de toårige klassene. Urbaniteten inkluderer norskdøm, men i noe mindre grad kristendommen. Denne blir i hvert fall ikke «vist fram» på samme måte som i de fireårige klassene. Målsaka er heller ikke så tydelig på toårig, der det er flere bokmålsbrukere.

En tredje delkultur kaller Høydal «rabbagastkulturen». Dette var ei løser gruppe som markerte en viss avstand til den litt for gravalvorlige syndsbevisstheten gjennom humor, morskap og små rampestreker. Dette er en «kultur» som av og til kan dukke opp i dagbøkene, men den gjør sjelden mye av seg. Politisk radikale synspunkt er det lite av, men etter krigen er det en del som åpent står fram som tilhengere av Arbeiderpartiet. Svært få melder om Høyre-tilknytning. De fleste ser ut til å være Venstre-folk, noen også Kristelig Folkeparti. Det nærmeste en kommer «radikalisme», er når en klasse «feirer» 1. mai. Det skjer nettopp ut fra en slik «rabbagast-synsvinkel», og elevene blir svært overraska når rektor ikke forstår ironien. Det var jo bare en spøk.

Et anna fellestrekk var mannsdominansen. Kvinner hadde i løpet av den siste halvdel av 1800-tallet fått en stadig sterkere stilling i skolen, særlig i de større byene, men det var først i 1890 at de fikk formell adgang til den offentlige lærerutdanninga, dvs. stiftsseminara. Volden Privatseminarium begynte i 1895. Første kull gikk ut i 1897. I navnelistene med uteksaminerte kandidater dukker de to første kvinnenavna opp i 1900, Klara Marie Sivertsen fra Bergen, og Marie Vartdal fra Vartdalsstranda. Med de fireårige kulla på 1930-tallet steig også andelen kvinner i Volda. Ved de to første fireårige kulla var kvinneandelen rundt 35 %. Det sentrale i yrkesrolla var å tjene skole og samfunn, læreryrket var et kall, læreren kom fra bygdefolket og skulle virke for det. Pietistisk-puritanske dyder sto sentralt: «sømd, sparsemd, nøysemd og avhald» (Høydal 1995a: 342), noe som også klart viser igjen i brevbøkene. Ettersom tida går, blir disse holdningsdydene likevel mer utydelige. Brevbøkene dokumenterer at også Volda-læreren sosialiseres inn i etterkrigstidas materielle utvikling.

Når det gjelder rekrutteringsmønsteret finner Høydal mer fjordbyggingdom enn kystungdom. «Kyst-habitusen» gikk mer mot havet og «det

økonomiske feltet» (s. 343). Det var langt færre fra Romsdal og Nordmøre enn fra Sunnmøre. Høydal har ikke empiri til å slå det fast, men prøver ut en tanke om at læreryrket har hatt spesiell appell til ungdom fra egalitære, vestlandske fjordbygder. Her var det en seinere integrasjon i markedsøkonomien og en etter måten egalitær sosial struktur. Læreryrket hadde også her en rimelig høy kulturell kapital: lærer og prest hadde lenge en del felles funksjoner (s. 344). De som kom fra Volda lærarskule, «skulle fylle ei leiarrolle i bygdesamfunnet». Kallsetikken ses som uttrykk for den «kunnskapspositive habitus elevane hadde med seg i bagasjen da dei kom til lærarskulen, noko som vart manifestert i det pietistisk-puritanske kulturmønsteret i egalitære vestlandske fjordbygder der hovudtyngda av vestlandslærarane kom frå». Skole og utdanning var på denne tida «ein kamparena», der det dreide seg om retten til å definere det norske, ikke minst gjennom språket. Volda bidro gjennom sin lærerproduksjon til å gjøre landsmålet «stovereint i dei mektige lekmannsmiljøa på Vestlandet». Norskdomsrørsla blei gjennom det avradikalisert, det var prisen for å bli hegemonisk, i hvert fall i eget revir (s. 345).

Rekrutteringa av overveiende vestlandsk bygdeungdom til Volda lærarskule blei etter hvert noe mindre sterk etter at toårig lærerutdanning for ungdom med artium blei etablert. Rektor Kristvik var lenge imot at ei toårig lærerutdanning basert på examen artium skulle samlokaliseres med den vanlige lærerutdanninga. Han ville i stedet legge ei slik utdanning til Lærerrhøgskolen i Trondheim, og var redd studentlinja kunne ødelegge læringskulturen, «heilskapen», ved lærerskolene. Frykten for ufolkelig akademisering var utbredt i lærerskolemiljøet på 1930-tallet (Dahl 1959, Halvorsen 1999). Men her vant ikke Kristvik fram. Det første studentkullet i Volda begynte i 1936. Et uttrykk for denne langsamt økende urbaniteten i elevgrunnlaget viser seg blant anna i at det er langt flere som skriver bokmål i brevbøkene til de toårige klassene. Et anna utslag av «by-habitusen» er at flere av disse elevene begrunner sitt valg av studiested med at de ville oppleve noe annerledes. Lange konkluderer i boka si om rekrutteringa til læreryrket med at toårige studentklasser har tilført lærerutdanninga noe

viktig. Elevene her har «en videre horisont og et bredere kulturgrunnlag å bygge på enn elevene i de fireårige klassene» (1947: 114).

Hovedmønsteret er likevel svært tydelig: Det store flertallet av elevene i de klassene som har skrevet brevbøker, er fra Vestlandet, først og fremst Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane.

Lærerne

Rektor hadde stor innflytelse på tilsettinga av lærere. Mange kom fra Nord-vestlandet, og hadde sjøl tatt lærerprøva i Volda. Kaarstad-familien satte preg på skolen; ei tid var både Olav, Oddrun og Kjellaug lærere under sin rektorfar. Av de 78 lærerne i perioden 1895–1930 hadde 47 vært elever i Volda (Kårstad 1970: 64). Kristviks kollegium var dels arva fra Kaarstads tid, dels fornya gjennom hans egne nytilsettinger etter at han ble rektor i 1930. Til «de gamle» hørte bl.a.:

- Rasmus Øvrelid (1876–1932) var fra Hareid og lærer 1897–1903 og overlærer 1916–1932. Han underviste i norsk, pedagogikk og kristendomskunnskap.
- Peter Eiken (1887–1981) fra Eika, Ulstein, var sang- og musikk lærer 1920–1955, og tok lærerprøva i Volda i 1912.
- Wilhelm Kvalheim (1877–1950) var fra Vågsøy. Han var tegne- og norsklærer, og tilsatt 1913–1946.
- Oddrun Kaarstad (f. 1899) var datter til Henrik Kaarstad. Hun underviste i to perioder, 1920–1924 og 1928–1932, i norsk, historie og engelsk.
- Olav Kårstad (1896–1974) var sønn til Henrik Kaarstad, og var naturfag- og matematikklærer 1922–1938. Han blei konstituert som rektor 1927–1930 etter at faren døde i 1927. Han var rektor 1946–1964 etter at Kristvik dro til Trondheim.
- Kjellaug Kaarstad, seinere Tjensvoll (1895–1986), var datter av Henrik Kaarstad. Hun underviste i husstell, matematikk og kristendomskunnskap 1917–1958. Hun fikk Kongens fortjenestemedalje i gull i 1965.

- Sivert Geitvik (1897–1957) var fra Volda og underviste i musikk, geografi og sløyd, og var tilsatt 1915–1945.
- Bergli Solstad (1885–1979) var fra Harstad, og tok lærerprøva i Volda i 1915. Han var matematikk- og kroppsøvingslærer 1917–1961.
- Fredrik Myklebust (1897–1980), «vaktmeister, bonde, gartner» (Bergem 1998), må også regnes til denne gruppa. Han sto for småbruket ved skolen og forsynte skolekjøkkenet med naturalier. Han var tilsatt 1918–1968.⁶

Til de nye som kom på 1930-tallet hørte bl.a.:

- Lovise Heggen (1893–1975) var fra Valldal og lærerskolens første kvinnelige faglærer med embetseksamen. Hun blei tilsatt som cand. phil. i 1932, men hadde også vært tilsatt 1922–1924. Heggen blei i 1937 Volda første kvinnelige kommunestyrerepresentant. Hun var sosialist, pasifist og med i Oxford-bevegelsen.
- Torvald Kvamme hadde folkehøgkolebakgrunn. Han underviste bl. a. i norsk og musikk, og var tilsatt 1933–1948.
- Olav Gautestad (1901–1987) var teolog fra Menighetsfakultetet og underviste i pedagogikk og kristendomskunnskap 1933–1948. Han var sogneprest i Søgne fra 1956 til 1971.
- Martha («Mirsti») Ramberg, seinere Eidseth, var fra Steinkjer, og kom til lærerskolen i 1931 og underviste i kroppsøving og musikk fram til 1969.
- Martin Strømnes (1900–1977) var pedagogikk- og metodikk lærer 1937–1948. Han blei tilsatt ved lærerhøgskolen i Trondheim i 1949, og fortsatte der samarbeidet med Kristvik til Kristvik blei pensjonist i 1952. Strømnes blei professor i praktisk pedagogikk ved Norges Lærerhøgskole i 1967.
- Oline Sukkestad (f. 1900) var fra Toten. Kristvik møtte henne sommeren 1933 på en kongress som Norsk seksjon for ny oppseding med Anna Sethne som leder arrangerte på Lillehammer. Sukkestad var «ny-pedagog» og gjennom den norske seksjonen en del av New

6 Husholds-dimensjonen stod sentralt både som idé og reint praktisk, jf. Indresøvde (1995).

Education Fellowship. Hun kom samme år til Volda og var fram til 1937 den eneste tilsatte ved den nyetablerte statsøvingskolen. Hun var tilsatt 1933–1941. Hun fortsatte samarbeidet med Kristvik etter at han hadde reist til Trondheim. Både i Volda og i tida etter krigen hadde hun også et nært samarbeide med Martin Strømnes.

- Dagny Aasen blei i 1931 styrer for middagskjøkkenet, og med det en sentral del av husholdet ved skolen.

Siden kollegiet i høy grad var «henta inn» av rektorene Kaarstad og Kristvik, hadde skolen naturlig nok en klar kristen livssynsprofil, og gjennom hele mellomkrigstida var dette en viktig del av lærerskolens ansikt utad. Inntil kravet om formell kompetanse kom i 1938, var tilsettinger rektors sak. Lærerne var rektors kollegium, den maktbasen som ga skolen særpreg. Trusprofilen blei likevel kanskje noe mindre homogen under Kristvik enn den var under Kaarstad. I Kristviks flokk var det etter hvert både pinsevenner, statskirkefolk og oxfordianere. Heller ikke politisk var kollegiet ensarta. Lovise Heggen er et eksempel på en radikal stemme. Asbjørn Tveiten (1994: 66) minner om at det var seminarister, og ikke teologer, som styrte de kristne friseminara. Akademikere, det vil si lektorer med universitetsutdanning, fantes, men var lenge ikke mange.

Overgangen fra Kaarstad til Kristvik innebar også etter hvert en endra kulturell og pedagogisk profil. Kaarstads pedagogikk var klart lekmannsprega, ofte direkte forkynnende; Kristviks var – med Peder Bergems ord – mer prega av «proessorientert dialogpedagogikk». I dette mer moderne begrepet siktes det nok til arven etter Grundtvig. Den kulturelle profilen ved Volda lærerskole på 1930-tallet var nok konservativ, men samtidig åpen for å ta opp og drøfte aktuelle tema i tida. Det blir bl.a. tydeliggjort gjennom Volda pedagoglag. Her møttes lærere fra både lærerskolen og fra Volda gymnas. Blant temaene som stod på programmet var:

- 1931: Solstad om «Den nye gymnastikkopplæringa»
- 1931: Kristvik: «Om formaldanning»
- 1934: Sukkestad om «Nye vegar i teikneopplæringa»
- 1934: Kristvik om «Kjettartanker. Om Freud, moderforplantning, parasittisme, bondelivskunst etc.»

- 1935: Heggen om Ronald Fangens roman *Mannen som elsket rettferdigheten* (1934). Boka kom ut samtidig som Fangen sluttet seg til Oxford-bevegelsen.
- 1935: Gautestad om «Psykoanalyse og kristendom»
- 1938: Strømnes: «Kan vi bli herre over kulturkrisene?»
- 1939: Strømnes om «Sverdet og ploegen sin økonomi»
- 1939: Sukkestad om *Människan själv* (1939), et essay av Sven Stolpe (1905–1996), svensk forfatter og kulturkritiker og en av Nordens mest profilerte Oxford-tilhengere på 1930-tallet
- 1939: Kristvik: «Innleiing til ordskifte om ein fredsappell»
- 1941: Heggen om *Trine Torgersen* (1940). Magnhild Haalkes roman om en vestlandslærerinnes kamp mot autoritær pedagogikk, sladder og menns hersketeknikker vant 1. premie i en nordisk konkurranse, og er det skjønnlitterære verket som er mest omtalt i brevbøkene på 1940-tallet.
- 1942: Kristvik om «Pedagogisk sosiologi». Skolen var nå stengt, men Kristvik bodde ennå i Volda. Tidspunktet viser at han trulig var i gang med manuset til den påtenkte boka, som aldri kom ut (Madssen 2020).

Kollegiet forholdt seg aktivt til aktuelle kulturelle og faglige utfordringer, og kan ikke uten videre avfeies som lekmannskristelig innkapsling. Denne åpenheten – rett nok selektiv – gjelder også *pater familias*, Erling Kristvik. Hans lesing er imponerende, og sjøl om en grunnleggende kristen- og kulturkonservativ holdning preger mye av det han står for, så fins det også andre, mer kulturåpne, trekk. Han oppdager tidlig Sigmund Freud, og omtaler han ofte overraskende positivt. Han aksepterer f.eks. barneseksualiteten, og i *Elevkunne* (1939) ser han psykoanalysen som «eit midtpunkt for pedagogisk ordskifte» (s. 12). Freud-aksepten er nok knytta til Kristviks biologiske vitalisme, der seksualiteten er den grunnleggende «livsovringa». Ambivalensen er der likevel hele tida. Nesten hver gang Kristvik omtaler Freud så er det med en tilslutning som straks bli etterfulgt av klare forbehold. I en av de siste artiklene han skreiv, «Heimesentrert skuleprogram» i *Norsk Pedagogisk Årbok 1954–55*, refererer han til Freuds «merkelege klårsyn og fantastiske dårskapar» (s. 30). I *Forplantningslære*.

Foreldrekunnskap (1951) finner vi den samme dobbeltheten. Han aksepterer Freud, men legger straks til at psykoanalysen også har «eit stort synderegister å svara for» (s. 11).

Kristvik hadde også et positivt syn på dans i skolen. Allerede i 1925 skriver han i *Læreryrket* at «dans og rytmiske kroppsørslar» er viktig og bør ha plass i skolen. «Barn og dans måtar særst godt saman» (s. 78). Hvor radikalt dette var, er likevel uklart. Også Henrik Kaarstad hadde akseptert «folkeviseleik» – trulig i Hulda Garborg-forstand – når Elevlaget Ivar Aasen arrangerte fest (Strømnes 1970:65). «Runddans» var derimot både Kaarstad og elevlaget enige om å holde seg unna. Det gjaldt kanskje også Kristvik.

Legger en framstillingene til Strømnes (1970) og Kvam (2009) til grunn, blei Lærerskolens faglige profil etter at Kristvik hadde blitt rektor i 1930, tydeligere reformpedagogisk orientert. Det er ikke uproblematisk å bruke dette begrepet om Kristviks pedagogikk. Sjøl brukte han det ikke. Elevene bruker det også lite i brevbøkene. «Arbeidsskole» og «arbeidsskolepedagogikk» er mest brukt der.

Allerede vinteren 1931 blei det holdt ei rekke personalmøter der faglærerne etter tur innleida til debatt om arbeidsmåtene i undervisninga. Det gjaldt å få til «metodefornying» (Strømnes). Øvrelid tok norskfaget og – sammen med Kjellaug Kårstad – kristendomskunnskapen. Solstad tok matematikken, Eiken «røystebuk» og sløyd, Kvalheim tegning, Kristvik historie og pedagogikk, Geitvik geografi og Kårstad naturfag. Allerede før Kristvik tiltrådte var det ifølge Strømnes «eit liberalt klima ved Volda lærarskole i synet på arbeidsmåtene» (Strømnes 1970: 89). Som eksempel nevner han Kvalheims teikne- og Solstads gymnastikk-undervisning, Kårstads laboratorieøvinger i biologi, Gautestads klassesjonsmetoder og Sukkestads «frie arbeidsmåtar» i leseopplæringa i øvingsskolen.

Volda og Kristvik spilte også en aktiv rolle på den nasjonale arena. Som skoledirektør i Nordland og Troms 1925–1930 hadde Kristvik hatt innflytelse på lærerskoleloven i 1930 og innføringa av fireårig utdanning. Gjennom mye av 1930-tallet spilte han og kollegiet på lag når det gjaldt konkretiseringa av loven. Volda gikk imot lekse- og eksamensdressur, og var her på linje med Lærerskolerådet, der B. Ribsskog var blitt formann og Anna Sethne og Olav Kårstad medlemmer. Strømnes ser Kårstads plass

i Lærerskolerådet som en viktig kanal for Kristvik inn mot et formelt utdanningspolitisk nasjonalt nivå. Dette er likevel kanskje noe overdrevet. Kristvik fikk sjøl nesten aldri plass i sentrale utdanningspolitiske råd eller utvalg.

Undervisningsprofilen blir i løpet av 1930-åra tydeligere aktivitetspedagogisk orientert. Både Martin Strømnes og Oline Sukkestad fikk sterke impulser i den retning fra bl.a. Elsa Köhler og Charlotte Bühler. Kristvik sjøl var kritisk til de fleste skole- og pedagogiske «retningsbegrep». I *Læreryrket* (1941 og 1953) tar han ikke bare avstand fra «lærings-skule» og «bokskule». Også «arbeidsskule» (Kerschensteiners begrep) og «aktivitetsskule» er «lite vellykka». Noe bedre, men ikke fullgode begrep, er «opplevingskule» og «karakterskule». Best er «voksterskule». Begrepet «reformpedagogikk» brukes ikke, og når han refererer til *von Kinde aus*-tenkinga, som var et av reformpedagogikkens fremste slagord, så er det så å si alltid med et kritisk perspektiv. Kristvik ser ut til å ha knytta dette slagordet til Rousseau-tradisjonen og det han så som ensidig «utfal-ding». Dette måtte balanseres med Francke-tradisjonens «innplanting» (Kristvik 1940). I dette perspektivet mangler Kristviks pedagogikk noe av reformpedagogikkens kritiske potensial.

Brevbøkene

I framstillinga av materialet vil klassenes brevbøker bli omtalt hver for seg. I et oppsummerende sluttkapittel vil det hele bli sammenfatta. Det framgår klart at klassene ved å gi brevbøkene sine til Høgskulen i Volda, følte at de ga *sin* lærerskole en viktig og verdifull dokumentasjon av deres klasses og deres individuelle lærerliv. Det var klassen og klassesamholdet som var utgangspunkt for hele skriveprosjektet, og dette er forsøkt ivare tatt gjennom å knytte disposisjonen til de ulike brevbøkene. Ved navns nevning å vise hvem som sa hva, hvem som tok initiativ til å diskutere det ene eller det andre, hva den enkelte har engasjert seg i og vært opptatt av, gis det plass til både klassestemmen og den enkelte lærerstemmen. En overgrepande tematisk disposisjon for alt materiale ville stå i fare for å usynliggjøre dette.

Fireårig klasse, A-klassen, 1930-1934

Det første fireårige kullet var fordelt på to klasser. I A-klassen var det både menn og kvinner, i B-klassen bare menn. Initiativet til A-klassens skriveprosjekt blei tatt på et elevstevne i 1936, men det bindet som trulig dekker tida før og under krigen, er blitt borte. Det bindet som foreligger i dag, går fra 1946 til 1976, men med et par opphold på flere år. Det bevarte bindet har 36 brev og mange bilder. B-klassens skriveprosjekt hadde A-klassens som forbilde og var – sett med lærerhistoriske briller – mer vellykka enn A-klassens. B-klassens brevbøker har større omfang og dekker mer i tid og rom, men det var A-klassen som var først ute.

Det bevarte bindet har ingen tittel på omslaget. Det innledes med at Laura Vinsrygg har skrevet av «forordet i den gamle»:

Opptaket til brevboka vart gjort på Elevstemna ved lærarskulen 1936. Ynskjer nokon ikkje å vera med, stryk dei namnet sitt, skriv i det minste ei helsing og sender boka til næstemann. Fortel mykje, men kort og fyndigt. Set inn bilæte! Alle som finn sin «betre halvdel» pliktar å setja inn bilæte av vedkomande, (og eventuelle småborn!). Ingen har lov å ha boka meir enn 14. dagar. Skriv greidt og tydeleg! Den som skriv på siste sida i boka, kjøper ny og sender til nestemann. Den utskrivne boka sender ein til Gudrun Modalsli, Volda.

I navneoversikta i 1946 er både navn og adresser ført inn, kvinnene både med pikenavn og navn som gift. Stedet de kommer fra, er henta fra «Elevregisteret», som er trykt i 100-årsjubileumboka til Volda lærarskule. Dette er med andre ord ikke tatt fra brevboka. De 28 elevnavna er skrevet inn på denne måten:

Marie Eek (fhv. Erdal), Vartdal	Gjertrud Tylden, Sogndal
Marie Bø, Rennesøy	Asta Vartdal, Vartdal
Else Meisingset (før Didriksen Pining), Nes	Laura Vinsrygg, Stryn
Gudrun Modalsli (før Foss), Volda	Bergit Vaage (seinere med tillegg Tonstad), Avaldsnes
Sigfrid Førde, Vikebygd	Alf Sundsbø, Sør-Aukra
Signe Bugge (f. Hammervold), Veøy	Georg Taklo, Herøy
Johanne Aarthun (før Gaus), Nærbo	Asbjørn Tonning, Stryn
Ruth Olsen, Volda	Olav Tvergrov, Hjørundfjord
Oddny Sletten, Bergen	Andreas Ulvestad, Vatne
Henny Kringlen, Lavik	Einar Veiteberg, Jølster
Signe Måseide, Sør-Aukra	Anna Rørvik Beite, Vigra
Kristofa Slinning, Borgund	Kari Os, Eid
Emma Tefre, Førde	Johanne Ulvestad, Balestrand
Oddveig Trahaug, Bokn	

Rekrutteringa har et tydelig mønster. Alle er vestlendinger, derav én fra by (Bergen); de fleste er fra Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane. I A-klassen er det 21 kvinner og seks menn. B-klassen var en rein mannsklasse.

Det har altså vært et første bind med start i 1936, men dette er ikke bevart. En kan derfor ikke vite om det har vært kontinuitet i skrivinga, men det går fram av breva at det ei tid var minst to bind som sirkulerte.

Som nevnt innleder Laura Vinsrygg (1912–1990) det overleverte bindet. Hun satte tydelige spor etter seg som lærer og som «bygdemenneske». Hennes navn dukker også opp i noen av de andre bøkene. I det første brevet forteller hun 17.2.1946 at hun «er på farten til Finnmark att, har lyst til å vere med på litt atterreisning». Det er Tana som er målet. Der hadde hun også vært før krigen. I alt var hun 15 år i Tana. I tida 1942–1945 var hun lærer ved Ulla skule i Haram. Siste del av lærerlivet var hun i Hennøy i Bremanger. Laura Vinsrygg har egen «side» i bygdeboka *Bryggja.no*. Hennes bidrag til brevboka er en artikkel hun hadde på trykk i *Urd*.⁷ 29.9.1945, «Et besøk i skolestua på 70 grader nord». Teksten har novellepreg og er bl.a. et kulturpolitisk radikalt forsvar for samisk språk, kultur og historie med brodd mot norsk ensretting.

Bergit Vaage tar i mars 1946 opp noe hun har sett seg lei på, og som hun setter inn i et likestillingsperspektiv: Lærerinnene er stort sett plassert i småskolen, og må gi fra seg elevene når disse endelig er blitt så gamle at «dei verkeleg kan byrje å lære noko». Da skal de over i storskolen, der lærerne stort sett er menn. Hun ser helst at «lærarinna til liks med læraren førde sine klassar heilt fram».

Alf Sundsbø skriver fra Sundsbøen 30.5.1946. Han har ikke bare overtatt garden etter faren, men også lærerstillinga, en ikke helt uvanlig kombinasjon. Han har ei travel vårtid. Han ber om unnskyldning for ikke å ha videresendt bøkene tidligere:

Det er ikkje tiltaksløyse eller latskap som gjer at eg ikkje har sendt dei før, men eg har havt så reint formykje å gjera no utetter vårparten. Skule om dagen, gardsarbeid om kvelden, og stundom fisking om natta. Så er det attåt dette syrgjelege maset om helga, at ein skal vera med på festar, basarar og møter med eitkvart slag underhaldning. Det er de sikkert fri for de som har postar i eller nær ein by.

Allerede etter om lag ett år blir det opphold i skrivinga. Boka kom bort under ei flytting i 1947. Den vekkes til live igjen i 1952, men blir borte på ny, og denne gangen helt til 1973. Synderen har ingen unnskyldning; den blei bare liggende der i åresvis. Når skrivinga igjen tar til, er folk i begynnelsen av 60-åra. Noen er pensjonister, andre nærmer seg. Siste ordinære brev er fra Olav Tvergrov i august 1976. Boka blei sendt til Andreas Ulvestad, men

⁷ *Urd* (1897–1958) var et ukeblad med en kristen profil og med vekt på kunst og kultur.

i et innlagt brev fra 1997 forteller datteren at han døde før han fikk skrevet en hilsen. Hun har sendt boka til arkivet ved HVO.

Denne boka har svært lite av pedagogisk diskusjon. Kristvik omtales så å si ikke. Asbjørn Tonning forteller 21.7.1946 at han har lest i avisa at Kristvik skal til Lærarhøgskulen:

Det var som ein kunne vente. Men det blir stusleg å kome til Volda og ikkje finne han. Kunne berre planen eller planene som Bergsgård la fram i fjor realiserast, ville det vore gildt. Kristvik er jo av same meining, og får han gode arbeidsvilkår, vil han gjere mykje godt, men vert det opp i larv att med Lærarhøgskulen, så vert det lite moro å vere Kristvik og endå mindre å sitje under hans kateter.

De Bergsgård-planene han refererer til, er ideer Bergsgård la fram på Volda lærarskule sitt 50-årsjubileum i 1945. Bergsgård ville åpne for nye karriereveier for lærere utdanna ved lærerskolene. Han ville ha ei toårig kompetansegjende utdanning, der ett fag skulle ha bifagsstatus og avsluttes med eksamen.

Skriverne er flinke til å følge opp den innledende oppfordringa om statusoppdatering: Her er mange «skrytbilder» av familie, ektefeller og barn. Til sammen er den bevarte brevboka på rundt 150 sider.

Første bind av brevboka til 4B 1930-1934. Boka er innlagt i trekasser, som Johannes Folkestad snekra av «rotvelt gran etter stormen som rasa her for to år sidan», og med tittel brent inn med svipenn på framsida. Johannes Folkestad var svipennens oppfinner. Her ligger det mye gammel sløydlærer stolthet! Foto: Gaute Hareide.

Fireårig klasse, B-klassen, 1930–1934

Klassebok for 4B 1934 omfatter tre bind. Bind I er ei skrivebok i A5-format med stive permer. Tekstene – delvis med innlimte bilder – fyller om lag 400 sider. Skrivninga begynner i januar 1939, fem år etter at klassen tok lærerprøva. Bind I går fram til 31.10.1944.

Deretter kommer en lang periode på 36 år, der brevboka ligger nede. Når bind II begynner, er det blitt våren 1980. Mange av skriverne er opptatt av å rekapitulere alt som er hendt i løpet av de mange åra. Boka har derfor mange oppsummerende tilbakeblikk. Skriverne er blitt pensjonister, og levd-liv-perspektiv preger mange av tekstene. Boka er i A4-format og går fram til 1.11.1990. Tekst, bilder, innlimte avisutklipp, minneord og noteark omfatter om lag 350 sider.

Bind III har også A4-format og går fra 6.12.1990 til 22.6.1992. Tekstene omfatter her i underkant av 100 sider, og har preg av at skriveprosjektet nå skal avrundes. Av klassen på 30 er det nå 10–12 igjen. De er da alle i 80-åra. Johannes Folkestad framstår i løpet av skriveprosjektet mer og mer som dets sekretær og pådriver. Før brevbøkene leveres lærerskolen, legger han alle tre binda i fine kasser av «rotvelt gran etter stormen som rasa her for to år sidan». I fronten på trekassene er *Klassebok I 1930–1934* brent inn med svipenn. Her ligger det mye gammel sløydlærerstolthet bak, og finsnekkeren er svipennens oppfinner. «Folkestads sviapparat» fikk stor utbredelse på 1940-tallet, noe han med stolthet dokumenterer gjennom flere av tekstene sine, og gjennom innlimt kopi av patentbrevet. Til sammen utgjør de tre binda i underkant av 1000 sider.

De som gikk på lærerskolene var «elever», og denne betegnelsen blei brukt helt fram til høgskolestatusen kom i 1973. Da blei elevene studenter. Mens A-klassen nesten var en rein kvinneklasse, var B-klassen en rein mannsklasse. De 30 elevene var:

Ola Arne, Haus
Håvard Askeland, Skånevik
Lars Beite, Skodje
Harald Belsnes, Jondal
Harald Bergem, Frei
Enok Bærland, Raudaberg
Nils Eintveit, Skånevik
Johan Fagerlid, Samnanger

Johannes Folkestad, Volda
Bjarne Havnerås, Sund
Severin Heien, Gloppen
Bent Hetle, Breim
Botolv Holsvik, Syvde
Georg Klungsoyr, Herøy
Annfinn Kragset, Sande
Emil Kronborg, Forde

Ragnar Kvalstad, Volda
 Bernhard Lien, Sel
 Hans Løvhaug, Målselv
 Arne Meisingset, Tingvoll
 Lydolf Lind Meløy, Stranda
 Aksel Mæland, Etne
 Petter Nevstad, Hareid

Brynjulf Oppedal, Brekke
 Oskar Osnes, Vanylven
 Karl Porten, Hyllestad
 Hans Sagevik, Finnøy
 Steinar Salhus, Bruvik
 Knut Skjeldal, Voss
 Håkon Straume, Vik i Sogn

Igen ser vi et tydelig mønster. Ingen er fra by. Nær på alle er fra Vestlandet, særlig Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane.

Opptak til lærerutdanninga var alt anna enn lett. I dette kullet møtte 120 til opptaksprøve i august 1930. Bare 60 skulle slippe inn. Lydolf Lind Meløy forteller i *Minne frå eit langt liv* (1996) om spenninga som var knytta til utfallet:

Vi sat i forsamlingssalen på lærarskolen. Klokka på veggen over talarstolen tikka og gjekk sakte mot 12. Langvisaren fall eit hakk for kvart minutt, mens kortvisaren nesten stod stille. Etter lang venting fall begge visarane ned på tolv-talet, rektor Kårstad kom inn døra, gjekk på talarstolen og leste opp namna på dei som kom inn. Mitt namn var med. Forsamlinga løyste seg opp i glede og gråt, og eg var mellom dei glade. No slapp eg å reise til Nordfjordeid for å ta artium på to år som var min reserveplan.

Livet i Volda var nøkternt med magerost og sirup til pålegg. Middagen kjøpte vi på skolen. Truleg var det middagen som berga helsa. (s. 124)⁸

Om en skal dømme etter karakterene klassen fikk, var det lite å utsette på studiemotivasjon og innsats. I *Avtrykk av lærerskolenes eksamensprotokoller vedkommende lærerprøven i året 1934* er alle karakterer i alle fag ved alle lærerskoler registrert. I Voldas B-klasse i 1934 har mange bare *mg* og *sg*. Best i B-klassen ser ut til å ha vært Lars Beite, Severin Heien og Håkon Straume.

Klassen hadde disse lærerne: Erling Kristvik, som først tok til i rektorstillinga i november 1930, var pedagogikk lærer de tre siste åra, Wilhelm Kvalheim var norsklærer, Olav Kårstad hadde naturfag, Sivert Geitvik musikk og sløyd, Bergli Solstad gymnastikk, «frøken Heggen» engelsk og Peter Eiken musikk.

8 Lind Meløy (1908-1999) var fra Meløya i Nordland. Mor hans døde kort etter at han var født. Da han var 17 år, døde også faren, og han drog til søster si, Johanna, på Stranda. Hun var gift med Gerhard Kjølås. Lind Meløy bodde med dem i ni år.

Skrijvinga tar til i januar 1939. Arbeidssituasjonen for lærere var blitt noe bedre ut gjennom 1930-tallet. Landsskoleloven av 1936 hadde gitt utvida lesetid og bedre klassedeling, og førte til en bedre arbeidsmarkedssituasjon. Lærerledigheten gikk ned, men i Nord-Norge var det fortsatt lærermangel. Brevboka gir mange bevis på at det særlig i 1934 og 1935 fortsatt var vanskelig å få lærerpost. Ragnar Kvalstad skriver i et brev at det i 1934 var 1500 ledige lærere, og året etter 2000. Mange begynte med små og korte vikariat eller som timelærere, og mange flytta ofte. Hyppig skifte av arbeidsted førte til at de gamle tradisjonsbanda mellom lærer og bygdesamfunn etter hvert blei svakere.

Bind 1, 1939–1944

Initiativet til boka kom fra Aksel Mæland, Annfinn Kragset og Botolv Holsvik, og det er Holsvik som skriver den første teksten 2. januar 1939. Utgangspunktet er et ønske om å kopiere et tilsvarende initiativ i A-klassen: «På stemna me hadde på lærarskulen i sumar (1938) fekk eg sjå gjennom klasseboka til 4A 1934. Det var svært forvitneleg». Denne brevboka er seinere blitt borte. De tre fant at «me burde få oss ei slik bok med B-ane òg, for no var det alt gått 4 år sidan me skildest på lærarskulen, og me visste no i grunnen så lite om kvarandre». Klassekameratene er nå spredt over hele landet, fra Aust-Agder til Finnmark. Én – Hans Løvhaug – er død, og dette blir et *memento mori*, som gir mening til skrijvinga: «Ingen veit kven av oss som nest etter han må bryta ut av klasse-ringen og lata namnet og minnet att etter seg. Difor må det vera gildt for oss alle å ha ei slik bok».

Holsvik skriver inn «Reglar», bl.a. at ingen må ha boka mer enn ei uke, og ber folk om å skrive om «korleis ein har havt det sidan 1934», og å fatte seg i rimelig korthet, «innhaldsrikt og samantrengt (...) så boka ikkje vert for snart oppøydd».

Det første brevet i boka er fra Ola Arne.⁹ Etter at han ble ferdig i Volda har han vært på folkehøgskolen i Ørsta, men posten er for liten (timelærerpost) til at det kan gå i lengden. Han legger stor vekt på at en lærer sjøl må være et godt menneske. Idealet er at «ein lærar skulde vera so godt

⁹ Arne (f. 1907) ble styrer for Solbakken folkehøgskole på Skarnes i 1946.

menneske at elevane trygt og med full overtyding kunde segja: 'Gjev eg var *menneske* som *han*'».

Lars Beite hilser klassen 19.2.39¹⁰: «Heil og sæl, 4B!». Denne opprinnelig norrøne innledningshilsenen (måtte du være/bli «frisk og lykkelig») skal nok ikke her ses som et nazi- eller Nasjonal Samling-signal, men mer som et – kanskje noe ironisk – «norskdømme»-signal. Beite forteller om poster han har hatt, og om «lærarbustaden, [der] syster mi stelte for meg». Kvaliteten, eller helst den manglende kvaliteten, på lærerhusværet omtales, og er et gjengangertema i alle bøkene fram til et godt stykke ut i 1950-åra. Beite er på en stor skole i Aker med 800 barn, og da er det ikke til å unngå at det er «fleire av 'problemborna' til vår gode Kristvik» der. Referansen til Kristvik når det gjelder pedagogikk og problembarn, går igjen i alle brev-bøkene. Hva gjør en med «vanskelige» elever? Skal en vise «godhug», som tydeligvis var et uttrykk Kristvik ofte brukte, eller burde en ta i bruk mer disiplinierende midler? Beite avslutter med å fortelle at han har fått «glatt ring». Ajourføring på ringforlovelser, giftemål og familieførøkelser er en fast del av skrivemalen i alle bøkene. Harald Belsnes følger opp i Beites spor. Han forteller i mars 1939 at han de to første åra var uten fast jobb, hadde bare vikariat. Det går stadig igjen hvor vanskelig det var å få jobb i 1934. Han søkte «skal me seie 500 ledige skulepostar» i 1934 – «utan å få napp». Det første posten var «kveldskulekurs i heimekommunen min. (...) 60 timar à kr. 1.25 per time. Men det vart da kr. 75 i alt. Og det var også pengar i dei skrale 30-åra». Severin Heien skriver i et brev at han i 1934 fikk tilsetning i to-tre kommuner, men alle ble underkjent av skoledirektørene fordi «lærarar som hadde gått utan fast skulearbeid sidan 1928–29, burde ha ein viss føremon». Svært mange forteller om forgjeves søknadsskriving. Johan Fagerlid fikk ikke arbeid i 1934, og reiste i stedet som emissær inntil han fikk lærerarbeid i heimbygda.

Harald Bergem hilser «høgvyrde lærarar og tidlegare klassekameratar». Han klager over at skolen (Jelsa i Ryfylke) så å si er uten materiell. Dette er en viktig grunn til at han har

10 Lars Beite (1911–1996) var fra 1958 skoledirektør i Rogaland. Han var hovedredaktør for den tredje utgava av *Norske skolefolk* (1966). Navnet hans er bl.a. knytta til de såkalte «Beite-kursa» for skoleledere i første halvdel av 1970-åra.

fått stadfest at 90 % av dei teoriar som Kristvik m.fl. doserte, ikkje let seg gjennomføra av andre enn dei som kan sjå seg syn med å bera alle utlogor sjølv. Eg er heilt samd med «hin dåre» i 4B som våga å hevda det same i ordskiye med rektor. Eg er truleg etter meininga åt våre høgvyrde lærarar på Volda off. heilt gamaldags. Men kva skal ein gjera, det er ikkje rådeleg å gjera mot si overtyding.

Klager over mangelen på læremidler før, under og like etter krigen går igjen i alle brevbøkene, og blir for flere et argument for å fravike det de hadde forstått var den rette lære: arbeidsskolepedagogikken. Flere innrømmer at de har fått mer sans for «gamlemåten», som utlagt var leksehøring og kateterundervisning eller «bokskolemetodikk». Arbeidsskolepedagogikken, slik de så det, forutsatte tilgang til godt materiell. Når dette ikke fantes, blei møtet med skolehverdagen et praksissjokk – uten at det ordet brukes. Flere har derfor behov for å rettferdiggjøre at de har sett seg nødt til å ty til «gamlemåten», men det fins også noen som forsøker å holde fanen høyt: 'Arbeidsskuleprinsippet' er eit uhyggeleg ord for dei fleste lærarane her i bygda, men eg tek til å lika det godt».

En kaller det de lærte i Volda for «kontorteoriar». Johan Fagerlid har fristilt seg: «Når det gjeld 'metode', brukar eg min eigen». Disiplin-diskusjonen dukker opp med jamne mellomrom. I april 1941 bruker Enok Bærland et nær sagt klassisk forsvarsargument i praksis/teori-diskusjoner:

Eit ord som disiplin går ofte att. Folkestad har nok mykje rett i det han nemner at dei som har hatt mest å segja for skulen er livsfjerne formelpuggarar som ikkje på langsommelege tider har hatt med born å gjera. Det er å vona at disiplinen må oppleve ein renessanse både i skule og heim.

De fleste er glade for å kunne holde disiplin uten å ty til «Meister Erik». Hva dette uttrykket innebærer konkretiseres ikke, men det var ikke uvanlig med både linjalslag over fingrene, ørefiker og liknende. Disiplin skulle likevel helst skapes «gjennom kjærleik og ikkje med knytteneven». Særlig utfordrende er undervisninga når «fleire av gutane er lågtstående. IQ ca. 70, so det er eit tolmsarbeid». Lydolf Lind Meløy ser disiplinsspørsmålet på en annen måte, og knytter det til faglærertenkinga: «For meg ser det ut som om di fleire lærarar ein klasse har, di verre er det med disiplinen, - så denne spesialiseringa, - at det skal vere mest mogleg faglærarar, trur eg er noko tull». Diskusjonen allmennlærer/faglærer dukker opp med jevne

mellomrom i hele brevbokperioden. Stort sett har hele denne lærergenerasjonen allmennlæreren/klasselæreren som sitt ideal.

Mange er opptatt av å vitne om hva kristendom og Kristus betyr for dem. Nils Eintveit slår i et brev fast at arbeidsoppgave nr. 1 er å gjøre elevene «til rette borgarar av Guds rike». Noen synes likevel det kan bli vel mye vitning. En elev viser ironisk til Sigurd Christiansens trilogi *Indgangen* (1925), *Sverdene* (1927) og *Riket* (1929), og mener at brevboka viser at folk kan «bli mer opptatt av sin egen frelsthets enn å gjøre Guds vilje».

Bjarne Haverås har erfart at den gamle tradisjonen, der læreren var lokal-samfunnets skriftkulturelle hjelpesmann, fortsatt lever. Våren 1939 skriver han: «Og som de veit, må ein lærar ute på bygda vera litt meir enn berre lærar. Og gudane veit at også eg er det. Eg skriv skøyte, søknader til alt mellom husmorskule og handelsdepartement, snart er det eitt, snart eit anna».

I perioden fra vinteren 1939 og fram til 9. april 1940 er det svært få som direkte kommenterer tida og krigsfaren. Lydolf Lind Meløy er en av de første til å til å trekke inn dette. Han er i desember 1939 i Kirkenes, og ser fram til de skal få nytt skolebygg:

Dersom Kirkenes høyrer til Norge då. Vi går ikkje og er nervøse nett, men vi er førebudd på alt. Vi må vel vere det vi som ikkje er lenger unna enn vi kan høyre knitringa av maskingeværa no om dagane. Det kan vel vere nok med ein eller annan «episode» og så er vi med.

Det er den finske Vinterkrigen med Sovjetunionen Lind Meløy omtaler. Han gir finnene full støtte mot de russiske «bødlane». Etter 9. april kommer noen flere krigsaktuelle kommentarer, men ofte av en generell karakter. Det kan ha vært flere. Av og til ser det ut til at et handskrevet ark er tatt ut og erstatta av et maskinskrevet, og enkelte steder er setninger, ord eller navn gjort uleselige med svart farge. I et seint brev fra 1987 innrømmer Johannes Folkestad at han er skyldig i å ha gjort noe av dette. Han var redd okkupasjonsmakta skulle få se det. «Eg måtte gjere det uleseleg eller ta det ut».

Stiltonen i breva er av og til høytidelig og alvorlig, men den kan også være skjemt som og ironisk: «Kjære klassekameratar, vyrde lærarar og tilkomande overlærarar, skuleinspektørar, skuledirektørar o.m.a. med ymse 'tillitshverv' og 'bierhverv'». Karriereutviklinga avtegner seg gjennom breva, og dette får ofte ironisk – men ikke uvennlig – omtale. Johan

Fagerlid skriver i april 1941: «Eg er formann i lærarlaget for tida, formann i indremisjonen, er forstandar for ein barnelosje, er med i ein sundagsskule i ein annan skulekrins. Så er eg med i brenselsnemnd, har arbeidd og trettast med prest og lærarar i ei læreboknemnd siste året, og nett no er eg med i eksamensnemnda som ansvarshavande, og det skaffar arbeid».

Tida de hadde sammen på lærerskolen blir stadig omtalt, og ikke bare i positive vendinger. En mener at en kan lære mer av det som skrives i brevboka enn av det en lærte på «Volda off.». Lærerne på lærerskolen omtales, av og til karikert og ironisk: «W.K.», dvs. Wilhelm Kvalheim, norsk- og tegnelærer, minnes for «hans langstrakte forklaringar ‘utan bein’. Han ville ofte gjeva oss ‘det reine kjøtet’, men diverre fall det ikkje lite ‘i fisk’ for meg».¹¹ Samme skriver er ikke redd for å innrømme at lærerskoletida ikke bare var positiv: Han savna «den store kjærleiken» på lærerskolen, og gikk ofte hjem på hybelen «bitter og sorgfull og såg ikkje i ei bok som hørde pensum til».

Det sistnevnte innlegget åpner for at flere innrømmer at de drog fra Volda med glede, og at de hadde «slett inga lyst til å sjå attende dit». Men nå, fem år etter, er dette likevel annerledes, og flere forteller at de av og til har kontakt med lærerne, med «E.K [Erling Kristvik] W.K. [Wilhelm Kvalheim] og P.E. [Peter Eiken] og hine». Ola Arne er en av dem. Han skriver i januar 1941:

Eg er vel ein av dei som har gjeista Volda oftast sidan «hin store dag» i 1934. Eg har møtt att både herr W.K. og herr Gautestad som bae helsar vyrdeleg på lang fråstand, og smiler på nært hald, men eg har fått nok av dei. Rektor har vorte mykje onnorleis sidan me skildest frå han. Han kom med i oxfordrørsla, som endra han heilt, noko i syn og meir i veremåte. Me har forresten grenselaust mykje å takke han for. Ideane hans er sikkert rette, men vanskelege å gjennomføra. Men dei var ikkje ringare for det. Vegane hans låg høgt over ålmannavegane, men nett difor har me noko å tøygja oss etter. Eg har vore på gjestebod hjå frøken Heggen i nye-huset hennar. Ho er den same. Eg har ogso vore i gjestebod hjå fru Tjensvoll. Ho er òg den same. Elles er Volda som før, - Klikka og kafé Olsen¹² og Eiken og Geitvik og ho Beta Årø.¹³

11 Eivind Hasle skriver om Wilhelm Kvalheim i Hasle 1995: 359f.

12 Klikka-buda var frk. Hvidstens bokhandel, seinere Svendsen bokhandel; kafé Olsen var der Haugen bokhandel seinere kom.

13 Beta Årø (1883-1968), datter av lensmann Anders Årø, var en kjent skikkelse i Volda, jf. Reidun Aambøs artikkel, «Beta Årø – stumfilm-pianistinde», *Voldaminne 2012*: 184-85. Hun var ei tid sekretær ved lærerskolen.

Breva gir innsikt i tøffe rammevilkår for lærerne. Familieetablering var klart knytt til inntekt: «Sommeren 1935 blev jeg tilsatt som timelærer i sløyd ved Hamar katedralskole og kunne da gifte meg». Mange skriver lange passasjer om tallrike vikariater og timelærerstillinger, ofte svært kortvarige, ned til noen få uker. Mye er oppramsende, men faktafylt. Mange flytter ofte.

De fleste er åpne om det meste, men noen få signaliserer at de er ubekvemme med å dele alt med alle. En kaller tekstene klassen skriver, for «selvopptatthetens testamente». Andre markerer – kanskje på grunn av krigen – at de ikke ønsker å komme inn på politikk, men vil holde seg til «seg sjølv». En sier at han ønsker å være «blant de stille i landet».

Én i klassen, Knut Skjeldal fra Voss, falt under kampene i Valdres i april 1940. Minneord er tatt fra Horda Tidend i juli 1940, men det innlimte utklippet i brevboka fra januar 1941 er – ikke utypisk – fra *Menneskevennen, Organ for det norske totalavholdsselskap*. Dette er første gang krigen direkte viser seg i tekstene. Den gjengitte teksten har en tydelig og uttalt front mot «den framande makta». 4B-elevene er tydeligvis trygge på hverandre. Alle har et «nasjonalt sinnelag». Det virker uproblematisk å stå fram med uforbeholden ros om en som har gitt sitt liv i kampen mot okkupasjonsmakten. Ingen brev er skrevet mellom 2.2 og 4.8.1940, og det er svært få referanser til krigen også etterpå.

I 1938 kom det ny rettskriving. Diskusjon av gammel og ny rettskriving blir et tema i skrivinga. Flere i klassen signaliserer tilslutning til samnorsklinja. Alle i klassen unntatt én skriver nynorsk, og 40 år seinere er bare noen få gått over til bokmål. Her må det tas et forbehold: Noen har nok gått over til bokmål på grunn av et langt lærerliv i bokmålsland. Noen få signaliserer at de nærmest føler seg forplikta til å holde fast ved nynorsken når de skriver i brevboka. Språkformen blir et uttrykk for deres felles utgangspunkt, et solidaritetssignal. Lydolf Lind Meløy er hele livet ihuga målmann. På sine eldre dager var han med på å starte mållag både i Varanger og i Østfold. I desember 1939 innrømmer han at han er blitt

litt meir brennande i hugen når det gjeld målsak og fråhaldsak (...) Her i Sør-Varanger står striden om maksimum og minimum i bokmålet, og det ser ut som maks.-lina vinn. Elles i Nord-Norge har det vore den reine flaum over til nynorsk. Denne flaumen er det den nye rettskrivinga som har skapt vilkår for.

Det nyttar nok ikkje å sjå målsaka berre ut frå vestlandsk synstad, då vinn ein seint fram til eit mål i landet.

Han ivrer også for at lærere for samiske barn burde lære seg samisk, og utfordrer både som lærer, skoleleder og politiker fornorskingslinja i Finnmark. Her ser han ut til å være på linje med Laura Vinsrygg i A-klassen. Lydolf Lind Meløy var 43 år i Finnmark, som pensjonist bor han i Østfold. Ingen av de to fylka regnes som nynorskfylker, men noe målskifte kom aldri på tale for han.

Lind Meløy er kanskje den i klassen som i ettertid blei mest kjent. Karriereveien hans var «lærer, skoleinspektør, skoledirektør, ordfører [i Karasjok] og lærerlagsformann» (Hagemann 1992:295). Gro Hagemann kaller han i sin store lærerhistorie for «samlingsarkitekten», da ni ulike lærerorganisasjoner gikk sammen i Norsk Lærerlag i 1966. Han var formann i perioden 1962–1968. Lind Meløy er omtalt i *Norsk biografisk leksikon*. Han hadde også kontakt med miljøet i Volda seinere i livet. Han skreiv bl.a. artikkelen «Internatskulane i Nord-Noreg» i det store Volda-initierte metodeverket til Aschehoug i 1954. I 1980 gav han ut *Internatliv i Finnmark. Skolepolitikk 1900–1940* på Samlaget. Han er her særlig opptatt av IOGT-arbeid og språk og målsak:

Det var ikkje sjølv sagt at nynorsk skulle vere mitt mål gjennom førti år i eit fylke utan nynorsk i skolen. Men eg trur ikkje eg lei skade av å halde fast på mitt syn. Dette synet førte mellom anna til at eg måtte vere med på å stanse undertrykkinga av samisk i Finnmark gjennom skolen. *Internatliv i Finnmark* handlar ein del om dette.

Lind Meløys forsøk på å fremme samisk språk og kultur og dermed stanse den hardhendte fornorskingspolitikken blir framhevd i *Samisk skolehistorie I* (2005). Han blei æresmedlem i Norsk Lærerlag i 1970, fikk Veteranknappen for lang og tru tjeneste i IOGT i 1981 og Kongens fortjenestemedalje i gull i 1982.

Kulturkritikk dukker av og til opp. Noen er inne på at foreldra ikke oppdrar barna sine lenger, og ser forfall i tida. Av og til blir tidskritikken svært tydelig, og oftest ut fra en kulturkonservativ og/eller religiøs synsvinkel. Harald Bergem forener i mars 1941 kritikk av kulturradikaleren Arnulf Øverland, seksualopplyseren Karl Evang og den psykoanalytisk orienterte psykologiprofessoren Harald Schjelderup:

Det same departement som vernar kyrkja sine interesser er med og strør sand på diktarløn til gudsbespottaren Øverland med den grunngeving at han spottar på ein meisterleg måte. Etterpå set så dei same styrarar hr. K. Evang til medisinaldirektør og hr. Schjelderup til professor.

Bergems kulturkritikk blir fulgt opp av andre. Nils Eintveit mener at reidninga må være å finne i «gamal, god kristendom, haugiansk-pietistisk. Ja, eg ikkje berre trur det, eg er viss om det òg. Eg har ikkje noka tru på

denne folkeviseleik-kristendom». Severin Heien sammenlikner i august 1941 lærerskoletida med nåtida: «Eg må hugsa hin historiske tid då det bles eit fredens pinsever gjennom salane på V.o. Kvar er den ånda no? Eg leitar hjå meg sjølv og finn den ikkje. Noko anna gror fram i staden, veks som ugras i vått ver...».

I 1942 blir det flere krigskommentarer. Våren 1942 var ei vanskelig tid med Statsakten og innsettinga av Quisling 1. februar, seinere brenselsferie, protestene mot Lærersambandet, massearrestasjonar og etterfølgende deportasjonar til bl.a. Falstad og Kirkenes. Én skriver at han er glad for at han «slapp»: «Store, stygge ting har hendt sidan sist eg hadde klasseboka. Og eg er glad for å ha sloppe og vore av dei som tok liv i 'forsvaret' vårt. Eg ba til Gud om å sleppa, og slapp». Andre forteller om kortere eller lengre «forvaringer». Lydolf Lind Meløy var langfredag 1942 i Oslo, i Vår Frelsers Kirke. Presten var nekta å tale. Kirkelyden sang salmer, og lidelseshistoria blei lest. «Utanfor kyrkja stod så alle dei tusena av menneske som ikkje slapp inn. Dei held varmen inne og modet oppe med song, fra 'Ja vi elsker' til 'Nærmere deg min Gud', men det fall nok ikkje i god jord å døme etter 'handemakta' som blei brukt etterpå». Påsken 1942 var et høydepunkt under kirkekampen. Biskopene hadde nedlagt sine embeter 24. februar 1942. 1. og 2. påskedag ble «Kirkens Grunn» lest opp fra prekestolene over hele landet.

Den siste teksten i bind 1 er samtidig den teksten der krigen slår tydeligst inn. Teksten er skrevet av Bent Hetle og datert 31.10.1944: «Det er ikkje so lett å samla tankane sine til noko skriftleg arbeid nett no. Eksplosjonen i Bergen, bombinga på Laksevåg og for 2 dagar sidan i Bergen, er hendingar som skakar opp og fører livsens ålvor inn på livet». Her er krigen brått konkret og nær. Den første eksplosjonen Hetle refererer til, var 20. april 1944, da 96 sivile nordmenn blei drept da et skip lasta med ammunisjon gikk i lufta. 4. oktober 1944 bomba britiske fly Laksevåg i Bergen og i alt 193 sivile blei drept, derav 61 elever på Holen skole. 29. oktober 1944 blei 43 sivile drept under et nytt bombeangrep i Bergen.

Disse nedslaga i bind 1 er tematisk representative for tekstene her. Det interessante med bind I er at skrivinga er tilnærma samtidig med det levde livet. Dette blir annerledes i bind II.

Bind II, 1980–1990

Bind II har A4-format og begynner med et brev fra Botolv Holsvik datert 21. mars 1980. Holsvik skreiv også første brev i bind I. Det er nå gått 36 år. Vi får ikke vite hvorfor skrivinga ikke ble videreført høsten 1944. I navnelista på side 1 er oppdaterte adresser ført inn. I tillegg er det satt minus-tegn ved en del navn, eventuelt dødsdatoer. 51 navn er ført inn, men disse omfatter hele kullet, både A- og B-klassen. Av disse er 23 kvinnenavn, men boka har som før bare gått til elevene i 4B, som alle var menn. Nekrologer limes inn fra lokalavisene, og det limes inn bilder av sølv- og gullbrudepar og barn og barnebarn. Av tekstene går det fram at mange av skriverne endte som skolestyrere og skolesjefer. I 1980 er det 46 år siden de gikk ut fra Volda lærarskule. Alle er pensjonister. Den siste i klassen som blei pensjonist, ser ut til å ha gått av 31.12.1980. Når brevboka gjenoppstår, er det aktive lærerlivet over. Tidsavstanden inviterer til oppsummeringer og reflekterende tilbakeblikk etter mønsteret «slik var mitt lærerliv». Her inngår også krigsopplevelsene, som først nå 40 år etter blir omtalt.

Krigsopplevelser

Klasse 4B var ennå i første fase av sitt voksenliv da krigen kom. De var kommet i gang med sin lærergjerning, og mange hadde stifta familie. Krigsgangen er som nevnt lite direkte kommentert i bind I. På dette punktet er ikke brevboka til 4B representativ. Som vi skal se, er krigen og lærernes motstandskamp langt tydeligere i flere av de andre klassebøkene. I bind I av 4Bs klassebok er det bare én tekst som direkte formidler en krigsopplevelse. Den er skrevet 3.3.1941 av Harald Bergem:

Eg bur ved riksvegen frå Kr.-sund. (...) Flydur i øyro blanda med knitring frå maskingeværa og kringom deg gråe kjellarmuren i halvmyrker, det var det vanlege i april i fjor. Siste skuletimen 26de april, gjekk føre seg under ein framståande berghamar med bleike, gråtande born kringom ein lærar som med trøystande mæle freista døyva skrattinga av maskingevær over hovudet og dynet frå bomber som eksploderte eit stykke frå. Elles kom vi frå det med både liv og helse. Sidan har vi levd millom evakuerte og gjer det framleies. Så litt privat. Eg har bygd meg eige hus på eigen grunn. Eg har aldri sverma for å bu på kommuna. Det er eit vanleg bra hus med 4 rom og gang i kvar av dei to høgdene. Eg fekk det så nokonlunde ferdig siste sumar. Flutte inn til jula -39, då første høgda var istand. F.t. hysar eg div. evakuerte.

Krigsopplevelsene som formidles i bind II, er fra begynnelsen av 1980-tallet, over 35 år etter krigen. Håkon Straume skriver i 1981:

Men nå var krigen komen, og alt vart snudd opp ned. Eg hadde tyskarvener i krinsen, og merka at eg vart granska og prøvd til kvar tid. Det galdt å koma seg ut, og hausten 1941 bar det avstad via Bergen, Hernar i Nord Hordaland, Shetland og til Skottland og England. Vi var 20 i alt i ein liten motorbåt, og kom vel over Nordsjøen til tross for uver og motorstopp. Mangt og mykje opplevde vi der borte, vart flytte frå stad til stad, men fekk aldri høve til å koma i open kamp. Eg hamna i London tilslutt, der eg gjekk på krigsskulen og vart ferdig offiser i 1944. Skulle nokon ha hug til å vita meir om desse 4 åra i Storbritannia, så har eg eit par dagbøker å visa til (...) Då krigen var slutt, var det ikkje så lett å bli kvitt uniformen. Fyrst var eg kompanisjef og undervisningsoffiser på Gimlemoen, Kristiansand og sidan adjutant på Krigsskulen i Oslo. Der vart eg råka av sjukdom og hadde no nokre utrivelege år på sjukehus og sanatorium. Men det gjekk betre enn venta, - i 1947 vart eg tilsatt som lærar i Oslo.

Enok Johan Bærland har hatt dramatiske opplevelser. Han skriver i 1982 – på bokmål:

Det hører også med til livshistorien at jeg under krigen kom med i motstandsbevegelsen mot de tyske okkuperanter. Men i slutten av 1943 og begynnelsen av 1944 ble den seksjon jeg hørte til, rullet opp av gestapo. Jeg ble arrestert av gestapo 22.2.44, og så gikk ferden først til Kristiansand kretsfengsel og etter 14 dager videre til Grini. Den 9.8.44 ble jeg ropt opp til en tysklandstransport, og den 10.8.44 ble jeg sammen med 40 kamerater sendt med et trosskip til Danzig i det daværende Tyskland. Fra Danzig ble vi kjørt ca. 3 mil til konsentrasjonsleiren Stutthof. Leiren var som de øvrige tyske leirer, preget av en ufattelig umenneskelighet. Den 25. jan. 1945 begynte tyskerne å evakuere leiren på grunn av russerenes knipetang mot Danzig. Kolonnen som jeg tilhørte bestod av ca. 1200 fanger. Vi marsjerte i 10 døgn i snø og kulde. Om nettene overnattet vi i låver. Enkelte dager kunne vi få et par kokte poteter som var alt vi fikk. Marsjen gikk tvers over den polske korridor til en liten landsby i Østpommern. Det ble en dødsmarsj hvor ca. fjerdehver mann kom fram.

Endelig den 10. mars 1945 ble vi befridd av en russisk hæravdeling – en fantastisk og uforglemmelig dag – fri – fått livet i gave på ny. Etter en uke i ingenmannsland begynte et eventyrlig «vagabondliv» gjennom Polen og Tyskland, og dette varte i 3½ måned. To av mine kamerater og jeg kom bort fra de øvrige kameratene på grunn av at vi en morgen laget oss noen pannekaker. Etter et par uker havnet vi midt nede i Polen i en millionby som heter Lodz hvor vi ble narret inn i en russisk oppsamlingsleir. Etter 7 uker rømte vi derfra. Ferden videre gikk i store trekk over Bromberg, Berlin, Potsdam, Hollands grense, Bremen, Hamburg. Endelig den 24. juni 1945 fikk vi fly fra Lübeck til Fornebu. Da vi igjen stod på norsk jord er det vanskelig å beskrive den dype glede og takknemlighet som fylte våre hjerter.

Det at noen begynner å fortelle om sine krigsopplevelser, får flere til å melde seg. Arnfinn Kragset, pensjonert skolesjef i Måløy i Vågsøy, skriver i 1983:

I dag er det 8. mai. I det høve har eg kladda mykje som eg ikkje vil skrive her. Fleire av dykk skriv at de nytta tida og tok artium. Det tala også eg om. Men så fekk eg anna å gjere. Midt under krigen kom ein mann ei natt med ei heller fårleg oppgåve til meg, og eg måtte vere budd på at det kunne gjelde livet. Oppgåva: Eg skulle syte for at dei allierte til ei kvar tid hadde full greide på kva tyskarane hadde for seg frå og med Ytre Stadlandet og nordover, slik at innsiglinga på nord-sida av Stad var kartlagt for eventuell invasjon og oppretting av bruhovud. Så var det å få tak i hjelparar, 5–6. Dei visste ikkje om kvarandre. Eg kan forsikre at dei allierte fekk stadig opplysningar og kart over: bunkers, ymse typar kanon- og gjeværammunisjonslager, minefelt og nær sivil bebyggelse for å nemne det grøvste.

Kontakta vestover var ei sak for seg. Når papir eller kart skulle sendast, ringde eg om småtorsk, så kom ein mann med rutebåten og fekk dei ved kaia. Eg fekk mitraljøse. Men når skulle den brukast? Under krigen var det spennande – til overmål. Men *etter* krigen var oppdraga mindre hyggelege ofte – sjølvom vi kunne opptre åpent som heimefront. Før hadde vi berre eit armband i lomma som *kanskje* kunne berge livet i eit knipetak. Difor: Då lensmannen kom 18. mai og spurde om han kunne få overta siviladministrasjonen, kasta eg frå meg heile greia. Eg hadde gjort ein jobb, og hadde ikkje tenkt på nokon adm. Orsak at eg nemner dette. Men det er 8. mai i dag.

Johannes Folkestad forteller om krigen

Johannes Folkestad tar fra og med bind II på seg 'administrasjonen' av brevboka. Han blir også den som – overlegent – skriver mest. I lange innlimte maskinskrevne brev forteller han om løst og fast fra sitt lærerliv, ofte detaljert og med innlevelse. Da krigen kom, var Folkestad på Sinsen skole i Oslo:

Eg sat og retta bøker bortimot midnatt 8. april 1940 då flyalarmen gjekk. Så vart krafta teka, så byen låg i myrker. Folk i Sinsenbyen let opp glasa og ropte til kvarandre: «Kva er det som bilar?» Eg tok med meg vertsfolket opp i tilfluktsromet på skulen. Der sat vi saman med andre ei stund, men då inkje hende, gjekk vi heim ut på natta. Eg visste ikkje meir før i 6-tida om morgonen då eleven min, Leon Andersen, kom opp til meg og fortalde at han og mora hadde høyrte på Amerika i radioen, og at tyskarane heldt på å ta landet vårt. (...) Fyrst ved vanleg tid for nyhendemelding om morgonen, fekk vi vite kva som gjekk for seg, men det var så seint at mange skuleborn alt var gått heimanfrå. Eg gjekk tidleg på skulen. Der stod overlærer Rønsberg og sende borna heim etter kvart dei kom. Borna sprang heim så fort dei kunne, og mange gret. Johannes Helgheim og eg fekk ordre om å gå oppover Trondheimsvegen og snu elevar som kom frå Loftshus. Vi kjende ikkje elevane, men dei kjende oss og snudde. På skråvegen vest av Aker sykehus

møtte vi ein flokk små elevar. Men no kom ein heil formasjon tyske fly frå fjorden og innover Oslo høgt oppe. På attelega tett ved vest av Aker sykehus stod det oppstilt noko som likna på eit luftvern batteri. Soldatane byrja å skyte etter flya. Dei skaut òg frå andre kantar, men røykdottane var alltid langt vekk frå dei store fuglane, som berre heldt fram i stød kurs. Det vart ikkje sleppt bomber, så vidt vi kunne sjå. Då med eitt kom det glidande eit uhyre av eit tysk fly tett over grantoppene på Grefsenåsen og feia med maskinskyts over dei norske soldatane som stod utan vern borte på jordet og streva med «kinaputtane» sine. Helgheim og eg tok fanget fullt av «småpys» og la oss ned i ein kjellarhals medan verst stod på. Eg kjende ein eitrande harme over dei som hadde øydelagt forsvaret vårt og mobba norske militære så snart dei viste seg i uniform på ein restaurant. Det avbrotne geværet var statussymbol for desse. Dei få Bofors-luftvernkanonane som var tinga til å forsvare Oslo, måtte fyrst betalast med pengar som vart freista samla inn med loddsal på trikkane o.l. Les ein boka «Norske Aktstykker» av dr. Johan Scharffenberg, treng ein ikkje vere i tvil om kven det var som sette opp grinda så krøttera fekk kome inn på attelega.

Då tyskarane toga opp Trondheimsvegen med lang rad av køyreyt, også eselvogner, fullasta med krigsutstyr, var eg på Loftshus i heimen til Erling Norum. Også broren Kåre var der. Han for att og fram og hadde ikkje ro. «Dette er forferdelig! Du Folkestad som har skuffer og skap fulle på sløyden, kom la oss springe og strø Trondheimsvegen med spiker!» Å nei, det skulle nok meir enn småspikar til å stogge denne sorten.¹⁴

Evakueringa av Oslo var ei fæl oppleving av folk i panikk. Sjølv gjekk eg på ski over Grefsenåsen og til Lillosæter saman med tre kvinnelege og to mannelege sinsenlærarar, men heldt fram åleine og kom til Nitedalen ut på morgonsida etter å ha gått utan stans i myrker og delvis ulende. Men skulen kom i gang att litt etter kvart, og vi hadde nokolunde arbeidsfred. Men krava vart stramme etter kvart. Lojalitet var ikkje nok, lærarar skulle aktivt gå inn for det nye. Men så kom 1942, det hardaste året for lærarar, prestar og andre utsette grupper. Dette er så kjent, så eg skriv ikkje om det. Tyskarane hadde teke skulen vår, så vi vart samanstua på Løren saman med dei og arbeidde i skift, der også [Lars] Beite var. Det var overlæraren på Løren, Annar Folstad, far til Astrid Folstad [kjent skuespiller], som leidde møtet der protestane vart underskrivne på individuelle ark, men same tekst: «Til Kirke- og Undervisningsdepartementet. I anledning av den mottatte henvendelse erklærer jeg herved at jeg vil være tro mot mitt lærerkall og mot min samvittighet, og at jeg på grunnlag herav heretter som hittil følger de bestemmelser for mitt arbeid i stillingen, som rettmessig blir gitt av mine overordnede». Eg la i postkassa protesten frå Johannes Bjørnhaug, medlem av milorg og seinare lektor ved Oslo lærarskule, og han min. Det var ei veldig spaning, då det gjekk rykte om at dei som ikkje bøygde seg, skulle sendast til kolgruvane i Polen. Langt seinare fekk vi vite at det var meiningen, men at transportvanskar gjorde at fangeferda gjekk til Kirkenes.

Om kvelden 18. mars 1942 fekk eg, sikkert også Beite, melding om at arrestasjonar av lærarar skulle byrje om natta, og at dei som kunne, måtte gå i dekning. Eg skunda meg til Østbanestasjonen utan å ha reiseløyve, vart avvist to gonger ved skranken, men tredje gongen fekk eg hjelp av ein ukjend jernbanemann som ordna og fekk stempla papira mine, så eg fekk reise. Det vart ikkje tid til å ringje

14 Kåre Norum (1907–1981) blei en av de mest sentrale i lærernes motstandskamp, jf. Gro Hagemann 1992: 200.

til jenta mi, som da budde på Grefsen. Då ho dagen etter spurde etter meg i oppgangen der eg budde, fekk ho vite at eg nok var arrestert som mange andre lærarar.

Eg for heim til Folkestad og la meg straks inn på sjukehuset i Volda for å ta ein operasjon eg før hadde utsett. Overlækjar Gjessing og hans folk var svært hyggelege mot meg. Medan eg låg der, kom det brev til meg til Folkestad om at eg var avsett, men eg var ikkje åleine om det då. Det var fem lærarar frå Sinsen som vart sende til Kirkenes. Dessutan mange andre som eg kjende. Både Erling og Kåre Norum vart tekne. Men kor trist det enn var i fangeleiren, prøvde dei å halde oppe humøret. Ein kveld sat ein ung og nygift lærar så hugtung i brakka, for han lengta så sterkt heim. Han fortalde at kona venta ein liten om ikkje så svært lenge. «Eg undrar meg på om eg slepp heim til den vesle kjem til verda». Då kom det kjapt frå ein annan: «Ånei, farr, du kan vere glad til at du slepp heim til den neste kjem til verda».

Då kirkeneslærarane kom heim etter 8 månader i fangenskap, heldt vi andre frå skulen ein fest for dei. Dei som kunne, hadde ektemakar med. Då festen var slutt, gjekk eg saman med Rønsberg og fylgde han heilt til utdøra ved overlærar-bustaden på Sinsen, då eg såg at han var mykje trøytt. Han sa då: «I morgon skal jeg til Kolbotn der dattera vår bor. Kona er reist i dag. Men jeg er så forferdelig trett, så det spørs». Morgonen etter (sundag) fann dei han liggjande over senga, halvt påkledd --- død. Eg var den siste som snakka med overlærar Rønsberg. Urdal hadde stuft før på kontoret. Overlærar Anders Kvale på Grorud døydde òg brått. Ein av mine beste kamerater på Sinsen vart seinare overlærar der. Då eg fyrst i 50-åra såg innom til han, var han vorten «en rystende olding».

Tilhøvet mellom skule og heim har vel aldri vore betre enn i okkupasjonstida. Vi fekk så mange prov på at foreldra var med oss i striden. Eg var til stades i ei av kyrkjene i Oslo då prestane sa seg lause frå statsmakta. Det dirra noregsoge under kyrkjekvelven medan lyden ståande hørde presten lese opp fråsegna. Alle dei mannlege lærarane på Sinsen var med i motstandsarbeid. Nervepresset kunne vere så hardt at nattesvevnen slett ikkje ville kome.

Enno kan eg i draumar oppleve nerveslitande dramatiske hendingar. På ein av Sunnmøringen sine kafear (i Storgata) var den unge og vakre Inger Johanne Folkestad frå Ålesund serveringsjente. Ho var kurer for heimestyrkane og gjekk ofte midt gjennom byen med forsegla brev og pakkar. Ein gong møtte eg henne ved firmaet Halvorsen og Larsen i Trondheimsvegen. «Ånei, snu oppover igjen og bli med et stykke hvis du tør!». I baggen hadde ho fårleg last. På Carl Berners Plass ringde ho og fekk eit stikkord, og så gjekk ho bort Christian Mikkelsens gate til kontaktadressa. Var eg nede i byen, stakk eg gjerne opp på kafeen i Storgata, for der var rimeleg og bra mat. Ein gong eg stod utanfor der og venta på trikken, kom ein ung gut midt i trafikken springande for livet. Ein sivilkeldd mann stod ved sida av meg. Han sprang ut i gata og treiv etter ungguten så han miste fart, og dei to grønkledde med revolverar hala inn på ungguten. Like etter hørdest to skot om lag borte ved Gunnerius Petersen. Ein lastebil tilhøyrande Oslo Renholdsverk kom frå den kanten. På sorpdungen låg ungguten.

8. mai var eg til middag der Inger Johanne serverte. Då eg hadde ete frå meg og skulle gå, bad ho meg sitje litt til, «for nu er det like før». Men det drygde, og då det var mange som såg etter ledig plass ved borda, vart det til at eg gjekk ut og

venta på trikken på same staden der eg stod då tyskarane sprang etter ungguten. Då «braut freden laus». Høgtalarar kunngjorde at tyskarane hadde kapitulert. Det vart ein brus og ein ljom i lufta over byen som av store fossar. Folk som ikkje kjende kvarandre, dansa ut i gatene, all trafikk stansa. Folk ropte alt mål og mæle kunne tole og vel så det. Vi var fri! Fri!! «Da bryter større glede løs enn når du her kom hjem fra sjøs». «Stengt på grunn av glede», stod det på døra i ei lita tobakksforretning i ei sidegate av Karl Johan. Inger Johanne Folkestad frå Ålesund døydde ei tid etter at krigen var slutt. Hadde påkjenninga under krigen vore for hard? Eg kjende henne heimanfrå, for ho og syskena var stundom på Folkestad og vitja besteforeldra. Ho fortalde at då ho gjekk på folkeskulen i Ålesund, fekk ho ei krone med onkelen sin for kvar Meget ho fekk i karakterboka. Ho såg fram til jol og sommarferien, då ho kunne gå til onkelen sin og få løn for strevet. I Oslo var ho i sjukepleiarlære til ho fekk andre ting å ta seg av.

Denne teksten er datert 18.3.1987. I et nytt brev før jul 1992 dukker krigsjula 1943 opp i tankene hans:

Så lid det til jol enno ein gong. Alle som kan, samlast i heimen då til fest med gåver og mykje godt. Jolekvelden i 1943 sat eg åleine i husværet mitt i Rødstuveien 17 i Oslo. Tankane gjekk heim til mor, far og sysken på Folkestad. Frå verandaen kunne eg sjå inn til andre der glade barn gjekk rundt pynta joletre og song. Eg sette meg til å skrive mange vers. Her er nokre av dei:

1.
Han flyg på lette vengjer min tankefugl i kveld,
Om fjell og dalar stengjer, han heime høgtid held.
Frå gråkald by han stundar til kjende, kjære der.
Og seg i veg han skundar, og so han heime er.

2.
Han far hev stelt i fjøset, so der er ro og fred.
Ho mor hev kveikt i ljøset og pynta jolefred.
Til mormor borna stimar, dei hastar so i veg.
Når joleklokkor kimar, dei kan 'kje roa seg.

3.
Eg ser dykk alle sitja i stova varm og rein.
Min tanke vil dykk vitja og helsa kvar og ein.
Som før i barnedagar eg heime hjå ho mor
I tankar rom meg lagar ei stund ved høgtidsbord.

6.
Ja, gjev det kunne henda at fred det vart på jord,
At hatet kunne venda, so kjærleik, milde ord
Fekk lækja heilt den sjuke og trøysta den som lid,
At hjarto dei vart mjuke som heime joletid!

Levde lærerliv

Perspektivet i bind II innbyr til tilbakeblikk. Fra et pensjonistståsted vendes blikket bakover, og flere rekapitulerer sitt lærerliv. Noen går helt tilbake til utgangspunktet da 114 håpefulle i 1930 møttes til opptaksprøve. Bent Hetle forteller nå om sin bakgrunn:

Foreldrene mine hadde ikkje råd til å la meg gå på skule. Det vart med framhaldsskule og ungdomsskule på Vereide. Vi var 8 syskin. Det var vanskeleg å få arbeid i 25–30-åra. Men far greidde å få meg arbeid på eit veganlegg i Hyen. Heilt ufatteleg! Eg kunne nesten ikkje bruke verken feisel eller trillebår. Men far hadde visst nok argumentert med at eg ville utdanne meg i vegvesenet. Og både syningen og avdelingsingeniøren godtok dette. Og i Hyen gjekk det omsider svært godt, og eg tente så mykje at eg kosta lærarskulen sjølv. Far døydde då eg var på opptaksprøva i Volda. Resten av utdanninga, 2–3 år, har eg også kosta sjølv.

Et maskinskrevet brev fra Ragnar Kvalstad i 1980 kan stå som ei typisk oppsummering av et lærerliv i denne generasjonen. Det eneste utypiske er at han ikke skriver nynorsk:

Kjære kamerater fra Volda lærerskole 1930–1934

Sannelig er det 50 år siden vi møttes i Volda for å konkurrere om 60 plasser ved lærerskolen. I dagens Norge med stor lærermangel har de ansvarlige råd til å vrake storparten av søkerne til lærerskolene og spekulerer i stedet ut måter å fordele nøden på, mens den riktige løsningen må være å utdanne flere. På Stord var de 40 i klassene da Severin Eskeland var elev.¹⁵ (...)

Utsiktene til arbeid i skolen var ikke lyse for mange av oss i 1934. Jeg kastet bort over 100 søknader det første året. Løsningen ble to trearbeidskurs for «arbeidsløs ungdom» og litt kveldsskole. Jeg hadde nemlig i 18-årsalderen lært litt snekring ved Møre fylkes arbeidsskole.

I 1935 fikk jeg så en timelærerpost i sløyd ved Hamar katedralskole. Og så ble det gifting. Bryllupsreisen tok vi med sykler og telt fra Volda til Hamar. Time-lærerposten var lyst ut etter departemental ordre i forbindelse med parolen «hele folket i arbeid». I fritiden leste jeg til eksamen artium. Det var ingen utsikt for meg til flere timer ved skolen, og etter sveltihel i 2 år, måtte vitnemålene fram igjen. Denne gangen søkte jeg bare 5–6 poster og fikk to. Med den nye folkeskoleloven og utvidet lesetid var læreroverskuddet avvirket.

I juleferien 1937 reiste vi til Kornstad på Nordmøre, hvor jeg ble «omgangsskolelærer» i ½ år. Halvparten av jobben var ved en udelt skole med 10 snille unger i alderen 7–14. Ellers for jeg kommunen rundt med litt sløydverktøy. Her gikk det forresten frasagn om en tidligere omgangsskolelærer, som hadde vært selveste Læreren der i bygda. Det var far til vår Erling Kristvik. Kommunen var nå under offentlig administrasjon, og forholdene var kummerlige. Så viste en

¹⁵ Severin Eskeland (1880–1964) tok lærerutdanning ved Stord lærarskule, og blei seinere rektor der fra 1917 til 1950.

telling at det neste år ville bli en elev for mye – nemlig 13 – ved den udelte skolen, og kretsen ble sentralisert bort etter ordre fra skoledirektøren (Markhus). Jeg skulle overta en skole hvor læreren var avsatt. Her var det best å komme seg bort.

I august -38 tok vi hurtigruten nordover. Jeg var ansatt som sløyd- og tegnelærer ved Tromsø off. h. almenskole. Tross krigen ble oppholdet i «Nordens Paris» trivelig og minneverdig. Samholdet var sterkt og elevene prektige i trengslene. Tyskerne okkuperte den rommelige skolebygningen, og vi holdt skole i to skift i menighetshus og privathus rundt i byen. I -42 fikk vi noen måneders gratis opphold i en konsentrasjonsleir på Tromsøya. Der var vi en blandet forsamling av patrioter. Det var på denne tiden våre jøder ble fraktet til Tyskland og myrdet av nazidjevlene. – Hoås er en stor skam for norsk lærerstand¹⁶.

Etter krigen fant jeg å burde skaffe meg mer utdanning i mine fag, og jeg tok 2 år med sløyd og tegning på Notodden. Det siste året ble kanskje smør på flesk. Men nå var jeg blitt sløyd- og tegnelærer ved Stord lærerskole. (...)

I 1951 flyttet vi så til Bærum, hvor jeg var lærer ved framhaldsskolen i 8 år. Kommunen overlot oss tomt, og i -55 satte vi i gang som selvbyggere. Med litt leiet hjelp og mye slit ble vi endelig bufaste. (...)

I 1959 opprettet Oslo noen kombinerte skoler, dvs. framhaldsskole og real-skole i ett. Jeg ble ansatt i inspektørstillingen ved Sandaker skole. Hjalmar Seim [kjent skolemann] var rektor ved skolen de første årene. Senere ble skolen en ordinær ungdomsskole, og den er nå i tillegg videregående skole med forskjellige tekniske og praktiske avdelinger. Når jeg nevner at vi noen år hadde elevtall på over 1000 og 60-65 lærere, vil nok de fleste mene at skolen var altfor stor. Men skoleanlegget var godt oversiktlig med klasseromfløyer på bare to etasjer og uten midtkorridor, og skolegårdene var rommelige. De enkelte klasser virket også meget selvstendige og lot seg lite lede av opprørere. Lærerpersonalet var svært stabilt med erfaringer fra byskoler, mest Oslo. (...)

I 1976 ble jeg 67 år, og fant det riktig å koble ut. Jeg hadde da hatt mitt virke i skolen i 40 år, de siste 17 på Sandaker. Etter mitt kjennskap til de skoler jeg har vært innom, har jeg naturligvis gjort meg opp en mening om dagens ungdomsskole:

Skolen er ikke dårlig, men kunne sikkert også vært bedre. Å lage ett skoleslag som skal passe alle, er ikke lett. Både framhaldsskolen og realskolen var hver for seg meget gode skoler. Men f.eks. å sitte på Kolsåsbanen sammen med sine elever fra framhaldsskolen og se elever fra Valle høyere skole styrte til motsatt ende av vogna når de oppdaget oss, var ikke særlig morsomt. Ved de kombinerte skoler i Oslo hadde vi også segregeringen, der under samme tak. Jeg husker at arkitekten hadde plassert en ugle som mosaikk i gulvet foran inngangen i realskolefløyen og at han ble spurt av byggedirektøren om det skulle være en apekatt ved inngangen til framhaldsskolefløyene. Men sammenholdte klasser uten unntak tjener neppe noen. Vår bruk av valgfag løser heller ikke de egentlige problemer. Man har forsøkt å lage hjelpegrupper for de svakeste i enkelte fag, men disse elevene tåler minst å bli skilt ut og komme i «gapestokk». Da tror jeg heller på en viss bruk av «elitegrupper» i grunnleggende fag for videre skolegang og studier. Fra Namdal folkehøgskule husker jeg at styreren tok ut ved prøver en mindre gruppe av oss som hadde «matematikk» mens de øvrige hadde «regning». Han hadde også en

16 Hoås var en lærer som i 1978 ble avskjediga fra sin stilling på grunn av sine uttalelser om rase-spørsmål og jødeforfølgelser.

kveldsgruppe i engelsk. Ingen ble flau eller høye på pæra av dette. Dessverre er løsninger av denne art for tiden politisk umulige.

Når man ved universiteter og høyskoler finner at kunnskapsnivået har sunket hos tidens studenter, bør de ikke legge all skyld på skolen. Det er ikke lenger bare unge med legning for boklige kunnskaper som velger studiene. Og det er så mangt annet som opptar og distraherer de unge. Kanskje mangler de også etter all denne skolegang praktiske erfaringer å knytte kunnskapene til. Henrik Groth spør om disse ingeniørene som tegnet båter til bruk i ferskvann i Burma, og som kantret når de sjøsattes i Norge, hadde vært borte fra skolen når Archimedes' lov ble behandlet.¹⁷ Kanskje hadde de ikke badet både i Rotevatnet og i den fine vika nedenfor klokker Dragesund og merket forskjellen i oppdrift.

Vinterhalvåret er jeg hushjelp og låner bøker på Bærum bibliotek. Men i sommerhalvåret er vi begge opptatt av hus og hage. Vi har veksthus med tomater og vi dyrker våre egne grønnsaker. Nå er vi i slutten av jordbærsesongen. Derfor har også denne boka heftet 4 uker hos oss.

Erling Kristvik

Kristvik kommenteres av flere. Lydolf Lind Meløy skriver at

utan mannemink for nokon må eg seie at Erling Kristvik har vakse seg stor og ruvande etter som tida har gått (...) Skoletankane hans har dukka opp i fleire samanhengar etter som tida har gått. – Berre tenk på hans vilje til å verne om den fådelte skolen fordi han meinte det var ei god skoleform. Desentraliseringa i skoleverket dei siste åra har sugd mykje næring frå hans skuletankar. Eg seier med Egil Frøyland i boka *Verpekassen* frå 1973: «Møtet med Erling Kristvik kommer jeg ikke til å glemme». Dette gjeld møtet både med mennesket og pedagogen. Eg får då legge til at eg òg møtte Kristvik på Lærarhøgskolen og hadde gleda av å møte han som talar på lærarstemner i Finnmark. La meg på ny sitere Frøyland: «Jeg har først og fremst møtt ham som pedagogisk tenker og stridsmann. Han må være noe av det største vårt land har fostret av det slaget».

Folkestad traff naturlig nok Kristvik av og til. I 1987 skriver han:

Det er nokon som skriv at K vart mildare med åra og nemner mogleg grunn til det. Eg veit at det er rett. Ein ettermiddag kom han til Folkestad og ville snakke med meg. Eg var glad for å kunne be han sitje i godstolen og få kaffi og kaker. Han hadde lese noko om plast og ville samtale om det. Eg hadde gått eit kurs der vi bygde ein plastbåt, så eg visste ein del både om herdeplast og termoplast. «Du må lage ein stor globus med hav, øyar, fjell og dalar og alt som til høyrer, men det må *ikkje* finnast landegrenser. Landegrenser set skilje og er årsak til krig. Vi må vere som ein stor syskenflokk». Han tala så varmt om saka at eg skyna at han trudde på det han sa, og at det kom frå hjarta. Men eg tenkte på Babeltårnet og at ikkje alle menneske har så god grunnhått. For meg har det alltid vore viktig

¹⁷ Groth (1903–1983) var forlagsdirektør i Cappelen, essayist og kulturdebbattant. Han var hovedforfatter av «Kulturbrevet» til regjeringa i 1945.

å forsvare landegrensene. «Gjerde skapar grannefred», seier eit ord med røymsle i at det er best å ha kvar sitt. Sjølv Gautestad med all sin pasifisme då vi hadde han, forsikra etter krigen at han hadde gjeve pasifismen på båten. Eg undra meg på om det fanst nokon skule som ville kjøpe ein globus utan grenser. Eg hadde langt meir å gjere på verkstaden enn eg greidde, og då eg måtte ta omsyn til å greie renter og avdrag på lån, avgjorde kræmarånda i meg at det vart ingen produksjon. Ånei, folk og nasjonar er ikkje slik ein ynskjer at det skal vere, ein må rekne med dei som dei er.

K. har gjort ein stor innsats for fådelt skule. «Ånei, for ei ulukke at utkantskular skal leggjast ned og dermed heimar fråflytte og lagt øyde!». Når ein tenkjer på sentraliseringsgalskapen med langtransport av born før vegane var brukbare til det, er det lett å vere samd med han i det. Eg møtte han ein gong i Volda på veg til posthuset. «Du er sprek enno du»sa eg. «Ja, desse fungerer tolleg bra», sa han og peika på føtene, «men her oppe er det skrøpeleg», sa han og peika på hovudet. «Det var ikkje så viktig for meg at de var samde, men eg ville ha dykk til å tenkje».

Bernhard Lien forteller om da Kristvik holdt tale på Austlandsk lærarstemna i 1950. Han gikk til angrep på sentraliseringa. «Då han var ferdig, og vi skulle gå, hørde vi ei røyst i salen: 'Ett ögonblick'. Og fram på talarstolen kom ei finsk-svensk lærarinne og sa: I går såg jag Ibsens Byggmester Solnes. I dag har jag upplevat Brand!».

Johannes A. Folkestad (1911-2010)

Johannes Folkestad er allerede utførlig sitert. Han gjør skrivinga langt på vei til sitt eget sjølbiografisk prosjekt. Det første lange brevet til klassen i bind II er datert 16.4.1982. Folkestad var da for lengst pensjonist. Han vender seg nå til «livets avgangsklasse».

Folkestad fikk tidlig lærerjobb i Aker/Oslo, og var ved Løren, Grorud og Sinsen fra 1935 til 1949. Han har tydeligvis vært litt av en «Reodor Felgen», «ein fyndel», som de sier på Sunnmøre. Han likte læreryrkets praktisk-pedagogiske utfordringer. En av hans mange oppfinnelser var en «elektrisk svipenn» til bruk i sløydtimene. Ikke så reint få elever har pynta sløydproduktene sine med *Folkestads elektriske sviapparat*, som det heter i et innlimt reklameark. Han forteller i et brev hvordan det skjedde:

Ein dag i 1935 stod eg på Løren skole og demonstrerte straumstyrke med ein stor Barkved-tranformator. Nokre glødande strengendar fall ned på ei finerplate og brende nokre krusedullar. Da fekk eg ideen til dei elektriske svipennane. Same dagen hadde eg sløyd med ei klasse og byrja å eksperimentere. Ungane låg framover herdane mine og bisna. Nett då kom sløydinspektør Johannes Nordal inn.

Sist eg hadde vitjing av han i sløyden, var han gretten fordi eg ikkje til punkt og prikke hadde fylgt modellrekkja han hadde sett opp (...) No vart han ståande heilt still og berre såg ei stund, og så kom det: «Kan du lage det apparatet skikkelig, skal jeg kjøpe til alle skolene i kommunen». Det vart 36 stk. Slike apparat var ukjende på Norges Elektriske Materiellkontor, og særleg brannsjefen i Oslo var betenkt på at slikt kunne brukast saman med høvelkaurane. Men det ordna seg, og til og med 1980 hadde eg med egne hender i «ledige stunder» laga bortimot 4000, store og små, av dei. Nordal og eg vart vener for alltid.

Folkestad tok, i likhet med mange andre i klassen, artium, og ikke bare én gang, men to: først på reallinja, deretter på engelsklinja. Som mange andre lærere på den tida tok han ei rekke kurs. Han ble også lærebokforfatter. Lærebøker i fysikk og kjemi for 6. skoleår kom ut i Aschehougs arbeidsbokserie. Sammen med Jonas Stavdal gav han i 1945 ut på Cappelen forlag *Sløyddekor: med svipenn, tusj og farger*.

I 1949 drog han tilbake til Folkestad og Volda. Foreldra tok på åra og han «anka på garden og heimen». Faren hadde vært lærer i 51 år. Planen var å «flytte attende til Oslo så snart eg hadde fått læremiddelfabrikken i sving». «Fabrikken» skulle først og fremst produsere svipenner:

På Folkestad fekk eg mykje å stå i. Eg var med i song og musikk, saman med bror min på læremiddelfabrikken, dreiv den vesle garden, bygde naust av material eg tok på rot og saga sjølv, fekk meg ei prame og ein færing og tykte alltid at dagane vart for korte. Frå Oslo hadde eg med Anna Roaldsand, som eg då var gift med. Ho er frå Vigra og dotter til ein kjend fiskeskippar, Hans Roaldsand. Han var eigar av båten «Valder» som vart teken ei natt av engelskfararane, og som Ragnar Ulstein skriv om i ei av bøkene sine.

Skulen på Folkestad var 4-delt, og det vart utvida timetal med nød på klasserom. Elevtalet var oppe i 89 og låg på grensa til 5-deling, og vi hadde bare 2 klasserom. Så måtte skulekjellaren takast til skulebruk, men dermed miste dei møteromet sitt dei som heldt til der, og det var nokre av dei som gav meg skulda. Eg sette meg føre å hjelpe til med reising av eit nytt forsamlingshus, og mange nok vart med, så huset kom opp og har vore mykje brukt i bygda sitt kulturliv. Og også til skule i 13 år før nyeskulen vart bygd i 1972.

I 1966 vart eg styrar og heldt fram med det også etter at vi fekk sentralisert ungdomsskule. Sumt er det i mønsterplanen som skriv seg frå Kristvik. Hans Jørgen Dokka [pedagog og skolehistoriker] kjenner eg frå Pedagogisk Forlag, der også han var med ei tid. Han stod fyre arbeidet med mønsterplanen og hadde nok lese Kristvik sine skrifter. Særs tiltalende er det med fådelt skule for mange. Eg tykte at 4-deling var ei sær god form. Diverre vart nyeskulen så liten at vi hadde store vanskar med å finne plass til alt som høyrer med i 9-årig ordning. Svært mykje skifting har det vore i desse åra: (...) Vi var 13-14 lærarar ved skulen, og det var flinke og greie folk, så det var hyggeleg, men eg har som oftast likt meg betre i klasseromet eller på sløydsalen enn mellom papirhaugane på kontoret, men med ein dugande og grei undervisningsinspektør til hjelp gjekk det bra.

Folkestad skreiv dikt og komponerte melodier. «Til ymse høve har eg skrive litt song og musikk», og «til avskilsfesten 1978» blei «Til ein elev» framført. Noteark med tekst datert 15.6.1978 er innlimt i bind II. I et lite etterskrift sier han at «Petter Eiken ville vel kalle dette saftsuppemusikk, men eg likar betre det enn 12-tonemusikk, eller låtane frå Nordheim og Fartein Valen»:

Til ein elev
 Takk at så mykje av glede du gav meg.
 Takk for kvar stund vi fekk streve i lag.
 Takk at du tok mot og lærte litt av meg.
 Takk for din truskap frå dag til dag.

2.
 Signe deg, kjære, for ljoset du spreidde.
 Smilet ditt bygde ei regnbogebru.
 Vermde i hugen, slik at du greidde
 Gjere meg sæl, men det visste 'kje du.

3.
 Ungdom, du fagraste blom i Guds hage,
 Ingen eig rikare skattar enn du.
 Gjev så at også det kan seg lage:
 Skaparen vare di von og di tru.

4.
 Då eig du framtid, og livet får meining.
 Kvardag og slit vert til gildaste fest.
 Arbeidet ditt vert ei målretta eining.
 Han som ser alt, veit kva batar deg best.

Fem år seinere, 18.3.1987, kommer det neste lange brevet. Her er lærerens plass og stilling tema. Folkestad har reagert på alle de nedsettende ord som av og til brukes om lærere: «svipesvingarar, kateterstolpar, sofaslitarar, potteplantar, trenarar, innpiskarar, slavedrivarar, lønssugarar» osv. Han vil tegne et positivt bilde:

Oldefar min, bestefar, far, to onklar, eg sjølv og dotter mi valde læraryrket. Arne Grimstad har i boka si om utvandrarane til Amerika skrive om gamleklokkaren i Syvde (bestefar min). Så det er godt å få det på trykk at det i alle høve fanst ein lærar som hadde noko av Bård skolemester. Dei lærarane eg kjende, vart ikkje slike misfoster. Då det såg ut til å gå mot slutten med meg, leverte eg frå meg til skulekontoret i Volda 20 stk skuleprotokollar og andre kjelder til lokalsoge frå fleire krinsar. To av protokollane var frå 1863. Ein lærar på Mork hadde ei årsløn

på litt over ei tunne korn. Han måtte sikkert plasserast i rubrikken «lønssugar», for ei korntunne var heile 160 liter. Oldefar min, Elias Sollid, frå Folkestad, var ein konfirmant som soknepresten plukka ut til å verte lærar. Etter at presten hadde lese med han ei tid, *var* han lærar. Men han kunne ikkje leve av det. Han fekk kjøpe garden Fylsvikbrauta på Straumshavn og ha attåt, og då var han velberga økonomisk, men inntektene til livberging for kone og born kom mest frå garden og den fiskerike sjøen. Son hans, Ola Fylsvik, bror til mi bestemor, var òg lærar. Han har ei salme i nynorsk salmebok: «I hjartedjupet ligg ein streng», 669. I salmeboka har han fått namnet Olav Fylsvik, nei, han heitte Ola. I 1888 gav han ut ei diktsamling i Molde, «Vårblomster». Stilen ber preg av Welhaven, finpolert riksmål, men med nokre få nynorske dikt òg. (Krinsprotokollen for Folkestad er førd på riksmål heilt fram til 1914.) (...) Dei finaste dikta han skreiv i vaksen alder, er på nynorsk, men dei er på rakedis. Eg burde samle restane av dei før det er for seint. Dei gamle skrifterne ber bod om stor armod, svolt, sjukdom og død, ofte i ung alder. Ein lærar kunne umogleg greie seg på løna utan å ha noko attåt. Kva med slike lærarar som har så mykje å gjere utanom skulen? Er det ikkje ein fære for at skulen kan verte forsømd? Ein god måte til kontroll er å ha eksamen i skulen. Då har ein høve til å fylgje med i borna og læraren sin arbeidsinnsats.

Folkestad setter seg sjøl inn i en bred lokalhistorisk sammenheng der ei god rispe hører med, her særlig knytt til veibygging:

Rektor Riste fekk meg vald inn i sokenemnda for Volda. Det var vel meint av han, men eg likte betre å få undan noko av tingingar på læremiddel enn å grave i gamle, gulna dokument, så der måtte eg skuffe han. Mange oppgåver vedkomande læremiddel laut eg legge til side, men burde ta dei att. Heldigvis stogga eg leigdehjelpa i tide, for når ei timeløn vert større enn vikeløna eg hadde i Aker i fyrste tid, kan det ikkje bere seg. Fleire har i seinare år bede meg skrive lokal soge, då dei veit at eg sit inne med kjeldematriell som ikkje finst andre stader. Men er eit menneskeliv så langt at ein kan bruke tid til slikt når andre oppgåver tvingar seg fram og krev arbeidskraft? Det vert å prioritere og føre kamp mot trøytteleik og latskap. Eit rikeleg kjeldemateriell hadde eg i far: Saga i elveosen på Folkestad. (Ein måtte ha kongebrev frå København for å kunne sage. Eg hugsar berre restane.) Garvarkvonna som mol bork til garveriet på Rotset. (Garveriet er nyleg sett i stand.) Kai på Folkestad med dampskipsekspedisjon. Postopneri. Telefon rundt Voldsfjorden til Folkestad. Den gamle gardskvonna i Storelva. Kalhus til truskekraft. Veganlegget Straumshavn–Folkestad. Folkestad Elektrisitetsverk 1913 og Mylne 1915. (Eg voks opp med verket og mylna og lærde å stelle dei.) Gravplass med kapell på Folkestad. Ny skule på Folkestad 1930. (Både skulen og kapellet var det far som teikna og arbeidde fram i styringsorgana der han var med i 27 år.) Stigedalsvegen til Nordfjord, saman med sakfører Knut Reginius Henden. Kva veit de som dissar seg i bil og tek ferja til Volda om kva kamp det var å få Stigedalsvegen heilt fram til Folkestad? Den bitraste motstanden kom frå ein mann på Straumshavn, endå han ikkje skulle avstå grunn. Han gjekk saman med Volda-sida og greidde å få fleirtal i heradstyret for at Volda kommune ikkje skulle betale grunn til utviding av veggen til Folkestad. Far fekk då med nokre frå bygda vår og betalte grunnen av eigne pengar. Seinare viste det seg at den bitraste motstandaren var ein av dei som fekk mest nytte av veggen. I ein debatt i heradstyret var denne mannen raud som ein kokt humar og ropte:

«Eg veit ikkje kva du Folkestad gjer deg til etter, du som bur på ei kalverumpe! (Med kalverumpe meinte han den smale og dårlege vegen frå Straumshavn til Folkestad). Læraren svarte: «Det er vel so det at det ikkje er noko å gjere seg til av å bu på ei klaverumpe, men det er ikkje likare å bu der kalverumpa tek til.» Jau, det gjekk hardt for seg, men sjå no når fullasta ferjer går til Volda kvar halvtime.

Henden kom til Oslo og fekk meg med i Stortinget for å få tak i ein viktig person der, for vegen måtte vidare med hol i Lotefjellet. Henden var svært mykje i vår heim medan arbeidet med Stigedalsvegen stod på, så vi kjende kvarandre godt, men eg hadde andre interesser enn far, så eg vart sikkert ikkje til særleg hjelp for vegen. Under ein debatt i Stortinget var det ein som song: «La veien gå hvor Henden vil», og slik vart det. Her står store mengder kjeldemateriell, dokument og brevkifte, som berre ventar på ein til å ta seg av det, «men jeg orker simpelthen ikke».

Folkestad er tydelig stolt av sin «læremiddelfabrikk», sine patenter og undervisningsmaterieill. På Sinsen skole «hadde eg gleda av å konstruere nye apparat», sier han, og da han drog fra Sinsen, lot han «15 elektromotorar særskilt laga til undervisningsbruk» stå igjen. Til slutt i brevet vender han tilbake til klasse 4B og klassekameratene, og brevet slutter med et dikt:

Eg minnest dei mange lærarane eg har hatt i stor takksemd for det dei gav meg kvar på sin måte og etter det dei evna. No når livet går inn i sluttfasen, skin nokre ljose minne om dei eg fekk vere saman med dei fire åra i Volda: Eg høyrer den ljose og mjuke tenorrøysta hans Georg Klungøy i «Song i sol». Eg høyrer barytontøysta hans Severin Heien i «Herre fra det fjerne drog din skare hit». Eller Signe Sundsbø sin kvitrande, reine sopran i «Prinsessen satt høyt i sitt jomfrubur». Dessutan hører eg Bernhard Lien si fagre, vokalrike dialekt, som etter mitt skyn må vera den venaste i landet. Gjev at slik arv aldri må gå tapt! Ei særskild takk til Heien for komposisjonane i klasseboka.

1.
 Det brenn ein eld i bringa mi
 Så tærande og heit.
 Så ilt kan einast sorga svi
 Når inga råd ein veit.

2.
 Det skin ei sol i sjela mi
 Så tindrande og klår.
 Det minne er om ungdomstid
 Om fuglesong og vår.

3.
 Den sol kan aldri ganga ned
 Før på min siste dag
 Men lysa mildt og gjeva fred
 I siste andedrag.

Brevet avsluttes med en flott konjunktiv: «Så vere de alle helsa frå kona mi og meg». Neste brev fra Folkestad er udatert, men må være fra sist i 1988 eller tidlig i 1989. Han har da besøkt «gamleskulen» på Sinsen. Der treffer han rektor og kan gi tilbake «lyklehanka her, for ho høyrer skulen til. Eg fekk lyklane her for 50 år sidan. Då eg reiste fra Oslo i 1949, bad dei meg ha lyklane, for dei rekna med at eg snart kom igjen, men det ser ikkje ut til at eg får bruk for dei meir». Han blir bedt inn på rektorkontoret; der ser han

biletrada av overlærarane. Der var dei desse framifrå dugande og gode personane som utan undantak også var venene mine. «Gud sign dei kvar og ein der dei er no!». Urdal, Kåsa, Rønsberg, Stavdal og Ålborg såg ned på oss frå veggen. (...) Under samtalen med rektor vart det klårt for meg at eg kanskje var den einaste attlevande av dei lærarane som var med frå starten på Sinsen skule. Rektor fylgde oss opp på fysikk salen. Der hadde dei time. Eg fekk snakke til klassa og fortalde om noko som hende der under krigen. Krigen er søge for dei som er elevar no, liksom napoleonskrigane er det for oss.

Bind III 1990–1992

Dette bindet er også i A4-format, men er mye kortere både i tid og omfang enn de to andre binda. Første brevet begynner slik: «Kjære attlevande vener frå 4b! Ja, no er det berre 13 igjen av 30 frå 4B». Kort tid etter er de bare 11. Det er på tide å runde av. Det er Folkestad som sørger for at brevbøkene får ei god avslutning. De gjenlevende blir på begynnelsen av 1990-tallet enige om at lærerskolen skal få bøkene. Folkestad fører «avtalen» i penn og signerer 22.6.1992, den dagen bøkene gis til Volda Lærarhøgskule. Det anføres her at «[d]ei 11 av klassekameratane som framleis levde i 1991, var samde om at bøkene best kunne takast vare på ved Lærarhøgskulen i Volda». Som en viktig grunn for at skolen får bøkene, nevnes det spesielt at «dei inneheld verdifull skulesoge også frå krigstida 1940–1945».

Til slutt i boka limer Folkestad inn kopier av patentbrev sine. Det er «Låsemekanisme til kasseapparat», datert 8.3.37, der han i en merknad skriver at den er «utarbeidd siste året mitt på Lærarskolen i Volda 1934 (...) Åslid Møbelfabrikk laga kassene i eik, og Kristian Høydal laga låsa». Videre er det reklameark for «Folkestads Elektriske Sviapparat». Som en merknad sier han at «dei fyrste eksperimenta med elektriske sviapparat gjorde eg ved Løren skole, Aker, i 1935. Eg laga dei sjølv heilt fram til 1982, då helsa sette stogg for mitt arbeid med læremiddel». Patentbrev for

«Alarmapparat for dører» er datert 28. mai 1945, «Apparat til fast liming av finér på møbler etc.» er fra 11.3.1946, «Kasse for fysikkapparater til elev-øving» fra 13.3.1950, og patentsøknad for «Anordning ved blekkhus» fra 1943. Skolemuséet på Haueleitet har fått «dei mange fyrmodellane, store og små sviapparat, store og små sterkstraumtransformatorar også til skulebruk og anna skulemateriell. Der er òg bøkene og arbeidshefta eg hev skrive, 8 publikasjonar i alt, men Fysikk og kjemi for landsfolkeskulen er der ikkje, då eg ikkje kan skaffe den boka meir». En gammel attest fra overlærer Stavdal ved Sinsen skole, datert 20. juli 1945, er svært rosende; «det rene nasjonale sinnelag» framheves. I en merknad til denne skriver Folkestad at det var Stavdal som «varsla meg om kvelden 18. mars at arrestasjon av lærarar skulle ta til komande natt og at eg måtte røme ut av byen».

På siste side i bind III skriver han med en viss bitterhet at han har forsøkt å få fradelt hyttetomt, men fått nei fra fylket. «Me er fråtekne sjølvråderetten og byråkratane hev makta», søknaden er «avvist (av to kvinnfolk)». Siste hilsenen er: «Så takkar eg fordi eg fekk livet og arbeidskraft og helse i mange år. Sumt sit i minnet som gravrust, dei gongene eg tok feil og kom til kort også i skulen. 'Eg mykje av godt i livet fekk njota, men allting må trjota' som Vinje seier». Folkestad døde i 2010.

Minneord

I bind II og III er det limt inn flere minneord. I tillegg til minneordas tradisjonelle ros, der «tolmodig og plikttru» er ofte brukt, inneholder de objektive fakta i form av opplisting av stillinger, verv og interesser. Her kommer tids- og generasjonstypiske trekk i lærernes samfunnsengasjement fram. De innlimte minneorda har ofte uidentifisert kilde.

Peter Nevstad (1912–1976) var lærer i Hareid, skolestyrer i 20 år i Brandal, gikk lærerkurs, sløyd- og gymnastikkurs, sang- og dirigentkurs og bokføringskurs. «Han har òg vore med på fleire forelesingskurs». I flere perioder var han medlem av Hareid kommunestyre og formannsskap, og han var med i flere kommunale nemnder og styrever. «Ei tid var han òg formann i Hareid lærarlag»:

Han var ein dugande lærar, streng og bestemt, men på same tid god og rettferdig, så han vann borna og dei vart glade i han. Han var av den gamle lærartype, som

også tok seg av godt og byggande arbeid utanfor skulen. På festar og samkomer i Brandal var han ein populær leiar, og han hadde ofte sin plass ved orgelet. Han var òg aktivt med i arbeidet for bedehus i Brandal, og han var med i styret for huset. Elles var han med å starta Hareid Godtemplarkor, og han var den første dirigenten der. Han hadde òg deltakarmedaljen for illegalt arbeid under krigen.

Harald Bergem døde i Frei, 61 år gammel. Han var skolestyrer og kommune-politiker (KrF), og mye med i «de frivillige kristelige organisasjoner». Han var «en bærende kraft» i utbygginga av e-verket før og etter krigen. Han var ordfører i åtte år, kretsformann i Indremisjonsselskapet og Indre Sjømannsmisjon, og mye brukt som taler. Han var mannskormedlem i 30 år, prologdikter og forfatter av leilighetsdikt.

Botolv Holsvik (1908–1986) var lærer og klokker. Han kom fra Syvde. Faren var Lauritz Holsvik, som var formann i Lærerskolerådet i første halvdel av 1930-tallet. Botolv Holsvik etablerte ettårig realskole i Syvde i 1942. Han var styrer ved Frekhaug Folkehøgskole, ble rektor ved Volda Realskule fra 1962 til 1973, seinere rektor ved Volda Ungdomsskule. Han var ordfører i Syvde noen år, formann i soknerådet, i Volda satt han i formannskapet. Han var svært musikkinteressert. I et minneord i ei (uidentifisert) lokalavis heter det at han «alt som 12-åring sat han på orgelkrakken under gudstenesta». Han var kordirigent i mange år. «Han var aktiv med i ymse lag og organisasjonar, t.d. i IOGT. I 1983 vart han heidra med Kongens fortjenestemedalje. (...) Han var interessert i å fylgje med korleis det gjekk desse ungdomane han hadde hatt til elevar, og han gledde seg når det gjekk dei vel».

Hans Sagevik (1911–1984) var lærer på Stangeland, Sola. I nekrologen i Stavanger Aftenblad framheves hans engasjement i speiderbevegelsen. Han starta skolekorps, var initiativtaker til musikkskolen, og fikk Solas kulturpris i 1980. «Regelmessig gikk han til kirke der han fant sin plass ved nattverdsbordet».

Arnfinn Kragset (1907–1990) summerer sjøl opp livet sitt i et brev fra 1985:

Arbeid vanta heldigvis ikkje: i Gratangen, Troms, i Gravvik, Nord-Trøndelag, i Sande, Møre og Romsdal, i Nes, Akershus, ved Vestfold fylkesskule, og i 27 år som skuleinspektør/skulesjef i Måløy, Vågsøy kommune i Sogn og Fjordane. Eg slutta den 31.12.1977. Då var eg ein månad over 70 år. Men eg «siglde i medvind», hadde det greitt og godt her. I 1983 slutta eg som klokkar og kyrkjeverje, 76 år. Og no 1.10.1985 slutta eg i Vågsøy Friundervisning, nær 78 år.

I et innlimt portrett fra *Kyrkjeblad for Vågsøy* i mai 1987 hylles han som pedagog og for sitt arbeid for de funksjonshemma. Han var kirkeverge og klokker i 28 år, KrF.-representant i kommunestyre og formannskap, og ivrig med i avholdsbevegelsen. Dette er virkelig lang og tru tjeneste.

Fireårig klasse, B-klassen, 1931–1935

Brevbøkene til 4B, kull 1931–1935, er oppbevart i to arkivbokser med to brevbøker i hver boks. De fire bøkene omfatter periodene 1946–1953 (bind I), 1953–1973 (bind II), 1973–1982 (bind III) og 1982–1992 (bind IV), og dekker i alt 46 år. Alle bøkene er skrivebøker med stive permer i A4-format. Bøkene er upaginerte; til sammen er det om lag 900 sider, mest handskrevet, etter hvert en del innlimte maskinskrevne sider, bilder, noter, dikt og avisutklipp, bl.a. dødsannonser og minneord.

Klasse 4B i 1935 var en del av det andre fireårige kullet som blei uteksaminert fra Volda lærarskule. Hele kullet – A- og B-klassen – hadde 58 elever, 19 kvinner og 39 menn. I «tilskriftliste» for 4B er det innført 32 navn, alle menn. Det er:

Olav Bell, Høle	Martin Rønnekleiv, Gloppen
Magnulv Bjørndal, Hareid	Alf Sandnes, Glåmos
Olav Brubakk, Hareid	Håkon Strand, Fjaler
John Dybvik, Borgund	Reidar Sunde, Borgund
Jørgen Finnes, Hjørundfjord	Odd Torset, Rovde
Kristen Bø, Rennesøy	Johannes Vetrhus, Selje
Arne Meling	Anfinn Teigen
Olav Færøyvik, Kinn	Olav Tveit, Kvam
Gunnar Husabø, Leikanger	Jon Ervik, Selje
Erling Kyrkjeeide, Stryn	Anders Indrestrand, Leksvik
Ottar Kårstad, Gloppen	Bernhard Vinje, Vossestrand
Nils Leivdal, Volda	Peter Haugen, Volda
Olav Lien, Naustdal	Peter Fiskargård, Borgund
Sverre Myklebust, Stryn	Olav Gjerland, Førde
Peder Måseide, Hareid	Olav Henden
Magnus Roti, Eid	

Det samme mønsteret går igjen her: Ingen er fra by; de aller fleste er fra Vestlandet, særlig Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane. Som det første fireårige kullet, 1930–1934, var også 4B, 1931–1935, en nynorskskrivende

klasse. Alle unntatt fire skriver nynorsk gjennom hele livet, – i hvert fall i brevboka.

Klassens lærere var, foruten rektor Kristvik, Rasmus Øverlid (døde i 1932), Wilhelm Kvalheim, Sivert Geitvik, Bergli Solstad, Peter Eiken, Kjellaug Kårstad (Tjensvoll), Olav Kårstad, og lærer Oddrun Kårstad. Vaktmester, bonde og gartner Fredrik Myklebust var også et sentralt medlem av husholdet.

Bind I, 1946–1953

Ideen til brevboka kom under klassens 10-års jubileum på Nordfjordheimen i Volda i 1945. Det framgår av det første brevet i boka fra januar 1946, og er skrevet av Olav Bell (1911–1986), seinere skolesjef i Volda:

God dag!! Og takk for sist! Og vel møtt alle saman! Ja, no kjem ho endeleg denne klasseboka, eller rettare blir det vel å seia brevboka. Ymse ting har støytt til så det blir seinare med ho enn tenkt. Får vona at denne boka ikkje somnar av på vegen, liksom den fyrste gjorde. – Meininga med ei slik bok er vel at ein skal få veta kor det har gått «Monsane» sidan dei skildest i Volda – anno 1935. Det vert kort og godt å fortelja om seg sjølv.

Det har altså vært ei tidligere brevbok, men den har «somna av». Dette er andre forsøk. De fleste rekapitulerer det som har hendt i lærerlivet – flere også i sitt privatliv – siden 1935. I 1946 er det 11 år siden de blei uteksaminerte, men bare vel et halvt år etter at krigen var over.

Sammenlikna med brevboka til det første fireårige kullet har denne brevboka en friskere tone med litt mer skjemt og ironi. Tekstene er også til tider svært åpenhjertige. Flere deler med klassen både egne og sine nærmestes fysiske og psykiske plager. Noen kan nok ha reagert på åpenheten. En sier at det ikke «er så kjekt å skriva eit brev som så mange skal lesa», men de fleste er til dels svært åpne. Noen forskutterer også tidlig at brevboka vil bli «eit kjeldeskrift av stort verd», og signaliserer ved det en mottakerbevissthet som går ut over den snevre klasseoffentligheten. Dette er noen tematiske nedslag, som er typiske for bind I:

Om å få lærerpost

I likhet med kull 1934 hadde også dette kullet vansker med å få lærerarbeid. Gunnar Husabø skriver at han skoleåret 1935–1936 søkte 187 poster uten å få noen. Odd Torset forteller at han uten hell søkte 108 poster, men høsten 1937 løsna det, «og då hende det fleire gonger at eg tok mot post ein dag, og sa han frå meg den neste». De fleste begynner sitt lærerliv i vikariat og timelærerstillinger. Mange flytter ofte, og mange er i Nord-Norge kortere eller lengre tid.

En av dem er Morten Rønnekleiv, som i et brev i 1947 skriver at han ikke fikk særlig godt vitnemål. Om han skulle få jobb, måtte han dra nordover. Rønnekleivs tekst er et godt eksempel på de mange små fortellingene som inngår i de større sjølbioGRAFISKE fortellingene. Han kom til Karlsøy, «nett på den 70. breiddegraden». Der begynte han først som slåttekar og altmuligmann hos soknepresten. Tilfeldigheter og litt flaks gjorde at han «truleg var den første av vårt kull som fekk fast post». Posten var på «26 veker storskule og 12 veker småskule vekslande mellom Burøysund og Fugløy».

Fugløy var nærmast rekna som ein straffekoloni i Karlsøy, eit lite villmannssamfund langt ute i kavet, utanfor den såkalla sivilisasjon og gode moral. Dei ca. 40 sjelene på øya hadde klora seg fast på 2–3 plassar der det var livd og livberging å finne. Dei arbeidde, sov og åt som dei fann for godt, om dag eller natt som det passa. Dei kom saman, kosa seg med kaffi, brennevin, kvinnfolk, røyk og livleg passiar. Liksom dei første kristne hadde dei stor sameige, jamvel kvinnene og borna, vart det fortalt, var sameige. (...) Fugløya var i grunnen litt av eit Slaraffenland. Om våren fanga vi fugl og sank egg i massevis i fjella. Det var mat som smaka. Når så hausten kom, stod store luter av fjellet lysande av molter. Fisk var det stor rikdom av på heile året. Elles hadde dei etter måten mykje sauer og så mange kyr at dei berga seg med mjølk. Der var berre 4–6 skuleborn. Skulestova på Fugløy var sikkert ei av dei minste og ringaste utstyrte i heile Noreg. Der fanst ikkje undervisningsmidlar av noko slag.¹⁸

Rønnekleiv var der i to år, deretter bare i Burøysund i nytt og godt skolehus, så i Storfjord, innerst i Lyngen. Dette var i januar 1939. I Storfjord fant

18 Karlsøy blei tidlig på 1970-tallet kjent som «hippi-øya», et motkulturelt sted for periferi-idealistisk ungdom mot EF (som det het den gang) og fraflytting. Fugløy er i dag fraflytta.

han «streng tukt i kristenliv og arbeidsliv». Høsten 1939 vendte han tilbake til Karlsøy som lærer og klokker. Per dato i 1947 har han vært klokker i seks kirker: i Karlsøy, Helgøy, Hyen, Kalvåg, Gimsøy og Laukvik i Lofoten. «På Karlsøy hadde eg ein stor gard. Eg var såleis fast leverandør av kjøt og smør til skuledirektør Hellebust i krigsåra. To gonger kom han på vitjing til meg. Ein gong kom han i skulestova og ofra ei øskje røyketobakk på 'alteret'. Det skulle vere ekstrabetaling for ein god kjøthandel».

Tonen i breva kan være svært forskjellig. Djupt alvor og morsomme risper avløser hverandre. Mens Rønnekleiv slår på de muntre strengene, er det et større livsalvor over noe av det Gunnar Husebø forteller. I et brev fra Ljøsne i Lærdal i desember 1946 forteller han at han søkte 187 poster i 1935–1936, «gode og mindre gode postar, mange vikariat og hjelpelærarpostar, men aldri kokkarpostar!». I stedet blei det arbeid på garden, men i 1936 drog han til Oslo, til Haagaas artiumskurs. Etter den nye skolelova i 1936 blei det lettere å få lærerarbeid, og han dro til Kvæfjord, så Farsund og deretter igjen til Kveøy. Så blei det nye studier. Til jul 1941 tok han forberedende prøve i filosofi og latin, og vårsemestret 1942 begynte han på pedagogikkstudiet. Studieåret 1942–1943 skreiv han hovedoppgave om «Yrkesynske hjå realskuleelevar og gymnasiastar i Noreg». Den blei trykt i *Fra pedagogikkens arbeidsfelt. Skrift til professor dr. Helga Eng på 70-årsdagen 31. mai 1945* (1945). Omtrent samtidig som han fullførte sitt pedagogikkstudium fikk han hjerteproblem, som igjen førte til blodpropp i en fot. Denne gikk det koldbrann i og han måtte amputere. Når han skriver, er han lærer i Lærdal. Han ser nå lyst på livet og er godt fornøyd. Han er ungkar og stemmer Venstre.

Boforhold

Et gjennomgangstema er knytta til skildringer av «lærarbustaden». Olav Færøyvik, eller «Philos» som han undertegner seg, skriver: «Tenk dykk ein 'lærarbustad', to små kott vegg i vegg med skulestova, eit lite kvistkammers oppe, der det renn og dryp kvar einaste uversdag og ein må flytta barne-senga for å sleppe dropene. Det er berre ein huslyd i heile krinsen som bur så dårleg som læraren». Flere «har nokre rom i 2. høgda i skulehuset». Nils Leivdal skriver at han er

så velkjend med dei idylliske tilhøve ein landslærer i «Trangvik» lever under, at eg for lenge sidan har slutta å klage. Takdrypp, skråkott, utbrende omnar,

skeive upussa skorsteinspiper, halv meter høge dørstokkar, låslause dører, opprotne glaskarmar, vindusglas av 3dje sort (drivhusglas), snøskavlar midt inn på kjøkgolv et om vinteren, 3 slags dørtypar på same romet, kjellarlaust, vassbering, parafinlampe og karbidlykt, gang i hop med skulebarna, rotter og mus som øydelegg maten, sollause rom i nordenden av skulen o.s.b. Slik har eg hatt det og slik har eg det delvis endå. (...) Samvirkestyrarar bur i reine slott samanlikna med læraren. Kva tid skal vi reise bust?

Men det blei bedre. I et seinere brev fra 1950 skriver han at han nå «kan melda at eg no bur fint. Lærarbustaden er påkosta 10 000 kr., så no vart det verkeleg fint». Erling Kyrkjeeide har også fått det bedre. Først bodde han ei tid på 25m², men kan fortelle at han til jul 1949 flytta inn «i nybygd lærarbustad til 50 000».

Ofte er «lærarbustad og jordveg» knytta sammen. Olav Tveit fikk rett etter krigen oppfylt et gammelt ønske: «å ha ein liten gard attåt skulen. Me har ei ku, to sauer, gris og høns. Og så er det råd å dyrka frukt her, og det er min hobby framfor anna. Her er ein nokså bra lærarbustad, midt på finaste neset i heile Osterfjorden». Flere forteller at de er sjølforsynte med poteter, grønnsaker og frukt. Noen forpakter bort jordveien sin. Poster med kombinasjonen lærerbustad/jordveg er vanlig gjennom hele 1940-tallet, og dette blir vurdert som attraktive stillinger. Ottar Kårstad skriver i 1947 at han har «eige hus med 6 rom + kjk., pen hage og gard som føder 4 kyr og hest, 95 mål bra skog til. Garden paktar vi bort av fleire grunnar, ikkje minst fordi eg fann det vonlaust å kjøpe husdyr og reiskapar med dei prisane som no er».

Martin Rønnekleiv med familie er i 1951 i Hyen i Nordfjord, og har det verre: «Det er 2-delt skule utan bustad og jordveg. Stort ringare kan det ikkje ein post verta», men han skal gå lysere tider i møte:

Vi har sjølsagt ikkje råd til å ha tenestegjente. Eg har difor måtta gått med i husarbeidet, tek såleis til å kjenna meg vel heime ved oppvaskboljen. Golvvask kjem òg på programmet av og til. Vi har òg ku og nokre sauer som eg steller. Høyet åt desse har eg med flid og mykje strev skropa i hop på ymse stader i sommarferien. Det vert slitsamt å leva under slike tilhøve, og som før nemnt er det mindre von om at vi kan slå oss til ro her. Truleg ber det nordover med oss att til våren. Eg har fått ein førstelærarpost og klokkarposten i Lenvik (2 kyrkjer) i Troms. Med posten følger fri bustad og stor, men leiddreven gard. Økonomisk sett er posten ein av dei beste i Nord-Noreg. Det lyt vera trøysta vår, dersom vi nå må ta ut på «fantestien» att.

Skolebygga blei også langsomt bedre. En forteller om fire ukers «vinterskule» på ei øy, der undervisninga blei holdt i privathus «etter tur». En annen kan fortelle at «skulen var i ein sal på loftet i ungdomshuset Bergtun». Mange melder om at læremidler mangler. Flere er uten elektrisitet. Odd Torset kan i 1951 melde fra Larsnes at de nå har fått elektrisk kraft; «det er slutt på oljelampa og kolkomfyren».

Omtrent på samme tid begynner lærerne å melde om moderne hjelpemidler. Ottar Kårstad kan i 1950 fortelle at et godt samarbeid «mellom heim og skule med foreldremøte» har ført til at en gjennom lotteri og basar har klart å samle inn penger til filmapparat: «I sommar fekk vi filmapp. (stumfilm) til kr. 1700.- Alt før hadde vi fått oss radio ved eiga hjelp. Og no i førre veka kosta vi gardiner til alle vindauga i skulen, 13 i alt». Håkon Strand kan i 1951 melde fra Odda at «skulen har svært godt utstyr, heilt bymessig. Radio og film er sjølvsgade ting her – og ikkje å forgløyme symjebasseng». Høsten 1948 skriver Magnulv Bjørndal fra Hareid at han har vært «svinheldig». Han «fekk pent hus», han har fått telefon, og «vi ligg i lenestolar i friminutta», og har «garderobe med telefon og speil». Vinteren 1952 melder den første om vaskemaskin: «Eg kjøpte deler og sette saman, og fekk ho for 380 kroner». Rundt 1947 melder også de første fra om at de har planer om å bygge seg hus.

Krigen

Overraskende få kommenterer krigen, og de som gjør det formulerer seg på en nøktern måte. Olav Bells framstilling er typisk: «Med omsyn til krigen, så slapp eg nokon Falstad- eller Kirkenestur. Men då eg kom att etter 'brenselferien', fortalde folk at lensmannen hadde vore her og spurt etter meg. Noko slags filosofisk betrakning over krigen skal eg fråbe meg, men vi kan vere glad for at vi slapp så bra frå heksedansen». Kristen Bø skriver: «Under krigen hadde eg det bra. Eg slapp bli fengsla og sendt til Grini. Vart arrestert pr. telefon, men før ein kom så langt at det skulle bli røyndom, kom det attarordre, fengselet var visstnok fullt».

Fra 4B kom Olav Lien, Odd Torset, Alf Sandnes og Jørgen Finnes sammen med Sigurd Bjørnøy fra 4A og Oskar Osnes fra 1930–1934-kullet til Falsnes. Odd Torset blei arrestert i Ålesund våren 1942. Det «kom ikkje så lite på tverke» for han, fordi han hadde «avtala påsketur» med «ho som no er kona mi». På Falstad kom han

i godt selskap, og uvisse på tvangsanstalten førde oss saman. Når vi «voldingane» – åja, andre òg – smaug oss av oppå skråloftet over snikkarverkstaden og broderleg delte det matgrannet vi på ymse måtar fekk smugla inn, kjende vi oss som vener og nordmenn. Ikkje så at eg vil skryta av min innsats i denne tida. Mangt var så uklårt og uvisst at eg lite visste ut eller inn. Og sjeleglad var eg då vi stod med sekk på rygg og hørde kommando-ordet: «Links um! Marsj!» for siste gong. Sidan fekk eg vere i fred.

Kristen Tveit skriver i 1952 at han deltok i i krigen i nord, tyskerne var seinere «etter han», og han måtte flykte til Sverige i 1942. Der blei han mobilisert og dro til England. Han kom tilbake til Norge 11. mai 1945. Lærernes motstandskamp, de individuelle protestparolene mot Norges Lærersamband, brenselsferien i februar/mars 1942 og parolene om ikke å søke jobb er nesten ikke omtalt i dette bindet. Alt dette er tydligere i brev-bøkene til de klassene som var under utdanning i Volda da krigen begynte.

Om lærerutdanninga

Flere kommer inn på utdanninga de fikk på Volda lærarskule, men temaet er mindre framtredd her enn i de andre kullbøkene. Få lærere omtales ved navn. Kristvik er en av dem, men han omtales ikke ofte, men når han nevnes, er det med respekt. Nils Leivdal kommer inn på Kristvik i et brev dagsatt 20. februar 1947. Kristvik var da gått av som rektor i Volda, og bestyrte et professorat ved Lærerrhøgskolen i Trondheim:

Truleg er det ikkje rare greiene med *kulturen* i Volda no, etter at både eg og Kristvik strauk vår veg; han til «storbyen» og eg til ”utkanten” (...) Så har Kristvik atter gjort seg til profet i øydemarka. Der har han tenkt å skrive oss nokre «epistlar».¹⁹ De har fått melding om det. Lat oss ta i mot med glede. Kristvik er inspirerande, aktuell, original og søkjande. Hans tankar og kunnskapar er i alle høve god morsmjølk til nokon kvar av oss, som før har vendt oss til å bite i spenane hans. Og vi treng å koma nær han att. Tida kallar på oss lærarar og set store krav til oss. Ei ny tid med sine ofselege krefter bryt på. Spørsmålet om livssyn tvingar seg inn på oss. Vi finn oss ikkje tilfredse med å stå i vår gjerning som kateterstolpar og lønsmottakarar. Vi har eit større kall enn det. Kunnskap og dugleik er ikkje lenger nok; vi må vere gnistrande faklar i barne- og ungdomsflokken, vi må byggje vår gjerning på eit livssyn. Då vil vårt arbeid vere kulturskapande og ikkje berre kunnskapsgevande. Vi har hatt mange lærarar i vår tid, alle saman.

19 Høsten 1946 planla Kristvik «eit tidsskrift eller eit meldingsblad», som skulle ha tittelen «Folk og skule: problem – prinsipp – program». Han ville at tidlige elever kunne «fylgje med i arbeidet ved lærarskulen frå tid til tid». Målet var å «tolka det ein førebels kunne kalla 'Volda-synet'». (Kristvik 1946).

Kven var den beste? Kven sette dei største spor etter seg? Og kvifor? Var det læraren med det usikre livssynet? Nepe. Når Kristvik ruvar så stor framfor dei fleste andre lærarar eg har hatt, gjer han det, ikkje på grunn av sine kunnskapar, sin klokskap eller pedagogiske dugleik åleine; men i kraft av sin personlegdom og sitt livssyn. Det same vil truleg dei seie, som i si tid hadde rektor Henrik Kårstad til «headmaster». «Hva du er, vær fullt og helt, ikke stykkevis og delt» er eit alvorsord nett til oss lærarar.

Sitatet gir uttrykk for et lærerideal som ofte lar seg lese ut av brevbøkene både på og mellom linjene. Det viser den høye himmel Leivdal spenner over lærergjerningen. Den mer konkrete virkeliggjøring av idealet viser seg i tekstene på andre måter.

Flere av lærerne – men kanskje færre her enn i de andre kullbøkene – signaliserer tydelig si kristne tru og setter dette som lærerarbeidets fundament: Anfinn Teigen takker Leivdal for hans «gode og eldfulle ord», men legger til at «det må vera personleg kristendom». For Olav Tveit er det å være lærer å være «folkeoppsedar», og det viktigste er «å få vinna ungdomen for Kristus». En annen «kviler ut i tankane på Jesus. Eg har ein lidenskap, Kristus».

Ett fag omtales oftere enn andre, og det er også i denne klassen sløyd. Det var tydeligvis et populært fag. Flere melder om at de har vært på sløyd lærerskolen på Askov i Danmark. I 1937 gikk fire fra kull 1931–1935 der samtidig, og de kan ikke fullrose nok det de lærte der. Dette innbyr tydeligvis til sammenlikning, og da kommer Volda til kort. «For kvar ny sløydskule eg har vore på, ser eg klårare kor dårleg opplæring Volda lærarskule gav oss i dette faget. Om dei ikkje kunne gi oss meir teknisk tæme i faget, måtte det i alle høve la seg gjere å få litt meir teori, så vi kunne ha ei aning om kva sløyd er» (Magnus Roti, 1947).

Pedagogikken

Sammenlikna med noen av de andre brevbøkene får ikke de pedagogiske utfordringene stor plass, men noe nevnes. Svært mange har på 1930-tallet opplevd en stor mangel på undervisningsmidler. For noen fører dette til at de har vansker med å følge opp den arbeidsskolepedagogikken de har lært i utdanninga. Anders Indrestrand skriver i 1948 at «straks etter lærerskoletida var mitt arbeid sterkt preget av arbeidsskoleprinsippet (...) Jeg

har nå sterkere sans for verdien i den gamle skole. Men jeg forlater aldri arbeidsskolen».

Jørgen Finnes tar i 1949 avstand fra leksehøring; det er bortkasta tid og viser lite av forståelsen. Han mener det er viktig at ungene får «plikt-kjensle» og «tukt» når det er nødvendig. «Sjølvs held eg meg for ein arvtakar til Pestalozzi og mademoiselle Sukkestad». Oline Sukkestad var den første læreren Kristvik tilsatte ved Øvingsskolen, da denne blei etablert i 1933. Sukkestad kom da rett fra et studieopphold i Wien, der hun satt under kateteret til Charlotte Bühler og Elsa Köhler. Hun var medlem av Norsk seksjon for ny oppseding, som var den norske delen av New Education Fellowship. Sukkestad hadde god kontakt med lederen her, Anna Sethne ved Sagene skole i Oslo. Sammen med Kristvik sjøl, og fra 1937 Martin Strømnes, var det nok særlig Oline Sukkestad som gav lærerutdanninga dens praktisk-metodiske form gjennom den todelte, seinere tredelte, statsøvingsskolen. Begge de to første fireårige klassene møtte Kristvikskolen på det konkrete og praktiske plan først og fremst gjennom Oline Sukkestad.²⁰

Fulldelt vs. fådelt skole blir også tatt opp. En begynnende skolesentralisering er på gang, men dette er ennå ikke noe stort tema i det første bindet. Sverre Myklebust har gått fra fådelt til sjudelt: «Den 7-delte skulen er morosam, men arbeidsmåten i den fådelt skulen var mykje festlegare. Og der kunne ein vanleg landeveistråvar også gjera nyrudningsarbeid». Myklebust er også opptatt av et nytt og «forsømt felt: hjelpeskulen for born med lese- og talevanskar». Han har søkt om opptak på Granhaug off. skole i Lysaker for å lære mer om dette.²¹ Myklebust blei seinere logoped.

Svært mange melder tilbake om kurs de har tatt, og mange tar også artium, som regel ved sida av lærerarbeidet.

20 Sukkestad var særlig opptatt av den første lese- og skriveopplæringa. Hennes aktivitetspedagogiske metoder blei trykt i 1955, *Lese og skrive. Kort rettleiing i den første morsmålsopplæringen*. I forordet takker hun Kristvik for at hun fikk «prøve nye vegar i reformpedagogikken». I 1959 kom *Vi lærer å lese. Leselære for første skoleår efter læreboknormalen*. Da Jens Bjørneboes *Jonas* kom og skapte språkpedagogisk debatt, publiserte hun artikkelen «Lesevansker og ordblindhet – refleksjoner omkring 'Jonas'» i *Prismet*, 1/1956. Sukkestad fulgte Kristvik til Trondheim og Norges lærerhøgskole i 1950, og fortsatte samarbeidet med han der. Flere har ment at Sukkestad – ufortjent – har kommet i skyggen av Strømnes. Hun var uten tvil svært viktig for den praktisk-pedagogiske konkretiseringa av Kristviks ideer.

21 Granhaug offentlige skole var en spesialskele for barn med talefeil og talehemming.

Livssyn og politikk

Ett uttrykk for brevbøkene interne, men likevel åpne, klasseoffentlighet er skrivers «tilståelser» av egne politiske sym- og antipatier. Dette er ingen privatsak. Det er Arbeiderpartiet, Kristelig Folkeparti og Venstre som oftest får støtte. Færøyvik har som livssyn å «sameine kristeleg og moralsk radikalisme» (1946). Han er ikke partimedlem, men har alltid stemt Arbeiderpartiet. Han er likevel sterkt imot at partiet vil «ta» Oslo Lærerskole fra Indremisjonsselskapet. Det var på den tida stor strid rundt Oslo lærerskole, som siden 1922 hadde tilhørt Indremisjonen med Ole Hallesby i spissen. Staten overtok i 1947.

Meldingene kan være svært så tydelige: «Eitt er visst: Arbeidarpartiet vil myrde tiltaksevna hjå folk, og kommunistane er landssvikarar» (1950). Håkon Strand er i Odda, og skriver i 1951: «Litt uhyggeleg er det at her er så mange kommunistar. Både skulestyreformann og ordføraren, som forresten er sysken, er av kommunistflokkjen». Sjølv er han ikkje medlem av noe politisk parti, men innrømmer at «arbeidarpartiet sitt sosiale program tiltalar meg». Olav Færøyvik sammenlikner i 1949 partiprogramma til Arbeiderpartiet og Fellesprogrammet i 1945 og finner at «striden gjeld etter mi meining berre meir eller mindre sosialisering». Han er aktiv i «Kristne arbeideres forbund».

Anfinn Teigen sier i 1948 at han er «radikal, ikkje minst i det sosiale». Han går inn for «omvelting i samfunnet, ikkje etter russisk mynster, men etter metoden til H.N. Hauge». Jørgen Finnes melder i 1953 at han stemmer KrF, «eit lite og veikt parti med små politiske sjansar. Men like fullt er det både godt og såre nødvendig som salt og ljøs for vår kultur eller folkesjel. (...) Gudsfrøkt saman med nøgsemd er ei stor vinning».

Noen klager over tidas «materialisme». Arne Meling skriver at folk har fått «grunne» livssyn, humanismen har «skore av sambandet med rota», og materialismen «nedvurderar mennesket til dyresteget». Det enaste livssynet det er meining i, er det kristne. Han kan ikkje stemme med Arbeiderpartiet, og tar avstand fra «Dagblad-Venstre». Færøyvik skriver i 1949 at «eg gjekk gjennom ei nasjonal vekking og fann tilbake til ungdoms-idealane mine på dette omkvervet», dvs. under krigen. Krigen viste at når det virkelig røyner på, er det «sermerka» til et folk som betyr noe, og det er «målet og gudstrua».

Ei tydelig motmelding kommer i 1947 fra «Per X», som er Per Måseide på Hareid: I et ordskifte om hvor viktig det er at lærerne er opptatt av elevene sine også etter at de er ferdige på skolen, skriver han: «Aller verst tykkjest det meg med desse trangsynte kristne lærarane som godt kan vere både i heradstyre, bankdireksjon og andre liknande ting, men ungdomen går for lut og kaldt vatn». Denne diskusjonen har nok utgangspunkt i noe de ofte fikk høre på lærerskolen. Jon Ervik minner om dette når han i 1948 fra Selje skriver at han er spesielt glad for at breva viser

at ingen av dykk har slegi seg på kommunalpolitikken eller gjort det til ei hovudsak for seg. Det er til ære for 4B. Eg trur også at ingen gled seg meir over dette enn rektor Kristvik. Han peika nettopp på dette at den norske folkeskulen har lidi så mykje under systemet: lærar-ordførar. Og det er å vona at 4B ikkje medverkar til «lærarfylkesting» eller «lærar-storting».

Han ser problemet i Selje, der mange av hans yrkesbrødre «tek kommunalt styr og stell som ei hovudsak». Erviks syn får ikke stå uimotsagt. Olav Færøyvik gir i utgangspunktet Ervik rett, «men når ein ikkje har lagt seg fram i bygdepolitikken og likevel vert dregen inn i han – kva då? Bønder som vert ordførarar klagar over at dei forsømer yrket sitt. Det er berre negativisme å seia at bygdestyringa er dritt – einkvan lyt gjera det arbeidet òg».

«Tillegg»

Denne «skomaker, bli ved din lest»-holdninga gjelder tydeligvis ikke i forhold til den lange rekka med funksjoner, verv og «tillegg», som flere kaller det. Disse ligger nær opp til lærerarbeidet i skolen, og utløste nok også noe tilleggslønn. Og dette var ikke Kristvik imot. Tvert om: Skulle Norge bli «ein daningsheim», som var ett av Kristviks yndlingsbegrep, så måtte læreren engasjere seg i alt slags kultur- og opplysningsarbeid, men helst holde seg unna politikken.

Den gamle koplinga mellom lærer og «kyrkjesongar», klokker eller organist er ett eksempel. Akkurat ordet «kyrkjesongar» brukes ikke i brev-bøkene, men flere er både lærer og klokker. Ofte var de to funksjonene koplå sammen i stillingsinstruksen. Morten Rønnekleiv melder at han etter krigen kom til Hyen fordi «lærar- og klokkarposten (...) vart fal».

Koplinga mellom læreryrket og musikklivets verv og funksjoner er det mange eksempel på. Mange er dirigenter, mange er organister og mange er begge deler. Musikken og særlig sangen er for denne lærergenerasjonen «eit hjertebarn», som de ofte sier. Overraskende mange er nøye med å nevne alle «tillegga» sine i breva, noe som kanskje kan leses som uttrykk for at dette har litt karakter av «skrytliste», noe som viser at en duger som lærer og er seg sitt samfunnsmandat bevisst. Dette er noen eksempel på kombinasjoner av «tilleggsfunksjoner» som nevnes:

Erling Kyrkjeeide starta «songlag» under krigen. Ottar Kårstad melder at han er engasjert i «idrettsarbeid, skyttarlag, IOGT, boksamlingsarbeid», og legger til at en må passe på «å halde seg utanom *farlege* forfattarar og forlag». Sverre Myklebust er medlem av «fråhaldslaget, idrettslaget og det frilynde ungdomslaget». Per Måseide begynte lærerarbeidet sitt i Brattvåg i 1935 og satte i gang mannskor, «det var for songen si skuld dei tilsette meg». Dette gikk likevel dårlig, de mangla tenorer, og han begynte i stedet med blandakor, og hadde ei tid mellom 50 og 70 sangere. Til sangøvingene kom 45 undervisningstimer i uka. I tillegg var han klokker, «men eg las aldri klokkearbøna, eg dreiv orgelet og førde kyrkjeboka». På toppen av alt dette fikk han sammen med Odd Torset «i oppdrag å få sving på boksamlingsarbeidet i Brattvåg og Hildrestranda hausten 1941». Da Måseide kom til Hareid i 1946, tok han over Hareid Godtemplarkor med 50 sangere.

For Jon Ervik hører sang og avholdsarbeid sammen. Han skriver fra Selje i 1948 at han «gjekk i gang med songkoret på det vilkåret at dei ikkje måtte danse i skulekjellaren. Dette greidde dei ikkje, tvert imot. Seinare fann eg ei fin kvittering for strevet. Ei tømde karveflaske. Då var det absolutt stopp med songen».

Mange er aktive i avholdsbevegelsen. Odd Torset er en av dem. I 1947 kan han melde fra Larsnes at han nå er «øvstetemplar og studieleiar i losjen her, og mest all ungdomen er med. Larsnes som i si tid hadde brennevinshandel og var eitt av dei *våte* punkt på kysten, er f. t. turrlagt». Olav Tveit driver med «sundagsskole, barneavhaldslag og musikklag, vori med i kristelege ungdomslag og musikklag og Yngres-arbeid etter evne og tid».

Nils Leivdal skriver i 1950: «vidare er det å seie at eg er formann i skulestyret frå nyttår, etter å ha vore med som lærarrepresentant sidan 1948. elles er eg med i vergerådet, forliksrådet, styret for boksamlinga,

gamleheimsstyret. Og framleis er eg formann i Lærarlaget». Han holder mange taler; «eg held meg i ungdomslag, losjar, bondelag og på bedehusa. Kor mange foredrag i året? Spør du. Tja, siste året ni-ti».

I sum: De vanligste tilleggsoppgavene er knytta til klokker og organistarbeid, kor- og dirigentarbeid, avholdssak, idrettslag, folke- og skoleboksamlinger, helselag og – kanskje i noe mindre grad – frilynde ungdomslag. Til dette kommer at alle unntatt én skriver nynorsk, mange av dem med et klart og bevisst språkpolitisk engasjement. Denne lærerprofilen – nynorsk, musikk, avholdsarbeid og personlig kristent ståsted, ofte med indremisjonskarakter – faller godt sammen med den profilen Reidun Høydal tegner for perioden 1885–1920, som hun finner karakterisert av lekmannskristendom, norskdøme og avholdssak (Høydal 1995a). Norskdømen har nok endra noe karakter. I Høydals materiale er norskdømen prega av den type nasjonalisme vi hadde i tida før og etter 1905. I brevboka til kull 1931–1935 er det nasjonale mer knytta til krigen, men uten sterk patos. I holdningene til samtida er det usikkerhet og kritikk. Flere finner bare «materialisme» og gir uttrykk for en god del kulturpessimisme. Her er elevene på linje med Kristviks kulturkritikk både før, under og etter krigen.

Alle har noen å sammenlikne seg med. På tross av det imponerende aktivitetsnivået, mener Olav Tveit i 1952 at de fleste i klassen er «mellom dei stille i landet», og «samanlikna med 4B frå 1934 tel me ikkje mange 'store menn'». Nils Leivdal roser sine medskrivere slik:

Breva dykkar er ikkje serleg mykje prega av økonomiske jammerskrik og klynk og klage. Streiketruuselen og kommunale lønstillegg nemner de ikkje med eitt ord. De er *seminaristar*. De ser stort på arbeidet de er tiletla – og på *kallet*.

Bind II, 1953-1973

Når bindet begynner, er de fleste i 40-åra; når det slutter, er de i 60-åra. Det går rundt fire år mellom hver gang de skriver. Av og til blir boka liggende flere måneder hos en av skriverne; i ett tilfelle har en av dem boka i fem år før han sender den vidare. I løpet av de 20 åra bindet omfatter, skriver de fleste tre til fire ganger hver. Lærerne har nå stort sett grodd fast. De flytter langt mindre enn før, og de skaffer seg eget hus og bil. Ikke

uten sjøliironi omtaler noen seg nå som «gamle trøtte mænd», som er mer opptatte av «matpolitikk» enn av læreryrkets «ideelle side». Slik sett er Kristviks høye himmel over læreryrket kanskje blitt noe lavere. Dette er noen av temaene i bind II:

Fådelte vs. fulldelte skole, skolesentralisering og 9-årig skole

I perioden 1953–1973 gjennomgår skolen store organisatoriske endringer. Det er sterk sentralisering, de fådelte skolene blir stadig færre, og det settes i gang prøvedrift med 9-årig skole med kursplandifferensiering. Dette er en helt annen skole enn Kristvik-skolens fådelte og bygdenære ideal. Dette reflekteres også i brevene, men uten det helt store engasjementet. Det er ikke noe hovedtema. Flere misliker sentraliseringa. Jon Dybvik arbeider i firedelt skole, og skriver i 1953 at han finner seg «svært godt til rette med denne skoleforma». Fem år seinere ser han at sentraliseringa er på vei, men «trass i alle føremunar som kan nemnast, så trur eg at bygdene ville ha vore betre tent med kvar sin skule». Når det gjelder ungdomsskolen, er han likevel villig til å akseptere sentralisering. Ottar Kårstad, derimot, «tykkjer meir synd i lærarane i 2-delte landsskular», mens Magnus Roti i 1955 klager over den pågående «krinssamanslåing». Olav Tveit misunner ikke bylærerne – bortsett fra at de har så lett tilgang til «kveldskurs». Det er fint å være lærer i små grender og bygdesamfunn:

Det er gildt at ein er sjølvskreven til å vera med i bygdelivet, nærsagt i sorg og glede. Gildt å sjå at ein er velkomen innom kvar dør i krinsen – kanskje nett fordi ein er lærar. For i små krinsar held folk meir av skulen sin enn i større, og vil gjerne ha ein prat om den.

Den kritiske holdninga til sentraliseringene blir sterkere ut over på 1960-tallet. Alf Sannes er i 1961 redd for at «vi gamle stabeisene» blir igjen i småskolen, mens «de unge fremadstormende lærere» søker seg mot ungdomsskolen med «stuttere lesetid og bedre lønn». Sentralisering fører til «skolefabrikker». Her ligger det kanskje litt mindreverdigfølelse. Større og mer differensierte skoler skaper flere differensierte lærerstillinger, og en tydeligere «vil du være med, så heng på»-innstilling. Det noen kaller «oppdrifta», blir sterkere.

Ikke alle deler nostalgien knytta til den fådelte skolen. Erling Kyrkjeide har i 1954 post i «storskulen», i en 4. og en 5. klasse. Han er særlig glad for at han nå er lærer i et kollegium, «serleg var det hyggeleg at eg til kvar tid kan slå av ein prat med kollegaer; det var ikkje anten dagleg eller månadleg før». Olav Tveit skriver i 1964 at han har opplevd å gå «fra 14 småkrinsar til 3 sjudelte skular (...) og det er ein føremon». Han viser til at mange mener at den nye ungdomsskolen vil bli «eit misfoster, eller ein vanskapning frå fødselen av». Tanken er nok god, «men elevmaterialet svarar ikkje til vonene». Men: «Heile byggverket står og fell med læraren. Sviktar han, hjelper det lite om planene er gode». På dette punktet er han pessimistisk. Dagens lærere er for opptatte av lønn og «materielt velvære. (...) Dei gamle idealistane vert det færre av etter kvart, men eg trur barn og ungdom framleis set pris på slike raringar». Underforstått: Vi var idealister, i dag «raringer».

Håkon Strand er i 1961 opptatt av at «alle skal inn på realskolen. Ja, det er mest som foreldra ser på borna som mislukka om dei ikkje slepp inn på noko høgare». Framhaldskolen er ikke god nok for alle. Han ser fram til «den linjedelte ungdomsskolen» fordi «alle linene der gjev realskulekompetanse. Foreldra og borna slepp ottast for ikkje koma inn. At det no blir eit nappatak om g-lina, vert ei anna sak, men det trur eg likevel dei svakaste blir sparde for». Olav Brubakk, «Bruen», som han undertegner seg, mener i 1966 at problemet med 9-årig skole knytter seg til «dei som ikkje strekk til». På dette punktet trur han det vil bli bedre med kursplandeling i stedet for linjedeling, men er redd for at systemet vil skape skoletapere når alle må gå åttende og niende år.²²

Til dette skoleorganisasjoniske temaet hører også et anna «oppdrifts-tema». Sommerkurset blir ofte toårige, og en må ta eksamen, «dersom vi skal få kurset rekna som eit heilt års utdanning (...) og skal eg ha sjanse på opprykk, må eg altså bite i det sure eplet» (Olav Brubakk, 1953). Jon

22 Allmenn- og gymnasforberedende linje (g-linjen) og allmenn- og yrkesforberedende linje (y-linjen) var en del av forsøk med felles ungdomsskole i siste halvdel av 1950-tallet og første del av 1960-tallet. Linjedeling blei gitt opp i 1963, og erstatta av «kursplanssystemet». Dette hadde tre nivå. Bare nivå tre var gymnasforberedende. Også kursplansystemet blei etter hvert avvika. Da Mønsterplanen kom i sin midlertidige utgave i 1971, endelig utgave i 1974, var det kun lagt opp til pedagogisk differensiering i samla klasse.

Dybvik er 14 år seinere opptatt av det samme. Det er viktig at barneskolen får beholde «dugande folk». Han ser altfor mange tendenser til at lærerne «er opptekne av å krabba oppetter lønnsstigen», dvs. å videreutdanne seg, og søke seg oppover i systemet. Men noen minner om bakgrunnen for «matstrevet». Det har ikke alltid vært like enkelt. Magnulv Bjørndal viser i 1953 til at han «har vore i kommunar der vi laut vente over eit år før vi fekk oppgjerd, og der vi ikkje kunne få så pass pengar at vi fekk betale for kolonivarer på butikkane». Martin Rønnekleiv er inne på det samme i 1955. Han viser til forholda i Nord-Norge før krigen, der det ikke var uvanlig å måtte «venta i månadsvis på løna, og mange fekk ikkje det dei skulle ha, heller. Det er difor ikkje rart at lærarane i Nord-Noreg gjerne vil verte statstenestemenn». Flere innrømmer derfor at en ikke skal klage altfor mye. Kyrkjeeide peker i 1954 på at «det er her som så mange andre stader at lærarane toppar skattelistene, men mange, mange andre tykkjest ha høgare levestandard». Martin Rønnekleiv følger dette opp, og setter det inn i en partipolitisk kontekst:

Etter som eg skjønar, er det ikkje mange frå vår klasse som soknar til regjeringspartiet. Eg har heller ikkje gått med i den fylkinga – enda om eg sympatiserer med partiet i mange spørsmål. Det er lite truleg at nokre av dei andre partia ville ha gjort meir for læraren og skulen enn DNA har gjort. Bygdefolk flest tykkjer i alle fall at lærarane har meir enn nok lønn no. Lærarane held på å verta ei bygdeoverklasse, heiter det. Dei som arbeider i skuleadministrasjonen og har med dei kommunale styresmaktene å gjera, kjenner til dette.

Nils Leivdal harselerer over formell kompetanse og anlegger synsvinkelen på klassens egne lærere på lærerskolen. Han innleder med «Kjære lønsmottakarar!» – forrige gang var det «kjære seminaristar», og ironiserer over seminaristbegrepet sett i forhold til å være «dana»:

(...) med ordet «opprykk» meiner vi eit lønstillegg som lærarar kan få, når dei ikkje lenger er seminaristar i verste tyding av ordet. (...) Den som av Kristvik fekk sitt adelsbrev, han treng ikkje kongens, - jau, han treng det, for Kristvik var rektor utan akademisk daning – han var berre seminarist og doserte seminarisme, og det stundom med ofse og ekstatisk heilhug. Nei, han rakk ikkje opp? Og elles: Kva i all verda eg talar om? I vår læretid var det berre gamle seminaristar som tukla med oss. Kva kan vi venta? Frøken Heggen merkte seg nok ut, for ho hadde ”papir”, - stud. og cand. fil. Men dei andre? Jau, «Laffen» hadde også cand. fil. Men berre tenk etter! Geitvik var bra sløydar. Ein vart ikkje vanhjelpt. Dessutan var han lærebokforfattar òg. No heldt eg på å gløyme Gautestad. Han var no også cand. theol. Rett skal vera rett. Men han *hadde vori* – seminarist. Men så kom

maktbodet: Lærarane ved lærarskulane kan ikkje lenger vera «seminaristar». Heretter må dei vera lektorar. Ja, så fekk desse gamle gubbane lektortittel. Dei vart på eit vis «opprykte» lønsvori – fordi dei var like bra (truleg, eller bra nok) som Minervasonene (do-døtrene). (...) Det er ikkje læraren eller resultatet av arbeidet hans, Per, som tel, det som veg, gubbar, det er *papira*. Det er mellom løn og papir at det må vera samsvar. (...) Likevel er er det nokre få av dykk som enno nemner slike trivialitetar som målsak, avholdssak, politikk, idealisme. Det viser at seminarismen er liv laga midt i den materielle velferdsstaten.

Konklusjonen hans er at 4B-kullet anno 1935 var «det siste rettelege seminarismekullet i Volda». Vi skal ”ikkje mismæta nokon av dei som hyste høge hugmål, anten det var med taktstokken han stod i rampeljoset, som speidarsjef, som idrettsleiar, som losjemann, som bibliotekar, ungdomsleiar, ja, kvar han kom til syne når han gjekk i gode ærend. Du så fatige vi er utan slike ærendsveinar mellom oss!».

Politikk og kultur

Klassen er som nevnt åpen når det gjelder livssyn og politiske, kulturelle preferansar. Mange sier klart fra om hvilket parti de stemmer på. Dagbladet er tydeligvis en lakmustest på flere ting. «Philos», det vil si Olav Færøyvik, gir i 1953 klar melding: «Dagbladet er det mest avstyggelege negative pressetiltaket i heile Noregs land. Det er verre enn kommunistblada, for dei har då ein ide eller tru å målbera». Det er den såkalte helvetesdebatten vinteren 1953 som er den aktuelle bakgrunnen. Kristen Bø setter Dagbladet og Hallesby opp mot hverandre, og konklusjonen er klar: Hallesby «står høgreist med blanke våpen etter alt ståket likevel han». Magnus Roti på Nordfjordeid innrømmer i 1955 på sin side at han «held seg til» Dagbladet, sjøl om han ikke er enig i halvparten, «men eg finn ikkje noko betre». Kristen Tveit liker ikke denne tendensen til å «tona flagg – og syna sitt standpunkt i aktuelle spørsmål som politikk, norskdom, målsak, lærarstrid, religion, sosiale sp. osv.». Sjøl vil han ikke inn på dette, men mange andre gjør det.

Bernhard Vinje fleiper litt med de som ennå er ungkarer i klassen. I en tidsaktuell oppfordring i 1957 skriver han: «Kjøp *Sangen om den røde rubin* – og reis på bryllupsreis!». Magnulv Bjørndal knytter an til Myklesaka på en litt annen måte. Han er særlig skuffa over Francis Bull fordi han støtta Mykle. Når det litterære feltet omtales, settes det ofte inn i en språk- eller

allmennkulturell sammenheng: «Philos», alias Olav Førøyvik, skriver i 1958 med utgangspunkt i at nynorsken går tilbake: Dette

er eit sosiologisk problem. Dei les ikkje Vesaas i Kinn heller. (...) Den store nynorske litteraturen vert ikkje lesen av bygdefolk. Eit unntak lyt eg vel gjera for Alfred Hauge. Dei les ikkje den klassiske bokmållitteraturen heller. Så spørst det: Skriv ikkje mange nynorske bokmenn for ein lesarkrins som ikkje eksisterar? Er ikkje nett den kunstnarlege kvaliteten, stempelen åt den litterære kjøtkontrollen, hovudgrunn til at bøkene vert liggjande ulesne? «Folket» vil ha lettlesn litteratur. Det vil ikkje plent seia dårleg eller lettjøpt innhald. (...) Eg kjøpte ei diktsamling av Marie Takvam og gav syster mi til jul. Ho er lærarinne og skulle vel vera eit relativt godt åndeleg utrusta menneske. *Ingen ting* fekk ho ut av diktsamlinga. (...) Men Jakob Sande – *han* les folk, jamvel om vår gamle lærar Eiken kalla dikta hans «berre strupl».

Ottar Kårstad følger opp, og melder at forlaga gir ut mye «møkk». Han snakker ut fra erfaring. Han er «boksamlingsstyrar». Han liker Sigurd Hoels *Trollringen*, men både Camus og Pasternaks *Dr. Zhivago* ligger uleste på nattbordet. En annen tidsaktuell referanse gjør Anfinn Teigen når han i 1964 viser til Aslaug Høydals *Dyr last* (1963), med angrep på ungdomsskole og skolesentralisering, og ber de som svermer for store skoler om å lese boka to ganger. I 1966 besværer Magnulv Bjørndal seg over moderne diktning full av «symbolsk sprøyt». Vi har bare to skikkelige diktere og det er Jakob Sande og Arnulf Øverland.

Olav Brubakk skriver i 1953 at han ikke liker at «kristendomen vert politikk». Ottar Kårstad skriver året etter at han «hadde håpet at Venstre skulle få inn en mann ved valget, men «det glapp». Høyre og Arbeiderpartiet er «like motbydelege», og Kristelig Folkeparti er «eit politisk misfoster». Jon Ervik sier seg enig. «Kristennamnet» må ikke knyttes til ett parti; «det er mesta blasfemi». Per Haugen melder i 1957, som en av de svært få, at han stemmer Høyre og knytter det til språkpolitikk, som er noe «nynorskfolket ikke forstår». Haugen er en de fire bokmålsskriverne i klassen. Kristen Bø knytter også parti og målform sammen: Han vil ha ett mål i landet, nynorsk, og stemmer Kristelig Folkeparti. Han forteller om vekkingsbølge på Jæren: «Det er store, rike tider når slikt føregår».

Samfunnsanalysen kan ofte være ganske grov. Martin Rønnekleiv kan melde at han i politikken holder seg til Venstre og KrF. «Eg var lenge ein trufast venstremann, men det har gått slik at eg har fått mindre og mindre

godhug for partiet (...) DNA er sterkt, altfor sterkt! Det ser ut til at partiet med politikken sin skal kunna greie å bryte heilt ned moralen i folket vårt. Hor, valdtekt, alkoholmisbruk, tjuveri og ran florerar som aldri før. Og det er DNA som har lagt tilhøva til rette for ei slik utvikling».

Språkpolitikk

Som nevnt skriver alle unntatt fire nynorsk. Noen innrømmer likevel at de bruker bokmål fordi de i årevis har hatt sitt arbeid i bokmålsdistrikt, men når de skriver i brevboka, vender de tilbake til nynorsken. Jørgen Finnes melder i 1953 fra Hurdal på Romerike at han er «i nynorsken sitt heidningland». Han mener det språkpolitiske siktemålet må være samnorsk. Flere er engasjert i målsak og lokalt målsakarbeid. Felles for nynorskflokkene er at de opplever at målforma er på tilbakegang. Diagnosene er flere: Problemet med dagens landsungdom er at «straks de kjem inn i byane og tett-grendene gjev dei slepp på sitt eige – av pur og skir mindremannskjensle – og apar etter ‘dei fine’». En er «redd bokmålet vil vinne». En annen skriver at «bokmålet erobrer landet». Alf Sandnes melder fra Trondheim i 1955 at nynorsken taper i hele Trøndelag, det er «reine storskredet». Sjøl skriver han bokmål. Nynorsk «nyttes bare i skolen. Når den tid er slutt, råder bokmålet grunnen».

Håkon Strand melder fra Hop i Bergen i 1955 at han er med i mållaget, men at nynorsk står «ikkje høgt her på skulen». Alle klassane har bokmål, og ein lyt vera varsam om ein ikkje skal verka provoserande. (...) På lærarromet har nynorsken fleirtal mellom lærarane», og han avslutter med å advare mot å være «stivbeint». Det har «mykje for seg [å få] eit samskriftspråk i landet». Odd Torset tar opp tråden i et brev fra Larsnes samme år. Han har «vore med å skipa mållag i heimbygda. Eg har vore moderat i målvegen, trutt på fredeleg og snøgg utvikling fram til samnorsk. Men foreldreaksjonen – nei det må vera grenser for kva ein kan tola».²³

23 Foreldreaksjonen (1949–1954) var en protestaksjon – først og fremst i Oslo-området – mot at Oslo skolestyre i 1939 hadde bestemt å bruke de såkalte radikale bokmålsformene i lese- og lærebøker. Den var på det tidspunkt den største protestaksjonen Norge hadde hatt. Samnorskbøker blei brent. I 1954 endte det med seier for moderat bokmål; de konservative formene blei igjen tillatt.

Jon Ervik har meldt seg inn i Kringkastingsringen:

Eg vil vera med i kampen mot dei som terroriserar målrørsla. Meld dykk inn de òg. Det kostar kr. 3 per år. (...) Bokmålsfolket slåst som løver, men på ein uttidig måte. For så vidt passar det norske riksvåpen som banneret deira. Kva skal målfolket setja i sitt våpenskjold? Ein sau, ein stut, ein gris. Desse dyra høyrer heime i den norske faunaen og passar inn i stoda i dag på oss målfolk.

Olav Lien skriver i 1959 fra Uthella på Radøya i Nordhordaland. Han har lenge sett fram til at nynorsken skulle bli det eneste språket i landet. «No trur eg ikkje lenger på ei slik nasjonal reising. Det vert vel samnorsk med tida». Han klager samtidig over at ungdommen svikter målsaka. Flere ser fram mot samnorsken som det eneste fornuftige alternativet, og ser en for konservativ nynorsk som lite strategisk.

Anekdoter

Noen legger små anekdotiske innslag inn i tekstene, ofte med tilknytning til Volda eller lærerne de hadde ved «Volda off.». Olaf Bell refererer til noe Olav Kaarstad skulle ha sagt da han blei rektor: at han skulle «styre skulen med eit smil», og Bell legger så til at «det er truleg ikkje mykje gale å si at slik ble det».

Jon Ervik forteller i 1964 at han for noen år siden hørte Kristvik holde foredrag i Bergen. Han snakka da litt med Kristvik, som «ikke ville låta så vel over helsa si». Det var

berre skraphaugen, sa han. Men foredraget kom ikkje frå nokon skraphaug, men var ei frisk «kristviksk» vurdering. (...) Reint festleg var det, men ein kunne òg verte forvirra på eit høgare plan for å sitera ein spøkefugl. Utfallet åt Kristvik mot engelsk i skulane, må eg ta med. I mange høve var det til liten nytte heile engelsken. Eit forsvarleg etisk siktepunkt måtte dette faget også ha, men med den materialismen som rår, og seks- [sic] og nyttingsmentalitet, ja, da var to setningar engelsk nok: Den første: How do you do? Den andre: I love you. Slik kan han få sagt det.²⁴

²⁴ Kristvik var imot at fremmedspråk skulle inn i lærerutdanninga. Han var også imot at engelsk skulle bli fag i folkeskolen.

Minneord

Måten klassekamerater omtales på når de dør, sier mye om denne lærergenerasjonens ideal. I 1959 leste Peder Måseide i Dagen at Gunnar Husabø var død. Han har besøkt grava, og forteller hvor den er: «Han levde for dei sanne idear og ideal til det siste: norsksdom og kristendom, og vegen mot dette målet». I 1967 forteller Kristen Bø at Olav Færøyvik «har lagt ned vandringsstaven»: «Han blei ingen gamal mann. Han var trufast mot sin ungdoms ideal – ein israelitt utan svik. Eg har ikkje snakka med Færøyvik sidan Volda-dagane, men vonar å møta han når ikkje dagane meir blir talde».

Bind III, 1973-1982

Når «[v]år 38 år gamle venebok» begynner i 1973, er noen overraska over at det fortsatt er liv i prosjektet. Flere anså den forlengst for avgått med døden. Ei hel runde kan da ta over 10 år. Olav Lien skriver i 1973 at han sist hadde boka i 1959. De fleste nærmer seg nå pensjonsalderen, og tilbakeblikka bærer preg av det. Mange ser tilbake på levd lærerliv, og gjør opp status. Det fortelles etter hvert mye om bil, hus, ferier, barn og barnebarn.

Skoleutvikling og levd lærerliv

Olav Lien har i 1973 vært 18 år på samme skole, og er nå «styrar». For han er gullalderen forbi: «Eg trur at lærarane som snart sluttar i skulen, har hatt betre dagar enn lærarane får i framtida. I sentralskulen slit mange hardt i dag. Disiplinen sviktar». Peder Måseide mener den nye ungdomsskolen er blitt «altfor teoretisk», og at 9. klasse burde vært valgfri. Odd Torset klager over at «dei stadige brigde i planane denne tida» fører til at «dei ymse årsklasser går etter ulike planar. No *må* vi snart få litt meir ro over skulen, så vi kan få *arbeide* der i staden for stadig å lese nye rundskriv og nye planar!». Torset er også usikker på hvor klokt det er med at alle elever går i «samla klasse»: «Eg er ikkje så viss på om bortfall av ulike planar og integrering av mange slag elevar med ulike hemningar tener verken skule, samfunnet eller elevane».

Flere ser tilbake på lærerskoletida med udelt glede. Reidar Sunde skriver i 1981: «Det eg lærde i denne visdomsborga har eg vel gløymt mesteparten

av, men inntrykka, kameratskapen, miljøet i det heile, det har spikra seg fast og gløymest aldri». Deres generasjon var idealistisk. Nå erstattes de av en kravstor generasjon som er mest opptatt av lønnskamp, men han trur likevel at idealismen fortsatt lever og at den viser seg gjennom sjøve lærerarbeidet. Noe av det samme gir Alf Sandnes uttrykk for i 1973. Han sier han har avstått fra å begynne på «klatrestigen». Han vil heller ha lange sommerferier på hytta og drive friluftsliv. Han ønsker seg ikke administrativt arbeid, og vil ikke bli «frimerkeklustrar som Kristvik sa». Odd Torset (1975) «ottast at lærarstanden i det heile er raskt på marsj bort frå Bård skolemester-idealet og har større sans for å rekne i kroner og lønnskasser».

Alt det nye i samtida skremmer flere. Jon Ervik fra Austrheim i Hordaland skildrer i 1975 oljealderen som har kommet til Mongstad. Kjønnssrollene endrer seg:

No i anleggstida er det pengar, fortene, gode akkordar som er hovudsaka. Det har flote flust med pengar, men dei går fort unna òg. At karfolket har vore om seg etter fortene, var å vente. Men de skulle sett straumen av kvinner som blandar seg i hopen. Dei stig oppi det med bae føtene og tek for seg med bae hendene. Det er slett ikkje uvanleg at kjerringar køyrer milevis på vaskejobben, kantinearbeid osv. i eigen bil. Det materialistiske har teke eit grovt rom i tilveret. (...) Nordhordlandskulturen har fått eit ulivssår (...) alt blir lausslept og lett vint.

Skoleutviklinga berøres av flere. Alf Sandnes er i 1973 kritisk til den nye ungdomsskolen. «Nissen [realskolen] flyttet med. Den gamle realskolen skiftet navn, men ikke ham. Kursplan III ble skolen. Det andre fyllekalk. Og da måtte de fleste gjennom nåløyet (k III) om det var aldri så trangt. Foreldrene stod bak og skuvde på. Duskelua vinka i det fjerne». Han er redd det samme vil skje med gymnaset. «Jeg tror gymnaset er en for kostbar almenutdannelse, spesialiseringen må komme på et tidligere tidspunkt, gymnaset er for de som skal til Universitetet, og det er bare en liten prosent av befolkningen», men han er glad for at yrkesutdanning og «gull-klumpen», det nåværende gymnas, skal være under samme tak og gi samme kompetanse.

Bind III er prega av tilbakeblikk på ei tid som var. Lærerlivet har vært godt. De er fornøyde med pensjonen, mange er fortsatt aktive i lag og organisasjoner, noen skriver lokalhistorie, og flere sier at de siste åra som aktiv lærer var de beste. For Jon Ervik var det motsatt. Han har vært

pensjonist i 5 år, når han i 1981 skriver: «Siste åra i skulen var ikkje lette for meg. Det skyldtes at klassen hadde «hapt den lagnad eller vanlagnad å ha heller veike damer til lærarar. Den siste med førskulelærerutdanning. Altfor mykje hadde ho leika med dei. Dette vart utnytta av elevane og så hadde det glide ut».

Et flertall i klassen viser et klart kristent livssyn. Her er deres «ankergrunn». Arbeid i kristne lag og organisasjoner preger fritida for mange også etter at de er blitt pensjonister. Losjearbeid er fremdeles viktig. Én melder seg ut av Norsk Lærerlag fordi organisasjonen har fått skjenkerett på kursstedet sitt på Tranberg. Disse formannsfunksjonene er nevnt i bind III: sokneråd, lærerlag, skoleråd, byggenemnd, barnevernsnemnd, losje, lokallaget av KrF. og indremisjonsforening.

Bind IV, 1982-1992

I det siste bindet blir det etter hvert tilføyd dødsår i den innlimte «tilskriftliste». Ved noen navn er det også tilføyd at de nå ikke lenger ønsker å få boka tilsendt. Skrøpelighetene kommer, og bøkene framtid blir diskutert. Peder Måseide har en slags sekretærrolle og skriver innledningsvis at «dei 3 andre protokollane ligg i Hareid kommune sitt brannsikre rom». Når brevboka slutter i 1992, er alle i 80-åra. Martin Rønnekleiv er den eldste. Han løper som 82-åring i 1988 full maraton på 6 timer.

Dødsannonser og minneord er innlimt. Erling Kyrkjeeide, Strandebarm, dør i 1983. Lokalavisa oppsummerer lærerlivet hans slik:

Han var fødd i Stryn i Nordfjord, tok lærereksamen i 1935, og var lærer i Aure, Hjørtal og Strandvik, til han i 1946 vart lærar på Stranda skule i Strandebarm. Frå 1952 var han tilsett ved Kyrkjebygda skule, og der vart han rektor frå 1956. Han tok avskil i 1980. I mange år var han klokkar i Strandebarm kyrkje, og dirigent for Strandebarm songlag. Han var med i heradstyret, i soknerådet og i skulestyret. Og i sju år var han skulestyreformann. Han var mykje nytta som kjøkemeister og talar. Alt i alt er det ein føregangsmann Strandebarmbygda no har mist.

Alle de framhevde funksjonene er typiske for mange i dette kullet.

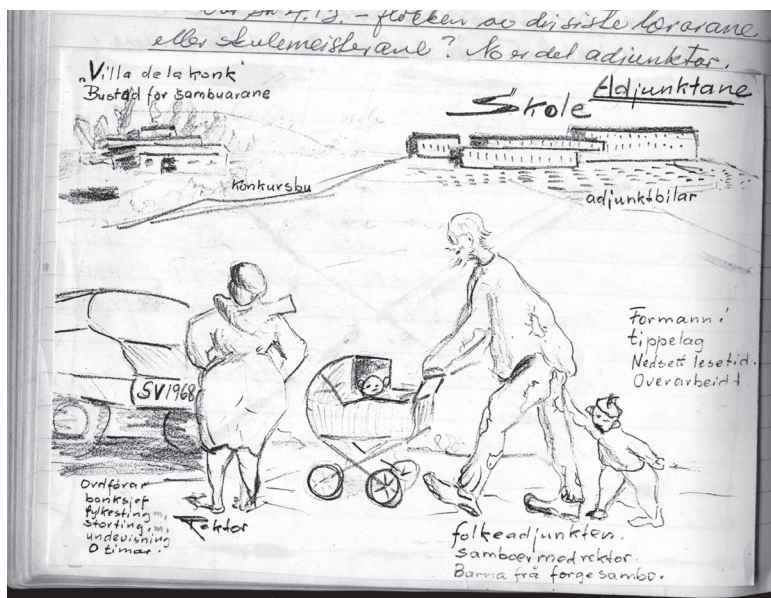
Magnulv Bjørndal har en aktiv pensjonisttilværelse. Han er fortsatt med i kor, reiser mye og «elles så driv eg og målar dagleg». I et interessant

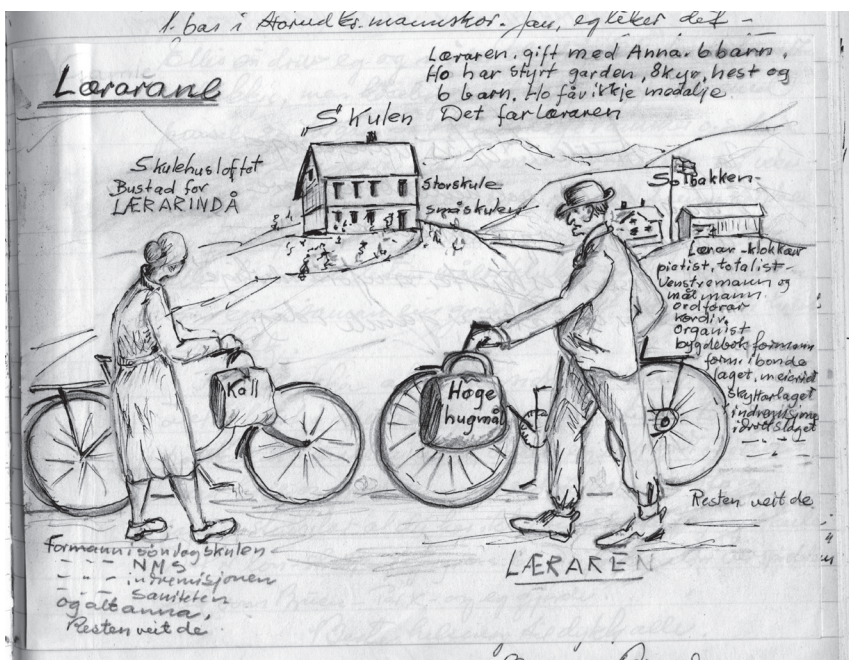
avsnitt i et brev fra 1989 skriver han om et vikariat «på eit par månader», som han hadde «for nokre år sia»:

Men som vikar er det berre å få dagane til å gå. Du kan ikkje legge opp noke etter ditt 'haud'. Klassa var godt driva med oppgåver og stensilar og planar og møte og eg veit ikkje kva. Men – noke vantar. Det levande ordet! Forteljinga og lesinga. Eg vart der eit par månader, og då nytta eg høvet til å fortelje soge (som dei ikkje hadde hatt før. Der står ingen ting spennande i bøkene i dag), geografi om land og folk med tilknytning til dagsnytt og hendingar i aviser. Eg las ut alle dei gamle lesebøkene til dei, om 'Fante Nils', 'Berre ein hund', 'Lenda frå Land', 'Bård Skolemester' o.s.b. Samtidshistorie om tyskanlegga på Sunnmøre, Englands-trafikken o.s.b. fortalde eg om. Barna var sveltfora når det galdt det levande ordet. Bibelhistoria tok eg på same måten og fortalde så «øiet blev stort og vått».

Sunde skriv at ettermannen hans har berre halvparten av lesetida til Sunde. Nei, han lagar stensilar og planlegg møte medan Reidar heldt skule. Så spør eg: Kva eller rettare sagt, kven var lærar? (...)

Eg kjem meir og meir til at skulen i dag er altfor overadministrert og innvikla. Ein overvurderar både borna, foreldra og lærarane. Sunde nemner òg «rektoren» (ikkje styraren) som bur to mil frå krinsen. Då Brandal bedehus var innvigd, vart eg sitjande i lag med ein av «toppane» i Vestlandske indremisjon. Han sat og fylgde Peter Nevstad med auga. Best det var skubba han bort i meg og sa: «Du, skyner folket i bygda på kva dei har i den læraren? Eg reiser landet rundt, og då ser eg at når desse lærarane er borte, er kulturlivet og kristenlivet i bygdene borte».

Magnulv Bjørndals tekst og tegning av to lærergenerasjoner, «lærarane» og «adjunktane». På veskene til de to syklende lærerne står det «kall» og «høge hugmål». Tekst: «læraren, gift med Anna, 6 barn. Ho har styrt garden, 8 kyr, hest og 6 barn. Ho får ikkje medalje. Det fær læraren. Skolen har «storskule» i 2. etasje, «småskule» i 1. etasje. «Skulehusloftet: Bustad for lærarindå». Læreren bor på Solbakken: «Lærer, klokkar, pietist, totalist, venstremann og målmann, ordførar, kordir., organist, bygdebokformann, form. i bondelaget, meieriet, skyttarlaget, indremisjon, idrettslaget... Resten veit de». Under «Lærarindå» står det «Formann i søndagskulen, NMS, indremisjonen, saniteten og alt anna. Resten veit de».

Den nye generasjonen bor i «Villa de la konk», som er «bustad for sambuarane» og «konkursbu». Skolen er ny og flott med stor parkeringsplass for «adjunktbilar». Hun er rektor, har bil med skiltet SV 1968», og er «ordførar, banksjef, fylkesting, storting, undervisning o timar». Han er «folkeadjunkt, samboer med rektor. Barna frå forge sambo». Han er «Formann i tippelag, nedsett lesetid, overarbeidd».

Bjørndals fortelling summerer godt opp det han så som lærerrolla før og nå. Han illustrerer dette med to morsomme tegninger. På den ene ser vi «adjunktane». Deres skole er ny, stor og fin, trulig en byskole. Utafor står det en mengde «adjunktbilar». Rektor er ei kvinne med bilskilt SV 1968, og til rektor knyttes disse attributtene: «ordførar, banksjef, fylkesting, storting og undervisning o timar». Ved sida av henne kommer «folkeadjunkten» trillende på ei barnevogn. Han er samboer med rektor og har

med seg «barna frå forrige sambo». Han har i tillegg fått disse etikettene: «formann i tippelag, nedsett lesetid, overarbeidt». Den andre tegninga tar for seg «lærarane». De tilhører tydeligvis ei anna tid. Skulehuset ser her gammeldags ut med både «storskule og småskule. Skulehusloftet er samtidig bustad for lærarindå». «Lærarindå» og «læraren» sykler til skolen. På hennes veske står det «kall», på hans «høge hugsmål». Under henne står det «formann i søndagsskulen, NMS, indremisjon, saniteten og alt anna. Resten veit de». Ved siden av læreren står det «lærer, klokkar, pietist, totalist, venstremann og målmann, ordførar, kordirigent, organist, bygdebokformann, formann i bondelaget, meieriet, skyttarlaget, indremisjonen, idrettslaget m. m. Resten veit de». Læreren er «gift med Anna, 6 barn. Ho har styrt garden, 8 kyr og 6 barn. Ho får ikkje medalje. Det får læraren».

Peder Måseide

1983 skriver Peder Måseide at boka blir mer og mer verdifull for han. «No må vi ikkje stogge før vi alle har lagt frå oss staven. Eg er samd i at den siste av oss sender boka til Volda lærarhøgskule, med forbod mot å opne henne før 2000».

Utover på 1980-tallet faller stadig flere vekk. Skriverne omtaler hobbyer, turer, sykdommer og plager. 13. og 14. juni 1985 blei det avholdt 50-årsjubileum for klassen i Volda. Samtidig gikk Per Myklebust av som rektor ved *Volda lærarhøgskule*. Tolv «lærarsveinar» fra 4B møtte fram. Fem år seinere blei det holdt 55-årsjubileum. Nitten av de som utgjorde klassen var da døde. Av det som skrives, får en inntrykk av at klassen nok følte at Volda lærarhøgskule ikke gjorde særlig mye ut av klassens jubileum. Per Måseide holdt festtalen ved klassemiddagen 9. mai 1990. Han skriver utførlig om dette i brevboka:

Ein vårdags festtale må vel ha sol og høgd over seg, vere fylt av ånd og stemning så han kan lyfte tilhøyrarane opp og ut over kvardagen. Nokre festtalarar greier dette, og du vert sitjande og høyre på dei og minnst Wergeland: – Der mangler det paa Syner ei/ og Aandernes Besøg [fra «Paa Sykelejet»].

Eg prøvde gong etter gong å lage ein slik festtale, men måtte gi meg på det. Om der nokon gong har vore «syner og åndernes besøk» hos meg, så måtte det vere i ungdommen, dei vart i alle fall ikkje med til 83 år.

Nei, tankane sprengde alle stengsler, og eg berre fann meg att i Volda mellom 1931 og 1935. Det vart berre mimring. Opptakingsprøva var ein realitet, i alle fall for dei eldste av oss. Vi minnst sikkert då vi sat i festsalen og fekk høyre at vi var komne inn. Eg hugsar at då vi gjekk ut etterpå, sat det ein stor sterk gut i

troppa. Beina hadde vorte for veike for han – han kom ikkje inn. Men året etter greidde han det.

Det var songprøve. Vi kom til skulen og såg Eiken hangande ut gjennom vindauga, blå i andletet av lått. Det var [Bernhard] Vinje som song. Utfor songromet stod nokre oppspilte jenter. «Eg skal syngja Mustaleinen, eg», sa ei av dei. Seinare hørde eg at ho heitte Synneva Bjørø. Ei anna av jentene fortalde meg seinare at ho trudde eg var ein av lærarane, for eg hadde så lite hår. Ho heitte Maja Selberg. Vi kom i prat på Hareidsvika på haustturen vår til Åndalsnes, og sidan i 58 år.

Vi stod ein guteflokk nedfor inste hjørnet til lærarskulen rundt ein klassekamerat, ein sunnfjording som heitte Olav Færøyvik. Han var dobbelgjengaren til Kagava [japansk forfatter og kristensosialist, 1888–1960], og vi hadde oppdaga at han ikkje greidde å hoppe over eit snøre 25 cm over golvet eller gå i takt. Her kunne vi få mykje moro! Mobbing var enno ikkje oppfunne, og vi hadde det kjekt. Så snur han seg mot meg: -- Eg har merka meg at der bur ein liten skjelm i deg, og ikkje så radt liten heller, smilte han. Det var første og siste gongen eg hadde han til beste.

Han brukte om lag 700 kroner året i skuletida. Men hadde berre 300 kroner att til siste året. Då hjelpte Kristvik han. Endeleg vart han tilsett i heimekommunen i 1939. Men han måtte ta artium, han som andre. Då gav han kona 1000 kroner, for til Hamar og tok eksamen der.

Han vart ordfører i heimekommunen, og to menn frå departementet kom på vitjing. Ordføraren gjekk på talarstolen og tok ordet. Dei to smilte til kvarandre, men dei smilte ikkje lenge. Han burde ha vore professor i historie, norsk eller religion. Men ikkje folkeskulelærer.

Hausten -31 var hard for oss eldste. Det fanst ikkje åndeleg kondis, og vi låg langt bak 17-åringane som hadde gått på skule utan avbrot i 10 år. Brubakk og eg budde i huset hans Lars Klepp rett opp for lærarskulen. Ei natt under stilskriving møttest vi ute på gangen. – Jammen var det hardt på torsketurane bortunder Island med eit par timars sømn i døgnet, sa Brubakk, - men dette er verre. Heldigvis retta det seg etter kvart, og då våren kom, var vi som dei andre.

I alle fall første haustane var fine, og vi bada frå Munkeberget til oktober. Men på Folkestad førde det til naturkatastrofe når ho Vinsrygg, «Mor Norge», stupte frå Munkeberget. Slik sa dei. Men for ein idyllisk badeplass! (...)

Vår lærarskule var i forma ein folkeskule, med dobbelpultar så store at dei høvde for vakse folk. Slik hadde det vore, og slik skulle det vere. Klasseromma hadde skikkeleg plass til 30 elevar, men tolde eit par pultar til. Så enkelt var det. Eg kan ikkje hugse om vi hadde gardiner for vindauga.

Gymnastikkavdelinga var ikkje rar. Der var jo berre eit avkleddingsrom, og når jentene skulle ha timen etter oss, måtte vi verkeleg skunde oss med påkledninga. Jentene stod i trappa og venta.

Han Bjørndal var ein skurk. Vi skulle til med påkledninga, og Bjørndal tok opp temaet jenter med Færøyvik, som dermed momentant var riven av hengslene. Han for rundt i romet haldande dei «unevnelege» med eit grep i linningen. Vi ut, den eine etter den andre. Jentene inn, men eit skrik fortalde oss at dei kom på Filos «i dybeste neglisje», og snudde som eit mortestål oppatt trappa.

1. mai sat eg og skreiv i brevboka og hørde Internasjonalen gong etter gong. Ein festleg melodi. Eg levde attende i lærarskuletida, og så minsteg eg klassa vår si markering av 1. mai 1932 – eller var det -33? Det var jo berre moro frå vår side fordi Færøyvik var arbeidartimann. Vi andre var sjølsagt gode venstremenn i samsvar med gammal lærartradisjon. Det skal ikkje undre meg om det var Bjørndal som unnfanga ideen, og den vart alvorleg oppfatta. Eit raudt forkle tilhøyrande Magnhild Overskott blakra frå flaggstanga. Journalist Anton Iversen

– eg trur han var ved Arbeidarvisa – var i Volda då, og han refererte «høgtida» slik [innlimt utklipp fra avisa]:

I eit frikvarter 1. mai samlast elevane ved lærarskulen til samkome ute på plassen for å minnast og høgtida arbeidarane sin store samlings- og mynstringsdag. Eit mannskor som var samansett i høve dagen, stelte opp på trappa og song «Internasjonalen» leida av hr. Måseide. Etterpå steig Olav Færøyvik fram og heldt eit kort, men godt foredrag om stoda ute i verda i dag. Parlamentarismen har spela fallitt. Det private initiativ sine dagar er talde. Diktaturtendensen i tida i dag er ein reaksjon mot den evneløysa borgarpartia hev synt andsynes krise. Men vi sosialistar skal ikkje syrgja over at den borgarlege politikk spelar fallitt. Det er eit teikn på at vår tid er inne. Gjennom dette åndsens uver som i dag herjar Europa, slær gneistar frå bygdene ned i folket, og manneætta kan enno bergast. Talen vart påhøyrd med stor interesse og løna med rikeleg fagning. [signert] A.I.M.

Kristvik samla alle elevane i festsalen og heldt eit alvorleg foredrag for oss. Han såg ikkje Arbeidarpartiet ufarleg. Vår klasse vart kommandert fremst mot talarstolen, men Indrestrand vart sitjande nede ved vegg. Kristvik bad han kome fram til oss andre. Men Indrestrand svara: – Det må nåkkon sitt' her å, og med det slapp han. Men at ikkje Kristvik forstod spøken! (...)

Ein periode vart vi bedne på kaffi i festsalen søndag etter middag, men jentene og gutane måtte vere greitt skilde kvar for seg. Ingen kontakt kjønna imellom! – Og då gjekk vi og snakka med kvarandre i friminutta og vitja kven som helst på hyblane utanom skuletida. Du Kristvik, du Kristvik!

Då vi gjekk ut frå lærarskulen, kom elevnamna med karakterar i avisene. Eg klipte ut lista vår: 57 elevar var oppe til eksamen. Av dei strauk ein elev i stil 1. – Merkeleg at dei ikkje også gav opp namnet på stakkaren!

Men døminga måtte vere beinhard. Eg vil påstå at vi var jamt godt begava, og også at vi arbeidde hardt. Eg arbeidde like mykje søndag som måndag, og har framleis vondt samvit ved å halde helg. Eg lova meg sjølv at eg aldri skulle gløyme slitet. Men den lovnaden vart vanskeleg å halde.

Vi hadde 49 Ng, men berre 1 Sg., Olav Tveit i rekning. 1 elev hadde 3 Mg. Det var Sverre Myklebust. 82 G og 35 Mg. Samanlagt hadde vi 131 Ng + G og 36 Mg + Sg. Sverre Myklebust og Martin Rønnekleiv var toppane i friidrett.

No vil eg slutte. Det vart så altfor mykje om guteklassa. Vonar Synneva kan jamne det ut. At vi sit her i kveld, trur eg i stor mon er brevboka å takke. Ho var meint å vere eit Babelstårn for å halde oss saman så vi ikkje kom frå kvarandre. Og det har ho vore. For 55 år sidan kom ho i gang, og ho går enno, 4 protokollar. Dei 3 første bøkene ligg i eldfast rom i Hareid kommunehus. Den fjerde har eg med meg her. Eg vil referere denne siste samkoma vår der, og truleg også talen min.

No *må* eg slutte, og då vil eg gå til brevet mitt i 1983. Han Jørgen Finnes såg mørkt på livet hausten -35. Ingen svara på søknadene hans. Berre vonløyse. Så kjem krinsformannen i Viddal på andre sida av fjorden roande og spør om han Jørgen kan ta eit vikariat hos dei. Og han Jørgen oppdaga at sola skin! Dagen vart sett, dei flota færingen, og eg siterer han Jørgen:

Mor stod i stoa for å vinka, men før vi sette årane i sjøen for alvor, ropa ho til meg: «Ja, Jørgen, du kan no vel ditt Fadervår?» – Ser de situasjonen? På meg verkar han som skoren ut or eit sogedrama. Lyft høgt opp over kvardagen. Og dernest – for eit alvor! Han Jørgen hadde ikkje fått ein jobb, nei, noko mykje meir ansvarsfullt. Skal tru kor mange det finst av hennar støyping i dag? Det er vel like før vi spør presten når han kjem frå gudstenesta: «Kjem du frå jobben?» Eg trur dei fleste av oss såg skulemeistergjeringa som noko stort, noko ansvarsfullt. Vi

kjende oss beintfram privilegerte. Kor mange har denne oppfatninga i dag? Eg har eit sterkt inntrykk av at vi er ei lågstatusgruppe. Elevane oppfatar seg sjøve på eit uomtvisteleg høgare nivå. Då må det vere vanskeleg å vere lærar.

Du verden, så gildt det var å møtast! Eg tvilar på om det blir fleire gonger. Teoretisk let det seg gjere med eit 60-års møte, for dei yngste er då berre 81 år. Eg skulle tru at Rønnekleiv er 84 no, og eg 83. Og vi står i. Men *vi* er kanskje ikkje som folk flest. Overskotet minkar med åra. Så vi som greier å møtast her, må kjenne oss privilegerte. Eg berre takkar for at eg fekk bli kjend med dykk!

Etter denne talen er Olav Færøyviks dikt *Ei symra* innlimt – handskrevet. Det er også tonen. Det er innlimt to tonesettinger, ett med Sverre Myklebust som komponist, «arr. Sivert H. Geitvik», og ett med Per Måseide. Dette er «*Ei symra*»:

Det blømde ei symra i livd for sno
Bak eine og vierrunnar.
Ho spratt medan solauga skein og lo
Og song steig frå fuglemunnar.

Ho vakna til liv medan angen linn
frå groren rusande fløynde,
og bjørki og raunen stod full og stinn
av sevje og saft som strøynde.

Ho opna seg vidt i den unge dag
då livsdraumar fagre føddest,
og fekk sine kløkke og reine drag
då nattdogg i solflod glødde.

Ein rennande morgon med glim og gror
og åsus og bekkesullar,
det vart hennar lagnad. No visna glør
ein stylk millom blomkrullar.

Eg veit nok at brikjande rosa raud
vil spretta i sumarvarmen,
men symra som renn oppi marki snaud
fær tonar til flø' i barmen.

For fager er solfulle sumardag,
men venar' er vårdrum sæle,
og rosa hev aldri det kløkke drag
som røva rein munn og mæle.

Og mannshugen skifter frå vår til vår,
mangt munde ein trå og drøyma,
men elsken som brydda i unge år,
den kjem du seint til å gløyma.

Hei sýmra

✓ Det blánde í sýmra í kvöld for þess
bak einu og minnum.

Ho spratt meðan solauga skín og lo
og song steig frá fúgla minnum.

Ho vagna lét lív meðan augu mín
frá grovri ~~súndu~~ rusandi flögðu,
og hjóki og ráminn stóð full og skinn
af seiji og saft som stögðu.

✓ Ho opna sig velt í den unge dag
dálívsdráminnar fagra föddest,
og fekk sine klökke og reine drag
Lá nalldaggy í solflod glóddest.

✓ Hei rennandi morgun með glim og gró
og í-sús og tekkisúllar,
det vart hennar laqnað. - Ho vissna glór
ein stýlk millom blomkrúllar.

✓ Þeg veit nok af blíkjande rosa raúd
vilt spreitta í sýmarvarmen,
men sýmra som rennstopp í marki snáid
fer tonar lét fló' í barnen.

Att. Sivert H. Gælbvik *ret. a tempo* Symra T. Olav Farøyvik

og svært sild *Sangen*

S. M.

M: S. Myklebust

1. Det blei det ei symra i
 2. bud forne bak ei ei og der
 3. minner. Ho

forall med sin sol avsa
 stem og lo, og
 song klav på feigl minner.

Symra

T: Olav Færøyvik
 M: Per Måseide

4.
 5.

Olav Færøyviks dikt «Ei symra» ble tonesatt både av Sverre Myklebust og Per Måseide.

Måseide hadde et stort lokalhistorisk forfatterskap på 1970- og 1980-tallet. Han oppgir disse titlene: *Sunnmøre pelsdyrlag gjennom 50 år* (1976), *Hareid Sparebank 1867-1967* (1977), *Hareid kyrkje gjennom 100 år* (1977), *Johan E. Hareide. Pioneren og verksemda han skapte* (1983), *Hareid kristelige ungdomslag 1886-1986* (1986), *A/S Flømann gjennom 50 år* (1988), *Folk å minnast. 17 personskisser* (1988), *Hareid rotaryklubb 25 år* (1989). Til dette kommer «Sjølvbioграфи 1907-1966 (80 sider, uferdig)», og «utanom dette har det vorte mange større og mindre lokalhistoriske arbeid og kåseri. I 1988 fekk eg Kongens fortanestemedalje i gull. Dette hadde eg ikkje nemnt om ikkje Brubakk fortalde det i siste brevet sitt. Ein skal jo vere beskjedne må vite». Måseide forteller at det i begrunnelsen ble lagt særlig vekt på «at eg sette i gang ein privat realskule på ettermiddags- og kveldstid og dreiv han med større og større elevtal i 15 år. Då overtok kommunen skulen. Eg rekna meg aldri full undervisningsløn, og all administrasjon gjorde eg gratis. På denne måten fekk fleire hundre hareidsungdommar ein sjanse til yrkesval som dei fleste elles ikkje ville ha fått». Han berømmer Magnulv Bjørndals og Olav Brubakks bidrag til å realisere realskolen. Den «hadde ikkje kome i gang utan Bjørndal og Brubakk, så eigentleg er det dei eg kan takke for Kongens fortanestemedalje i gull».

Skrivinga avsluttes

De siste breva er avrundinger av prosjektet. De gjenlevende har bestemt at det skal settes sluttstrek. Magnulv Bjørndal skriver til slutt i sitt siste brev i 1991: «Eg lurar på kva 'granskarane' som skriv dr.avhandling etter år 2000, seier når dei samanliknar skuletilhøva vi begynte med i 1935 med den «moderne» skulen. Ja, ja, vi gjorde kva vi kunne. Vi var idealistar og vart skulemeisterar. Kva meir kunne vi gjere? Takk for laget!»

Reidar Sunde skriver i 1992 det siste brevet under overskrifta «Sluttord»:

Det er underleg å tenkje på den utruleg lange tida denne brevboka har gått sine faste rundar mellom gode vener, og ikkje så lite vemodig å vite at no er det slutt. Siste brevet er skrive.

57 år er gått sidan avgangsklassen, klasse 4B ved Volda off. Lærarskule, sette i gang denne klassebrevboka. Den godt samansveisa kameratflokkjen ynskte å fylgje med kvarandre og halde kontakten ved like så lenge som råd, og vi meinte at brevboka ville vere til hjelp med dette i alle høve ei tid framover. Men ingen av

oss drøymde vel den gongen om at dette kontaktskapande tiltaket skulle bli ein slik fulltreffar, få så lang levetid og bli så verdfull for oss. Brevboka har faktisk overlevd dei fleste av oss. Av den store klassen på 33 elevar er det no berre 10 attlevande. Heile vårt yrkesaktive liv og mykje lenger har boka vore ein trufast fylgjesvein og det faste bindeledd mellom oss gjennom skiftande tider både i gode og vonde dagar. Gjennom korrespondansen har vi lært å kjenne kvarandre endå betre, vi har lært av kvarandre fagleg, men ikkje minst på det menneskelege planet gjennom skildringar om store og små opplevingar. Brevboka var alltid ein kjærkomen gjest, og breva vart lesne med stor interesse og innleving. Det var som å få heile kameratflokket innom døra og lytte til deira forteljingar om daglegdagse ting og ikkje sjeldan spesielle og sers spennande opplevingar.

Men no er altså leiken slutt. Med så få attlevande i ein alder på 78 til 85 år vart vi på 55-årsjubileet i Volda i 1990 samde om at boka no var inne i siste runden. Og sistemann på lista var underskrivne. I staden for brev til nestemann skriv eg difor desse sluttorda.

Alt på eit tidleg tidspunkt var vi samde om at boka, som no er blitt 4 fullskrivne protokollar, måtte oppbevarast på ein høveleg og sikker stad for ettertida, og den mest naturlege staden var sjølsagt Lærarhøgskulen i Volda. Kanskje kunne bøkene seinare bli lesne av yngre folk, og kanskje kan somme ting også vere til nytte og hjelp om nokon vil studere den tidsbolken og den utviklinga skulen og vi har vore gjennom i vår lærartid. For ein utviklingsperiode har dette vore, sikkert den mest gjennomgripande i den norske skulesoge. Av personlege grunnar er det sett ein sperrefrist fram til år 2000 før brev boka vil vere tilgjengeleg for eventuelle lesarar.

Vi har vore i kontakt med Lærarhøgskulen om arkiveringa og rektor Sverre Måseidvåg har sagt at skulen er interessert i å ha desse skriftene i sitt arkiv, og han vil personleg vere til stades og ta imot brev boka. Vi er takksame for at dette blir ordna så greitt. Fire av oss i brevbokkameratflokket reiser til Volda 16. juni. Saman med meg reiser Jon Dybvik, Peder Måseide og Magnulv Bjørndal.

På vegne av klassekameratane overleverar vi då brev boka til arkivering på Lærarhøgskulen med gode ynskje for klenodiet si framtid og vår beste helsing til ev. framtidige lesarar.

Fiskarstrand 15. juni 1992

Reidar Sunde, Jon Dybvik, Magnulv Bjørndal, Peder Måseide (sign)

Dagen etter kommer et lite tillegg:

Vedkomande sperrefristen

Materialet i bøkene er ikkje tilgjengelege som vanleg lesnad før år 2000, men kan i samråd med rektor ved Lærarhøgskulen nyttast før dette årstalet i forskningssamanheng.

Volda 16.6.-92

Reidar Sunde, Peder Måseide, Magnulv Bjørndal, Jon Dybvik (sign)

«Da Jørgen Finnes vart lærar»

Peder Måseide refererte i tala si til Jørgen Finnes sin «innvielse» som lærer. Denne teksten skreiv Finnes i brevboka i 1977. Han har da vært lærer i over 40 år, og bor i Trondheim. Finnes var fra Finnes innerst i Hjørundfjorden på Sunnmøre. Brevet hans er datert 2. februar, og datoen viser seg å være viktig. Den dagen «kleiv» sola fjellet. Han begynner med å sitere Vinjes *Vaaren*: «Atter ein gong fekk eg Vetren at sjaa/for Vaaren at røma», men bryter fort av og legger raskt og ironisk til: «Sitatsprøyt» kalla ofte vår kjære rektor Kristvik slike uventa, lånte innlegg i våre stilar». Men sitatet er slett ikkje utan relevans. Dette er dagen da «sola kjem attende» over fjella innerst i Hjørundfjorden.

Denne dagen, 2.2 eller Kyndelsmess, viser sola seg for fyrste gong i det nye året på Finnes. Og var veret fint, fekk vi borna ein matpakke og litt saftvatn av mor og så møttest vi ved ein firkanta stein ved løveveggen, solveggen, til ein av naboane. Der vart det dekt opp til bordlag, og der åt vi, song og gledde vi oss over at sola stråla på nytt over landet. Og gamle folk fortalde at denne skikken hadde borna hatt so lenge nokon visste på Finnes. Kanskje var det ein utgamal solfest som låg bak. Professor Erik Vandvik frå Ryfylke (...) fortel mest om liknande ting frå garden Løland i Vandvik i Ryfylke. Då eg var lærar der, 1.7.46–30.6.47 vart eg godt kjend med dette.

Den første vårsola får han til å minnes noe som hendte «rundt 1912»:

Gamle morfar stod då den 2.2 ved hoggestabben ved stabburet og eg skulle hjelpe han med å bære inn ved. Som vi stod der opptekne med kvar sitt, kom sola fram frå fjellet på sin vante plass. Då tek morfar varsamt lua av seg, folda hendene og «prata litt med seg sjølv» etter mi meining. So la han eine handa på stabbursveggen, og sa noko høgare liksom til meg: «Ja, det er varme i sola i år, og ho kjem til synes akkurat på same staden som tidlegare!» Omtala stein eller «festbordstein» kom bort ved husbygging sommaren 1910. Skal dette bokverk verte åpna og lese etter år 2000, kan det kanskje vera underleg for lesaren å sjå at ein av skrivarane i det «stille» liksom har vore med på ein avbleika solkultus. På nabogarden på Frøset har dei ein stein av same type og liknande omtale oppsett i ein plen på tunet, men «offersteinen» blir ikkje bruka på det viset no i alle fall. Og kva han vart nytta til der den stod tidlegare, veit heller ingen med full visse i dag.

Klassen til Finnes har hatt 40-årsjubileum i Volda i 1975. Han var da eldst i flokken, og flere av klassekamaratene kjente han knapt igjen. Når han nå lesar i brevboka, får han minner om «oss sjølve rundt 1935». Han ser en flokk idealistiske og nasjonale unge menn, ikke særlig pengesterke, men med god arbeidsvilje,

og so las vi mest alt vi orka for å tryggja vår framtid. Kanskje hadde vi òg ei lita gjente i tanken som vi ville dela livet med. Og arbeidstilbod eller lærarpostar hang det ikkje på kvar kvist. Vi var soleis budde på litt av kvart, når vi vart ferdig på lærarskulen. Når vi tråva på skulegarden, kunne vi prata om so mangt. Til sine tider litt fordekt «som den komande store ferie» om vi hadde vore uhepne ved alvorlege prøver eller leksehøyningar. (...) Frå gymnaset stod mitt ynske til å studera medisin eller teologi. Helst medisin, men der kom den haken at då rekna eg med å misse mi barnetru. Og skulle eg studera teologi, ja, til det kjende eg meg alt for uverdig.

Han gjenforteller så over flere sider livet sitt som anleggsarbeider og fisker fram mot at han kom inn på lærerskolen.

På den tida vi byrja på lærarskulen var det rundt 3000 arbeidslause lærarar frå den treårige lærarskule si arbeidstid, og alle desse skulle koma i arbeid før vi frå den firårige, sa dei i K. og U.D. Det var soleis ikkje berre gull og grøne enger som låg for dykkar augo då de byrja på lærarskulen. Men idealene var der, og so vart terningen kasta. Og ser ein etter i «Norske Skulefolk», trur eg ein kan seia at det har gått økonomisk sett betre med oss alle enn kanskje vi sjølve rekna med då vi gjekk på lærarskulen. Ein lærar K. Gjengedal frå den 3-årige lærarskule skriv rundt 1930 ei bok som heiter «Stengsler» om den arbeidslause læraren. Eg las denne boka i Sauda på denne tida og tykte ho var lite koseleg.

En dag kom det brev fra lærerskolen

om at det var 2 ledige plassar i klasse 2B, der dei kunne plassera studentar. Dette var i midten av august 1932. Da kørde eg trillebåra pent til sides og la spett, hakke, slegge og spade i arbeidskista, og drog so fort eg kunne heimover og til Volda. Det klemde tungt for brystet då bussen kom til Grevsneset og lærarskulen kom til syne. Eg tenkte visst mykje på boka «Stengsler» av K. Gjengedal.²⁵ På dei 2 nemnde ledige plassar i dykkar klasse fekk Gjerland, Rønnekleiv og eg plass. Vår pedagogiske fødsel var soleis temmeleg trang, men eg trur at vi alle tre likte oss godt i klassa. Og personleg har eg aldri angra på valget av læraryrket etter 4. november 1935, då eg byrja som lærar på Viddal i Hjørundfjord.

Beskrivelsen av det som førte fram til den første arbeidsdagen som lærer, har nærmest preg av en form for innvielse. Det skjedde slik:

(...) [så] kom ein mann roande mot stri austanvind opp mot støa vår på Finnes. Eg var just i nauset på denne tida og gjekk straks ned på våren og hogg tak i båten til den silsveitte mannen. Eg kjende han godt. Det var eldste sonen til den gamle bygdeslaktaren på Viddal. Saman med far sin hadde han vore i nauset vårt og

25 Knut Gjengedal (1900–1972), «Skuleknut», var fra Hyen i Gloppen. Romanen *Stengsler* kom i 1930. Gjengedal er mest kjent som barnebokforfatter. Han tok lærerutdanning i Volda (1922–1925).

slakta både kvikke stutar og utmjølka kyr. Og hadde vi smågutane vinterskinn av røyskatt eller ekorn, kjøpte han òg slikt. Då tykte vi at vi vart storrike om vi fekk ein tikronelapp eller to.

Austanvinden var kvass den dagen og mannen turka sveitte ei god stund. So drog han trøya over akslene og spurde: Ja, veit du kva ærend eg reiser i i dag, Jørgen, i denne grådige austanvinden? - Jau, i dag har formannen i skulestyret sendt meg hit for å høyra om du har høve til å koma til Viddal i morgon og vera lærar til oss frå no til jul i alle fall. Lærarinna vår har skadd seg i ein fot og treng vikar.

Det var rundt 2 m. steinbotn i nauset, men eg tykte grunnen åpna seg, og eg sjølv var ved å søkka. So forbausa vart eg over spursmålet – «Du får bli med opp til mor og far», sa eg stillsleg til mannen. Og so vart det. Der vart det både e.m.kaffe og prat om meg som skulle ut og prøva seg som lærar.

Morgonen etter kl. 7.30 sat far og eg i færingen på veg til Viddal. Mor stod i støa for å vinka. Men før vi sette årane i sjøen for alvor ropa ho til meg: «Ja, Jørgen, du kan no vel ditt Fadervår –». Om ein liten time landa vi i støa til farsslekta mi på Viddal. Bak naustnovene stod dei fleste skuleborna og kika. Eg gjorde ein vink til desse om hjelp. Og straks for nokre med handkofferten, andre med ryggsekken og 2 av dei minste svært kry med bokveska mi mot skulen. Eg trur dei hadde noko av ei oppleving av at all verdens visdom og lærdom hang i deira hender –.

Om litt hadde vi helsa på kvarandre og kvar funne sin vanlege plass. Kateteret var stort og høgt, so dit våga eg meg ikkje. Men i kråa til høgre ved vinduet rett under den vesle veggtafva stod eit lagleg bord. Dette bordet sette eg rett fram for katetret, og der vart min plass dei komande 11 år. Og ved fyrste bytur kjøpte eg to harde plater med huntonitt. Desse platene spikra eg opp på veggen, ramma dei inn og måla dei fint mattgrønne. So no hadde skulen gildare veggtafle enn lærar i mine augo i alle fall.

Jørgen Finnes fikk seinere arbeid som lærer i Sand i Ryfylke. Etter to år der gikk veien vidare til Hurdal på Romerike. Han gifta seg, også kona var lærer. I innlegga sine i brevboka markerer han sterk motstand mot skolesentraliseringa.

Toårig klasse, B-klassen, 1939-1941

På omslaget står det *Brevbok. B'klassa 1941. Bind I*. Dette er en 2-årig studentklasse, og det tredje 2-årige kullet i Volda. Denne brevboka er – overlegent – den lengste. I alt er det 3758 paginerte sider fordelt på 9 «bind». De fire første binda har A5-format. Bind 3 har gått noe i oppløsning og er satt inn i en ringperm. Bind 1, 2 og 4 er i sin opprinnelige bokform med stive permer. Bind 5, 6, 7, 8 og 9 er satt inn i ringpermer i A4-format.

Bind I 1941-1942

Bind 1 omfatter tida fra 30.10.1941 til 16.11.1942. Siste teksten i dette bindet slutter midt i en setning som fortsetter i bind 2, som går fram til 21.4.1944. Bind 3 omfatter tida fra mai 1944 til april 1946; bind 4 går fra april 1946 til

mars 1949. Krigstida og de første etterkrigsåra omfatter om lag 1500 sider. Boka går så i dvale og gjenoppstår – med et flott Fugl Fønix-motiv tegna av Olav Åm på framsida – etter 26 år i januar 1976. Boka blir nå oppdelt i «ruter» eller «runder». Det er i alt 19 slike fram til sluttstrek settes i desember 1995. Til disse 19 kommer i alt åtte runder i de første fire binda, slik at brevboka omfatter i alt 27 runder. De som er med til siste slutt, har da hver skrevet 27 tekster.

De 31 som gikk ut fra toårig studentlinje i 1941 er skrevet inn slik i første bind:

Ingebjørg Austlid, Ø. Gausdal	Oddlaug Nøkleby, Ø. Toten
Toralf Bjerck, Sarpsborg	Olav Ohm (seinere Åm), Berg
Tone Bjørnhaug, Heddal	Elias Petersen, Ålesund
Gina Boye-Christensen, Tromøy	Astrid Riise, Fredrikstad
Marta Bruland, Davik	Turid Riste, Volda
Tobine Bøe, Hadsel	Ruth Robertstad, Bremnes
Ole Eide, Eide	Marit Sem, Asker
Hallvard Eldhuset, Bygland	Thordis Solheim, Gjøvik
Elise Hamre, Ålesund	Åsta Søråas, Bergen
Ole Holm, Tana	Karsten Tokstad, Ørlandet
Egil Håland, Gaular	Olav Uvås, Hjartdal
Peder Jensen, Borgund	Gustav Weiberg-Aurdal, Sykkylven
Rakel Kollbotn, Breim	Ragnar Ørstavik, Ørsta
Eldbjørg Kvalheim, Volda	Jens Aasland, Finsland
Odd Mørk, Oslo	Sigrid Platou, Asker
Olaf Nideng, Strinda	

I denne artiumsklassen er det et litt anna mønster enn i de fireårige klassene. Den geografiske spredninga er større og det er flere fra byer eller bynære strøk. De fleste er født mellom 1914 og 1919. Klassen begynte i august 1939 og avla lærerprøva i juni 1941. Et klart flertall skriver bokmål, og adressene som er ført opp i elevregisteret i *Volda lærarskule 1895–1995* (1995) viser at det på 2-årig linje jamt over både var flere byelever og flere fra Østlandet enn det en finner i de 4-årige klassene. Artiumslinjas sosiale og geografiske rekruttering forklarer nok langt på vei bokmålsmajoriteten i klassen. Når brevboka begynner, er det oktober 1941, og elevene er spredd over hele landet. I Volda er lærerskolen ennå ikke stengt. Bokas sekretær er Odd Mørk, som tydeligvis har tatt sitt ansvar på alvor. Her er sidene paginerte, adresser oppdateres fortløpende og datoer for mottatt og videre-sendt bok blir loggført.

Første runde: Pedagogikk og disiplin

Mørk skriver det første brevet fra Oslo 30. oktober 1941, og anlegger en munter og lett nostalgisk tone, men samtidig med en underliggende nasjonal alvorstone. Han lengter tilbake til Volda: «Aller verst huserer lengselen i meg om søndagene, og når kl. blir ca. 13, tenker jeg ofte at nå må jeg se å pelle meg ned fra Melshornet fortrest mulig for ikke å komme for sent til middagen» (s. 4). Han minnes også «de uforglemmelige elevlagskveldene», der «landsdelskveldene og Norgeskvelden» var «noe opphøyet, gedigent (...) måtte vi alle holde ved like den ånd som vi alle var besjelet av, slik at ingen av oss kan kalles svikere! Nei, denne ånd *kan* ikke dø, og derfor må jeg, tross alt, se lyst på fremtiden» (s. 5).

Mørk lanserer tidlig pedagogiske tema som et mulig diskusjonsemne i boka. Han har vikariater i Oslo og Asker. Han er mye sanglærer og går i tillegg på musikkonservatoriet. Med referanse til Kristviks «mjuke» disiplintenking skriver han:

La det være sagt med en gang at rektor hadde visst rett i at bysbarna er så mye verre enn landsbarna, i hvert fall når det gjelder oppførselen. Tenk dere f.eks. å få en 6. klasse med 30 guttunger i slyngelalderen som pønser ut alt mulig for å gjøre livet surt for en ung, fremmed vikar. Da er det ikke til å unngå at det blir snakk om disiplin! Og den må håndheves med hard hand, urokråkene må tas hardt med en gang, ellers kan en likeså godt oppgi læreryrket straks, hvis en vil unngå å havne på nerveklinikk. Jeg har derfor for lengst forlatt rektors ellers så utmerkete teorier om godhug og hjartelag og innført jerndisiplin i klassene. Det er det eneste som hjelper. Kanskje også noen av dere har oppdaget at teori er *en* ting og praksis noe annet?

Dette pedagogiske anslaget blir fulgt opp av flere, og praksis/teori-opplevelsen blir ofte kommentert. Ingebjørg Austlid spør: « (...) følte ikke dere dere også som noen idioter til å begynne med? (...) Teori og praksis er to vidt forskjellige ting» (s. 37). Å holde disiplin er en utfordring. Problemet er all denne «rørsle-trongen». Fortellingspedagogikken kommer da til hjelp; uroa blir borte «når jeg forteller eventyr eller bibelhistorie, for da sitter de med øynene på stilker» (s. 38). Her er fortsatt noe av Grundtvig-arven levende i norsk pedagogikk.

Hva gjør dere for å få ungene til å sitte stille og ikke preke i munnen på hverandre? De andre lærerinnene her, som er gamle og erfarne, sier jeg skal slå i kateteret og «bruke kjefst», det pleier de å gjøre! Og det er klart at barna trenger litt mer kustus, men på den annen side har jeg ikke nettopp lyst til å mase for mye heller, dere vet det er det derre med godhugen og hjartelaget da! (s. 39)

Flere mener det er viktig ikke å være «for snill». Advarselen gjelder særlig når en er i et vikariat eller i «årskonstitusjon». Andre advarer mot å være «for hardhendt», og er «redd for å ødelegge noe med å mase og skjenne. De vil så gjerne være snilde og stille stakkar, og strever etter beste evne». I avveininga mellom «godhug og hjartelag» og disiplin ser noen et kjønnsaspekt. Olaf Nideng avviser all snillisme kontant: «dette var sannelig mye kvinnfolkprat å fordøye på en gang». Hans erfaring er at «jo nærmere byen man kommer desto verre blir rampementaliteten». Han slutter seg til Mørk, «en må innføre jerndisiplin». Ole Holm følger mer rektor Kristviks godhug- og hjartelag-tilnærming. Han har 1. og 2. klasse annenhver dag i en 6-delt skole: «Jeg gråt nesten, så gode var de, så åpne, så tillitsfulle. Jeg lovet meg selv, jeg skulle aldri stenge av for deres tiltro og åpenhet (...) Jeg er så glad i dem! Glad i dem, forstår dere (...) Disiplin. Nå, det faller nesten vekk. (...) Jeg begynner å skjønne at det er en lykke å være lærer på landet».

Arbeidsskolepedagogikken blir også kommentert. Thordis Solheim innrømmer at «den måten jeg driver skole på, kan neppe kalles arbeidsskole i moderne forstand! Av praktiske hensyn blir det helst til at jeg praktiserer det foraktede 'sittstilleri'». Hun viser så til de trange forhold og legger til at «det forekommer meg at for å drive arbeidsskole kreves det et visst minimum av materiell», og her har hun ikke klart å drive det lenger enn til å skaffe barna knagger til å henge tøyet på (s. 28). Ole Holm sliter med det som for Kristvik var arbeidsskolens sentrum: heimstadiære: «Hva i himmelens navn skal en gjøre med det faget for å få det interessant. (...) det surrer omkring i hodet mitt gloser i fleng: Årstidsrytmen, garden, poteta som veks, do. som eit heile, do. som ei gåve, 'gull og lukke i lassevis' signing, sol og regn. Ja visst. Jeg får ikke til noe av det» (s. 54). Flere er inne på at øvingsskolen i Volda var utypisk; de fleste skolene har ikke slike hjelpemidler som de hadde der. Marta Bruland melder fra Davik at hun «kom på» at det var noe som het «gruppeopplæring», men det var ikke lett uten hjelpemidler: «for kvar i all verda skal ein av med gruppeopplæring utan ei handbok, utan sandkasse, plastilin og alt slikt som det var så rikeleg av i Volda?».

Eldbjørg Kvalheim er vinteren 1942 i Morkadalen på Stadlandet. Hun er «hamna på Norges ytste nes og sit og speider over hav mot – England». Det er «ei mils veg mellom krinsane og mykje motbakke» og

«tuberkulose-heimar kvar du snur deg» og «utenkjelege smittsjukdomar heile året rundt». Morkadalen kalles «jammerdalen», men elevene er «ein flokk velsigna, gilde, opne, blide, fornuftige, lydige, hjelpsame, tillitsfulle born». Dette hindrer likevel ikke at hun har hatt utfordringer: Hun har overtatt en klasse – tre årskull sammen og uten hjelpemidler – som har hatt ei svært streng lærerinne, og erfarte at det «er farleg å vere for snill». En gutt, Peder, leda an; han var «frekk, trasig, udana (...) Eg prøvde alle Rektors fine teoriar (det om føraren òg)», men alle sa at hun var «for snill» – også Peder. Da tok hun tok «han i kragen og svinga han rundt, rundt, rundt – til han korkje visste att eller bak, opp eller ned – hivde han så på dør, og let han stå ute resten av timen. Dette tok seg oppatt 3 gonger på ein dag. Men då var guten kurer! Han har vore snill som eit lam sidan, og vi er dei beste vener». Og konklusjonen er: «Ei hand må til av og til. Det er mi røynsle. Berre vi kan tukte i *kjærleik*» (s. 121).

Mens Ole Holm meldte at han hadde oppdaga at «tavlen er framifrå som middel til å få noe klart fram, i nær sagt alle fag» (s. 55), er Eldbjørg Kvalheim uten tavle, «for det beit ikkje krit på ho». Men hun fikk råd: «Puss henne med grovt sandpapir, og no er ho fin-fin» (s. 119).

Andre tar for seg leseopplæringsmetodikken. Oddlaug Nøkleby har vikarpost i Vestre Gausdal: «Her er utpreget bokskole», og grunnen til denne karakteristikken er at barna *staver*, noe hun mener har ført til at bare to elever i 3. klasse kan lese reint. «All aktelse for alle stav-lærere – mine barn skal slippe den plagen» (s. 33). Hun viser til hvor viktig det er at lærerne følger med «i forskning og forsøk», og hele tida er på leiting etter «noe som er bedre, riktigere, mere i samsvar med barnenaturen. Men det gamle står seg, fordi de som holder på det, er trege og ugjeldige og sjølgode. (...) Jeg håper inderlig at alle i B-klassa 1941 er så smittet av Den pedagogiske uroa (Rektor) at ingen av oss greier å bli åndelig åreforkalket før tiden». Flere forsøker seg på «ganske nye metoder», det vil si ordbilde-metoden, «men så seint som det går». Nideng melder at han ikke har «noe bry med å lære barna å lese, for det kan de alle når de begynner på skolen, her ute [Strinda]. Det har de lært seg hjemme etter stavemetoden, og den nytter det ikke å få dem bort ifra. Men de fleste er jo kommet så langt at de leser flytende når de kommer på skolen, så stavingen kommer lite frem» (s. 345).

De fleste har problem med å få seg lærerpost. Nideng var «optimist» og søkte bare 7–8 jobber, men fikk ingen. Det går i vikariater, og dette åpner for at flere melder at de tar videreutdanning. Også denne klassen tar tidlig på seg en rekke av de tradisjonelle «tillegga» lærere ofte hadde. Kor- og musikkfeltet nevnes ofte. De blir dirigenter, og de tar videreutdanning i musikk og sang. Grunntonen er ofte humoristisk: «Eg balar med songkor, ca. 30 songarar, men eg kan ikkje seie som Geitvik: «Det lèt pænt ditta», men «Det er moro» (s. 121).

Lærerne og krigen

Krigen er i begynnelsen overraskende lite til stede i det første bindet. I februar 1942 opplyser Ellinor Hamre fra Ålesund at Volda lærarskule nå er stengt og at «alle elevene er reist hjem», men ut over dette skrives det lite om omstendighetene rundt stenginga. Flere gir uttrykk for at de ser fram til igjen å møtes i Volda: «Måtte vi snart kunne møtast att – helst i Volda – i strålende Voldasol – med det *frie* norske flagget vaiande frå flaggstanga mens vi syng «No er det i Noreg *atter* dag» (Peder Jensen, s. 104).

Klassefellesskapet står sterkt og knyttes under krigen til kristendom og norskdom, og omtales ofte med sterk patos. Åsta Søråas sitter vinteren 1942 arbeidsløs i Bergen. Hun

har kjensle av at jeg først da jeg kom sammen med alle dere tok til å leve slik som livet *skal* leves. (...) Særlig godt er det å tenke på hvor nær vi ble knyttet sammen vi som var i Volda under krigen og sto sammen i alt det onde som da skjedde. Har jeg ikke rett når jeg også *i dag*, som stillingen nå er, kjenner at vi alle har det samme sinnelag og alle kjemper bare for den ene tanken: å beskytte barna og den oppvoksende ungdom. Å føre dem fram til sannhet, ærlighet, *sann* kristendom, og *sann* norskdom. Det er jo ikke bare landet vårt rent militært sett kampen står om i dag. For oss lærere er det vel først og fremst sannhet i vårt yrke som pedagoger, og troskap mot vår skoles lover slik de alltid har vært grunnlagt og anerkjendt av *hele* vårt folk (s. 123).

Til slutt oppfordrer hun om å holde «den moralske front».

Jens Aasland følger i brevet etter Søråas opp i den samme tonen, som er typisk for mange av breva under krigen. Det er en fedrearv-retorikk som er typisk for den gamle norskdomen. Han skriver i 1942 på toårsdagen for 9. april:

Gode trugne åndsfrendar! (...) Dette er sanneleg ein altfor trist dag til å skriva i Brevboka (...) og serleg i den siste tida har eg sett dykk fylte av glød og varme for vår store sak, idealistiske frontkjemparar i det stille, ekte kristvikianarar (...) vår dyraste skatt, *fedrearven*. Dei, fedrane våre, gav oss den einaste sanne religionen, eit fritt, rikt land, ein høg kultur, eit friskt åndsliv og velfyllte lager av mange slag. Alt dette held vi på å missa. Det er dei som vil rana oss, frekt og brutalt, og *ve den som hjelpest til!!* Difor: Stå vakt! Lat vedtaket til eidsvollmennene også bli vårt: Samde og tru til Dovre fell! (s. 135)

Det er ikke tilfeldig at denne appellen til samhold og norskdom kommer i 1942. Året var ut fra et lærerperspektiv den vanskeligste perioden under hele krigen. Statsakten 1. februar 1941 endra mye. Tyskernes okkupasjonsstyre blei avløst av Quislings nasjonale regjering. Krigens nærvær blir mye tydeligere i brevbøkene fra og med 1942. Sett under ett er brevbøkene likevel ulike når krigserfaringer omtales. Noen er overraskende tydelige i å markere motstandskamp. Ulikhetene kan skyldes usikkerhet: Hva tør en si i ei slik bok? Er klassen et trygt rom? Kan en stole på alle? Og hva kan skje om boka faller i urette hender? Før vi går videre med eksempel på disse krigserfaringene, kan det være nyttig med en kort historisk bakgrunn. Det følgende bygger i hovedtrekka på Gro Hagemanns *Skolefolk. Lærernes historie i Norge* (1992).

Den såkalte «tjenestemannsaksjonen» – brukt om offentlig ansattes motstand mot NS-myndighetenes nazifiseringsforsøk – begynte allerede høsten 1940, men tok for alvor av våren 1941 ved at lærerorganisasjonene protesterte mot det nye NS-reglementet for tilsetting. I juni 1941 blei lederne i lærerorganisasjonene arresterte, og organisasjonene fikk NS-ledelse. Parolen blei nå å melde seg ut. Lærerinneforbundet og Norsk lektorlag mista nesten alle sine medlemmer på kort tid. Det tok litt lengre tid før lærerlagets medlemmer meldte seg ut. Disse var i høyere grad enn i de to andre lærerorganisasjonene spredt og isolert ut over landet, og det tok tid å gjøre parolene kjent. På mange udelte og fådelte skoler var læreren helt aleine, eller hadde høyst en kollega. Høsten 1941 hadde 93 % av lærerinnene og 86 % av lærerne i landet meldt seg ut. Høsten 1941 var det unntakstilstand med møte- og portforbud etter klokka 20. Alle radioapparat skulle inndras, og ofte blei de lagra på skolene. I Volda havna de på loftet på Gamleseminaret/Engeset-skolen. Framtredende LO-folk blei dømt ved standrett, og 10. september 1941 ble Rolf Wickstrøm og Viggo Hansteen skutt. 5. februar 1942 kom to nye lover: All ungdom mellom 10

og 18 år skulle tjenestegjøre i NS si Ungdomsfylking, og Lov om Norges lærersamband påla alle lærere å være medlemmer av det som nå skulle være Norges eneste lærerorganisasjon. Motstanden blei raskt organisert. Kåre Norum, som Johannes Folkestad kjente godt og som han forteller om i brevboka til 4B 1931–1935, var en av de sentrale her. Alle lærere blei oppfordra til individuelt og personlig å protestere og erklære at de ikke ville være medlemmer av Lærersambandet. Rundt 12 000 av landets 14 000 lærere fulgte oppfordringa i løpet av vinter og vår 1941. Biskopene protesterte og nedla sine embeter i februar 1942. Universitetslærerne protesterte og en stor foreldreaksjon gjorde det samme.

Tjenestemannsaksjonen var svært vellykka. Raskest slo den gjennom i byene. Det tok lengre tid i utkantene. Hagemann går inn på en rekke mulige grunner til at en del nølte, eventuelt ikke fikk seg til å protestere. For noen var dette skjebnesvangre tider. «Svikerstempelet ble sittende på dem som ikke holdt stand i de dramatiske vårmånedene i 1942» (sst.:203). Brevbøkene viser tydelig at dette var lærerene opptatt av. Rettferdiggjøring av egne tilsetninger går stadig igjen i tekstene.

Quisling trua med avskjedigelser viss ikke protestene blei trukket tilbake, men dette hadde ingen effekt. Myndighetene innførte så «brennelsferie» fra 26.2.1942 for alle elever og lærere. De fleste hadde ti ukers brennelsferie. Samtidig blei enkelte lærere innkalt til arbeidstjeneste. Da Quisling tydeligvis ikke hadde kontroll med situasjonen, bestemte Terboven at det skulle iverksettes massearrestasjoner. Arrestlister blei samla inn fra Lærersambandets folk, og på natta 20. mars blei aksjonen iverksatt. Om lag 1000 lærere blei arrestert. Møre-lærerne kom til Falstad nær Levanger. Motstanden blei opprettholdt; nye paroler presiserte likevel at det ikke dreide seg om en streikeaksjon, og at lærerne var villige til å gjenoppta undervisninga når de fikk anledning til det. Fra april 1942 «gikk skolegangen over hele landet nesten som normalt» (Hagemann 1992:206). Motstanden blei markert ved at lærerne i første time etter brennelsferien leste opp ei erklæring som slo fast at de ikke aksepterte medlemskap i lærersambandet eller den politiske nyordninga.

De arresterte lærerne holdt stort sett stand. Mange blei sendt til Kirkenes i april 1942. På Falstad gikk det rykter om forestående henrettelser og deportasjon til Polen. Etter å ha fått aksept for det fra lærerfronten

i Trondheim godtok Falstad-fangene til slutt medlemskap i Lærersambandet og blei satt fri 24. april. 25. april frafalt Kirkedepartementet alle krav – unntatt kravet om medlemskap i Lærersambandet. I løpet av høsten kom Kirkenes-fangene hjem i puljer. Hagemann konkluderer med at «lærersambandet fikk aldri legitimitet (...) og flertallet var medlemmer uttrykkelig mot sin vilje».

Krigen i brevbøkene og «svikerne»

Fra skoleårets begynnelse høsten 1942 gikk skolearbeidet sin vanlige krigsgang. Brevbøkene viser at det særlig var viktig å vise at ens lærerarbeid ble utført på rett grunnlag. Dette innebar bl.a. å vise «rett holdning», og ikke minst at en kunne vise til at en hadde fått stillinga på rettvis måte. Det ville først og fremst si at en ikke tok en boikotta stilling, dvs. stillinga til en som var urettvist fjerna.

B-klassen ser ei stund ut til å være uten «svikere», men det varte ikke lenge. En av lærerne i klassen bekjenner i et brev fra 19. april 1942:

Jeg har ikke meldt meg ut av lærersambandet – enda. Da de andre lærerne her gjorde det, kunne jeg ikke følge deres eksempel, men ble stående. Jeg syntes nemlig jeg måtte bli i min post så lenge som mulig og ikke gå fra før jeg direkte fikk et krav eller påbud jeg ikke kunne gå med på. Da jeg fikk beskjed om det, begynte jeg derfor å holde skole igjen. (...) Men det ble snart slutt av den gode grunn at barna ikke møtte fram. (...) Hittil har jeg ikke kunnet handle annerledes enn jeg har gjort. Jeg kunne jo ikke melde meg ut bare fordi alle de andre gjorde det, eller for å unngå vanskeligheter; jeg måtte være helt overbevist om at det var det rette. Nå ønsker jeg så at jeg kunne stille meg sammen med dere andre, vi vil jo det samme. Kunne jeg bare bli overbevist om det! Er det noen av dere som kan hjelpe meg, så send meg et brev! – Det er så vanskelig for meg å få vite hva er Guds vilje i denne sak. Men jeg har lagt det alt fram for Ham. Og så får jeg tro at når Hans time kommer, vil Han vise meg det (s. 144f.).

Brevet får ingen direkte kommentarer, men indirekte toner flere flagg. Olav Uvås skriver 3. mai 1942:

Kva det no elles skal verta av den strid og røre me har komi opp i som lærerar, er ennå uklart. Eg tolkar det slik at me har vunni ein førebils siger i alle fall. Me står altså i det omstridde «Sambandet» enten me vil eller ei. Det syrgjelegaste er at så mange av våre kolleger er arresterte og visst til dels handsame til det utenkelege. Kanskje òg nokon av «våre» er mellom desse. Etter som Jens skriv har dei i alle fall slegi ned i Volda. Det ser ut til at skulen der ikkje skal koma i gang att. Då har ei av dei beste og rikaste kjeldene i den norske skulen turka ut. Før eg sluttar,

må eg fortelje at eg skal taka til att som vikar i småskulen her i Flatdal i morgon (tysdag 5. mai). Det skal vera ei 14 dagars tid. Dette er vel nærast for å syne at me ikkje streikar som lærarar. Etter det eg har høyrte har dei fleste kommunar sett igong att, truleg utan at lærarane får løn. Siste dep.skrivet tyder elles på at her er ei kursendring no, men kanskje er det berre ei ny felle. Skal skulen verkeleg nazifiserast her i landet, vert i alle fall eg ubrukeleg som lærar. Eg har ikkje tenkt å stå som hyklar – og svikar framfor borna. Dette synet er eg då ikkje aleine om å ha, etter dei to siste månadene å døma, og etter det denne boka ber bod om. Takk for det de gav meg også på den måten. Så ynskjer eg for oss alle at me må oppleve den dagen då landet går frelst og fritt ut av skiringselden og den store og uhuglege nauda. Gud signe vårt dyre fedreland (s. 165–166).

Flere passer på å forklare bakgrunnen for at de tar visse stillinger. Gustav Weiberg-Aurdal skriver i juni 1942 at han har tatt et vikariat: «Læraren eg skulle vikariere for, sat i konsentrasjonsleir fordi sonen hans kom så brått vekk» (s. 186). Thoralf Bjerck melder 6.9.1942 at «mine medlærere i Fr.stad så litt mistenksomt på meg etter ferien, og var svært tilbakeholdne og forsiktige, de trodde jeg var sambandslærer osv., og at det var derfor jeg hadde fått posten. Hvilket herved erklæres ikke er tilfelle» (s. 215).

I desember 1942 skriver Tone Bjørnhaug at hun før hun tok stilling i Eydehavn hadde fått vite at «både skolestyreformannen og de andre lærerne i hele bygda var all right. Følgelig kunne jeg snakke fritt ut når jeg kom fram. Alle der nede var veldig spent på min innstilling. Hadde jeg vært N.S., hadde jeg ikke fått noe sa de» (s. 296).

Bjørnhaug kom fra en lærerfamilie. Broren ble 20. mars satt på Grini, siden Jørstadmoen og til slutt sendt til Kirkenes, men var tilbake 14 dager seinere «i full vigør». Ikke alle har fått med seg parolene. Bjørnhaug forteller at hun i sommerferien søkte noen poster, «men sluttet snart fordi jeg hørte at en ikke burde». Hun fikk til slutt en post på Stange. Før hun tok den ringte hun skolestyreformannen og spurte «om posten her var all right». Hun kan også fortelle at en i deres egen klasse har en artikkel om disiplin i skolen i «det nye skolebladet nr. 1 trur jeg det er. Tenk at hun virkelig ga seg til å skrive i et blad om dette med så lite erfaring. Ja, henne om det» (s. 299–300). Referansen til «det nye skolebladet» er til Lærersambandets medlemsblad.

Rykter om mulige «svikere» i klassen har tydeligvis gått ei stund. Brevbokas sekretær Odd Mørk er den første som tar opp emnet. 10. mai 1942 sier han rett ut at «jeg har funnet det riktig at boka skal gå rundt til alle B-klassingene (håper dere er enig med meg) og ikke 'boikotte' noen få som

de fleste av oss har grunn til å være skuffet over. Men la oss nå bli enige om å holde all politikk borte fra denne boka, det skal jo ikke stort til før den kan bli stanset, men overlatt det til privatbrevet hvis noen vil forsøke å få disse få på bedre tanker» (s. 167–168). Mørk kom med i motstandsbevegelsen, og advarte i brevboka flere ganger mot å være for tydelig.

Høsten samme år er tonen imidlertid annerledes. Ryktene har fortsatt å gå rundt to i klassen. De som bor i og nær Oslo har av og til «Voldakveld», der «alle de gamle korsangene» står sentralt, men det er tydelig at også andre ting blir diskutert. Åsta Søråas skriver fra Oslo 22.10.1942 at «det er så rikt å vite at vi alle, på noen få nær, står på samme side og ser fram mot det samme mål». Hun takker Ragnar Ørstavik – som har vært i Kirkenes – varmt for hans «innsats» (s. 255). Odd Mørk følger opp noen dager seinere:

Før skrev jeg at vi ikke skulle boikotte noen, men nå er vi Osloensere blitt enige om at vi ikke kan ta noen risk og la [NN] få boka. Vi har ingen befatning med henne til tross for at hun f.t. bor i Oslo. Det må klare linjer til i dag, og det er jo hun selv som har skilt seg ut. Og [XX] kan ikke få boka, foreløpig, jeg har snakket med henne om det (s. 270–271).

Mens den kommende Kina-misjonæren Ruth Robertstad er «skuffa og såra over enkelte» (s. 208), slår Ole Holm i november 1942 langt sterkere til: «(...) de få *må* være utenom, de er sprengkiler, de bærer dolken på ryggen, de er giftblandere hos oss» (s. 274). En av de som «svek», var lærer i Vestre Gausdal. Ingebjørg Austlid gir denne bakgrunnen: Hun viser til den politiske situasjonen i Gausdal, som en slags forklaring. Sjøl driver hun skole «på gamle Vonheim, Chr. Bruuns skole, og går hver dag forbi Aulestad (...) alle her er *norske*, nazister er ikkje fleir her i bygda enn at dei kan reknast på fingrane, det er verre i V. Gausdal, der NN er byrja att no, der er nesten alle lærarane NS».

Både NN og XX er dermed ute av boka, men bare i sjølve krigstida. Det vitner om raushet at det åpnes for at begge kan bli gjenopptatt i klassebokas fellesskap etter krigen. Allerede 8. mai 1946 – på årsdagen for frigjøringa – skriver XX i brevboka:

Takk fordi jeg igjen er blitt tatt inn i «ringen» og skal få knytte igjen de band som jeg for 4 år siden måtte slite over. Jeg er bare så redd at det skal være noen av dere som helst ikke vil se min skrift her. Skulle *det* være tilfelle, vil jeg helst trekke meg ut igjen (s. 991).

Hun har «mistet det meste, men har funnet Kristus». Etter å ha arbeidet på gård er hun nå fra mars 1946 igjen i stilling som lærer «etter å ha fått departementets tillatelse til å fortsette som lærerinne» (s. 992).

For NN tar det lenger tid. Odd Mørk etterlyser henne i et brev fra Karasjøk 1. mars 1949: «Kjenner noen av dere til NNs skjebne? Er det grunnlag for å repatriere henne i vår krets?» (s. 1516). I en slags etterskrift til Mørks brev skriver XX at NNs

mann har vært NS, mer vet jeg ikke om ham. I januar i fjor hadde jeg brev fra henne. Hun ventet mannen «ut» i mars. Selv hadde hun fått 7 mndr. fengsel, som hun ikke da hadde sonet. Håpet å få utsettelse til mannen kom ut, så han kunne ta seg av barna, da hun ellers ikke visste hvor hun skulle gjøre av dem. Senere har jeg intet hørt (s. 1516).

Først over 30 år seinere – i mai 1982 – dukker NN igjen opp i brevboka, og Odd Mørk ønsker henne «velkommen tilbake i kretsen».

Skole, helse og fag

Flere av skriverne er bekymra for barnas helsetilstand. Rakel Kollbotn, seinere Flå, melder fra Senja i januar 1941. Hun er lærer på en internatskole: «Paratyfus, smittsame utslett, vannkopper, poliomyelitt, kikhoste og eg veit ikkje kva, har fari over her sidan august (...) Tuberkulosen trivst godt. I Meløyvær, eit stykke vekke, har, eller har dei hatt, tuberkulose kvar ein av ungdomen».

Av skolefaga blir særlig heimstavlære omtalt. Dette var Kristviks hjertebarn og fra hans synspunkt sentrum og utgangspunkt for nesten alt skolearbeid. Som nevnt la Øvingsskolen stor vekt på å utvikle visuelle hjelpemidler: kart, plansjer, oversikter og tegninger. Tobine Bøe melder frustrert i januar 1942: «Særlig i heimstavlære føler eg meg som kua på ei trapp. Man har ikkje hjelpemidler som øvingsskolen i Volda». Carsten Tokstad skriver fra Ørland i mai 1942:

Skal en gjøre seg nytte av Rektors nye undervisningsmetoder, må det (...) et visst minimum til av hjelpemidler. Serlig gjelder dette heimstavlæra. Hva vei kan en komme i dette faget uten en sandkasse, klippepapir, saks og forskj. annet nødvendig materiell som en skal kunne sette barna i effektivt manuelt arbeid med? (s. 171).

Tokstad er glad for å slippe heimstadlære. «Å gå over til de nye undervisningsmetodene i ett nå – når det liketil jeg begynte var drevet på gammeldags måte – faller vanskelig, ja helt umulig», men han har begynt litt i norsk, tegning og fysikk. «I religion, dvs. ‘forklaringa’, har jeg gått over til mer samtale med barna enn å pine ut av dem de svara som står i boka. Denne ‘forklaringa’ er ei bok som nå i vår tid burde ha fått dødsstøtet og blitt ombytta med ei lærebok av en helt ny type – metodisk sett». Her har vi kanskje et litt forsinka opprør mot Pontoppidans katekisme-pedagogikk. Av hjelpemidler har han «ikke mer enn høyst nødvendig, slik som kart, zoologiske og botaniske plansjer, fargekritt og noen få fysikalske apparater». Skole holdes nå på nabogården, «da den rette skolen er opptatt for ‘andre formål’» (s. 180).

Disiplinutfordringene går stadig igjen. Tokstad var litt for snill i begynnelsen, slik at han måtte «stramme taumene en del (...) Å være en ‘dott’ i skolestua går ikke an» (s. 175). Flere kommer inn på at bybarn er verre enn landsbarn. Ramp er et byfenomen mer enn et landsfenomen. Ragnar Ørstavik er på Sekken ved Molde. Han har samme erfaring, men han har også et motsatt problem: Ungene tør ikke si noe, «det knett ikkje i dei».

Mange karakteriserer elevene sine på svært så direkte måter: «fullblods sinke», «står langt tilbake», «middels intelligens med IQ 90–110». Et par tiår seinere reagerer mange på sin egen språkbruk den gangen, og de tar avstand fra den måten de omtalte elevene på, men ser det samtidig som typisk for den tida. Det var slik de internt og seg imellom omtalte elevene.

Flere gir uttrykk for at undervisning primært er et religiøst prosjekt. For Peder Jensen kan nok det faglige være utfordrende nok, men vanskeligere og viktigere er «å vinne elevane for Kristus, og her skal lærarane vere reiskap». Mange gir uttrykk for at de er blitt svært glade i læreryrket. Olav Uvås skriver i mai 1942 at han syns det er flott at

ingen tregar på å ha valt læreryrket. (...) Eg er mest freista til å tru at det har vorti *livet* for oss, mest lidenskap, dette å halda skule, vera i lag med born – ungdom. Noko av dette har eg merka no i denne såkalla «ferien». Sjølv om eg har gard og grunn og fullt opp å gjera, var det stusseleg å slutte (s. 160).

Det betyr ikke at alt har vært lett. I begynnelsen var det mye «uorden og kaos», og arbeidet var «rett og slett ei nervepåkjenning. (...) Ingen metodar slo heilt til, tykte eg. Var det noko som høvde for nokre, klikka det med dei

andre». «Rein bygdeungdom» måtte ofte behandles annerledes enn elever «merkete av stasjonsstrokmiljø», og

arbeidsskuleprinsippa laut eg som mange av dykk leggja til sides grunna skort på hjelpemiddel. Men det er likevel underleg kor ein kan verta oppfinnsam i den leid òg, når ein får litt tid og røynsle. Berre ein liten ting som dette å la dei lage spørsmål sjølve over ei dagslekse (...) Kvar skulle t.d. lage to spørsmål, og så fekk dei koma fram etter tur og spørja kvarandre. Dette vart litt av ein sport og vekte interesse. Berre det ikkje vart overdrivi (s. 162).

Det gjelder i det hele tatt å «veksla med metodane», det «friskar opp i arbeidet». En særlig utfordring er det «å få lekselesinga og heimearb. effektivt. For eg trur nemleg, trass i alle arbeidsskuleprinsipp, at leksene heime er ein viktig bit av skulearbeidet».

Gustav Weiberg-Aurdal er i Herøy. Her finner han:

Eit sterkt folk, og eit sterkt religiøst og kristeleg folk, stor tilslutning til frikyrkja, Statskyrkja er òg godt vitja. Og så er alle så flinke til å syngje. Songane er mest åndelege. Litt trangsynte er folk. Dei reknar det soleis for synd at unge damer, særleg koner, går i sportsbukse (s. 184).

Ungene er rolige og stille, men som Ørstavik finner han det vanskelige å få dem til å si noe. Leksene puggar de. «Eg har freista med skriftleg framstilling (i 3. kl.), men dei sit så lenge og viskar og pussar så lenge på bokstavane sine at vinninga går opp i spinninga. Hurtigskrivning er noko ukjent. Det er berre venskrift etter 'Nytt system'».

Han strir også med religionsundervisninga. Særlig problematisk er det viss noen av elevene har «kome fram til eit religiøst gjennombrot»: «Dei treng ikkje berre ei rein lære, men må få læra framlagd med Guds ånd over seg» (s.185). Også han har «problembarn», bl.a.

2 brør frå ein fattig heim, der mora døydde av tuberkulose i haust og alt er stakarsdom. Dei går liksom på sjølvstyr i klassa òg. Eg har liksom ikkje makt (hjarta) til å bruke jern-disiplin på desse krypa. Dei får kome når dei har fått seg mat heime. Og når dei ikkje har såpe å vaske lorten av seg med, så får dei nytte såpa i skulen. – Eg har freista å vekkje interessa deira for skulearbeid, reinsemd, orden og så burtetter. Men i lengda druknar alt i svolt, lort og lus. Hjelp frå kommuna vil faren ikkje ta mot: Eg har nemnt for skulestyreformannen å ta borna or heimen, men det går visst ikkje (s. 186).

Weiberg-Aurdal deltar gjerne i barneleiken: «Til slutt vil eg berre nemne at eg har funne det veldig verdfullt å vere med borna i leiken. Det er knapt nokon stad læraren så direkte kan gripe inn for å leie borna fram til høvisk ferd og real handling som her, og løyse og leie bundne krefter inn i formålstenelege far» (s. 186–187).

Elias Petersen er lærer både ved Bakka nede ved Nærøyfjorden og på Myrdal oppe på fjellet ved Bergensbanen. Han kan bekrefte det Ørstavik og Weiberg-Aurdal opplever. Det er vanskelig å få ungene til å si noe. Han mener årsaka er at de «var livende redd for å dumme seg for hverandre. Og så var de bare vant til å bli hørt i leksene» (s. 191).

Ruth Robertstad hadde allerede før hun begynte på lærerskolen fått kallet og meldt seg til tjeneste i Kinamisjonen. På grunn av krigen var det utenkelig å dra ut; Kinamisjonsstyret ville hun skulle drive med kvinne- og barneforeningsarbeid mens hun «venta på utreise» (s. 198). Men også dette tok tid, og i mellomtida ble det vanlig lærerarbeid. Hun er i likhet med de fleste andre opptatt av mangelen på hjelpemidler. Hun skriver i juni 1942: «Ei kuleramme med 99 kuler og nokre sundrivne, lapsete plansjer til bibelsogetimane, det var så å seie alt. Borna hadde ikkje så mykje som ein linjal eingong» (s. 199–200). Etter ei tid fikk hun lov til å kjøpe linjal og fargeblyanter og fargekritt. I tillegg fikk hun alle elevene til å kjøpe seg kuleramme til kr. 1.25, «og då kunne dei putla mykje åleine i reknetimane. (...) Skulen åtte ikkje ei bok som borna kunne lesa i utanom lesebøkene».

Hun forteller en historie om «han Jenius», som banna og svor og var svært vanskelig. Først da hun ble skikkelig streng, forstod han alvorret, men da ble han også kjekk og grei, «og eg måtte bera han fram for Gud i mine bønner» (s. 203-204).

Den siste som skriver i denne første brevrunden, er Olav Ohm. Han skriver fra Nedre Vats 27.9.42, og slår an en munter og ironisk tone: «Godag, mine kvinnfållk å mannfållk! (...) Vållda – mæ gloria ronnt klåkkætårna. Nærrgæss hællige ånnsbårrg. Å dær æ me blitt åndælikt nyskaptæ. Dær blei me utklækkætæ såmm i ein ideællæ rugekaasæ» (s. 217). Han sakner også hjelpemidler, har «ingenting å hjelpe seg med, *absolutt* blank». Også for Ohm er visse sider ved religionsundervisninga ei utfordring. Særlig

gjelder det forklaringa: «Men forklaringa!! Den kasta eg og lot borna gjere det same. Me freista kome fram til same kunnskapen på annan veg. Tok dogmatikk bolkesvis i samband med bibelsoga».

Kanskje er han bevisst ertende, kanskje er det på alvor. Den framtidige skoledirektøren er i alle fall kritisk til mye av det Volda «stod for»: Historie er «eit fillefag», og «heimst-læra i sm.sk. blei mykje samtale og stilskriving», men. «[t]eikninga var verste faget, tykte eg. (...) Born *flest* tykkjer det er *gørr* å teikne (...) sjeleglad då me fekk ferie 28.2.²⁶ Har sidan levt eit vilt og herleg liv i skog og på gard. (...) Eg får leggje alt i Hans hender og er trygg om verda går under eller om ho sviv vidare som før» (s. 228).

Andre runde

Den første brevrunden tok nesten ett år. I oktober 1942 settes andre runde i gang. Sekretær Odd Mørk forteller i det første brevet om sine erfaringer fra «Kampen skole i Oslo east-end». Forholda i Oslo er vanskelige: «(...) av 30 skoler her vet jeg nesten ikke om *en* som ikke er opptatt til andre formål» (s. 232). Elevene hans er «30 slyngler i 7. klasse». De holder skole «i det gamle bedehuset», pultene er langbord, «dvs. lemmer på løse bukker (...) Tørr skogsved lå det nok av rundt veggene (særlig rikelig av denne hadde vi like før ‘brenselsferien’), men denne veden kunne vi heller ikke bebreide at vi sjelden fikk temperaturen opp i mer enn 14–15 grader C tross alt vi fyrte (...) en morgen var det endog 2–3 kuldegrader i ‘klasseværelset’ og alt blekket hadde frosset!» (s. 233). I skrivende stund er klasserommet i sakristiet til Kampen kirke. Mørk vikarierer for en lærer «som er på potetopptaking».

Omtalen av elever og lærere kan være ganske direkte: Det var

30 slyngler i 7.de klasse, derav mange fra dårlige østkanthjem, og som har hatt en gammel tusseladd av en lærer som for lengst hadde oppgitt å hevde disiplin og som hadde trukket seg tilbake for lengst pga. skrøpeligheit og alderdom. «Jo høyere læreren skrek, jo høyere skrek klassen», det var de andre læreres skussmål om denne sin kollega (s. 233).

26 Volda la vekt på visualiserende hjelpemidler av alle slag. Wilhelm Kvalheim ga i 1932 ut *Tavleteikning*. Samme år var Oline Sukkestad i Wien. I pedagogikk hadde hun Karl og Charlotte Bühler til lærere. På tegne- og handarbeidskurset hadde hun Anny Schantroch til lærer. Her ble formingas skapende aspekt det viktigste, og ikke bare det kopierende. I Øvingsskolen ble dette vektlagt både av Sukkestad og seinere Strømnes. Schantroch bosatte seg i Norge. Hun var også gjest hos Kristvik i Volda. Martin Strømnes la stor vekt på å lage plansjer, kart og andre illustrerende framstillinger (Strømnes 1970 og 1982, Vaage 2004)

Dermed blir disiplin ei utfordring: «(...) det var ikke uvanlig at noen bante så det lyste i religionstimene. En av dem hadde sogar vært med på innbrudd i kirken og stjålet penger fra kirkebøssen». Mørk tar i likhet med flere andre opp Kristviks begrepspar:

Godhug og hjartelag? Bare slå hvis det er nødvendig var rådet jeg fikk. Og jeg slo. Bare den fysiske kraft kunne imponere dem og holde dem i tømme. Og slik gikk det noenlunde. Bokskole da ser du, jeg skulle jo gi dem karakter i alle fag på denne korte tiden og mye tid gikk bort til kjefting og slåing (s. 234).

Bokskole knyttes ikke først og fremst til boka som læremiddel, men til en autoritær pedagogikk. Såkalt korporlig straff av elever – slag, ørefiker, lugging, linjalrapp over fingrene – var blitt forbudt gjennom Folkeskoleloven av 1936, men brevbøkene viser at det tok lang tid før dette tok slutt. Mørk oppsummerer sine erfaringer slik:

1. Å være lærer i by og land er to vidt forskjellige ting. 2. Jo nærmere skolen ligger Oslo, desto verre blir barna. 3. Når det er nødvendig, må disiplin hevdes med brutal kraft. Rektor Kristvik er sikkert enig bare i de to første punkter. Ellers vil jeg få opplyse om at jeg ikke har slått en strek over hans teorier om godhug og hjartelag osv., men jeg mener at de passer best for lærere med sine egne kjente elever og ikke vikarer som må overta ukjente, skakkjorte barn (s. 235).

Mørk har fullført sin skolesanglærereksamen på Konservatoriet. I juni 1942 var han på konsertturne for Den indre sjømannsmisjon. De spilte inn 5000 kroner netto til det nye hospitalet for Nord-Norge. Han har dessuten vært i «Voldine» for å treffe Ole Holm:

Vi måtte selvfølgelig igjen en tripp til Sleddalen for å fiske og friske opp gamle minner (...) og de uforglemmelige dagene vi på nytt fikk ha der oppe på Trøfta (ved Dalsfjorden) i det gode, gamle selet! (...) Jeg bodde hos rektor og hadde det riktig kjekt. Og hjertelig ble jeg mottatt hos de gamle lærerne. Med sorg må jeg tenke på at 4 av dem ikke bare er avsatt, men rektor endog er i landflyktighet og Gautestad også snart må flytte ut av fylket (...) så stille og rart i gatene, så utdødd, ja selv Gjestestova var stengt. Holm bor på Rotset (s. 236-237).

Ole Holm, på si side, skriver i november 1942 at han er stolt over å være lærer på grunn av det som har hendt. Det er den såkalte tjenestemannsaksjonen og lærernes motstandskamp vinter og vår 1942 han sikter til. «Vi har opplevet styrken i samhold og vår gjernings betydning – men også vårt

ansvar for denne gjerning. Nå hviler vi på en *seier*, kamerater – en seier, særlig ideelt, psykisk, moralsk» (s. 272).

Han tar grundig for seg de pedagogiske utfordringene. Innledningsvis forteller han at han sammen med Eldbjørg Kvalheim og Turid Riste har besøkt Martin Strømnes. Hos han fikk de beundre alle historieplansjene i sammenheng. Som nevnt var øvingsopplæringa i prega av «plansje-pedagogikken» til Strømnes, og denne type hjelpemidler var et stort savn når lærerne kom til skoler nesten helt uten hjelpemidler. I Strømnes si bok *Kristvik-skolen* (1982) er det gjengitt ekempel på både hans egne og elevenes illustrasjoner.

Holm har hatt problem av en annen art også; «(...) jeg hadde fått en alvorlig merknad i høve engelskundervisning i brenselsferien». Han fikk skriv fra skoledirektøren som etterfulgte Anders Todal etter at Todal var blitt arrestert i oktober 1942. Holm hadde fått sine vita granska «hos forskjellige personer i Ørsta som ikke mer regnes for mine intime venner». Resultatet var at han ikke fikk jobben han hadde søkt og var innstilt til. Mørk ordna likevel jobb til han, og i skrivende stund er han på en godt utstyrt skole i Lyngør.

Kulturkritikk

Også Holm opplever disiplinproblem, og han setter disse inn i en brei sammenheng. Den er tydelig påvirket av Kristviks kulturkritikk, som like før krigen også fikk tilfang fra Oxfordbevegelsen:

Disiplinproblemet meldte seg med en gang. Hjemmene har sviktet sin oppgave. Den individuelle frihet har gått for langt: (...) de ser kinoer hvis hovedmotiv er i den grad våget og dristig at det grenser inn på pornografi, de tilegner seg slagere og ukebladsnoveller, sigaretter og mye annet, like lett, og adskillig mer behagelig, enn de tilegner den kunnskap de får bruk for under oppbyggingen av en harmonisk tilværelse. At der i alle demokratiske land hersket en «barnetretthet», kan ikke nektes. Helst ville en ingen barn ha, og fikk en allikevel noen, fikk de vær så gode å passe seg selv som best de kunne. Likeså sikkert som det gikk en nokså systematisk abortaksjon over vår demokratiske verden, likeså sikkert gikk der for seg en nivellering av hjemmenes nivå. Det kan visst ikke nektes. Jeg vet at det er mange unntakelser her. Hele bygdelag kan være preget av en annen ånd: Men de er tross alt ikke flere, disse herlige avvik, enn at de bekrefter regelen. Til de ytterste bygder hadde denne opplysningsprosess nådd. Hvem vet om ikke nettopp en følelse av at vi her var på gal vei, har skapt den trangen i noen av oss, som i dag gir seg landsforræderske utslag. Jeg synes å spore en sammenheng her.

Så kommer da disse barna på skolen. Uten å kunne de mest elementære regler for samkvem med andre, uten en barnebønn på leppene eller i hjertet, uten en takk, uten et glimt av sublimitet, uten en gnist av noe fint over seg. Og læreren skal ta imot dem, han alene skal lære dem å bøye seg for kravet fra over-jeget, for å nytte en av praktglosene til Freud og hans samlede kobbel. Hvordan kan en så undre seg over at alt der må bli konflikter mellom ham og barna? Det er ikke til å unngå, like lite som det er til å unngå at læreren i sin ensomhet og isolasjon må bruke brutal makt om det er nødvendig. Alt er da bedre enn den forferdelige indifferens – kanskje indolens – som foreldrene er besjelet av. Det sier jeg bent ut, og gir meg slett ikke her – at lærerne gjør *mer* for gjennomsnittsmannens avkom enn mannen sjøl, her i landet, i vår tid. En har gått over til å la læreren ta ansvaret her. Kommer så noe på, skriver en det på lærerens konto. Da, og *bare* da, kommenterer en skolen. (s. 279–281)

Dette er tanker han har fått etter «noen dagers intens studering av livet mellom barna her på Lyngør, både i og utenfor skolen». Tidligere har han karakterisert elevene slik: «en flokk – nei, en horde – udisiplinerte barn i overgangsalderen, barn som aldri hadde kjent en fast hånd over seg, fordi fedrene er sjømenn i langfart – uten unntakelse» (s. 276–277). Etter diagnosen kommer medisinen. En dag tok han for seg 4. klassen:

De pratet sammen, høyt, ubesværet, sendte en og annen ed over til hverandre uten å affiseres av meg, vrentge et salmevers om til det groteske, tok seg i det hele anledning til litt av hvert. Jeg stod på kateteret en stund og sa ingenting. Etter en tid ble det stillere, flere og flere så på [s. 282; bind 1 slutter midt i setningen, som fortsetter i bind II, s. 283] meg, noen forsøkte å le, men fikk det ikke til. Så ble det ganske stille. Og så tok jeg dem for meg, snart en for en, snart sammen. Hjerteløst fortalte jeg dem hva jeg hadde sett, satte alle pedagogiske regler til side og flenget dem med spott og ironi slik at de vred seg i pine og skam. Så sammenholdt jeg dem med andre piker og gutter jeg hadde kjent, fortalte dem hva barna andre steder var opptatt av og trakk paralleller. Til slutt varskodde jeg fra at jeg fra nå av ikke hadde tenkt å la dette gå mer. Alle som røkte på skoleplanet i friminutter eller om ettermiddagen, ble bannlyst fra planet om ettermiddagene. (Da er de her for å slå ball osv. for det er den eneste skikkelige plassen på øya.) Så jeg noen røke om kveldene andre steder, ville jeg gi dem ekstra oppgaver på skolen etter middag, osv. Endelig skulle jeg huske dem til våren i mine karakterer. Men så lovet jeg dem på den andre siden god hjelp så langt jeg rakk, pekte på alle oppgavene vi hadde før våren kom, viste dem at vi behøvde tiden til *arbeide*, men lovet dem turer og avvekslende arbeide så langt det stod i min makt. Det *var* fælt, jeg likte det ikke (det første altså) men det *måtte* sies. La meg si det med en gang: I dag er vi *venner!* (s. 283–284).

Brevet avsluttes med «en takk til dere for offervilje og norsksdom! (...) La oss aldri glemme at det berodde på en brist, at det var en følge av forfallet inne i landet, at vi kom opp i den situasjonen vi er i i dag» (s. 286). Krigen

blir langt på vei årsaksforklart med utgangspunkt i en konservativ kulturkritikk. Krigssituasjonen, okkupasjonen er et resultat av en omfattende kulturell og moralsk «brist».

Bind II 1942–1944

Voldatida og elevkveldene

Elevlagskveldene har betydd mye. På et helt konkret plan er det her mye av norskdoms-følelsen tar sitt utspring. Det er elevkveldenes mer sekulære kultur som minnes, ikke bibeltimer og venelagssamlinger, som så å si ikke nevnes i det hele tatt. Ole Eide skriver vinteren 1942: «La ånda fra Norges-kvelden binde oss sammen. La den veve oss sammen, og la gjerne strukturene fra Volda lærerskole være varpet i veven» (s. 79). Elias Petersen er en av de mange som under krigen med glede tenker tilbake på «de rike elevlagskveldene med 'norsk program' [som] fylte våre hjerter mer og mer». Disse kveldene lærte han å sette pris på de ulike landsdelene og deres elevrepresentanter. Slike kvelder har bidratt til «å holde klare linjer, og gi oss styrke til å stå fast og rakrygget i de stormene som enda kan komme» (s. 269).

Hallvard Eldhuset er også begeistra: «Er de ikkje samde: Har ikkje Volda vorti eit *symbol* for oss, eit samlingsteikn, eit program» (s. 287). Samtidig er «det gildaste i denne boka *det usagte*, det som aldri penn kan fange, det vi veit så vel alle vi, dette *mellom oss*».

Eldhuset fikk arbeid i framhaldsskolen i heimbygda, men ble nesten straks oppsagt fordi han var «politisk utilfredsstillende». Da

sette bygdefolket i gang ein aksjon for å få meg. Søkjar nr. 2 tok ein annan post, og fleire var der ikkje. Etter ein fælsleg strid og ei pine som eg sjeldan har gjenomlevt, vart det til di at eg fekk vridd det til på ein slik måte at eg får halde skule dette året, men når eg nå vert utsparka att, er det ikkje von om skularbeid for meg så lenge det er slik som det er nå. Eg laut gjere alt dette fordi at skulen skulle kome i gang i år. Under denne striden fekk eg innsyn i eit og anna og kan berre opplyse dykk om: Søk ikkje nye postar utan det er turvande eller de er viss for at det ikkje går lenger enn til sk.direktøren. Det eg har måtta gå i gjennom i dette høvet er eg viss på at ingen bryr seg om (s. 290-291).

Eldhuset har en sterk kristen profil. Han har ingen disiplinproblem. «Det er eit herleg arbeid med desse unge, og eg gled meg til kvar dag» (s. 291). Han legger vekt på de unges atferd, og har slått ned på tilløp til det han kaller nattløperi og kjærsteri. Det gjelder «å halde elevane til høgre interesser enn å reke om kveldane». Han forsøker «å nå dei i religionstimane», og gjennom «ei samla gjennomgåing av Romarbrevet».

Pedagogikk og disiplin

Også Tone Bjørnhaug toner flagg i disiplindiskusjonen: Som avstraffelser bruker hun «straffeskrift», gjensitting og «en ørefik en gang i blant». Hun har også erfaring med intelligensprøver. «Meninga er at sinkene skal i hjelpeklasse». Også for henne er heimstadvær et «smertebarn». Faget blir nesten synonymt med tegning. Hun bor på skolen – uten vann og vask.

Bjørnhaug har prøvd seg på ordbildemetoden, men dette førte til at «ungene ble så fæle til å gjette». I stedet har hun nå gått over til «en blanding av lyd- og ordbildemetode slik at jeg begynner med lydmetoden og siden øver inn orda slik det står i normalplanen». Hun bruker ikke forskriftbøker. Også Ingebjørg Austlid varierer metodene. I en krins bruker hun lydmetoden, i en annen «ein slags ordbilet- eller setningsmetode». Denne noe avslappa og pragmatiske holdninga til leseopplæringsmetodene er typisk. Få, om noen, sverger til metoden; de plukker litt herfra og litt derfra.

Olaf Nideng mista jobben da Sør-Trøndelag fikk ny skoledirektør, og fordi en NS-lærer søkte jobben hans. Så gjorde han en tabbe. Han søkte jobb på Rjukan, fikk den og tok den.

Det kom jeg dessverre til å angre, posten var etter en [som var blitt] deportert til Kirkenes, rektor og skolestyreformannen var N.S. og jeg var solgt. De andre lærerne, 14 stk. i alt, forsto jeg snart var all right, og om meg hadde de selvsagt de verste tanker og meninger. En dag bad jeg samtlige være igjen på lærerværelset etter skoletid, all tvil skulle ryddes bort, og jeg la kortene på bordet. Jeg fortalte at jeg var ført bak lyset mht. posten, og at jeg ikke var medlem av sambandet. Gleden ble selvsagt stor (s. 341-342).

Da han litt seinere reiste fordi han fikk tilbake sin gamle post, nekta «de andre lærerne (...), som rimelig kan være, å ta mine timer, og barna ble gående uten lærer». Nå er både skole- og ungdomshus tatt til andre formål.

Skolemateriellet blei oppbevart på ei brygge, og ei stormnatt blåste alt på sjøen: skolemateriell, hjelpemidler, biblioteks bøker. Det eneste de har igjen er orgelet og pultene. Nå driver han omgangsskole, slik en gjorde «for 70 år siden» – noen dager på hver gard med «et langbord midt på gulvet med benker rundt, uten et kart, uten en plansje og uten tavle. Tross bestemmelsene om brenselserie satte jeg skolen i gang på denne måten. (...) Arbeidsskole? Voksterskole? Å nei, metodene hører nok også fortiden til dessverre, når en totalt mangler hjelpemidler får en nok holde seg til de gamle idealer» (s. 344).

Leseopplæringa går greit,

for det kan de alle når de begynner på skolen, her ute. Det har de lært seg hjemme etter stavemetoden, og den nytter det ikke å få dem bort ifra. Men de fleste er jo kommet så langt at de leser flytende når de kommer på skolen, så stavingen kommer lite frem. Skrive og regne litt kan også mange. (...) Den verste plagen her ute er at så mange av barna er lusete (s. 345–346).

Problemet er «sinkene». «En går nu sitt 5. år i 1. klasse og kan ennu ikke lese, så har han en bror som går 2. året og ikke kan bokstavene ennu». Førstnevnte «har jeg nu gitt opp som håpløs, og jeg bryr meg ikke om ham lenger. Må se å få sendt ham på særskole, tenker jeg» (s. 346).

Tobine Bø fikk problem fordi hun nekta «oppflytting» av ei jente med NS-far. Han gjorde departementssak av det, og hun venter nå på sin «dom» (s. 357). Hun har også hatt besøk av statspolitiet.

Ole Eide gjør samme erfaring. Han slutta som lærer på Åndalsnes etter å blitt irettesatt av ordfører og fylkesfører. Han hadde hatt en juletegning på tavla med det norske flagget og julestjerna, noe som ble tolka som propaganda og «Sovjetstjerna». I tillegg stod det «Great Britain» og «Thames» på tavla etter en geografitime (s. 380). Eide har «forkasta bokskulen slik han har vore driven i framhaldskulen». Han har nå en følelse av å ha mislyktes som lærer fordi han ikke klarer å gi elevene «ballast i livet».

Ragnar Ørstavik skriver fra Sekken ved Molde i februar 1943. Han har vært i Kirkenes, men sier lite om det. Han er mer opptatt av å følge opp en idé fra Mørk om å lage lister over bøker som «har hatt gagn og glede

i undervisninga». For å skape kunnskap om steinalderen anbefaler han Bernhard Stokkes *Bjørneklo* (1938). Det viktigste nå er likevel dette:

Boka [dvs. brevboka] skal vidare og gjera si gode gjerning, vekkja til ånd og dåd for alt som er norsk. Me er også «Vardevakt» for dei kristne grunnverdiane. Me slår ring om born, kyrkje og fedreland! Så til lukke med arbeidet vidare.

Brevet slutter med noen trøstende ord fra Johannes' Åpenbaring, 17, 14-15, der lammet seirer over dyret.

Krig, livssyn og pedagogikk

Mange vitner om si tru. Weiberg-Aurdal takker for «dei gode, opne og trusterke breva», som det er «ei alvorleg høgtid å lese». Dette «gjev nytt mod og ny styrke i denne striden som vi har lova kvarandre aldri å svika i. Men lat oss so ikkje stole på vår eiga kraft i denne striden, men lat oss vere grunnfeste og rotfeste i Kristus med vår hjarterot. Då får vi meir enn siger» (s. 386). Faglig og pedagogisk er han av den gamle skolen. Der Eide forkasta bokskoletradisjonen i framhaldskolen, går Weiberg-Aurdal inn for den. Han har lagt en arbeidsplan som er «så nær realskulen sin plan som mogleg. (...) Det vert mykje pugg og leksehøyning» (s. 390). I norsk er hans oppfordring «gløym ikkje grammatikken!». Den har i Herøy rykte for å være et «åndsfortærende fag», men hopper en over dette, «må ein bruke $\frac{3}{4}$ av tida berre til norsk grammatikk», når elevene skal lære seg fremmedspråk. Han er uenig med Ohm, som ville kaste ut Forklaringa. Den hører med.

Eldbjørg Kvalheim har blendingspapir til tavle. Hun har nå firedelt skole, «det er mest som å ha ferie. Nei, 3-delning er noko svineri!!» (s. 397). Det er først og fremst «lærerinnene» som diskuterer leseopplæringsmetoder. Kvalheim melder fra Stadlandet i mars 1943 at

her har dei alltid *stava*, men i år braut eg over tvert med den gamle metoden etter å ha snakka med foreldra, og gjekk over til lyd-ordbilledmetoden (mest lyd). Den viser seg å vere prima. Dei lærer fort å hjelpa seg sjølv, og så slipp ein å høyre på den forferdelege stavinga!! Fy for noko tull, og for ein tortur for både born og lærar! Eg kjem *aldri* til å bruke stavem. meir om eg har *alle* mødrene mot meg (s. 398).

Hun kan ellers fortelle at hun skal gifte seg med Olav (Ohm) på pinseaftnen. Da skal de syngje «Solfest», «så det svarar frå alle nutar». Solfest, eller «Det dagast i Noreg med sol på tind» av Jens Tvedt, er den sangen det oftest blir referert til i brevbøkene. Den har tydeligvis vært en del av standardreper-toaret på lærerskolen. Det er denne sangen – som regel knytta til Peter Eikens navn – de skal syngje, når de møtes på ny i et fritt Norge.

Rektor Kristvik har fått julegave – et presangkort på 100 kroner – fra «dei siste klassene» og takker for det (med sedvanlig vanskelig lesbar handskrift) i et kort, udatert brev, som er stifta inn i brevboka. Det var Kr. Magerøy «som ordna med det» og det er Odd Mørk som har fått «helsing frå Rektor» (s. 398).

Olav Ohm, som seinere kom til å få en sentral rolle som sekretær for bokprosjektet, skriver fra Årdalstangen «midfastesundag» 1943. Også han leser noe stort ut av tekstene:

Fred! Takk for breva. Det var brennande blad. Det var sterk, truskyldig, blåøygd barnetru. Store ord, rein idealisme og ein uvanleg ærleg offervilje attom. Det var fengjande *eld*. Og elden logar i livet, eg veit det. Me lever i ei stor tid, Gud vel seg reiskapar som han tendrar – til å tendra og skirsla den norske ungdomen. Og ikkje berre den norske. Våre oppgåver er store, veldige. Eg har lenge visst og trutt det. Og desse breva legg jubel i denne tru og vissa. Takk! (s. 412–413).

I et slikt lys blir sjøl den politiske situasjonen mindre viktig. «Politikk tenkjer eg for min del svært lite på. Det er ei oppgåve som går høgt over politikken – å føra vårt folk til Jesus, til personleg *kontakt med han*» (s. 413).

Jens Åsland slår også an en sterk metaforikk når han skriver til klassen 7. mai 1943:

Gode vener! Takk for truskapen, takk for venskapen, takk for offervilje og ljossyn! Ja, det har knaka og rikta i samanbindingane på meir enn ein stad. Vi er ute og segler i stormver no. Hui, kor det går! Ser de ikkje skumsprøyten kor han står over baugen. Storseglet fyldest av vind, men det er ikkje den rolege, trygge sumarvinden, då små lette seglarar og motorbåtar krysser fjorden i maksver. Nei, det er storm, kastevind med krappe sjøar, og havhestane jagar, så bårefaket flaksar villt og ustyrlig. Dette er vi oppe i, alle som ein. Men vi er sjøvande no. Eg ser dykk nok med samanbiten munn, gløgge, skarpsynte augo og ein livsvilje fast som stål, slik står du på vakt, speidar etter land, held auga med sjøane, slakkar ein tume når stormasta skjelv av spaning i verste ridene, men strammar inn att 2–3 tumar når veret lettat livevetta. Slik står vi, elastiske som stålfjora. Når spen-net letnar, slår vi att dobbelt! Kor det har vore gildt å lesa korleis de alle har segla unna skjera og funne kursen – trass i tung skodde eller ope ærleg uver. Lekkjene, dei har halde. Ja, lat kjærleiken få vera drivkrafta til alt vårt arbeid (s. 435–436).

På hverdagsplanet strever han med «rettskrivingslæra». I motsetning til Ohm liker han tegning fordi det «gjer førestellingane rikare». Uten «disiplin (ein kunne vel kalla det sjølvtoyning) er alt skulearbeid spolert» (s. 442), og lik mange andre så gruer han seg til «sogetimane». ²⁷ Fra Spangereid kan han melde at «i vinter har ei av dei største religiøse vekkjingane som noko tid har gått over Sørlandet, slegi rot i folket her. (...) Diverre har også pinsevevnene stor makt i bygdene her, og no har dei sett inn ein voldsom 'motoffensiv', held store kaffeselskap for å få tak i dei unge» (s. 445). Brevet slutter med en henvisning til det gamle testamentet, «Sak. 13,9».

Olav Uvås har «slukt» det som står i breva, de er uttrykk for «livsnær røynsle». Ut av breva leser han læreren, nordmannen og det kristne. Uvås skriver fra Seljord, som er blitt noe midt mellom by og bygd. «Det gjer at dei som veks opp der i nokon grad vert stempla av 'gata', og samlivet der» (s. 451). Uvås er opptatt av oppvekstproblema i bygdebyene, og vender ofte tilbake til dette i breva sine.

Kristvik om disiplin

8. juli 1943 skriver Erling Kristvik et åtte siders brev fra «pt. Olden» (s. 469ff.). Han er da bortvist fra fylket. Igjen er handskrifta hans tydeligvis for mange vanskelig å lese. En maskinskrevet versjon på 3 ½ side er festa til originalen med binders. Det er Odd Mørk som har latt Kristvik få brevboka, og som har maskinskrevet brevet. De to hadde god kontakt under krigen. Brevet er siste tekst i andre runde.

Kristvik begynner med å hilse «Kjære vener og frontkameratar». Innledningsvis koketterer han litt med situasjonen. Han hadde nok «otte i hjarta» for hva som ville stå i breva. Han visste jo at han «verre enn nokon annan» hadde forsøkt å være «dyretemjar» i Volda, og da «måtte eg vera budd på det verste no når alle var komne ut av buret». Desto større blir overraskelsen og gleden over ikke å finne et eneste «vitnesbyrd om beiskleik eller om pinefulle minne frå dei to lange åra». Han ser i stedet «ein venering» og «ei tru på eit kall», «ei oppgløding» og «eit alvor», som ingen «ynskjer å dølja [og som] har røter attende i Volda-tida». Han takker Gud for at «vi» – dvs. lærerne – er blitt brukte som «reiskapar», «fått lov

²⁷ «Sjølvtoyning» var et sentralt begrep i Kristviks pedagogiske tenking.

til å blåsa på glørne og såleis hjelpt til at logen slo ut til slutt». Han leser breva som «atterhaldslause openberringar, livsnære og sanndrue bilete frå det fyrste møte med skulen».

Han ser at mange har opplevd forskjellen på teori og praksis, «å gå frå ord til dåd», men han minner om at «det finst ingen visdom som set seg sjølv om i gjerning, i kunst». Denne «overføringa» blir «jamt eins eiga sak. Og ein får ikkje vera for snar til å tru at det må vera noko gale med teorien når det klikkar for ein sjølv». Deretter går han over til det som har vært et gjennomgangstema: disiplinen. Med utgangspunkt i «teorien om «godhug og hjartelag» innrømmer han at «vikar-situasjonen» som mange er kommet inn i, lett kan føre til at en «ofte lyt hogga knutar over i staden for å løysa dei på førehand. Men det er mange måtar å hogga knutar over på», og «brutalitet kan ingen lærar gjeva etter for utan sjølv å bli ringare som menneske (...) ei fast hand (...) kjem ikkje i motsetnad til godhugen og hjartelaget slik brutaliteten jamt gjer det». Dette er for Kristvik først og fremst et spørsmål om moral og etikk. Han sier ingenting om at det faktisk var forbudt.

Kristvik mener at grunnen til at læreren såpass ofte må ty til «pedagogiske kortslutningar» er «den stive skuleskipnaden vi har. Klasserom med skulepultar er ring verkstad når det gjeld å få folk av en rampeflokk. Men sett at ein kunne ta dei ut på ein tur nokre dagar. Trur de ikkje det då fort let seg gjera å retta på disiplinen?».

Han gir «det sosiale miljøet – serleg i heimane – ansvaret for skort på disiplin og for moralsk oppløysing i det heile», og dette fører til at «hardhendte middel» må brukes og kan forsvares, men aldri «brutale». Han spør: «Kan ein lærar seie som så: nei, vanstellet i heimane, oppløysinga i samfunnet er ikkje noko som vedkjem meg, eg nøyer meg med å dengja ungane som desse heimane og dette samfunnet sender meg?». Kristvik mener mange vil finne god hjelp i de mange «leietrådar», dvs. pedagogisk-metodiske veiledninger, som fins, men vedgår samtidig at det er «uforsvarleg smått stell når det gjeld rettleiing for arbeidet i mindre-delte skular».

På slutten av brevet vender han tilbake til innledningas «frontkamerater»:

Når eg har kalla dykk frontkameratar, så er det nok i tanken på det ansvar vi står saman i under den noverande situasjon. Men eg tenkjer i grunnen mykje vidare enn som så. Når det gjeld dagen i dag, er oppgåva helst å seie *nei*, og å stimulera

andre til det same. Snart kjem ei tid – vi lit på at ho er nær – då hovudspørsmålet blir kva ein av heile sitt hjarte seier *ja* til, og seier det slik at ein vier alt sitt liv til det.

Her må vi finna vår plass, vårt frontavsnitt. Ingen får større ansvar enn vi lærarar. Vi som gjer barnet til vår livsoppgåve. Vi må ta stode til det *gamle* samfunnet som til slutt har gjort verda til eit stort slaktehus der millionar unge menneske ofrar livet til fånytted, drivne i døden av maktgir, rovlyst, lettlynne. Og vi må slutta opp om merket når det *nye* samfunnet kallar på sine tenarar. Det som opnar for kjærleiken, den kjærleik som føder liv, kjenner ansvar for liv og set alle menneskelege evner til å skapa vokstervilkår for liv.

Inn i det samfunnet kjem berre den som har lide under hatet utan sjølv å hata og som er budd på dei tunge offer og dei desperate handlingar, handlingar fødde av kjærleik og av den heilage desperasjon. Ver med å tenkja ut programmet alt no. Og Gud signe den framtid der de får vere med i verket. Takk for det eg denne gongen har fått sjå av ærleg vilje og hugheilt arbeidsmod. – Sjølv har eg det godt. Mine private opplevingar byr elles lite av interesse.

Kristvik blir ofte kritisert for å være uklar og innfløkt i tankene. Her er han klar og tydelig. Teksten er også et godt eksempel på Kristviks retoriske stil med alle sine teser og antiteser, syntaktiske parallellismer og patos.

Tredje runde

«3.dje runde» begynner sommeren 1943. Marit Sem forskutterer optimistisk i sitt brev freden, og treffer godt: «Jeg gleder meg så til at vi skal møtes i 1945 i et fritt Norge. Takk for hva boka har gitt meg av 'jössingånd' (s. 482).²⁸ Hun tar opp de samme pedagogiske utfordringene som de andre. «Godhug og hjartelag» er ikke nok for å holde disiplinen i en klasse – spesielt ikke når en er vikar. Hun tar avstand fra gjensitting: «Jeg tror det er ytterst få tilfelle der det er riktig å sette igjen et barn» (s. 481).

Ingebjørg Austlid tar i sitt brev opp et tydeligvis vanskelig tema, og som også diskuteres i dag: at enkelte barn både ønsker og trenger å gi og få ømhet og kjærlighet, f.eks. ved kys og klem. Hun er redd det reint fysiske skal utarte, men ser samtidig at dette for noen barn er uttrykk for et reelt «ømhetsbehov» (s. 485).

28 I februar 1940 gikk britisk marine inn i Jössingfjorden i Rogaland og befrikk 300 britiske krigsfanger. Ordet «jössing» blei på kort tid en hedersbetegnelse på en «god nordmann», motsatsen til å være en quisling.

Tobine Bø liker best norsk og regning, men sliter med geografi og historie. «Kanskje det var bedre å ta de fagene i perioder slik som i øvingskolen i Volda?» (s. 497).

Odd Nideng har i oktober 1943 fått potetene opp av jorda, «en 8–9 tønner – de eneste frukter jeg fikk av de ca. 20 måls skolejord. Resten av jorda har våre ‘venner’ tatt hånd om, eller rettere sagt lagt piggrådsperringer om, så kom ikke der!» (s. 503–504). I tillegg til å være lærer arbeider han litt for både Israelsmisjonen og Den indre sjømannsmisjon. Han har lyst til å starte søndagsskole.

Det er tydelig at breva fremmer følelsen av samhold. Carsten Tokstad kaller breva for «vitnesbyrd» (s. 509). Ole Eide mener at «kallet» binder dem sammen (s. 515). Tokstad er opptatt av det pedagogiske. Han vil nå ha «delt undervisning», fag for fag, og ikke «samla undervisning», som bare blir «rot (...) ingen systematikk og orden (...) Med delt undervisning faller disse ulempene bort. Dessuten byr denne metoden også plass for et rikere, allsidigere og mer variert arbeidsliv i skolestua, og det er en veldig fordel» (s. 511).²⁹ Han er også organist, dirigent for et blandakor og har begynt med en mannskvertett.

Flere og flere av skriverne melder at de gifter seg, og etter hvert kommer barna. Dermed begynner også innliming av familiebilder. Ikke alle har fast post. Arbeidsbetingelsene er ulike. Noen melder om rimelig gode vilkår, mens f.eks. Weiberg-Aurdal fra Eggesbønes i november 1943 kan melde at han ikke har «elektrisk ljøs, og parafinen vi får, må vi rasjonere skal den vare halve tida» Han kan også fortelle at «rektor Kristvik no er komen attende til Volda etter forvisinga. Det er rimeleg at gleda var stor. Eg tykkjer det er useieleg gildt» (s. 531).

Breva har av og til små elevportrett. Ofte er det elendighetsskildringer av «evneveike» barn, underernærte barn, eller barn som lever i ødelagte hjem der mor er «tyskertøs». Åsta Søraas har flytta fra «særskolen» i Oslo til Bergen – «den tidlige lærerinna er død, så alt er i orden slik» – og opplever dette: «Mine egne unger er heldigvis norske, men i 7. klasse har jeg en aktiv N.S. jente. Hun tok ikke lang tid før hun anga meg, det gjaldt

²⁹ Kristvik gikk inn for å holde på faga som overordna organisasjonsmønster for undervisning, men han gikk samtidig inn for utstrakt tverrfaglig emneundervisning (Strømnes 1982: 115).

noen bemerkninger jeg en gang hadde kommet med. (Hun har egne «rapportsedler» hvor hun noterer frøkens bemerkninger.) Det resulterte i et truende brev fra nåværende skoledirektør og senere innkalling og forhør hos politiet (det nye, altså)» (s. 553–554).

Begrepet spesialpedagogikk brukes aldri. Orda som går igjen, er «sinke», «evneveik», «særskole» og liknende. Men «spesialpedagogikken» er på vei. Søraas forteller at det «[d]en siste tida har vært særlig oppe med gruppetesting av klassene etter Kristian Mønneslands metode» (s. 557). Mønneslands (1895–1977) «evneprøver» begynte å komme ut i 1936, og blei mange steder raskt tatt i bruk i skolene, og førte til nye måter å differensiere elever og undervisning på.

Volda lærarskule og Oxfordbevegelsen

De fleste elevene både i denne klassen og i de øvrige som skriver brevbok, gir ofte uttrykk for si tru. Det skjer både gjennom sitt syn på lærergjeringa, direkte vitnesbyrd og bibelreferanser. Akkurat hvor de hører hjemme i det religiøse spekteret, er derimot mer uklart. Hos noen fornemmer en statskirkelighet, hos andre lavkirkelighet, noen er i indremisjonen, andre er motstandere av denne. Noen signaliserer også at de er imot denne type «flagginger».

Flere forteller om «gruppemøter og bibeltimer». «Gruppemøte» var et begrep særlig Oxfordbevegelsen gjorde til sitt. Det er ikke usannsynlig at bevegelsen kan ha satt spor hos lærerskoleelevene. Flere av brevbokskrivene forteller at de kunne merke at noe hadde endra seg etter Kristviks møte med Oxford-bevegelsen. Peder Bergem (1995a: 137ff.) er inne på dette, og Kvam (2009: 41) omtaler også Kristviks forhold til Oxfordbevegelsen. Per Myklebust, som kanskje er den som best kjente Kristvik, skriver i en artikkel i *Voldaminne 2000* at han finner det merkelig at Kristvik skulle falle for Oxford, «denne enkle amerikanske overklasserørsla». Kristvik var aldri noen «organisasjonsmann», men her lot han seg engasjere. Myklebusts forklaring på dette er – i tillegg til at Kristvik i utgangspunktet hadde sterk trusforankring – at han «greidde å gjera læra noko djupare og meir tankekrevjande enn ho var» (Myklebust 2000: 46).

I Norge begynte det med det såkalte Høsbjørnmøte i oktober 1934. En rekke framtreddende navn i politikk, høyere utdanning, samfunns- og forretningsliv slutta seg til bevegelsen, som etter hvert fikk stor oppmerksomhet,

ikke minst gjennom den debatt den skapte i tidas kulturkamp. Fredrik Ramm (1892–1943) og Ronald Fangen (1895–1946) var sentrale navn på Oxford-sida.³⁰ På motsatt side fant en kulturradikalerne Sigurd Hoel, Arnulf Øverland og Helge Krog. Både i *Fjorten dager før frostnettene* (1934), *Sesam, sesam* (1938) og i *Stevnemøte med glemte år* (1954) portretterte Hoel hyklerske og manipulerende karakterer med tydelig Oxford-bakgrunn, og Krog gikk hardt til angrep på bevegelsen i essayet «Kristelig maskerade» (1938), bl.a. trykt i *Meninger om religion og politikk* (1971). Arnulf Øverland skapte skandale allerede i 1933 gjennom foredraget «Kristendommen – den tiende landeplage», som førte til rettssak – anmeldt av Hallesby – med påfølgende frikjennelse.

Påska 1936 kom ei stor gruppe på rundt 20 representanter fra Oxfordbevegelsen til Volda. Møtestedet var lærerskolen. Det lå et par interessante minne igjen fra dette møtet i bokhylla til Kristvik. *Det hender i dag. Fra Oxford-gruppens arbeide* (1936) er et lite hefte på knapt 30 sider skrevet av Johannes Smidt, og med reklame for Ronald Fangens *På bar bunn* (1936) på baksida. Heftet forteller om hvordan arbeidet er organisert, og det er korte referat fra møter som var blitt holdt rundt omkring i Norge. Nå sto Volda for tur.

Det andre minnet fra besøket er Leslie D. Weatherheads *Kristen for alvor*, utgitt på Central-Forlaget, uten år. Boka er en oversettelse av *Disciplinship* (1934). Weatherhead (1893–1976) var en kjent engelsk metodist, og Londons ledende Oxford-mann. Boka, som på den tida blei ansett som et sentralt Oxford-dokument, er en gave til «Erling Kristvik m/frue. Tak for samværet» signert med ti navn, blant dem noen av de mest sentrale frontfigurene i bevegelsen: Ragnar Ullmann (1889–1969), Sten Bugge (1885–1977), Haaken Gran (1870–1955) og Eiliv Skard (1898–1978). Andre underskrivere var Vera Moe, Bolette Hegermann, Trygve Ludvigsen og Beate Konow Søeberg. Weatherhead satte spor i Kristviks forfatterskap. I litteraturlista til *Sjelelære* (1947) viser han til den svenske utgava av Weatherheads *Psychology and the Cure of Souls* (1934).

Oxford-folket som kom til Volda tilhørte et elitelag. Sten Bugge var kinamisjonær på 1930-tallet, rektor ved en kinesisk presteskole og blei en

30 Ronald Fangen: «Høsbjør. Det første norske houseparty», i *En kristen verdensrevolusjon. Mitt møte med Oxfordgruppe-bevegelsen* (1935).

sentral Oxford-medarbeider fra 1937. Professor H.H. Gran var havforsker og engasjert Oxford-tilhenger fra 1934. Både professor Eiliv Skard og Ragnar Ullmann var klassisk-filologer. Skards fagfelt var antikkens åndshistorie, Ullmann var dr. philos, lektor og formann i Riksmålsforbundet 1929–1936.

Blant de som vitna andre påskedag, var Kristvik, Olav Gautestad og Bergli Solstad. Sistnevnte var pinsevenn. Det blei holdt åpent møte på lærerskolen, og spenninger mellom motstandere og tilhengere kom klart fram. Kristvik var svært grepet av bevegelsen, likeså Wilhelm Kvalheim og Lovise Heggen, mens en autoritet som prost Tjensvoll var sterkt imot. Spenningene var nok midlertidige, og frontene mellom statskirkelige og dissenterkirkelige kunne nok etter hvert glattes over. Da Bergli Solstad døde i 1979 skreiv Olav Gautestad et minneord: «Han var pinsevenn, eg statskirkeprest (...) Så å seie kvar søndagskveld i 16 år sto me saman i vitnemøte og bibeltimar og bønensamvær i bønemark for elevar og bygdefolket (...) Sjeldan har eg møtt ein slik vidfemnande og Kristus-orientert kristendom som den eg møtte i Volda».

Oline Sukkestad (f. 1900) i Øvingsskolen blei sterkt påverka. Hun innførte ei tid «ei stille stund kvar dag i dei klassane ho underviste» (Bergem 1995a:140). Elevene måtte da «gå i seg sjølve og tenkje over korleis dei hadde levd. Om dei kom fram til at dei hadde gjort noko som ikkje var bra, skulle dei seia det høgt i klassen» (sst.). Dette er oxfordsk bekjennelses-tenking – «sharing» – overført til skolen, eller «samdeling», som det heter i den norske oversettelsen av Weatherheads bok. Et mulig interessant spørsmål her er om det kan være noen forbindelse mellom Oxford-pedagogikken og reformpedagogikken. Sukkestad begynte i øvingsskolen i Volda i oktober 1933. Hun hadde da hatt ett års studieopphold i Wien og var blitt sterkt påverka av Karl og Charlotte Bühler og Elsa Köhler. Rett før hun kom til Volda var hun på besøk hos aktivitetspedagogene i Göteborg, der Köhler på 1930-tallet var en sentral skikkelse. (Strømnes 1970). I 1936 kom hennes *Aktivitetspedagogik* ut, tilegna «Göteborgs stads folkskoleinspektör dr. Brune Lundgren». Anders Jarlert (1995) knytter Oxfordbevegelsen til Köhler-inspirert reformpedagogikk via Göteborg. Jarlert viser til en stor konferanse i 1942 om «karaktärsfostran», der «the Oxford Group ideas of a new man met with other forms of reform pedagogy, for example the pedagogic experiments in Gothenburg, inspired by the Austrian psychologist

Dr. Elsa Köhler» (Jarlert 1995: 360). Kristvik på sin side var godt kjent med Köhlers tanker (Kvam 2009: 330ff. og 366f., Stafseng 1996).

Kristviks kopling mellom Oxfordbevegelsen og pedagogikken kom også til uttrykk da Kristvik var møteleder og taler under det store Oxfordmøtet for lærere på Elverum i august 1937 (Sødal 2013: 428). Kristvik var ikke eneste pedagog med Oxford-tilknytning. Ifølge Sødal satsa Oxfordbevegelsen «mye på lærere og oppnådde å involvere sentrale norske skolefolk i virksomheten, for eksempel Sem Sæland, rektor ved Universitetet i Oslo, rektor Arnfred Slyngstad ved Oslo lærerskole, rektor Erling Kristvik ved Volda offentlege Lærarskule, rektor Hans Lødrup ved Berg kommunale høyere almenkskole, dr.phil. Ragnar Ullmann ved Oslo Katedralskole [som var i Volda i påsken 1936], teolog og lærer ved Oslo lærerskole Bjarne Hareide og lærer og KFUK-speiderleder Margrethe Parm» (Sødal 2013: 396). I 1939 skreiv over 5000 lærere under på et MRA-opprop, «Oppdragernes ansvar for fred».

Indremisjonen hadde fra Henrik Kaarstads dager stått sterkt ved Volda lærarskule. I 1935 tok indremisjonsbevegelsen avstand fra Oxford, som de syntes la for lita vekt på «den rette lære». Oxfordbevegelsen tok på sin side avstand fra pietismens syn på adiafora. og oppfordra medlemmene til å se livet sitt i Guds lys og etterpå bekjenne sine synder for hverandre. Kvam peker på at Kristvik også kunne være uenig med Oxfordbevegelsen når denne var imot ordskifte med motstandere. Han kunne heller ikke dele bevegelsens syn på «sosial-politiske kristenoppgaver» (Kvam 2009: 41).

En mer kuriøs sak: 1930-åra var et målstridig tiår, og Volda lærarskule var sjølsagt ansett som en nynorsk-bastion. Samme år som de var i Volda, hadde Skard og Ullmann en artikkel i *Dagen*, «To motmenn om ei kristen løysing på målstriden», der de så den norske tospråksituasjonen som uttrykk for Guds styrelse, og derfor noe som vi burde være takknemlige for. Synspunktet blei fulgt opp året etter. Da gav professorene Sigmund Mowinckel og Vemund Skard ut et lite hefte, *Målstrid og kristendom* (1937). Utgangspunktet er framlegget til det som skulle bli rettskrivingsreforma i 1938. Språkstridens bitterhet ses her som uttrykk for synd. De ser den språklige tilnæringslinja som et gode, «eitt mål som kan vera den samlande *heim* for alle landsmenn» er uttrykk for en mentalitet som kan vitne om «Kristi sinnelag» (s. 38). Språklig samling er språklig kristendom.

Ut over snakk om «gruppemøter og bibeltimer» er det uklart om noen i klassen aktivt tok del i Oxfordbevegelsen, men kanskje med ett unntak: Høydalsnes (1995: 66) nevner at Odd Mørk angivelig skal ha deltatt «på eit Oxford-stemme i England før krigen». Flere i klassen kommer av og til med en kulturkritikk som ligger nær Oxford-bevegelsen. Det er likevel vanskelig å avgjøre om kulturdiagnosene skal ses som uttrykk for urban oxfordisme eller tradisjonell indremisjon. Eldhuset ligger kanskje nærmere det siste: Han mener det viktige nå er å hjelpe ungdommen i «striden mot vondskap og nytingssyke hjå seg sjølv og i bygda». Når krigen en gang tar slutt, frykter han «ein fælsleg reaksjon» med alle slags «njotingar» (s. 580).

Flere i klassen knytter kallsfølelsen til «oppседing», særlig moralsk, men dette gjelder ikke alle. Noen inntar en mer nøktern holdning, - også til lærergjerninga. Tone Bjørnhaug får «skamfølelse» ved å lese brevboka: «Jeg tror nok at dere alle har tatt kallet og skolegjerningen mye mer på alvor enn jeg har gjort» (s. 592), og innrømmer at hun bruker frykten for ikke å bli flytta opp som motivering for at elevene lærer seg bokstavene i 1. klasse (s. 594).

Sigrid Platou er enig i at det «viktigste for oss er å føre de unge til Kristus», men da må vi først gi «oss selv helt til Ham» (s. 605–606). Hun arbeider nå i «særskolen» i Oslo, og forteller om «de laverestående», et begrep hun tydeligvis ikke er helt bekvem med, for hun presiserer at hun ikke legger noe anna i det enn at elevene står på et lavere faglig trinn. Hun driver multisensorisk bokstavlæring, men uten å bruke det begrepet. Det er å sy, perforere, føle, skrive i lufta, male på store hvite ark, skrive i tegnebok, å forme med plastilin. De bruker Hans Bergersens ABC, «det er den beste foreløpig for særskolen» (s. 609).

I det som er siste brevet i bind II knytter Ole Holm i april 1944 an til rektor Kristviks innlegg. Han syntes nok at rektor av og til «nokså arrogant» hadde avfeid klassen «i våre famlende forsøk på å gi ord for tankene våre», men legger straks forsonende til at han håper «dere forstår at rektor for meg, som for dere, er – og *var* – pater omnipotens. Nå ja, mer enn det også. Jeg har alltid vært virkelig glad i rektor, og sett opp til ham som den der har gitt mitt liv retning – til dels også mål» (s. 619–620).³¹

31 Denne generasjonen kunne sin Garborg. Pater omnipotens (allmechtige far) i *Bondestudentar* (1883) er et portrett av teologen og indremisjonsmannen Peder Hærem (1840-1878), som bl.a. var husfar på det kristne Studenterhjemmet i Kristiania.

I ei heller lang utgreiing diskuterer Holm så lærerlønn og arbeids- og – ikke minst – boforhold. Loven om lærerbolig har for små rammer. Har en fire–fem barn, kan ingen klare seg med det som er normen. Han sammenlikner seg med leger, prester og sorenskrivere, som alle har langt bedre boforhold. I sammenlikninga ligger også ambisjonen: Vårt yrke er like mye verd! Holms drøm er å få seg en liten gård:

Når det blir høve til det, vil jeg gjøre alvor av å skaffe meg en liten gård. Ikke et gods, men et småbruk, som kan lette min økonomi, gi meg det husrom jeg krever for å puste ut, gi mine barn sans for dyr og vokstrer, for sæd og høst, gi den respekt for og glede ved ærlig arbeid, trettende slit. Så langt det står i min makt, skal jeg ikke la skolen lide for det. Skolen skal være min hovedarbeidsmark, der jeg etter beste evne skal plante, så, horve og luke, der jeg skal prøve å skape kjærlighet for alt godt liv, alt sant og ekte. Men frihet til å leve bondens liv vil jeg også ha, og så lenge samfunnet ikke byr oss bedre kår i vår gjerning enn en treværelses leilighet og 4000.- kr. i lønn, så forlanger jeg at det ikke stiller seg iveien for mine planer om noe utenom som kan skaffe rummeligere kår og dermed også større horisont på mange vis. (s. 623-628)

Til sist i boka er det ei liste med «gode bøker til hjelp i undervisningsarbeidet». Tolv bøker er ført inn. Blant dem er Bernhard Stokkes *Bjørneklo* (1938), som kan brukes i «Noregssoga, 4. kl.», og – kanskje litt kuriøst – H. Schønning: *Selvforsvar: Jiu-jitsu og politigrep* (1941). Den er satt opp under overskrifta «Disiplin». Mange av bøkene gjelder religionsundervisning. Mia Hallesby, kona til Ole Hallesby, er representert med to titler, *Barneandakter* (1941) og *300 fortellinger* (1937). Henrik Kaarstad er ført opp med *Katekisme-opplæringa for skule og heim* (1920).

Bind III 1944–1946

Bindet omfatter sidene 630–985. Også dette bindet har A5-format. Det har en gang hatt stive permer, men disse har løsna og bindet er nå satt inn i en ringperm. Første side i boka er en vennlig karikaturtegning av Kristvik, som løfter et glass som det spruter «godhug og hjartelag» fra.

Bind III innledes med denne karikaturen av Kristvik. Han hever sitt glass, som det bobler «godhug» og «hjärtelag» fra. På veggen henger riset med et dødninghode under.

Krigsspor

Boka begynner med en typisk lærersituasjon under krigen. Vi har flere ganger sett hvor opptatt skriverne er av å rettferdiggjøre sine tilsetninger. Det gjør også Ole Holm – til gangs. Først skriver han 31.8.1944 på et løst ark, som seinere er satt inn i boka, at han

har søkt – og fått – en lærerpost her jeg har vært vikar i år, og da det må syns dere noe rart, alle forhold tatt i betraktning, vil jeg med dette – uten å kunne gi dere nærmere detaljer i brev – forsikre dere om at jeg har gått fram slik at jeg har god samvittighet, og om at jeg til punkt og prikke har fulgt de regler som er gitt, selv om dette må se noe tvilsomt ut for dere. Alle tilhøve har sine særegne problem, og en har hensyn å ta, som rammer mer enn en selv. Det er et slikt hensyn, både til meg selv og dere, jeg nå tar, som dere vil skjønne. Mitt sinnelag er som før, bare ennå mer optimistisk enn noensinne, og stemningen i meg er som et eneste langt hurra! Jeg er overbevist om at vi om en meget stakket tid vil kunne tale åpent med hverandre, uten frykt for censur.- Jeg håper dere tror meg, og forstår at jeg er akkurat som før.

Som et slags vedlegg til dette er det satt inn et maskinskrevet ark, som inneholder tre brev. Først er det en «Erklæring» fra tillitsmannen for lærerne i Flosta (ved Arendal) under okkupasjonen. Det er datert 6.6.1945 og slår fast at «selv om ansettelsen er foretatt i en tid da en hadde parolen om ikke å søke poster», så er likevel ansettelsen i dette tilfellet «gjort i full forståelse med 'våre' folk. Det var jo en naturlig ting at lærer Holm skulle ha posten ved Gjeving skole».

Det andre brevet er fra skolestyreformann og tillitsmann i Dypvåg og datert 14.6.1945 med rett avskrift attestert og stemplet «Dypvåg 206 Forsyningsnemnd, Lyngør»; her skal formalia være i orden. I brevet gjentas det at tilsettinga av Holm skjedde «med 'våre' legale myndigheters fulle billigelse».

Til slutt på samme ark henvender Holm 31.7.1945 seg til klassen:

Med dette følger den forklaring som jeg i sin tid lovte dere når det engang ble mulig. Hva som imidlertid ikke går fram av disse erklæringer er at jeg den gang ble nektet eller bedt om ikke å si noe om den måte jeg var blitt ansatt på, da dette, dersom det ble oppdaget av rette vedkommende, selvsagt ville få katastrofale følger for den illegale lærerorganisasjonen her på stedet.

Han håper at han «fremdeles er verdig til å bære jøssingnavnet. Jeg vil nemlig føle meg meget uvel i selskap med NN (en av de to i klassen som

ble utestengt fra klassefelleskapet for ei tid) og geliger». Til slutt ber han om at dette blir bilagt brevboka. Den noe vidløftige dokumentasjonen og forklaringene viser hvor viktig dette blei opplevd å være. Ingen skulle være i tvil om at en hadde holdt sin sti rein.

Det første egentlige brevet i dette bindet er fra Turid Riste (1918–2003), datter av rektor ved Volda landsgymnas, Olav Riste. Hun skriver i mai 1944 fra Sulitjelma. Hun strir med å bruke «arbeidsskoleprinsippet», og klager over at «folk er ofte lite opplyste, det åndelege nivå står ikkje serleg høgt. Kanskje er lærarane her oppe eit uttrykk for det. Av 8 lærarar og lærarinner var det berre 3 som greidde å halde hovudet klårt i lærarstriden» (s. 632).

Riste reagerer på de store sosiale ulikhetene, og viser til «husspørsmålet». Med tydelig politisk brodd forteller hun at i Odda hadde «direktøren og frua» hus med tolv store rom og med nydelig park rundt:

Like ved i ein stor leigegard budde ei lita gjente eg hadde i fyrste kl. og ho fortalde at dei hadde eit rom og kjøken, dei var 4 sysken + foreldra og bestefaren. Eg veit at dei alle saman var flinke kjekke born, og mora måtte vere flink som stelte barna så godt. Faren vart skoten fordi han var kommunist.

I Sulitjelma «er det ‘verket’ som eig alt. (...) Når dei [arbeiderne] blir gamle og må slutte på ‘Verket’, må dei berre sjå å kome seg ut av huset så fort som mogleg, og då må dei altså reise frå denne plassen, der dei har slite og arbeidt heile sitt liv» (s. 633).

Elias Petersen forteller fra Ålesund i pinsen 1944 om hvordan han «tilfeldigvis» unnslopp «de grønkleddde», som i november 1943 ville «invitere meg på utenlandsferd». 17. mai 1944 var han i Volda:

Her var det fremdeles mye av den gamle 17. mai-stemminga. Eller kanskje det var den nye, den kommende? Høytidsgudstjeneste i kirka. Bunader. Studentluer. Russ. Norske sløyfer. Over 100 Bergensbarn kom også til Volda den dagen. De minte oss om alvor i dag, men også om samholdet i folket vårt. Det er kanskje ikke kjent av alle at Kvalheim mistet et øye under Bergensulykka. Men han så likevel ut til å være i godt humør nå. Av lærerne våre er det bare Eiken som ikke har lov til å oppholde seg i Volda for tiden (s. 642).

Referansen til «Bergensulykka» er til eksplosjonen på Vågen 20. april 1944, der 158 ble drept og nesten 5000 såra.

Etter dette brevet har brevboka nådd både Peter Eiken og rektor Kristvik. Eiken skriver «1. ste Petri brev» med klar appell: «Og eg vil vone at vi i 1945 kan få møtast att under fritt flagg. Så skal 'Solfest' klinge som aldri før. So vil eg gjeve dykk det råd at de aldri må gå på akkord med dykkar eige samvit. Haldt reine linor!» (s. 643).

Kristvik følger opp:

I dag er det serleg eitt ord som er forpliktande, da det samlar i seg alt det fedrelandet, Norge, ventar av oss og gjer til ein heilag skyldnad: det er *fronten*. Ingen må gløyme sin plass, si oppgåve og sitt ansvar der. Ingen har rett til å gå på sjølvstyr og føre gerilja-krig. Berre som ein naudutveg (...), og jamvel da tek ein mot ordre frå overkommandoen (s. 644).

Odd Mørk

I juni 1944 er turen igjen kommet til brevbokas sekretær, Odd Mørk. Etter lærereksamen i 1941 var han først lærer i Oslo (Kampen), så i Rjukan, der han etter ei tid fikk sparken av «skolestyrediktatoren», som var «nybrotsmann». Etter en sykkeltur med Holm fra Sørlandet til Volda sommeren 1943 var han først tilbake i Oslo, der han fullførte gymnastikkskolen. Fra nyttår 1943–1944 er han igjen tilbake i Volda. Allerede i februar 1944 kan Jens Aasland fortelle at Odd Mørk nå er «volding att og sit kvar dag ved middagsbordet på lærarskulen og passsar matklokka.³² Ellers skal han visstnok vera bortpå gymnaset av og til». Mørk bor på loftet i den gamle Klokkargarden, som lå ut i Gamlevegen. Han vikarierer som gymmlærer på gymnaset «mens løytnant Eidseth er på ufrivillig utenlandsvisitt i Tyskland» (s. 649–650).³³ I tillegg dirigerer han mannskoret og har fiolinelever. Han har tenkt å være i Volda til høsten også:

Gamle, kjære Volda, med sol og snø på topp og tind, med måneglitter på speilblank fjord, med kirketårn mot Rotsethornets bratte vegg, strålende barnesmil, gode kamerater, energisk ungdom fra bygd og by, høye idealer, struktur, funksjon, vokster og livsutfalding – stedet der livet fikk mål og mening! (...) For de fleste av oss er vel «Volda» nesten identisk med lærerskolen. Og i dag virker

32 Gymnaselevene fikk under krigen – etter at lærerskolen var blitt stengt – middagsservering fra lærerskolens kjøkken.

33 Olav Eidseth (1906–1993) var vernepliktig offiser og gymnastikklærer på Volda gymnas. Han var en sentral motstandsmann.

denne mektige bygningen med de grå murene så øde og tom. Av og til velter en flokk skrålende gymnasiaster ut av matsalen. Det gjør det hele så enda mer grotesk. Men nå lakker det og lir mot sommeren 1945. Da er jeg viss på at vi kan sette hverandre stevne her i et fritt land, som en festlig ouvertyre til den virksomhet som atter blir satt i gang slik at lærelysten ungdom kan få del i alt vi har lært å sette pris på her oppe og bære tradisjonen videre. De store hendingene i forrige uke gir gode voner om dette [trulig referanse til de alliertes landgang i Normandie]. (...) Norgeskvelden og landsdelskveldene våre ga rike voner om nasjonal kjensle og ubrytelig samhold, men det var først senere når skrustikkene tok til å gnage, at denne nasjonalkjensla ble ekte og fikk full verdi.” (s. 650-652).

Det mest interessante i Mørks brev er likevel tankene hans om framtida, om tida etter krigen og om hvor viktig den vil bli:

17de mai hadde jeg en stor opplevning. Jeg hørte en flokk skolebarn synge våre kjente fedrelandssanger. Det var ingen vakker, skolert sang, men hvor den likevel grep meg. Det var vanskelig å holde tårene tilbake. Det var sang med glød og begeistring med tro og håp og tillit – barna som vi skal bygge det nye Norge på. Og her har vi vår store oppgave som folkeoppdragere. La det ikke bli bare tørr lærdom som vi banker inn i barneskoltene. La ikke makelighetshensyn slukne den gløden vi nå er besjelet av, men la oss arbeide pliktoppfyllende på lang sikt: Barna og ungdommen må bli gode borgere av det nye samfunn og lære seg til å kjenne og ta ansvar for land og folk. Det må bli et viktig synspunkt. Og her må vi stå sammen – også – ja ikke minst – når freden kommer. Vi nordmenn vil så gjerne være individuelle. Det har ikke *bare* ført godt med seg. Også her i brev-boka kommer det særmerkte, individuelle drag fram, og jeg er enig med Uvås og Ohm at vi må «spela vår eigen tone» når det gjelder metoder f.eks. Men på andre områder har vi også godt av å lære å gå i takt. Misforstå meg ikke, jeg er ikke for ensretting, vi har hatt nok av forsøk i den lei. Men når det gjelder situasjonen i dag, er det absolutt nødvendig å lystre paroler fra overkommandoen som Kristvik hevder så sterkt. F.eks. parolen om lærerposter. Den kan synes hard for mange av oss, men likevel: vekk med alle personlige hensyn, vi må se større på tingene og se det i sammenheng med den viktige innsatsen på alle fronter. Vel, her tror jeg vi står godt sammen, til tross for at jeg har truffet *andre* lærere som ikke synes godt orienterte. Men når det gjelder etterkrigstiden, er jeg særlig redd for at det kan bli mye «geriljakrig», ja kanskje borgerkrig. Da kommer det an på: Skal det strålende samhold og den felles innsats som lærerstanden har synt, falle i fisk eller skal vi utnytte den gode sjansen som den populære innsatsen vår har gitt oss til å få frem våre synspunkter så de kan være med i skapinga av det nye samfunn? Men til dette trengs et *program* som lærerstanden kan slutte opp om. Jeg er viss på at det vil komme. Jeg vet at mangt er i støpeskjeen til skolefolk rundt om i landet med evner og innsikt, og jeg håper at resultatet, når tiden er inne, vil foreligge i et program som vi kan gi vår fulle tilslutning. Og da er det vår plikt å gå inn for dette program med liv og sjel. «Politikk er meg uvedkommende», var manges innstilling før krigen. Det må ikke bli vårt standpunkt. Vi må drive politikk, ikke levebrødspolitikk, men *samfunns*politikk. I en fast utbygget organisasjon må vi alle være murere i det nye samfunn, og vi må stå sammen, enige og tro til Dovre faller.

Etter denne moralske appellen vender han tilbake til sitt favoritttema: disiplinen:

Det var jeg som først tok frem spørsmålet om disiplin i skolen, og jeg akter å komme med et lite tilbaketog, eller rettere sagt en forklaring. Når dere leser min konklusjon på s. 7 og s. 235 b. I (som nå er arkivert hos meg), synes vel enkelte at han Mørk er blitt en ordentlig bøddel! Da jeg satte saken frem slik på spissen, var det for å få en diskusjon frem. Jeg ville også se om det virkelig kunne være så ille andre steder som jeg hadde opplevd det. Nåvel – på det gir boka svar.

Ergo: «Brutal kraft» fører aldri frem. I alle fall blir en stående igjen med en flau smak i munnen når en er nødt til å ty til slike midler. Men på den annen side, i enkelte høve som f.eks. korte vikariater i skakkjorte klasser, der en ikke kan arbeide på lang sikt, er håndhevelse av streng disiplin ofte helt nødvendig. – For øvrig mener jeg vi bør avslutte diskusjonen om dette, hvis ingen har noe særlig nytt å by på. (...) La oss forsøke å samle det rent pedagogiske i et avsnitt for seg, som de fleste har gjort – gjerne tilslutt. Men la ikke brevene *bare* bli pedagogisk prat. Mange av oss har ingen kontakt med hverandre utenom brevboka, og den bør derfor *også* inneholde litt «biografisk» stoff. Vi er jo alle interessert i å få vite litt om hverandre ellers òg, og hva vi sysler med utenfor skolen, interesser, foreninger, reiser, familieliv, hvor mange små? (...) Så må jeg kanskje stå til regnskap for at jeg har latt Kristvik kikke i boka. Jeg veiet lenge for og imot, og tok tilslutt vågnaden. (...) rektor var fole glad for at han fikk gløtte inn i våre problemer og det gløttet har sikkert gitt ham nye impulser. Dessuten syntes jeg at en hilsen fra frontkjemperne Kristvik og Eiken ikke ville forringe brevboka verdi. (...)

Som gymmlærer ved Volda gymnas har jeg siden jeg kom tatt opp kampen mot all slapphet, slendrian, skulking og uhøflighet som er så typisk for mange av elevene her. Og da disse mangler alle forutsetninger for sjølvdisiplin – dette må skyldes et sviktende grunnlag i så henseende fra hjemmene og fra tidligere skolegang – må jeg ta dem strengt. Orden, «takt» og sjølvttukt må til i et fag som gymnastikk hvis den skal bli karakterdannende. Men dette må ikke bare gjelde gymnastikken som visstnok i særlig grad er med på å forme karakteregenskapene hos ungdommen. Her må *alle* lærere i den høgre skolen løfte i flokk. Nettopp på dette punkt har den høgre skolen etter min mening sviktet sin oppgave. Den har konsentrert seg om det rent *faglige* i den grad at det oppdragende moment er blitt helt borte. Også her er det behov for et nytt synspunkt i undervisningen – la meg kalle det «samfunnspolitikk» (s. 652–659).

Det er grunn til å merke seg at den aktive motstandsmannen Odd Mørk gir Kristvik og Eiken honnør som «frontkjemper» i kampen mot nazismen. Det meste av det Mørk legger fram her, ser ut til å bli delt av mange i klassen, og er typisk for den «samfunnsånd» denne generasjon Volda-lærere representerte. Mørks «samfunnspolitikk» skal prege all undervisning, og gjelder først og fremst skolens karakterdannende oppgaver. Det skorter på «sjøldisiplin» – Kristvik kalte det «sjølvttøyming» – og skylda for tilstanden legges på hjem og tidligere skolegang. Det siste må leses som en

anklage mot folkeskolens lærere, og deles nok ikke av så mange, men den moraliserende tonen mot samtida og ungdommen deles av svært mange både i denne klassen og i andre klasser. Mørks brev avslutter den tredje runda av brevboka, og kan leses som ei representativ oppsummering av noen sentrale tema. Samtidig legger han noen premiss for veien videre.

Leseopplæring og pedagogikk

Den første teksten i fjerde runde er fra juni 1944. Det er et langt brev fra Marit Sem, Smestad i Oslo. Hun lar første side være en elevtegning av en elev i 3. klasse; tegninga heter «Vårtegn» og viser ei jente som hopper tau i solskinet.

Marit Sem har lest til engelsk bifag – «som rimelig kan være er jeg glad i det språket» – men måtte oppgi det hele da universitetet blei stengt «de opprørende og underlige dager like før jul». Hun refererer her til konfrontasjonen med Terboven, brannen i universitetets aula natt til 28.11.1943 og arrestasjonene av 1250 studenter og hundretalls tilsatte 30. november. Over 600 blei sendt til Tyskland, og universitetet åpna ikke igjen før i mai 1945.

Det viktigste for henne er likevel å formidle siste nytt i leseopplæringsmetodikken, og brevet hennes er nærmest et etterutdanningskurs på feltet. Hun har hatt vikariat i Sarsgata skole, som er en «særskole», og opplever ressursituasjonen som helt spesiell: «Tenk å ha nesten alle den moderne barneskoles hjelpemidler til rådighet!». Hun har her fått «grundig kjennskap til ordbilledmetoden. Så grundig gjennomføring av den som bare en særskole må ha». Det meste har hun lært under «påhøring av fru Kløvstad Klykken. (...) Jeg nevner henne ved navn, for hun kommer vi til å få høre fra når krigen er slutt og hun kan få sine, gjennom mange år utarbeidede og uteksperimenterte leseplaner i trykken (...) opplagt samme vei vi må gå i normalskolen» (s. 666–667).³⁴

Hun presenterer metoden slik:

(Jeg vil bare skyte inn at det er vanskelig å gjennomføre hennes metode *helt ut* før de nødvendige ordkort, billedkort, linjekort, puslespill, lottospill osv. er kommet i trykken; framgangsmåten derimot, den planmessige oppbygning, kan man følge.) Fru Kløvstad Klykken bruker ikke noen av skolens ABC som

34 Mari Kløvstad Klykken: *Småbøkene mine 1--6*, også kalt «Liv og Tor-bøkene, kom først tidlig på 1970-tallet.

undervisningsbøker, men bare til utfyllende lesning. Hun har utarbeidet 5 (skal bli 10) små lesehefter med stigende vanskelighetsgrad for 1ste og en del av II skoleår. Hun lar barna lære de små trykkbokstavene først – hun mener det er viktigst, i hvert fall for særskolebarn, ikke å behøve å øve inn 2 ordbilleder av samme ordet: FAR, far. De store trykkbokstavene lærer hun barna etter hvert som de får bruk for de. Barna har jo også mest bruk for de små.

Hun går deretter over flere sider detaljert inn på metoden, der hun siterer fra «5 tettskrevne skrivemaskinsider» hun har fått:

Hun går over til lydmetoden omtrent midt i lesebok II eller III. Det gjøres på den måten at de sydde ordene som de har gjemt på, klippes opp, f/a/r, og lydene læres. Taleøvelser kommer inn her. Barna lager bokstavmapper selv og får utdelt lydene av frøken etter hvert som de klippes opp og læres. Barna lager ord og setninger som i Volda.

Den pedagogiske diskusjonen streifer ofte innom «sinkene». Ordet har tydeligvis ingen problematisk klang, men ser lenge ut til å bli brukt som et nøytralt beskrivende begrep som brukes om de elevene lærerne er i tvil om kan oppflyttes til neste klassetrinn.

Ingebjørg Austlid er opptatt av de dilemmaer dette skaper. I juli 1944 skriver hun fra Østre Gausdal. Brevet hennes er et eksempel på de mange små kasus-fortellinger som legges inn i breva. Hun har tidligere omtalt «han Henry», og vender nå tilbake til han:

(...) problembarnet mitt, han Henry, flytte til ei anna bygd, og dei to verste sinkene vart ikkje oppflytte. Dvs. eg flytte ikkje opp den eine, for han var så heilt korka at det var heilt bortkasta å la han gå med dei andre, han kunne ikkje ein einaste bokstav ved slutten av skuleåret, og ikkje rekne til 10, opplagt særskolebarn, men kva skal ein gjere med slike her på landet? Eg var så i tvil om kva eg skulle gjere, for eg visste ikkje kva som var det rettaste. Han var så god og snild den ungen òg, eg var så glad i han og hadde ikkje lyst å skiljast frå han. Men så snakka eg med mora, og fann ut at det var best å la han gå om igjen. Han trivst godt i 1. kl. høyrer eg, men har vanskeleg for å fylgje med i år òg, han er blant sinkene der òg. Den andre «sinka» var ikkje så håplaus, så han hadde eg tenkt å flytte opp. Men foreldra ville helst la han gå om igjen (eg snakka ikkje med dei om det, dei fann det heldigvis ut sjøve), så «vart eg kvitt» han òg. Det er ein lettelse å ikkje ha slike barn i klassa, men jamen er det eit stort problem kva ein skal gjere, det er jo somme som tar seg så nær av «attsitting», det kjem forresten så mykje an på korleis foreldra tek det (s. 679-681).

Austlid innrømmer at hun er svært glad i «ungene» sine, og at hun og elevene har «mykje moro, (...) ja ofte er eg redd det blir for mykje moro,

så eg ikkje får lært dei nok, det heng over meg som ei mare alltid!» (s. 681). Den potensielle motsetninga mellom leik og læring er tydelig. Hun blei svært letta da hun fra noen foreldre fikk vite at «dei synest borna lærer så mykje på skulen fordi dei synest det er så moro». Ikke uten stolthet kan hun fortelle at hun har skrevet et skuespill, der alle fikk være med.

«Den totale mangel på undervisnings- og hjelpemidler» går stadig igjen. Særlig savner mange undervisningsmaterieell i fysikk, kjemi, naturfag og geografi. Delvis som en kompensasjon for dette prøver flere seg med «arbeidsbøker». Nok en gang saknes plansjene til Strømnes, sjøl om de «bar litt ut på viddene». Noen av lærerne har begynt med et innbyrdes «avisbytte» mellom hverandres skoler.

Kunnskapen om lærerboikotten og frykta for å gjøre noe galt går igjen under hele krigen. Tobine Bøe skriver i september 1944 at hun hadde søkt post på Hadeland:

Imidlertid fant jeg ut at jeg ikke skulle ta posten likevel selv om foreldra ville ha meg til å gjøre det. Posten var utlyst som lærerinnepost, men det viste seg at den før var besatt av en lærer som var offiser og i egenskap av dette tatt til Tyskland. Jeg må nærmest kalle det for at jeg rømte derfra etter å ha levert skriftlig beskjed om min beslutning.

Det er tydelig at det må ha tatt lang tid for parolene om jobbsøking å nå ut. Bøe skriver at fordi hun ikke har vært i jobb «det siste året», så «hadde jeg ikke kjennskap til blokade og slikt som Ørstavik skrev om» (s. 700-702).

Flere har hatt de samme anfektelsene. Ole Eide viser til Ole Holms innrømmelser og forklaringer i begynnelsen på runde III:

Her lyt eg vedkjenna at eg sannsynleg er i same båsen som H. med di eg har late meg tvinga til å søkja posten som eg sjølv hadde. Eg vart nemleg oppsagd 31. mars f. skuleår då ein ynskte å stå fritt med skiping av posten min komande skuleår (...) Vonar de ikkje vil lasta meg for det når eg elles har bore meg rett åt (s. 711-712).

Gustav Weiberg Aurdal har fått lungetuberkulose. Da han blei sjuk og ikke kunne ta lærerposten, tilsatte skolestyreformannen «son sin, ein hird, til lærar. Alle elevane nekta å gå på skulen [dette er realskolen], og ein deputasjon vart send til skolestyreformannen med protest frå foreldra. Tilsetjinga vart omgjord, og ein student frå grannelaget har no plassen» (s. 738).

Mange av skriverne kommer ofte tilbake til sitt kristne ståsted. Olaf Nideng legger stor vekt på morgenandakter og viser til Mia Hallesbys *Barneandakter* (1941). Han er engasjert av Israelsmisjonen og Den indre sjømannsmisjon, og er spesielt opptatt av å kristne jødene. Ole Eide har også en sterkt religiøs profil. Ragnar Ørstavik drøfter sangundervisninga og vil ha mer tradisjonell salmesang i småskolen, men mer av musikalske enn av religiøse hensyn. Han liker ikke moderne «kling-klang»: «dei religiøse døgntonane forflatar tonekjensla medan dei verdslege døgntvisene forflatar både tonekjensle og sjel; bort med dei båe!» (s. 723).

For Ruth Robertstad er det viktigste av alt «å kunna føra borna til Kristus» (s. 776). Det samme mener Jens Aasland. Han har opplevd «ymse slag villfaringar». I Spangereid var det «ein stor prosent dissentarar – de frie vener. Grunnen til at dei kunne arbeida så effektivt her, kom seg utan tvil av småsynte egoistiske grunnar, maktgir og små, tronge tilhøve. Men tvillaust hadde også den overfladiske, utvaska bibelkunnskapen og ein god del av æra for dette» (s. 782). Dette blir så et argument for bedre kristendomsopplæring, «det er gildt arbeid å vera såmann i opne barne- og ungdomssjeler. Men aller gildast er det å få vera såmann i Guds vinhage». Mens mange har lærerkallet, får noen også misjonskallet. I april 1945 melder Tone Bjørnhaug at hun har fått «misjonskall, og skal begynne på misjonskolen i Oslo til høsten så sant krigen er slutt» (s. 817).

Fronten

I januar 1945 kommer Olav Ohm inn på et tema som fikk flere til å reagere, og som også ble et omstridt politisk tema etter krigen. I en lett spottende og ironisk tone, men med et stort alvor under, problematiserer han «fronten» fordi den er kjærlighetsløs. «De andre» er også mennesker: «opp med labben dei som verkeleg *trur på alvor* at kvinner og menn frå den kjærleikslause front i framtida *kan* byggja noko kjærleikssamfunn» (s. 755). Åsta Søråas er den første som svarer han. Hun «kan så godt forstå dine tanker om fronten, Ohm, men at en del av folket *må* fryses ut, det trodde jeg du var klar over. Kampen i dag står mellom lys og mørke. Og det med frysingen er jo det eneste vi kan gripe til overfor den folkerasen» (s. 762). Hallvard Eldhuset er derimot enig med Ohm:

Skal tru me ikkje reint held på å legalisere mord og brotsverk når det berre er under påskot av at det er gjort for fronten. Me må kome i hug at alt det som vert gjort i fronten er ikkje gjort av eit kjærleg huglag. Der er rom for mykje løynd egoisme. Og søker ein etter grunnen til samholdet, så er det ikkje alltid rein fedrelandskjærleik. Det finst tusenvis av menneske som hadde vori på hi sida dersom dei trudde Tyskland hadde vunni. (s. 786)

Ole Holm går grundig til verks og skriver 9. april 1945 et langt innlegg, nærmest et lite essay, som drøfter «fronten». Han synes det er dristig å drøfte slike ting gjennom brevboka. Dette er et «kildent spørsmål», men går så løs på temaet og «går Ohms pessimisme beint imot»:

Fronten er den skarpe, alltid skiftende og usynlige linje mellom to retninger i vårt land som representerer hvert sitt livssyn. Den er skapt i vårt lands vanskeligste periode, og har berettigelse som den manifestasjon av motstand og vilje den er. Det fulgte av sakens natur at det ble vi som skapte og som må holde oppe denne linjen mellom oss og motstanderne, med *alle* midler vi har til rådighet, innenfor en bestemt ramme, og utfra og under den felles ledelse, som har retten til å gi ordre, og retten til å vente dem adlydt.

På vår side ikke bare tror vi – men vet – at retten er. Til overmål lærer alle folks historie oss det, til overmål blir denne historiske abstrakte viten bekreftet praktisk hver dag. Det er denne viten som holder fronten oppe til syvende og sist. Vi har som motstandere en flokk nordmenn, som, støttet av et fremmed lands bajonetter, har proklamert krig mot alt hva var oss hellig, dyrt og kjær. De har betinget seg retten til å bruke alle midler, de har knesatt det prinsipp å utnytte all passivitet, all vakling, fra vår side, til inntekt for seg. Og de har satt seg som mål å omplante oss til forhold som er mennesker uverdige, som er oss artsfremmede og motbydelige. Denne morderliga har vi ikke mye, fysisk sett, å sette opp imot, og det har da også lyktes oss i forbausende grad å begrense kampen til åndens felt. Personlig elsker jeg ikke disse uniformerte bandittene, la meg forsikre dere om det. Men jeg hater dem heller ikke slik at jeg setter min sjelefred på spill. Det norske folket, taler Eldhuset om. Ja, nettopp, Eldhuset, det er det norske folk det gjelder. Og før en av dem som virkelig hører til dette folket, ved samkvem med disse våre fullstendig skruppelløse motstandere, skulle få ødelagt den snev de måtte ha av rettferdighetsfølelse, før ville jeg rope ut så høyt jeg kunne: Frys våre motstandere ut! Hold fronten! (...)

Ja, jeg rekker opp «labben» Ohm! Jeg er en av dem som tror at der i vårt land i dag er flere byggende kvinner og menn enn det har vært på lenge. Og jeg tror at disse menn og kvinner er de eneste som gir vår kamp og vår front den bakgrunn av umåtelig verdi den har. Det er for disse byggende krefter vi fører vår kamp (s. 796f.).

Olav Ohm kom etter krigen tilbake til sin kritikk av den kjærlighetsløse fronten. I et svært åpenhertig brev fra Oppdal i januar 1948 – og fra nå av er etternavnet Åm – setter han holdninga si inn i en større livs- og trussammenheng. Det er tid for et oppgjør med «den sjølv gode, ironiske

kaldfliren», som er som «eit kaldt, ironisk auga som ser på meg liksom gjennom eit lyklehol og spør om vitsen med det heile». Han har hatt si strid:

Mitt løynde liv har vore forankra i det sentralt kristne – ufortent nåde. Men når eg ville ta dette fram i dagen, vart alt som ein uverkeleg nattdraum som ikkje tolde ljuset. Då kom auga i lykleholet, som såg på dei rare, eventyrlege bibelforteljingane som hadde ført meg inn i dette draumelivet, som såg den geniale sjølvsuggestjonen i det som heiter bøn, som såg på meg og spurde: *Trur* du verkeleg på alt dette, når du skal vera heilt ærleg? Etter mange års trass laut eg til slutt kapitulera og vedgå at eg ikkje trudde, og at eg aldri hadde gjort det. Difor drog eg meg ut or all ytre vedkjenning så stilt som råd, slutta å vitna, tok krossen or troyeslaget og for til ein ny stad, slutta som religionslærer. Og i fleire år no har eg kunne gripe meg i å sjå koss dette auga har bunde meg og gjort meg ute av stand til å forkynna kristendom, og det endå eg ikkje nokon gong har tvila på at kristendomen sin veg er himmelvegen for menneska! Eg har vore livredd for å verta beden om hjelp av eit døyande menneske t.d. som eg visste trong berre dette eine naudsynlege i konsentrert form – dette eine som eg ikkje «trudde» på, når eg skulle vera «ærleg».

Det er lenge sidan eg fann ut, at skal eg ikkje bli ein rein pest for samlivet i kameratflokk, lyt eg stengja kikeholet for sjølvvironien og kaste meg ut i den livsfriske leiken t.d. saman med dei, om eg enn har kjensle av å spela skodespel med det same. For det må vera mine spursmål og min ironi som det er noko gale med når dei kan verka drepende på noko eg ser er livsfriskt og samfunns- skapande. Ein liknande tankegang trur eg no held på å løysa meg, også når det gjeld det største (s. 1350–1352).

Teksten inngår i frontdiskusjonen og er Åms oppgjør med seg sjøl satt inn i en stor livssynssammenheng. Teksten er nærmest er vitnesbyrd, og et godt eksempel på hvor åpenhertig en kunne være innafor dette klassefelleskapet.

Klassens front-diskusjon blei et tema i landssvikoppjøret etter krigen. «Isfront» og «silkefront» blei satt opp mot hverandre, og ulike holdninger blei også diskutert i Stortinget, jf. Dahl og Sørensen (2004) og Hagen 2009).

Nytt fra Volda

Ved årsskiftet 1942–43 dukker Mørk opp som vikarlærer i gymnastikk på Volda Gymnas med hybel på loftet i den gamle Klokkargarden. Mørk – eller «Pluto», som han også blei kalt i motstandsflokken, viser seg etter hvert å være en svært så aktiv frontkjemper. I mars 1945 rømte han fra Volda til England via Shetland. Historien om den dramatiske flukten er fortalt av Harry Høydalsnes i artikkelen «1. Februar i Volda 1945 og litt til

– den store arrestasjonen» i *Voldaminne 1995*. Turid Riste, som i juni 1945 har siste brevet i fjerde runde, tar utgangspunkt i at Odd Mørk «vantar i denne siste runde, så det trengst vel ei forklaring»:

(...) de har vel kanskje høyrte om den store rassa her i Volda 1. febr. Her var då spørsmål etter lærar «Mørk» og eit par andre som ikkje var til stades den dagen. Veit ikkje om det var tyskarane som ikkje kunne lese eller angivarane som ikkje kunne skrive. Dei var oppe på skulekjøkenet og kika etter han under benker og bord og peika på biletet av fru Kaarstad og skulle ha greie på kven det var. Odd låg tilfeldigvis ikkje under bordet, hadde han det gjort, hadde dei vel sett han. Den same dagen hadde eg avtala tur med han, vi hadde herleg skiføre, og eg skulle berre ringe og avtale nærmare tid, men kom ikkje gjennom, for telefonen var sperra. Odd drog på skitur likevel og er ikkje komen att enno. Han har bede meg om å fungere så lenge som sekretær. Sist var han sett på Shetlandsøyane, men han er vel komen lenger no, og når han får skrive i boka neste gong, må han vel ha temmeleg stor spalteplass. Men ellers kjem han kanskje heim til stemnet i sommar og har då sikkert meir å fortelje. (...)

Elles har det vore ei merkeleg tid frå 1. febr. og utover. Fælt var det sjølvsagt, men vi fekk oss mang ein god lått også. Straks før påske kom så dei nye arrestasjonane, resten av folkeskulelærarane, rektor Kristvik og min far. Vi var svært redde då, for dei vart frakta i ein vaktbåt og det var på «hengande håret» at dei ikkje vart torpederte. Dei vart forfylgde av bombefly og mange andre båtar gjekk med den dagen. Det var ein stor dag då alle fangane kom heim 10. mai. Her var stor oppmarsj på kaia og så marsjerte vi opp på Uppheimsplassen der m.a. rektor Kristvik talte. Ein festleg tale og så positiv som aldri før. Korkje rektor eller Gautestad trur eg har noko mein av fengselsopphaldet, dei ser kjekke ut begge to. Men dette får de no sjølve sjå på stemnet i sommar. – Eg ser elles at det har vore diskusjon her i boka om paroler og front. Sjølv har eg ikkje røynt noko, men eg vart jo meir og meir klar over at disiplin måtte til. Så eg reflekterte ikkje på dei trugsmåla eg fekk då eg ikkje ville ta post etter dei arresterte lærarane. Eg trur ikkje Strømnes heller tok seg serleg nær av at han vart maltraktert av fylkesfører Taraldsen. No etterpå ser vel også alle at det var naudsynleg med «fronten». Etter at alt det forferdelege i naziriket har vorte avsløra, ser vi jo at ikkje noko offer har vore for stort i striden for fridomen (s. 796f.).

P.S. Eg traff fru Kristvik på vegen og ho sa at det var ikkje fastsett meir om stemnet enn at det skal vere 25.–28. juli (s. 836–840).

Det stevnet det refereres til her, er lærerskolens 50-årsjubileum.

Sjølve frigjøringsdagene er brevboka hos Astrid Riise og Toralf Bjerk. Førstnevnte nøyer seg med å gratulere med fred og frihet, og ser straks fram til gjenmøte i Volda samme sommar. Bjerk går mer inn på frihetsfeiringene. Han er innoft Åms kritikk av den «kjærleikslause» hjemmefronten, men kan ikke si seg enig. Han synes den har framstått på en utmerka måte, og erklærer seg som optimist på framtidens vegner.

Femte runde

Det er nå juni 1945. Ole Holm skriver for å beklage at han ikke kan komme til Volda. Han er i militæret, og vil ikke be om fri:

Det er mye å gjøre i det militære nå, og jeg har lyst til å se ånden i den nye bataljonen, lære nye våpen å kjenne og føle det eiendommelige i å ha en børs mellom hendene igjen og gjøre opp for den forferdelige følelse jeg har hatt siden vi senkte standarten i dragonregiment nr. 3 i Trøndelag den 15. mai 1940 og visste at alt var tapt. Det skal *ikke* være mitt siste inntrykk av de norske soldater. For alt er ikke tapt. Alt er tvert imot vunnet.

Ja, kjære dere. Vi fikk freden. Som en fugl kom den til oss med våren, uten brask og bram, ved et radiobud, som en altets stemme fra selve universet! Å, for en dag! Endelig, endelig kom det vi hadde ventet så lenge på!

Hvor rart det er med oss mennesker, dere! Vi kjemper og slåss og dreper og piner hverandre, mens vi innerst inne lengter så forferdelig etter fred. Vi bruker selve kampen for å oppnå fred, vi slåss for freden, vi lever i et mylder av kamp for å oppnå den store, gode fred, lever med en lengsel i oss etter ro og trygghet, mens angsten matrer oss på så mange vis.

Nå har vi fått freden. Og takket være alle våre kjekke gutter i fronten her hjemme – ja, piker med, det er mange av dem – har vi kunnet føre samfunnet over det store interregnum både fort og sikkert. Heldigvis for det.

Og så tar arbeidets dag til for oss alle. Mor Norge roper på oss, på oss alle. Hver stein som ryddes av åkeren, hvert tre som felles til tømmer og ved, hvert hjul som svirrer, hver ærlig tale som holdes, alle sann granskning, all vitenskap, alt håndens og åndens liv, det er provins lagt til landet.

La oss, hver for oss, gi det løftet at det som Norge krever av oss, det skal vi gjøre. Med fullt sinn og hel vilje skal vi begi oss inn i den store, deilige fredens framtid, og vi skal legge steinen vår på dens plass i byggverket om vi så skal bære den et helt liv fram til dens bestemte sted!

Det er mulig at jeg er litt lite nøktern nå. For jeg ser jo, som alle dere andre, hvordan hver og en allerede er begynt å samle tilfang til ny strid, om det som ennå foregår i forholdsvis fredelige former. Men for det første er jeg så glad for at vi at vi ble berget fra undergangen at alt annet er likegyldig i forhold til det, og dernest tror jeg ikke vi kan begynne med tvil. Vi må tilegne oss, og holde på, troen på det godes seier, som denne krigen, trass i alt, har lært oss nettopp dette. Derfor holder vi fast på dette ene, at vi må yte frivillig det som samfunnet krever av oss for at andre og derigjennom oss selv, skal bli lykkelige.

Jeg vil også benytte anledningen til å å sende dere en hilsen fra Mørk. Han er i England, som dere vet, og blir der sannsynligvis et helt år. Han ber meg hilse dere alle, og her er hans adresse: 6466 Odd Mørk, 66 squad/4 coy 3.O.T.B., Royal Signals, Whitby, Yorks (s. 856–860).

Etter Holms brev følger et innlimt brev fra Odd Mørk med fotografi av han i norsk uniform. Brevet er skrevet på et brevark der det norske flagget er trykt vaiende øverst på sida. Brevet er datert Whitby, 29. juni 1945. Han

kunne ha skrevet ei hel bok om sine opplevelser, sier han, men nøyer seg med ei kortfatta, av og til stikkordsmessig, oppsummering:

Unnslapp rassiaen i Volda 1. februar sammen med noen få andre. Dro til fjells for å vente på særmelding for Englands-tur. Endelig kom dagen, spennende tur forbi tysk konvoi ut fjorden til avtalt møtested i fiskeskøyte. Motortrøbbel – for sent! 18 navnløse dager på et kaldt loft inntil vi endelig ble pikket opp av en norsk motortorpedobåt. En kvikk tur over sjøen og steg i land på Shetland i beg. av mars. Kon.camp i London. De siste flygende bomber og raketter. 24. april atter fri mann. Etter påske utskrevet til Norwegian Army. Norsk treningsleir, St. Andrews i Scotland. Senere sammen med ca. 40 norske sendt til britiske armé hvor vi skal gjennomgå et sambandskurs, blir utdannet som telegrafister. Ingeniørvåpenet. Helt underlagt britisk army, ingen norske offiserer. Hardt og slitsomt liv, opp kl. 6, så 10 perioder hver dag til 17.30, morse, radio, procedure, elektrisitetslære, gymnastikk, engelsk gevær og marsjdrill, sport etc. Kveldene fri? Nei far! Som oftest avskrivingsarbeid og lekselesing. Etter 3 mdr. første eksamen. Hva så? Ingen vet. Muligens Norge, sannsynligvis videre kurs for neste eksamen. Og dette synes de er passende arbeid for en lærer, nå når jeg brenner etter å ta fatt hjemme for alvor. Jeg føler meg snart som Larris, kurs etter kurs. [Larris er motmannen til Trine Torgersen, hovedpersonen i Magnhild Haalkes prisroman *Trine Torgersen* (1940).] (...)

Hvordan går det så hjemme? Håper dere gjør arbeidet grundig under opprenskingen. Hvis ikke kommer dere til oppleve Norges største gangsterbande som sjøl tar hand om roret, det har gutta ofte sagt. Vel, det ser ut for oss som det går bra hjemme. (...) Mitt ønske er at dere nå får fullt høve til å gå inn for et positivt skapende arbeid i skolen.

Lærerskolens 50-årsjubileum

Fra og med høsten 1944 blir svært mange brev avslutta med et løfte om igjen å møtes «i Voldine» neste år, «men en ting vet jeg at jeg kommer til Voldastevnet om jeg skal gå og ro». Dette stevnet er lærerskolens 50-årsjubileum, og blei holdt 25.–28. juli 1945. Olaf Nideng gir et utførlig referat av stevnet, som endte opp med å ha skuffende få deltakere fra klassen, «som var blant de dårligst representerte av de siste som gikk ut». Unnskyldninger og begrunnelser for ikke å ha møtt fram går igjen i breva det neste året. Nideng oppgir at ti møtte.

Det var andakt, «jubilæumshøytid» med «attersyn, minnestund, hyl-ling», folkemøte i Voldakyrkja, foredrag av Inge Krokann, professor Arne Bergsgård og statsarkivar Anders Todal, tale av Kristvik, «klassesam-kome», hyttetur til Alldalen og «samtalemøte» om «læraren sitt ansvar for folket», til slutt var det olsokgudstjeneste og konsert i kirka.

Festsalen på lærerskolen var fint pynta:

Hele veggen i forgrunnen var mellom vinduene kledd med granbar, mens to store flaggsøyfer gikk fra tak til golv, en på hver side av uret. Maleriene av skolens største menn, Kårstad og Stabell, var også plassert på denne veggen. Det øvrige utstyr bestod av flaggsøyfer og sommerens blomsterprakt som var bragt inn og plassert i vaser på flygel og talestol. Og tvert over festsalen hang skolens motto eller program i grønt, laget av grankvister: Kristendom – Norsksdom stod der, og fargene var symbolsk: det evige.

Slagdørene eller skyvdørene til de tilstøtende klasserom var slått opp for å gi festsalen den for anledningen nødvendige størrelse. (Deltagerne tellet jo opp imot 400.) Over disse dørene hang bildene av de to som gav sitt liv for Norge. Bildene var kranset av laurbær og under sto skrevet (med forbehold): «Det du døydde for. Det skal me leva for». En av disse var vår gode venn fra A-klassen, Frøystad. Over han holdt Magerøy jr. en gripende minnetale. Den andre som var fra et tidligere årskull fikk en tilsvarende honnør.

Nidengs utførlige festreferat avsluttes med et apropos til boligsituasjonen etter krigen. Nideng bor i Bjugn:

Lærerboligen har vi også håp om å flytte inn i til jul, og det er jo et lyspunkt. Av de 20 mål som er tillagt posten har jeg i år bare nyttiggjort meg en brøkdell. Litt bygg, poteter og grønnsaker er det eneste jeg får ut av den i år. Slåtten selger jeg. Til våren, hvis jeg blir her så lenge, kommer jeg sikkert til å forpakte bort all jorda, unntatt litt til potet og grønnsaker (s. 865–882).

Etterkrigstid

Den euforiske stemninga rett etter krigen er tydelig i mange av breva i 1945. Sommeren og høsten 1945 innbyr naturlig nok til optimisme og begeistring. Karsten Tokstads brev i august er typisk, også i det at freden framstår som nærmest et gudsbevis:

Ragnarokkets tid er endt. (...) Vårt kjære fedreland – som den stygge fienden har trådt under fot, skjendet og hånt, utnyttet til sine egne formål og brakt til nedfalls både politisk, økonomisk, sosialt, religiøst og moralsk, skal bringes på fote, reises og bygges opp igjen. Her er oppgaver for hver eneste sann nordmann, også for oss lærere som strever med barna i skolestua. La oss målbevisst med ærlig hu, med ansvars- og pliktkjensle, solidarisk og samholdig gå inn for denne oppgave hver på vår plass, så skal nok fruktene syne seg i sin tid. Han – Fredens Gud – som holdt sin hånd over fedrelandet i denne mørke og vonde tida, og lot freden og fridommen komme uten krig og blodsutgytelser, Han har enda ikke slått handa av det norske folk, men er villig til å hjelpe og gi råd også i dagene som kommer. Lar vi Gud komme til for å hjelpe og lede oss, må hat og hevn vike plassen for rettferdighet og kjærlighet. For disse dyder er Gud fylt av, og disse venter Han også å finne eller få skape i oss. Lykkes det med oss mennesker, vil Norge, ja heile verden, gå ei lykkelig og lys framtid i møte (s. 883–885).

Arbeidssituasjonen er likevel ikke like lett for alle. Weiberg Aurdal forteller – ikke uten bitterhet – i desember 1945 at han mista posten sin fordi han hadde vært så lenge på sanatorium: «Skulestyra reddast ein slik brotsling som har vore på sanatorium, – på våre kantar er det slik» (s. 924).

Åsta Søråas har tatt et år i «særskolen» i Oslo, og forteller om «særskolearbeidet». Samtidig gir hun gode råd til de andre. Slik framstiller hun tidas spesialpedagogiske grep:

Barna taes ut fra Oslo Folkeskoler, helst vil vi ha dem allerede fra 1. klasse. De taes ut på grunnlag av spesielle evnemålinger (tests) utført av skolepsykiater og overlærer Ruth Frøyland-Nilsen.³⁵ Jeg har 2. klasse, 9 gutter med I.Q. fra 65–78. Alle har gått 1 eller 2 år på normalskolen. Så de står nokså forskjellig, dessverre. Det er nokså vanlig at våre barn kommer fra sosialt og moralsk dårlige hjem. Dere kan tro jeg har sett og hørt mye fælt siden jeg ble kjent i heimene til disse guttene mine, og så livet bak kulissene. Drankerhjem med nød og elendighet, foreldrene står ofte på samme intelligenstrinn som barna, og makter dårlig å stelle seg slik som de burde. Mange ganger er det så fäfenget å prøve å lære dem noe. De kommer til et visst punkt, og senere må man bare prøve å holde ved like det som de har lært. – Vi prøver å drive arbeidet så fritt som mulig, og samtidig lære barna disiplin og orden til den minste ting. Det vanskeligste er at hver enkelt elev er et problem for seg selv, og krever sin spesielle behandling. Jeg har jo bare 9, og skulle ha gode sjangser til å ta meg av hver enkelt. Men jeg kommer så ofte til kort! Merker så godt at bare jeg selv er godt forberedt til dagen, og er rolig og harmonisk til sinns, da går det så godt. I det hele har min egen sinnstemning så mye å si for hvor effektiv skoledagen skal bli. – Og så en bønn til dere alle! Merker dere at en elev er tung, så studer han og prøv å finne ut hvor hunden ligger begravd. Er det vanskelige miljøforhold, spesielle lesevaner som uttale av enkelte lyder, ordblindhet eller er det lav intelligens som er grunnen til at han henger etter de andre? Press han ikke ned i alle de prokrustessengene som ethvert pensum har. Lemp litt på krava, og prøv å finne fram til de lyspunkt som er, og å legge målene slik at iallfall *noen* av dem er oppnåelige. Og til dere som arbeider der det fins hjelpeklasser eller særskoler! Snakk aldri nedsettende om å gå på særskole eller i hjelpeklasse, bruk det *aldri* som en trussel til dovne barn. «Er du ikke flittig, så må du begynne i hjelpeklasse.» Prøv heller å få åpnet barnas ører for at særskolebarna har bruk for at vi er snille med dem og hjelper dem.

Alt dette høres nesten fornærmende selvsagt ut, men dere skal vite hvor mye der er syndet og syndes mot de svakt begavete barna av lærerne. Det har vært mange foredrag og diskusjoner her om disse ting, det er så interessant å høre nye synsmåter og lære å kjenne hvordan de behandler disse problemene i andre land. – Våre arbeidsmetoder er så altfor lite spesialisert, egne skolebøker for svakt begavete barn har aldri forekommet her i landet. Men med fred følger framskritt, og det merker vi nok snart også på dette feltet.

35 Ruth Frøyland Nielsen (1902–1989) var pedagog og psykolog og var leder for «Særskolen» – under Anna Sethne – på 1930-tallet. Hun regnes som en av pionerene i norsk småbarnspedagogikk.

Et av de siste breva i denne runden er nok en gang fra Odd Mørk. Han er nå tilbake i Norge og reflekterer over brevbokas lykkelige skjebne, hvor utrolig heldige de har vært, som har kommet helskinna gjennom krigen med ei slik brevbok. Det er et lite under, sier han, at

det har gått bra med denne boka disse årene uten at den er blitt årsak til verre følger for noen av oss (...) Har virkelig noen av dere «ærede pedagoger» levd så fjernt fra de aktuelle hendinger i okkupasjonstiden at dere ikke var klar over hvilket ansvar og hvilken risiko det fulgte med å skrive i en bok som sirkulerte fra lærer til lærer – en bok som stadig var på farten, landet rundt, i bygd og by? Eller til dem som skrev som de ikke *burde* skrevet; og likevel visste bedre: Skulle en vente å finne et slikt brudd på sjølvdisiplin i lærerfronten?

For et par år siden fant jeg det nødvendig å minne om at politikken var det best å holde utenfor. Selvsagt, mye kunne jo kamufleres i våre brev slik at vi kunne få frem det vi ville likevel, og i det henseende har jeg selv heller ikke vært helt nøytral. Men det får da være grenser for uvettsskap også! Da jeg ikke lenge før jeg krysset blåmyra (håper ikke at noen tror at brevboka var grunnen til min Englandstur!) fikk et gløtt inn i brevboka, skar jeg tenner av raseri (samtidig som det frydet mitt hjerte!). Ikke bare over alt det farlige «illegale» snakket, rett ut av posen, men du og du for en uforsiktighet! En barmhjertig sjel f.eks. hadde forbarmet seg over Kristviks kråketær, maskinskrevet hans farlige ord om fronten, og heftet det til «originalen» slik at dette var det første en uvegerlig slo opp på når en åpnet boka! Ja takk for strevet med oversettelsen, men bebreid meg ikke at jeg tok det ut, for det kunne fått verre følger. En lekkerbisen for fienden ville boka vært om den hadde kommet i dens hender. Om jeg som klassens sekretær hadde åket inn ville jeg hvertfall syns det var flaut pga en slik historie, men om Eiken og Kristvik skulle fått enda flere ubehageligheter pga. vår lettsindighet, ville det være enda flauere – for oss!

Snakk ikke om sneen som falt i fjor, vil sikkert noen innvende. «Det gikk jo bra likevel». Ja – *det gikk bra* – med flaks – og nå skal jeg være enig med dere at boka er enda mer kjær og verdifull nettopp pga. dette politiske innslag – men vær også klar over: *det kunne gått verre!*

Når den vennlige irettesettelse er over, går han i gang med å organisere neste runde og foreslår klassestevne i Volda sommeren 1947. Han lufter tanken om «å sette av et lite beløp hver til et fond for mangfoldiggjøring» av bøkene, som han mener har

veldig affeksjonsverdi – en bok sprunget fram av godt kameratskap med felles uforglemmelige minner, en bok med de første famlende skritt og skiftende erfaringer som podeplantenes gartnere, et ekte gløtt inn i norsk skole under ulike tilhøve og skiftende tider – sikkert et epos vi alle med glede vil komme til å bla i som gamle pensjonister i gyngestolen med langpipa eller strikketøyet i handa! (s. 971).

Til slutt går han Åm i rette. Fronten var nødvendig, «tiden er ikke kjærlighetslaug, den er travel!» (s. 977).

Bind IV 1946–1949

Bindet går fra april 1946 til april 1949 og omfatter sidene 986–1534. De fleste har nå familie, mange har fått barn, og noen av de kvinnelige lærerne har enten gått ned i post eller slutta i skolen. Ironisk nok er et av de første breva i bindet fra en av de som «svikta» og som ble tatt ut av klassefelleskapet under krigen. Nå er hun invitert inn igjen, og takker for å få lov til å «knytte de band jeg for 4 år siden måtte slite over». Frontdiskusjonen fortsetter. Eldhuset har fått refs fra skoledirektøren for «manglende opplysninger og vanskeligheter». Disse viser seg å bunne i noen løgner han presenterte for «nazistyrete» under krigen. Nå er imidlertid tilsettinga hans i «nazitida» godkjent. Han er fortsatt i militæret og kunne derfor ikke komme til Volda. Han har et ettertensomt perspektiv på Åms frontsyn:

Eg dreiv store hopar av tyskarar 46 km til dagen i den tida. (...) Det stupte i hundrevis, uvita, kanta, fekk solstikk, gjekk så blod og vatn vætte sokkane. Fy, eg ser det for meg ennå. Eg såg «tyskertøser» som kom til lægeret og skulle finne sin «Schätzchen», norske jenter som hadde vorti «tøser». Ein har mest gløymd at det er menneske det gjeld. Eg høyrde ein som hadde tala med ei slik, ei strålende unge jente frå Jæren. Ho kunne ikkje kome heim att for «isen» ville møte henne. Ho hadde dei beste vitnemål frå folk som hadde kjend ho før. Nå såg ho alt øydelagt. Ho hadde att berre ei von: Bruke resten av livet sitt til å gjere det ho kunne for ein – tyskar, Jaja. Det var ei tragedie, botnlaus sår. Ein talar om «silkefront» og «isfront». Det er merkelege frontar. Den eine vil lyge bort sanninga, den andre har til mål å *hemne* seg. Ein talar ikkje om *rettferdsfront* – *kjærleiksfront*. Kjærleiken ser ikkje gjennom fingrane med det galne, men kjærleiken *forstår* noko av grunnen til brota. «Isfront» og «silkefront» er spekulasjon i andre si ulukke, berre kjærleiken er positiv (s. 999f.).

Eldhuset avslutter med å fortelle at han lesar latin, skal ta artiumsprøve, og har skrevet et juledikt, «Den store gleda», som bror til Odd Mørk, Rolf Karlsen, har satt tone til, «eit korverk som vert nokså stort.³⁶ Kanskje det kan glede slike som Ørstavik når det kjem ut».

«Tillegga» er som før mange. Oftest nevnt er speiderleder, søndagsskoleholder, skolestyremedlem, organist, kordirigent og avholdsarbeid. «Attåt skulearbeidet les eg gresk og driv fråhaldslaget» (Eldhuset i mars 1947).³⁷

36 Rolf Kåre Karlsen (1911–1982) var organist, pedagog, dirigent og komponist.

37 Hallvard Eldhuset (1914–1976), lærer og skoleinspektør i Bygland. Posthumt ga Setedalslaget ut hans diktsamling *Djupt gjennom berg det hjalar* (2010).

På det pedagogiske feltet gir mange nå si tilslutning til «arbeidsbokprinsippet» – særlig i geografi og naturfag. Her er Kristvik/Strømnes-innflytelsen tydelig. Denne måten å arbeide på settes opp mot «tørr gjennomlesing og pugging av stoffet». Evneprøvebruken blir vanligere, og det diskuteres hvordan prøvene bør brukes. Odd Mørk syns de er «helt ypperlige» fordi de viser at en i regneundervisninga i altfor høy grad har holdt på med «mekanisk dressur i opplærte regningsferdigheter (...) fremfor å oppøve evnen til å tenke praktisk og selvstendig». Andre er forskrekka over hvor store forskjeller det er mellom elevene i en klasse. Differensieringsutfordringene er store. Fra 1946 begynner også sentraliseringsdiskusjonene.

Ragnar Ørstavik er kommet til «Folkestadbygd» og blir heretter den som bringer nytt fra Volda-samfunnet. I november 1946 forteller han at han på anmodning fra Strømnes er blitt øvingslærer. «No har eg praktikandar kvar torsdag, og torsdag ettermiddag er eg på klosteret [lærerskolen] og held kritikktimar». Som øvingslærer må han passe på at

arbeidsmåten vert meir i pakt med prinsippet i øvingsskolen. (...) Strømnes har arbeidd ut ein plan som er heilt ypperleg. (...) Strømnes kallar dette arbeidet sitt for *relasjonane*.³⁸ Ein serplan for geografiopplæringa kunne eg ta på meg å skaffa interesserte. For å kunne gjera meg nytte av planen, har eg måtta pusla med negerarbeidet og teikna av kartseria for Sunnmøre og Norden. Europaserien får eg låna så lenge. Kjem ikkje i hug om desse seriane var ferdige då me var i Volda. Dei var i alle høve påbyrja av A-klassa. Relasjonane for seriane er: Topografiske kart, plankart, temperatur, nedbør, planteliv, dyreliv, folketettleik, arbeidsliv og samferdsle. Litteraturen for Sunnmøre sitt vedkomande er fattigsleg, så me har difor gått i gang med ei «Sunnmørsbok» som skulle høva for 3. skuleår. Innhalddet følgjer desse relasjonane” (s. 1074).

Han forteller om velkomstfesten for rektor Olav Kaarstad, Kristviks etterfølger, i 1946:

Elevkveldane er tradisjonen tru. Festlege. Sidan sist er der mange nye aktorar, og ein må seia, svært flinke. Framleis er landslutkveldane i gang. Ein av dei beste kveldane har vore Ibsen-Bjørnson-Grieg. I går kveld var det velkomstkveld for rektor Kaarstad. Det var skipa til som elevkveld. Av programmet må nemnast ei Peer Gynt-scene, Åses død. Elles er songkora ypperlege no og Eiken struttar av velbehag. Rjomegraut ved frk. Åsen hørde òg med til programmet. I det heile

38 Kristviks begrep «didaktisk relasjonisme» sto for en form for helhetsopplæring, jf. Strømnes (1982: 26f.) og Kvam (2009: 144f.).

var det ein gild fest, der ånda var av det gamle slaget. Om saknet etter Kristvik er stort, så er dei velnøgde med at det vart Kårstad som vart ettermannen. Lærarane trur eg serleg er nøgde når dei fyrst skulle missa Kristvik. Dei ottast både eitt og hitt då det drog så lenge ut med tilsetjinga. (s. 1073).

Jens Aasland forteller også fra Volda. Han er vinteren 1947 ved «som eit under hamna atter i Volda», som vikar for Bergli Solstad. Aasland har gitt brevboka til noen av klassens gamle lærere, som skriver sine hilsener. Det gjelder Torvald Kvamme, som avslutter med «Må ikke Kristus og Faderen koma burt for oss», Louise Heggen, som særlig verdsetter den «ånd» som lyser ut av breva, og Olav Gautestad, som framhever at det viktigste er «truskap mot kallet, mot det himmelske synet», men legger så muntert til: «Eg plagar elevane med patriarkar og profetar, og ertar dei innimellom med mine paradoxer og hypotesar. – Men skuletimane får då liv! Eg seier som før: Der er ei dødssynd for ein lærar – Det er å vere keidsam!» (s. 1249–1250). Peter Eiken erklærer også si glede over å kunne undervise igjen: ”De kan tru det var gildt til å få kome i arbeide att. Eg hev ikkje so mange år att no til å arbeide mellom dei unge. Difor er eg takksam for kvar dag og tida går berre so altfor fort. Og når eg står framfor ein vaken ungdomsflokk må eg sanna orda i Håvamål: «Eld kveikjer eld» (s. 1246).

I oktober 1947 skriver Erling Kristvik. Han takker for hilsener. Om sin egen situasjon – som «bestyrer» av et professorat ved Lærerhøgskolen i Trondheim – sier han bare at det «er lite å syrgja over at det gjekk slik». Han virker heller pessimistisk og ser ikke særlig lyst på framtida. Som vanlig er Kristviks håndskrift ikke særlig leservennlig, men med forbehold om mulig feillesinger skriver han:

For ei tid sidan var vi mange på vakt. Og vi glodde alle i veret og freista sjå langt ut og langt fram. Vi spurde: går vegen vår mot fridom og frelse? I dag kjenner eg meg einsleg. (...) Eg tykkjest sjå kor de ruslar og stular i skule og heim og let kvar dag ha nok med si plage. Og det er evangelisk å gjere det; ein skal ikkje syta for den dag imorgon. Underleg at det likevel er dei imellom dykk som gjer det. Vonene for morgondagen er nemleg ikkje serleg lyse. Men er det rett å uroa andre med det ein trur å sjå av slikt? For meg er dette eit pinefullt problem. Ei trøyst har eg no: folk flest let seg ikkje uroa om ein spår aldri så ille. Dei sveiper seg inn i røyk og draum, og så blir alt idyll. Kanskje er det rett slik. Vi kan ikkje gjera frå eller til lell, meiner mange. Andre trur det for visst at domedag er nær, og da er det ein vanleg regel: lat oss eta og drikka, for i morgon døyv vi.

I mi nye stilling har eg iallfall ikkje *fleire* gleder enn eg hadde venta. Tidlegare hadde eg jamt arbeide mellom ungdom. No har eg mest berre eldre og utvaksne lærarar framfor kateteret. (...) Etter kvart som ein blir eldre, gjer ein sitt arbeid utan å ha bruk for *paroler*. Det er berre ungdom som har bruk for slikt jamt. (...) No vantar ungdomen paroler. Kanskje er det ikkje nokon lykke at tida vantar forpliktande signal (s. 1310–1312).

Kristviks pessimisme finner gjenklang hos andre. Den første fredsoptimismen er avløst av en pessimisme med front mot opprustingspolitikk og kald krig, men den bunner også i en mer allmenn kulturpessimisme. Carsten Tokstad beklager seg sommeren 1948 over ungdommen, og mener årsaken ligger

i det moralske forfallet i etterkrigstida. Fuskeri, fanteri, bedrageri, uærlighet, løgn og enda flere skammelige udyder har slått djupe røtter i en stor del av det norske folk. De høye og ideale interessene avstumpes, respekten for lov, rett og autoritet minker. Folk er blitt egoistiske og materialistiske. Dette og enda mer til må sette sitt preg på barna (s. 1396).

Ole Holm er også skuffa over utviklinga etter krigen. Reint pedagogisk og «kunnskapsmessig» føler han at han er god nok, men det skorter «oppdragsmessig, bent ut menneskelig».

Kristviks ideal, den fädelte skolen, skaper utfordringer. Ole Eide tilstår i 1948 at

Under arbeidet mitt med den to-dela skulen har eg ofte måtta sanne: Dei var nok geniale likevel i Volda på øvingsskulen der. Eg har aldri fått til slike timar som frk Sukkestad i dei faga i småskulen som ho hadde. Det venta eg ikkje heller, men eg tykkjer ofte det er fårleg langt unna. Å halde liv i fleire grupper med ulike emne, tykkjer eg er vandt. Dei er ikkje såpass gripne av sitt eige emne at dei ikkje vert bortrivne av alt det andre. Det er veldig gildt i småskulen. Gleda er meir barnsleg og rein der og jamn og ålmenn enn seinare. Men eg ville helst ha gjeve frå meg dette til andre som kunne gå meir inn for det, til ei kvinne, gjerne til ei som var så glad i dei at ho let mannen sin stella med dei ho sjølv fødde. Nei lat ikkje mannen tukla med dei små! Han har ikkje kjærleik nok, ikkje hjartelag nok. ” (s. 1411–1412).

Denne kjønnsessensialistiske tankegangen er ganske utbredt. «Det er stort å vera lærar», men småskolen er best for kvinnelige lærere.

Hustru, mor og lærer

Kvinnenes parallell til dette kjønnsperspektivet på yrket er en diskusjon rundt den mulige motsetninga hjem/mor og skole/lærer. Dette var en gammel diskusjon, bl.a. kjent fra Hulda Garborgs (anonymt) *Kvinden skabt av Manden* (1904), Sigrid Undsets *Et kvinde-synspunkt* (1919) og – ikke minst – Margarete Bonnevis *Ekteskap og arbeid* (1932). Bonnevie gir et kraftig forsvar for gifte kvinners rett til arbeid. De konservative – herunder lekmannsbevegelsen – anså lenge læreryrket som ett av de få yrkene gifte kvinner kunne ha – men bare før barna kom. Etter krigen viser brev-bøkene at flere av de kvinnelige lærerne inntar mer radikale standpunkt her. Mange går inn i kombinasjonen kone, mor og lærer, men forutsetningen ser ofte ut til å være at de har hjelp i huset.

Thordis Alme har en klar stemme her. I november 1946 forteller hun at hun venter barn i februar, og «jeg akter ikke å slutte som lærerinne så lenge det fins pip i meg». Eldbjørg Åm tilstår i februar at hun sjøl kanskje er for aktiv. Hun er engasjert i speiderarbeid, kor, unges misjonsforening og søndagskole, og er redd for at hun kan komme til å forsømme hus, mann og barn: «for ei mor må heimen gå først». Sigrid Thommesen følger opp i mars, og sier seg enig: «gifte kvinner skal holde seg i sitt hjem. (...) Jeg mener også at så lenge barna er små, er vår plass i hjemmet» (s. 1231). Dette får Thordis Alme – som nettopp har fått en datter – til å gi et bredt anlagt forsvar for likestilling. I desember 1947 limer hun inn et maskinskrevet brev. Hun kunne ha sagt så mye om alt «fra målsak til atombombe», men velger å ta opp

den hansen som er kastet til meg: Hvor skal kvinne være – i heimen eller ute? Jeg var altså lettsindig nok til å uttale at jeg ville være lærerinne så lenge det finnes pip i meg. Nå må jeg innrømme at når en har fått barn, blir en mer bundet enn en på forhånd hadde tenkt seg. Og jeg kan på ingen måte forsvare mødre som går ut i arbeid som de finner mer interessant enn hus- og barnestell, og lar barna skjøtte seg sjøl. Slike mødre fins, men ikke ofte. Det rare er, synes jeg, at de mødre som virkelig forsømmer heim og barn, er ikke de som har sitt hovedyrke utafør heimen, men de som er opptatt med alt mulig annet, må jeg få lov å si tull? – Sjølsagt, den som skal ha arbeid utafør heimen og har barn, er helt avhengig av hushjelp, og god hushjelp og. Men la oss si at vi har det, og at vi har et yrke, som f.eks. vårt har arbeidstid om formiddagen. Vi kan stelle barna om morgenen, spise frokost sammen med dem; er barna litt større, går de før oss eller samtidig

med oss på skole eller kanskje barnehage, de mindre får altså være heime hos hushjelpa. Så kommer vi heim til middag, og kan være sammen med mann og barn resten av dagen, ordne med klærne deres osv. – og så er vi heime og legger barna om kvelden. Leser eventyr og synger for dem: Vi deltar ikke i all verdens møter og fester og basarer, som svært ofte klarer seg like bra uten oss. Litt må en jo ut slik òg, vi trenger litt åndsfornying utenom det vårt yrke kan gi oss. Nå vil sikkert noen innvende at det er ikke for å få noe for oss sjøl vi skal delta i møte- og foreningsliv, men tvert imot for å gi noe til andre. Men vi kan ikke rekke alt, og i heimen kan vi vel gi mest. – Dette var altså fra den side sett at det fint *går an* å skjytte sine plikter heime fordi om en har sitt yrke som en (slik som jeg) elsker. Men som sagt er en helt avhengig av hjelp heime, og det har jeg for min del ikke. – har ikke kunnet ha det heller, for vi har bodd hos svigerfar sia vi kom hit til byen og ført en slags pakkhustilværelse. (...) Men så er det en annen side av saken: Hvorfor, kvinne, ikke nå sette ut i livet et nytt slagord: *Mannens* plass er i heimen!? Noen få er så kloke at de innser det sjøl, som en mann sa: «Det er ikke noe jeg ikke kan gjøre med ungen, unntatt å gi han bryst.» Og nå er spørsmålet om ikke kvinnene *må* og *skal* mer utafør heimen for å gjøre sitt livssyn gjeldende, og derved tvinge mannen til å være mer heime for å erverve seg noe av det samme livssyn? For det er klart, at den som steller med barna fra de er små, bytter bleier på dem, gir dem mat, setter dem på potte, leker med dem – kort sagt tar alt det strev og med det all den glede som følger med – han er ikke så opplagt til å finne på allslags djevleskap for å øde liv, han blir mindre oppsatt på å høre smell både av krutt og kanoner og atombomber. Trur dere ikke, eller har dere ikke i hvert fall mistanke om, at parolen 'kvinnens plass er i hjemmet' er noe mannen har funnet på for sin egen behagelighets skyld? Og så prates det oppover stolper og nedover vegger om det 'edle husmoryrket' som er noe av det kjedeligste og mest åndssløvende som fins for å lokke kvinnene til enda en stund å holde seg innabords så vi riktig kan få boltre oss her, så skal dere se på leven! (s. 1331–1332)

Dette er – i denne brevboksammenhengen – sjelden klar tale, en djerv og mere radikal stemme enn det som ellers kommer til uttrykk i skrivinga. Hovedmønsteret ser ut til å være at «lærerinnene» enten tar permisjon i kortere eller lenger tid, slutter i skolen eller går ned i stilling, når de får barn. Overraskende mange har hushjelp. Eldbjørg Åm takker seinere for brevet fra Thordis, «det gjorde godt å få sjå saka frå den sida òg». Astrid Riise sier seg enig med Thordis. Hun skal til å gifte seg, men gir klar melding:

Så sant det på noen måte lar seg gjøre, er det nå tanken min – og lysten – å fortsette i skolen. Jeg kan i alle fall ikke tenke meg å slutte, og ikke kan jeg forstå at det er så rent «galt» å være gift – med arbeid utenfor heimen. Jeg innbillar meg i alle fall at det skal gå bra --- men me fær no sjå (s. 1376).

Høsten 1948 forteller Thordis Alme at hun har begynt som lærer igjen etter fødselen. Hun innrømmer at kombinasjonen yrkesaktiv/mor er krevende, men det går:

Til Sigrun har vi fått oss barnepike, en slektning av Ludvig og veldig kjekk. Men det er uvisst hvor lenge vi får beholde henne, og med det står og faller hele greia. Helst skulle vi hatt oss hushjelp som bodde hos oss og gjorde husarbeidet også, det blir for mye å gjøre når en skal gjøre alt i huset om ettermiddagen. Men dette temaet er så forslitt nå at det er ikke mer å kaste blekk på (s. 1418).

Marit (Sem) Herlofsen gjør et anna valg. Hun har – som et «resultat av adskillig strev» – fått en sønn. Hun har lyst til å ta skolepost igjen, men har ikke samvittighet til det: «Jeg må da overlate Pål til mor», og det blir for vanskelig.

Den pedagogiske diskusjonen fortsetter og dreier seg som før bl.a. om bruken av arbeidsbøker, evneprøver og «ordblindhet». Odd Mørk forteller i desember 1947 om en ny virkelighet de færreste ennå kan ta del i: skolefilm hver 14. dag. Filmsalen er også «lesestue» med bibliotek:

Skolen åpner sine porter mer og mer for barna også utenom skoletida, i det kommunen har bevilget en del penger til fritidsbeskjeftigelse. Særlig er sløyden med modellflykurs populær blant gutta, mens folkeviseleiken drar jentene mest. Dessverre strakk ikke pengene til for å starte et skoleorkester.

Mørk har fått permisjon et halvt år fra januar 1948 for å sette i gang internatskole i Karasjok. I Oslo underviser han «et lite ensemble» med elever som spiller fele og piano. Flere i klassen dirigerer eller er med i kor og orkestre. Mørk forteller at Hallvard Eldhuset nå har ferdigstilt «Joledikt». Det er «et større epos», og skal oppføres i radio 1. juledag. «[M]in bror [Rolf Kåre Karlsen] har satt musikk til det og et av Oslos beste kor med Morten Vatn som dirigent holder på med innøvingen» (s. 1339). Sjøl er Mørk blitt «skolens idrettsleder».

Jens Aasland har i 1948 kommet til Levanger, der han er praksislærer på lærerskolen. I et brev våren 1948 sammenlikner han øvingsopplæringa i Volda og Levanger:

Øvingsskolen er på folkeskolen. Det er ikkje noe tilsvarande den 3-delte i Volda. Lærarskuleelevane får berre øving i 7-delt.

Arbeidsmåten skil seg mykje frå Volda. Arbeidsskule-metoden trur eg ikkje er prøvd ein gong. Det blir berre leksegjeving, oppgaver i arbeidsbøker og fyrst og atter fyrst leksehøyning. Elevane får ikkje den minste tanke om den fri arbeidsmåten, og skulle det vera ein eller annan som har fått tak i Kristviks tankar om *skapargleda*, så trur eg ikkje at det er nokon øvingslærer som kan leia

vedkomande inn på noko brukbart spor. (...) Utstyret ved skulen hindrar også ei omlegging til friare arbeidsmåtar. Vi har lite å hjelpe oss med (s. 1372f.).

I oktober 1948 sender Wilhelm Kvalheim sin hilsen til klassen:

De var den siste av dei 15 klassane eg førde fram i norsk, og den siste eg førte fram i teikning – av dei ca. 36 klassane eg hadde. (...) Som de veit, har eg ikkje hatt noko å gjera med skulen sidan nyår 1942, da NS stogga skulen. I april 1942 skulle eg arresterast saman med andre lærarar. Men då var eg bortreist, og so fann dei ut at eg var for gamal til å takast. Men i juni vart eg avsett, saman med rektor og lektorane Eiken og Gautestad. Og ikkje underleg. For ved rettssaker mot nasistar i Volda seinare kom det opp, at vi sto mellom dei fyrste på ei liste over «erkejos-singar». Eg var so gamal at eg hadde pensjonsrett, og har hatt pensjon sidan. Då frigjeringa kom, ville dept. ha meg til å gå inn i skulearbeidet att. Men no hadde eg berre 2 år att til 70, og hadde mist eine auga ved den store eksplosjonen i Bergen, og dertil hadde eg røynt kor bra det var å vera min eigen herre, etter 45 års skulearbeid. So søkte eg kongen om avskil, og fekk det.

Då skulen stogga, kasta eg meg over målarakunsten som aldri før. Og det lønte seg godt. For det var veldig etterspurnad etter landskapsbilete. På ei utstilling i Ålesunds kunstforening 1943 selde eg soleis 24 akvarellar, derav 12 i fyrste timen utstillinga var open. Eg reiste òg nokre månader for godtemplarordenen 1944–46, på Sunnmøre, i Romsdalen, Sunnhordaland og Fjordane. Og gamle elevar møtte eg alle stader. 7. april 1944 var kona mi og eg i Bergen, budde på Misjons-hotellet. [Her må Kvalheim trulig ha gal dato. Den store eksplosjonen på Vågen i Bergen fant sted 20. april 1944.] Ved eksplosjonen vart vindauga sprengde inn, og vi vart baa sára. Eg miste høgre auga, og låg 2 viker på Fridalen skule, som var lasarett, òg for 170 andre augnepasientar. (På ein annan stad låg andre 170 sameleis). Men 14 dagar etter at auga mitt var bortoperert, måla eg eit bilete, som var like godt som det eg hadde måla før (s. 1440–1441).

Han takker Gud for at han har ett øye igjen. På lærerskolen er det på mange måter ei ny tid. Elevene er nå eldre enn de var før:

Mange av dykk har altså fått huslyd å syta for. Men i dette stykket er de distansert av elevar på lærarskulen no for tida. Fleire er alt gifte før dei kjem inn, ja, i ei klasse er både mannen og kona opptekne. Mange har gifta seg medan dei er elevar her, sume får permisjon for å føda barn, og det hender og at ein kvinneleg elev må skrive eksamensstil heime på romet, fordi ho ikkje slepp frå barnet. Og ho fekk visst sg. – Ja, kor langt kan ikkje slike vera komne etter 7 år! (...)

Elles trur eg at pedagogar no for tida har ovtru på det skulen kan gjera til å betra folket, og gløymer heimane si makt. Det nyttar ikkje med skulen, dersom ikkje heimane gjer sitt. Det vert som å slå vatn i eit såld (...) Ja, de som har heim og barn. Tak vare på heimelivet og *lev saman* med borna, utan å forsøma livsgjer-ninga elles (s. 1443–1444).

Et av de siste breva i dette bindet er igjen fra Odd Mørk, som våren 1949 skriver fra Karasjok, der han nå er blitt internatstyrer på en skole for samiske elever. Gjenreisninga har ennå ikke fått «skikkelig fart». Om vinteren setter «fjellfinnene, aristokratiet blant samene», sitt preg på stedet. De møtes til læstadianske samlinger, der «læstadianerpredikantens ensformige røst i timesvis lyder – på finsk – tolket til samisk». Mot slutten av samlinga kan en oppleve «likatos», ekstase. Han forteller detaljert om arbeidet. Sjøl ser han det som en fordel at han ikke kan samisk, fordi det jo er målet at elevene skal lære norsk. Dette er fornorskingslinjas tid. Lærere som kan samisk, fristes lett til å bruke samisk og ikke norsk, og det mener han ikke er spesielt fornuftig. Dette synet på samisk som morsmål er tidstypisk. Mørk ser her ut til å representere en annen pedagogikk og et noe anna kultursyn enn den Lydolf Lind Meløy og Laura Vinsrygg i 1930–1934-kullet sto for. For Mørk ser målet mer ut til å være knytta til norsk kultur og språk. For Lind Meløy og Vinsrygg er samisk språk og kultur minst like viktig.

Mørk knytter an til en debatt om analfabetismen blant samebarn. Denne var særlig sterk de første åra etter krigen. Ifølge Mørk var det under krigen så å si ingen skolegang i kommunen. «Avgangsklassene har gjennomsnittlig i alt ca. 2 års skolegang à 18 veker. En 17 års gutt som 'hospiterte' hos meg før jul hadde i alt litt over 1 års (à 18 veker) samlet skolegang. Jeg antar at ingen annen kommune i landet vårt kan oppvise maken til kriminelle skoletilhøve (...) En daglig kamp mot analfabetismen» (s. 1507). Men samebarna er «snille og greie» og de har «bra evner», og er «fingernemme». Det han kaller «8-barnssystemet» er det vanlige familiemønsteret. Mørk var i Karasjok til 1957; de siste fem åra som styrer for Karasjok framhaldskole. Mørks tid i Finnmark falt sammen med fornorskingspolitikken. I Karasjok blei denne vedtatt i skolestyret i 1949. De Volda-elevne som kom til Finnmark som lærere og møtte skoleutfordringene samiske barn hadde etter krigen, er kritiske til den hardhendte fornorskingspolitikken.

Fugl Føniks, 1975–1993

Fugl Føniks gjenoppstår i 1975 - i Olav Åms strek.

Bind IV slutter på side 1535. Brevboka har da gått åtte runder. Neste bind begynner på side 2001. Det er et langt brudd i skrivinga på over 25 år: fra april 1949 til januar 1975. Sidetalla viser at det må ha eksistert et femte bind, og Mørk etterspør dets skjebne flere ganger, men det dukker aldri opp. Brev i det som her er kalt «Fugl Føniks», det vil si breva i perioden 1975–1993, er samla i fem ringpermer, som omfatter i alt 19 runder.

Når skrivinga tas opp igjen i 1975, ser initiativet ut til å ligge hos Olav Åm og Jens Åsland. Ringpermen inneholder to «ruter», som det kalles nå, rute 1 og rute 2. Rute I har A5-format og omfatter tida fra januar 1975 til februar 1978 og sidene 2001–2191. Rute II har A4-format og går fra mars 1978 til november 1979, sidene 2192–2321. Så godt som alt er fortsatt skrevet for hand. På forsida har Åm tegna en fargesprakende Fugl Føniks, som reiser seg gjenfødt fra asken. Bindet begynner med en oversikt over alle i klassen og med sidehenvisninger til hvor en kan finne brev fra hver enkelt. Her er det orden. To er døde: Tordis Alme og Gustav Weiberg Aurdal. Når bind 6/rute I begynner, må de fleste i klassen være rundt 60 år.

«Eit pust frå vår ungdom»

De gamle bøkene har tydeligvis vært på ny sirkulering. På innsida av omslagspermen til bind 4 fra april 1949 har Ole Holm limt inn et brev datert 18. mars 1982. Han skriver her at han har fått

denne boken aldeles utenom tur. Den hoppet vel over meg da siste runde gikk. Nå har jeg hatt den altfor lenge, men det skulle ikke gjøre noe, for den skal gå – så vidt jeg skjønner – til Odd for lagring. Visst har jeg lest den – både vel og lenge. Det er et pust fra vår ungdom, fra den tid da vi ennå hadde krigen med oss i hverdagen. Dessuten var det den tid da vi giftet oss, da barna kom, da familiene ble til. En herlig tid.

Pustet fra ungdommen fører til at mange anlegger et nostalgisk tilbakeblikk, en refleksjon over levd lærerliv. Det siste brevet i 1949 fortalte at elektrisiteten var kommet til Uvdal øverst i Numedal. Når brevskrivinga tas opp igjen, er det på alle måter ei ny tid. 1950-, 1960- og halve 1970-åra ligger imellom. Lærerne har vært gjennom en rivende skoleutvikling. Nå nærmer flere seg pensjonistlivet, barna er stort sett «gifte og utreiste». Av og til får tekstene litt preg av skrytalbum: nye hus, feriene til utlandet, vellykka barn og etter hvert barnebarn og deres utdanning, ny bil, men sjelden ny ektefelle. Aaslands perspektiv i et av de første breva i rute 1 er typisk:

Det er sant at vi ikke lenger er vonfulle lærerspirer som med lengt ser framover mot de høge ideal og de store oppgavene som vi skal gjennomføre med pomp og prakt. Vi tilhører tvert imot den gruppen i vårt samfunn som snart har gjort vårt livs gjerning og bare har vårt otium igjen. Det er den tid da vi igjen skal samle oss om ungdomsminner, og sitte i gyngestolen og huske lengst hensvunne tider og forhold. Så er snart hele vår livsgjerning gjort siden vi sist hadde kontakt gjennom brevboka. Derfor vil det være gildt å få en samlet beskrivelse fra hver enkelt i klasse 2B 1940–1941 ved Volda lærerskole (s. 2013).

Den skrivemalen Aasland innbyr til her, er en «samlet beskrivelse», et livsrikk over slik det blei, og mange følger dette opp. Disse livsrikk viser at de aller fleste mennene har vært lærere gjennom hele livet. Noen av kvinnene er ikke yrkesaktive lærere lenger, men har ofte en lang rekke frivillige oppgaver og verv: barnevernsnemnd, sosialstyre og «formann i Høyrekvinnenes klubb». Andre kvinner har enten ingen post eller har hatt nedsatt post mens barna er små, og vender så tilbake til yrket etter hvert. Flere viser at de svært gjerne vil i arbeid. Rakel Flå skriver at hun hadde full post også når ungene var små: «Etter at den yngste hadde fylt fire år, hadde vi ikkje hjelp heime. Og tok difor ungene med oss på skulen. Det gjekk bra. Men strevsamt var det, med lite fritid og ikkje noko som likna på sommarferie på fleire år» (s. 2083). Marta Bruland, nå Myklebust, opprinnelig fra Davik, nå Ålfoten i Nordfjord, var ute av skolen i ni år, men vendte tilbake og vil fortsette «fram til lova krev at eg skal slutta» (s. 2094). Hun har en tydelig stemme i boka, og har en svært aktiv samfunnsprofil.³⁹ Hun er med i kommunestyre, formannskap, sosialstyre og barnevernsnemnd og «i ymse skjønsmemnder». To i klassen blir misjonærer (Tone Bjørnhaug og Ruth Robertstad). To holder i år etter år fast på den gamle kombinasjonen lærer og klokker (Ragnar Ørstavik og Egil Håland).

Ingebjørg Austlid, gift Stugu, har også en markant og sterk stemme. Hun kom fra Østre Gausdal, men levde mye av livet i Oppdal. Hun er særlig opptatt av to ting: musikkundervisning og situasjonen for de hun kaller de psykisk utviklingshemma. Her taler hun av egen erfaring. Hun er mor til ei utviklingshemma datter. Gjennom breva blir klassen – saklig og reflektert – informert om vonde og gode sider ved ulike behandlingstilbud både i Norge og i utlandet. Hun skriver bl.a. varmt om Camphill-bevegelsen i Skottland, og dens antroposofiske grunnlag. I ei sammenlikning med Klæbu pleieheim for psykisk utviklingshemma kommer ikke den norske institusjonen godt ut:

Klæbu er ingen god stad å vere. Det er ein oppbevaringsstad. Når vi såg mulighetene (...) og kor langt dei kan kome og kor mykje dei kan lære på Camphill, og samanliknar, da er det nesten meir enn ein kan halde ut å tenkje på» (s. 2058f.).

³⁹ Marta Myklebust døde i 2020, 103 år gammel. På 100-årsdagen var det konsert for henne i Ålfoten kirke, der bl.a. Ålfotsangen med hennes tekst ble framført.

Mange tar tilleggsutdanning, og flere blir skolestyrere, både menn og kvinner. De første ti åra etter krigen er det fortsatt mange som flytter ofte. De tar jobb ved ulike skoler og landsdeler. Etter flere år ved samisk internatskole i Karasjok ender Mørk opp som styrer ved den nedleggingstrua Gamlebyen ungdomsskole, der han midt på 70-tallet gjør seg sine erfaringer med ei ny tid: et stadig stigende antall pakistanske elever. Seinere blir han rektor på Ellingsrud ungdomsskole.

Det meste var bedre før

Odd Mørk ser endringene i hva de er opptatt av:

Det som slår meg av innleggene hittil er at det ikke lenger er de store pedagogiske problemer som opptar sinnene mest som i de første bind da vi som nyttklekte lærere gikk ut i skolen og arbeidslivet. Håper ikke det betyr at vi har resignert pedagogisk i denne skolens vanskelige ulvetid eller har sovnet inn i en pedagogisk metode – men at vi fremdeles er besjelet av de tanker og ideer som en ikke kunne unngå å bli preget av i vår voldatid. Vi var et heldig kull, under god påvirkning, det har jeg mer og mer forstått senere, og jeg tror ikke en tar munnen for full med uttrykket «arven fra Volda» (s. 2030).

Mørk og Kristvik ser ut til å ha hatt – særlig under krigen – spesielt god kontakt. Mørk besøker Kristvik så seint som i 1968:

Noen få måneder før rektor Kristvik døde [9. januar 1969], kom jeg innom Volda og besøkte ham på aldersheimen. Det var trist å se ham så gammel og redusert, men akkurat den dagen var han klar i tanken. Jeg satt lenge på sengekanten, han holdt meg i hånden hele tiden, var meget glad for besøket og snakket mye om B-klassen 1941 som han mintes med glede (også fordi vi opponerte og ikke lot oss forme viljeløst), og han nevnte flere av dere ved navn og spurte og grov. Jeg var så glad for at jeg fikk uttrykt min takk for hva denne åndshøvdingen hadde betydd for meg personlig og for så mange andre av hans elever (s. 2030–2031).

Mørk er den som tydeligst perspektiverer før og nå. Han kommer flere ganger tilbake til det han ser som basis for «superkullet B-klassa 1941». Denne basis kaller han «arven fra Volda»:

For meg er Volda nettopp blitt «det sted ingen forlater uten å ha fått merker av det». Født og oppvokst i «storbyen» kjente jeg før de andre landsdeler bare flyktig fra turistbesøk. I mine søknader til lærerskolen prioriterte jeg Volda – da jeg som bygutt gjerne ville i et typisk nynorskmiljø. Hvem treffer jeg så der i B-klassa 1941? Jo, en målbevisst og idealistisk ungdom fra mange forskjellige kanter av landet, ulike i sinn og atferd – men likevel gode representanter preget

av det beste fra det miljø de kom fra. Slik lærte jeg resten av landet å kjenne. Husker dere landsdelskveldene på lærerskolen? Og til slutt syntesen i den store Norgeskvalden? Visst var det også åndelig trangt i Volda. Her møtte jeg for første gang den vestlandske pietismen – både med dens positive og negative sider. En skuffelse for meg var at vi ikke fikk folkeviseleik som fag på lærerskolen – for det var jo *synd!* Disse årene i Volda lærte jeg uendelig mye av mine klassekamerater – samtidig som vi var under en heldig påvirkning med Kristvik som rektor. Først senere forsto jeg hva denne selvlærte pedagogen har betydd for meg. Da jeg var lærer på Volda gymnas – inntil februar 1945 (da jeg dro til England) hadde jeg mange fortrolige samtaler med han. Det var da jeg bodde i den gamle Klokkargarden (som nå er revet og der Ragnar Ørstavik har bygd sitt slott) at han ofte kom til meg for å høre Londonnytt på radioen. Jeg husker ennå hans kremtesignal i loftstrappa. Alltid litt pedagogisk prat etterpå. En gang ville han ha min oppriktige mening om hans pedagogiske lærebøker. Jeg sa rett ut som jeg mente at språket var meget tungt og ofte uforståelig – men når en fikk tak i innholdet og ideene var det meget gode lærebøker. Da sukket han og sa «kom det berre noko betre, skulle eg gjerne hive alt på bålet!»

Det blir stadig færre i klassen. Brevskriverne er overraskende åpenhjertige om plagene sine, både fysiske og psykiske. Flere av dem så hverandre aldri igjen etter tida i Volda; andre møtte hverandre noen få ganger på kurs eller ved jubileum, men har likevel beholdt gjennom over femti år en sterk følelse av samhørighet.

Olav Åm var skoledirektør i Sogn og Fjordane fra 1963 til 1985, og markerer – kanskje overraskende klart ut fra *den* posisjonen – sin motstand mot karakterer i skolen. Dette er «kjøtstempling», og til nød nyttig som «ei diskret og kjøleg/upersonleg form for rådgeving. Men berre internt mellom lærar og elev/heim». Men det blir med dette. Ingen tar opp hansken, og den pedagogiske dimensjonen i breva blir etter hvert nesten borte. I stedet kommer et før/nå-perspektiv, der det meste var bedre før. Noen blir enker, andre enkemenn, flere filosoferer over livets forgjengelighet og over hvor de snart 70 åra er blitt av. Rakel Flå

er berre glad no over å vera ferdig med skulen for godt. Tenkjer nok somme tider tilbake på farne dagar i klasserommet, helst langt tilbake, til den tida ein hadde mot og krefter nok til ein slik jobb. Og da det var lettare å vera lærar enn no. Ja, det var verkeleg tider, den gongen ungane stilte seg opp i rekkje og rad og neia og bukka når læraren gjorde sitt inntog på skuleplassen om morgonen. Når eg les om kva lærarar må tole frå pøbelaktige elevar no for tida, går det meg kaldt nedover ryggen. Ville nok fort ha gjeve opp om eg hadde fått med slikt å gjera. Men unge og sterke folk kan vel greia det på ein måte (s. 2374).

Denne det var bedre før-holdninga kommer fram på ulike måter. Én har lagt merke til at dagens (unge) lærere tar lettere på det å være borte fra arbeidet, og det mer enn antydes at arbeidsmoralen er annerledes:

Eg veit ikkje om de på dykkar skule er ute for det same som vi er: fråveret mellom lærarane aukar så å seie år for år. Anten er dei sjuke sjølve eller så er borna sjuke, og så kimar telefonen klokka åtte om morgonen. Er det etter kvart blitt litt for lett å legge seg til heime?

Andre diskuterer omgangsformen lærerne imellom, og spesielt det reint språklige. En synes

høfligheten med hensyn til å hilse er beklagelig dårlig både når det gjelder elever og lærere. Jeg skylder både heimen og skolen for det. Kanskje er jeg gammeldags, men jeg har vansker med å godta «hei» som erstatning for god morgen og god dag. Men barnetimeonkler og tanter bruker det, og da er det vel i orden. Jeg er i alle fall kommet så langt at jeg synes *hei* er bedre enn ingenting (s. 2394).

Dette følges straks opp av en annen som mener at det var

naturlig at vi var på fornavn fra første dag. Der oppe [Uvdal i 1946] var de jo ikke vant til annet. Men her [Tromøya] er det ikke naturlig. De unge og yngre lærerne her finner det visst helt i orden, men jeg er vel helst vokst opp i et konservativt «De-miljø». Da vår gamle rektor sluttet for 4-5 år siden, gikk lærerne etter hvert over til å bruke fornavn seg imellom. Jeg hadde litt vanskelig for det også, men når vi er godt kjent, går det greit – likeså til kolleger som er så unge at de kunne vært mine barn. Vi er 2 eldre lærere på skolen nå (over 60 år) og jeg tror nok de andre har en viss respekt for våre grå hår! Men det kan jo også være min egen holdning som gjør at ikke alle uten videre tiltaler meg ved fornavn (s. 2404-2405).

Samtidig er det enkelte som føler seg beklemt over egen språkbruk i brev fra 1940-tallet: «Jeg ble forskrekket over at jeg brukte ord som sinke osv. Vi brukte vel det den gangen. Ja, mangt er blitt bedre» (s. 2407).

Skoledirektør Åms før/nå-perspektiv er bl.a. dette:

Elles var dei gamle brevbøkene tankevekkjande lesnad. For ein som var aleine i 2 udelte 1-7 skular 41/42, som no sit og godkjenner 1 ½ normalpost til 6 elevar (1-6), og som dertil opplever sukk og klage av di dei ikkje får *alle* B-timane dei søkjer om i tillegg til dei 36, [er det] lett å gjera seg kjetterske tankar om eit normalitetsbegrep som er vel trongt vorte (s. 2425-2426).

Peter Eiken dør

I 1981 dør Peter Eiken, 93 år gammel, og dette gir Ragnar Ørstavik anledning til å tegne dette portrettet av en musikklærer som prega miljøet ved Volda lærarskule i 35 år. Ørstavik

var 10 år i 1925 og opplevde det fyrste songarstemnet i Ørsta. Og sjølv sagt Eiken med Volda Ungdomskor og V. mannskor. Ørsta var inga ringare korbygd enn Volda, og «Vårlys» i Ørsta song på det stemnet ikkje noko ringare enn Griegs Våren. Kanskje song dei ringare enn Solistkoret hans Knut Nystedt, men likevel gav det oppleving. I 1929 om hausten fór Eiken kringom til kora på Sunnmøre for inspeksjon og rettleiing. Den gongen var eg framleis i kortebukser – song som ein vaksen kar. David Monrad Johansen hadde skrive musikken som skulle syngjast på 30-årsjubileet til Sunnmøre Songarlag. Hugsar at Eiken let vel. Me kunne «leksa» vår. Neste gong var opplevinga då Volda kyrkje vart vigsla i 1932. Då fekk Eiken nok å gjere. Framleis lever inntrykket i meg av noko nytt og stort. Kva radio og kringkasting var, kjende eg mest av namn.

Eiken hadde rike givnader for song og musikk. Far hans viste veg. Ofte tenkjer me kva slike med så stor interesse kunne ha nådd under andre vilkår. Han nådde likevel langt med Statens songkurs i 1913 og 1919. Det var all hans teori. Han erverva meir seinare på eiga hand. Medan han gjekk på Volda lærarskule, kom han i lag med eldsjela Torgeir Raugstad, som var songlærer ved lærarskulen ved sida av jobben som lærar og klokkar. Raugstad hadde for vane å hyre til sommardreng på Klokkargarden lærarelevar han fekk tanke om kunne verte brukande songarar og songleiarar. Peter Eiken vart ein av dei utvalde. Så slo dei og turka høy når det høvde, og var det regn, gjekk songen for fullt i klokkarstova. Raugstad hadde stor sans for å øve inn god klang og var svært så nøyen i koret. Men av den karen lærde Eiken så mykje – truleg mest.

Eiken gjekk i Raugstad sine fotefar når det galdt korsongen i bygdene og det å skaffe kora dirigent. Medan Volda lærarskule hadde «kvileperiode», fór Eiken kvar vesle inn i Steinsvika og fekk på fote eit kor. Han vart nøgd med dirigenten og S[verre] Lyngnes som han hadde hatt i skule. Eiken fortalde meg mange av dei opplevingane han hadde på desse turane. Han reiste frå Volda ut på ettermiddagen, dreiv med øving til langt på natt. Så låg han om bord i «Kaulå», og ut på morgonkvisten kom han tilbake. No var han ung og sprek – enno ikkje fylt 50 år. Ei idealistisk sjel var han. Det han syntest best om, var skipinga av Norges Sangerlag.

Referatet frå syrgjehøgtida i Volda kyrkje var knapt. Det gledde meg at Volda Mannskor var så talrike midt i fellesferien at dei møtte fram og song «Mori syng». Den vesle perla og «I Hellarskog» er det som lengst vil leve av det han har komponert for korsong.⁴⁰

Eg kom alltid godt overeins med Peter Kornelius. Svara han med same mynt han bruka, når det høvde meg. Og det godtok han. Sant å seie hadde me mange

40 «Mori syng» har tekst av Ragnvald Vaage, «I Hellarskog» av Olav Aukrust. «Mori syng» blei komponert av Eiken i 1927 og tilegna Volda mannskor, som han stifta i 1921. Terje Aarset regner de to sangene – sammen med «Song i sol» med tekst av Per Straumsheim – som Eikens mest kjente (Aarset 2017: 57f.).

kosestunder saman. Han vil verte sakna saman med så mange andre i Volda som eg fekk med å gjere.

Siste gongen eg helsa på han i Kløvertun kjende han meg att utan nokon vanske. Han var heilt med når eg fortalde han at 1. mai neste år skulle Steenbergs kyrkjekantate syngjast. Han forstod berre ikkje at Olava [kona hans] ikkje kunne syngje solopartiet no. (I 1932 var ho så vidt bikka over dei 30.)

Slik går tankane (s. 2514-2518).

Om å bli gammel

Det å bli gammel lærer er ikke bare en ulempe. Åsta Sørås synes det er bra. På grunn av sin alder og erfaring føler hun nå at hun er «blitt slags oppslagsverk som de yngre kollegene kan søke veiledning hos (...) Jeg liker rollen som klagemur og avlastningstante, føler meg som en slags sosialarbeider i det små» (s. 2530). Men ikke alle har en like god avslutning på lærerlivet. Noen føler seg bare «gammel og skrøpelig»; livet har også gitt skuffelser og noen ser nå bare fram mot det evige livet. En annen møtte plutselig veggen en dag på kontoret og det ble siste skoledagen.

Jens Åsland ser tilbake på denne måten:

I 40- og 50-årene var vi alle proppfulle av Kristvikske reformplaner. Vi skulle skape den barnevennlige skolen der elevene skulle få vokse og få utvikle de beste egenskapene i seg, og det ideelle samfunnet skulle vokse fram etter hvert som de unge kunne overta ansvar og styring. I dag møtes vi som trøtte arbeidsfolk etter en lang og strevsom dag. Livsverket er gjort for mange av oss. Nå ser vi bakover og minnes de mange slag – for noen ble det steg framover mot målet, men vi opplevde også nederlagskamper, der vi måtte på nytt samle oss til strid for ungdomsdrøm og Voldatanker! Vel, kreftene har vel avtatt for noen og enhver av oss. Men jeg ser ennå at det glimter klart hos dere alle den drømmen vi bar på og som vi skulle virkeliggjøre. For meg ser det ut som Mønsterplanen har gode islett av Voldaideer og som vi med hevet panne kan bære fram i pakt med den «misjonstanke» vi hadde en gang. I så måte har vi lyktes, og vi har vært trofaste mot vår ungdomsbegeistring.

Men nye straumdrag er kommet inn i vårt samfunn, og som har endret struktur og sosiale forhold. De gamle og evig faste grunnverdier ser ikke ut til lenger å ha sannhetskriterier hos store grupper blant folk i dag. Velferdssamfunnet har gitt visse fordeler, men har også kravt sitt i form av forflatet livskvalitet og knefall for mammon. Det synes derfor for meg at oppgavene for oss pedagoger fra 40-tallet kan være vel så store som noen gang tidligere. Skal vi gjennom pensjonistforeningene kunne oppnå mer enn vi har greidd i skoleverk og fagforening? Vi kan ikke legge inn årene fordi vi ikke lenger er brukbare i skolestue eller kontor. Vårt livsideal må vi kjempe for så lenge det fins overskott og klar tanke i oss. Jeg utfordrer dere derfor til fortsatt innsats for vår hjertesak: *Den Kristvikske grunntanke* (s. 2683-2684).

Åms perspektiv i 1982 på at tidene endrer seg, er dette: Human-Etisk Forbund angriper den tradisjonelle skoleavslutninga i kirka til jul, en lærer «har forbrote seg», det er «akutt samarbeidsproblem i eit lærarkollegium», fylkeslegen i Finnmark lurer på «om 14–15-åringane har same seksual- og prevensjonsvanar! i resten av landet som i Finnmark». Han vil ha hjelp til å «leggja fram eit nærgåande spørjeskjema i 9.-klassane», og en lærer (med 14 års ansiennitet) klager på at en annen lærer (med 15 år) fikk inspektør II-stilling i stedet for han.

To får kongens fortjenestemedalje: Ragnar Ørstavik i 1984 og Åsta Søraas i 1994. I 1992 får Ørstavik Voldas første kulturpris. Han døde i 2004.

Sykkelturer og poesi

Sykkelen er i brevbøkene både nødvendig og praktisk kommunikasjon og ferieromantikk. «Det har aldri vore sykla meir enn under krigen» (Nerbøvik 1996:205), og det fortsatte også etter krigen. Mange forteller om imponerende sykkelturer. Olav og Eldbjørg Åm hadde to måneders sykkeltur som bryllupsreise, «ein strålande Norgestur», Åndalsnes–Halden–Stavanger. Særlig på 1940-tallet fortelles det om lange sommerlige sykkelturer. Jens Åsland sykla en sommer «langs Vestlandet over Loen, Jølster, Sande, Odda over Haukelifjell. Ned Setesdal og heim til Finsland som ligg 3 mil nordvest frå Kr.sand S». Ekteparet Åm gleder seg til sommerferiens årlige sykkelturer – på tandem, ofte på godt over 100 mil.

Åm finner stor glede i brevboka. «Desse breva våre held på å bli ein kombinasjon av barnetimeboka og Sherwood Anderson: Winesburg, Ohio».⁴¹ Han limer i april 1982 inn en sang (s. 2575) han har skrevet, «ein av dei mange songane kjenslene våre strøymde ut gjennom og gav liv til. – håret gråner, sangens elv/ flyter mere stille --- /Men likevel. Det let pent, som han pla seia det, han Geitvik» (s. 2569).

41 Roman/novellesamling fra 1919, der tekstene henger tett sammen, og kaster lys over ei lang rekke enkeltskjebner som alle har samme stedlige utgangspunkt.

Å vera fykande frø i vind
 høgt over dusta og kavet
 I dans mot bleikaste bergetind
 mot blåe himlen og havet
 Tralala
 eg er så glad
 å vera fri, det er livet
 Det står i stjernene skrive.

Å svirre svimrande ned mot jord
 og finne molda i hagen
 Å la seg sprengje av grøne gror
 og skyte rotfast mot dagen
 Tralala
 eg er så glad
 Å vera fest, det er livet
 Det står i stjernene skrive.

Å vekse sterkar' enn andre strå
 la berre kvervlane kvine
 Å brenne bjartar'enn heite trå
 som sjøve sola å skine
 Tralala
 eg er så glad
 Å stå i blom, det er livet
 Det står i stjernene skrive.

Å felle bloman' og fargast av
 la frøa dansande røme
 Å sjå dei svirre mot mold og kav
 og sjå det brydde og bløme
 Tralala
 eg er så glad
 Å gå i frø, det er livet
 Det står i stjernene skrive.⁴²

Mange reflekterer om fellesskapet i klassen og hvorfor en har følt det så sterkt. Odd Mørk skriver i november 1984:

Da jeg i 1939 i mine søknader til lærerskolene prioriterte Volda, var det først og fremst for å oppleve et nytt miljø på Vestlandet som jeg visste måtte bli annerledes enn i storbyen, og dessuten var det for å tilegne meg mer av den vakre nynorske dialekten. Men de 2 vidunderlege årene i Volda fikk langt større betydning enn

42 Diktet ble seinere utgitt i samlinga *Fykande frø* (Skald, 1998). Titteldiktet står her som siste teksten i samlinga, og det er i den formen det er gjengitt her. Teksten i brevboka er nesten identisk med den trykte versjonen. Olav Åms sønn, komponisten Magnar Åm, har satt tone til diktet (*To songar for song og piano*, Norsk Musikforlag, u.å.).

jeg regnet med på forhånd – ja jeg tror at jeg kan si at jeg der ble «merket» for resten av livet. Av lærerne var det nok første og fremst rektor Kristvik som fikk størst betydning – særlig etter at jeg begynte å forstå han – og det tok lang tid! Men aller mest tror jeg at jeg lærte av alle dere mine klassekamerater, både de som alt har vandret bort, de som fremdeles driver sin daglige dont i skolestua og de som er opptatt med alskens gjøremål som «friherrer» (s. 2752).

Og nok en gang nevnes elevkveldene: «Et stykke miniatyr-Norge der de fleste landsdeler var representert – og norskdom og et idealistisk fellesskap. Tenk bare på landsdelskveldene og den store Norgeskvelden!».

Skriveprosjektet går mot slutten

Bøkenes omløpshastighet øker med åra, både fordi en har mindre å skrive om, men også fordi klassen naturlig nok stadig blir mindre. Dette er stikkord for innholdet fra de siste rundene på 1980- og 1990-tallet: veving, musikk, mosjon, snekkerbu, bibelord, fjerna 20 cm av tykkarmen, emisær for Misjonsforbundet, om å være «et Guds barn», oljemaling, skrive ned barne- og ungdomsminne, fotturer i fjellet, slektsgransking, hofteprotese, depresjon, misjonsarbeid, reiser, menighetsarbeid, innleggelse på psykiatrisk avdeling, formann i Noregs Læraravhaldslag, søndagsskolelærer, barnelagsleder, avholdsarbeid, hjerteoperasjon, musikkskole, kreftoperasjon, prostata ...

Ole Holm er blitt mer og mer glad i bøkene. I oktober 1986 skriver han:

Det er lett å se at boka har endret karakter i løpet av årene. Når vi husker tilbake, vet vi at hele vår utvikling gjennom nesten et halvt århundre gjenspeiler seg i boka. De første brevene med skildringer av hvordan vi famlet oss inn i et yrke, hvordan vi møtte en hverdag preget av krig og alminnelig fattigdom både i samfunnet og innen den enkelte krets, hvordan vi prøvde å dele erfaringer med hverandre og til og med turde beskrive våre vansker i arbeidet slik at vi kunne få råd fra vennlige kolleger.

Så kom etter hvert familien inn i bildet. Mann/kone, barn/barnebarn, hus og hjem – alt det som fylte vår hverdag ved siden av yrket gjennom mange, mange år.

Og nu: Vårt otium, våre hobbyer, våre reiser – og våre jubileer. Merkelig hvor like vi er: Vi leser engelsk krim. Skriver noen. La meg betro dere: Jeg låner hver måned på biblioteket – ja, nettopp engelsk krim. Vi murer, skriver noen. Visst murer vi! Mandag får jeg sand og stein til en mur i hagen. Jeg tror nesten Egil vet hvordan muren skal stå. Men jeg reiser ikke til eksotiske kyster. Skulle jeg skrive et vers om det, måtte det bli omtrent slik:

Jeg er ikke kjent på greske strender / Og tilbringer vinter'n i eget land / Jeg holder til huse i nære grender – / Bundet til stedet med tusen band (s. 2951–52).

Også Holm har i likhet med flere av de andre beholdt nær kontakt med Volda. Da han kom til jubileet, bodde han «som vanlig på Bøen, oppe ved Rotsethornet, nabogården til Eidset. Så drog jeg og de to guttene på Bøen, voksne menn begge to nu selvsagt, på fisketur i Høgedalen, satte garn og kom hjem med herlig ørret».

Jubileet det refereres til, er klassens 50-årsjubileum i Volda i august 1992. Kort etter dette begynner en diskusjon rundt hva som bør gjøres med bøkene. Ole Holm går i mars 1993 – i det som ble hans siste brev, han døde høsten 1993 – inn for at bøkene må holdes sammen som en enhet: «Jeg kan ikke skjønne annet enn at disse 50 brevbokårene må være av uvurderlig verdi i skolemessig sammenheng, en forsker vil måtte finne stoff som gir innsyn i norsk skoles utvikling fra krigens harde og fattige år frem til vår tid forspiste og politiserte skolesamfunn» (s. 3552). Han går inn for at lærerskolen skal få bøkene, og mener det ikke gjør noe om noen kanskje «skrev mange rare brev, som en i dag har vanskelig for å godta. Kanskje særlig de første årene, da vi lanserte merkelige teorier» (s. 3553).

Odd Mørk tar opp det samme, og peker på at brevbøkene er viktig skolehistorie. Han går inn for at de blir «donert», og tar nok en gang opp hvor det kan ha blitt av det bortkomne bindet. Rakel Flå er opptatt av at oppbevaringa blir forsvarlig: «Det kan setjast tidsfrist for tilgjenge til dokumenta. Dei må brukast berre på inst. sin lesesal og er ikkje til heimlån på noko vilkår, men kan kopierast om det ikkje er sett nokon klausul for det. For å få tilgjenge til papira, må ein ha dokumentasjon for at materialet skal brukast til eit seriøst formål. Mi meining er at skal breva først oppbevarast, bør det gjerast på profesjonelt vis» (s. 3591–3592).

Både Ole Holm og Odd Mørk skriver «stamtavler», som viser årstall og navn på barn, svigerbarn, barnebarn, og hva de gjør/arbeider med; doktorgrader oppgis. Mange følger opp med små stamtavleoversikter.

Avrundning

Åm begynner i november 1994 på runde nummer 18. Han har fått en øyesjukdom og ser dårlig. Det var Åm som i 1975 lot Fønixsfuglen gjenoppstå. Nå ved avslutninga knytter han an til dette: «Fønixsfuglen ser på meg. Det glimtar kaleidoskopisk frå svarte augnedjupner, av oppsamla gull og glimesteinar på turen: Smil og tårar. Liding og ulukke. Helg og kvardag.

Livsvisdom ... Fiffar fjørene til ny tur» (s. 3690). Kona Eldbjørg har lest alle breva høyt for han. Han har gjort bøkene klare til «avhending», og setter opp en oversikt over innhold, «runder» og sidetall, men runden er ikke mer enn så vidt begynt før han i desember 1994 umentala får boka på ny. Den er da på vei til Jens Aasland, og Åm skriver nå at «dette blir siste runde. Når boka kjem attende hertil, byd me heile samlinga fram til lærarskulebiblioteket. Mogleg vidare brevbyte oss i mellom skjer utan sentral planlegging og kontroll». Og slik ble det. Åm døde i 2009.

To av de siste breva skal refereres. En av de to som fikk dom etter krigen, men som seinere ble gjenopptatt i klassen, knytter i sitt siste brev an til det som var begynnelsen, og hennes første seier som lærer:

Jeg fikk den første jobben min i Gausdal, vikarjobb i småklassene, – og en første-klasse som ikke hadde lært bokstavene enda – senhøstes! Nei, det gikk ikke an når man hadde lært under Oline Sukkestads kyndige hender – og rektor Kristviks inspirerende ledelse. Så jeg fikk tak i hvit kartong, og laget bokstavbrikker – fullt sett fra A/a til Ø/ø til hver av dem. Og vi lekte med brikkene og øvde med dem. Og før jeg var ferdig med jobben – vikariatet – kunne alle i den klassen lese forholdsvis rent. Og moro hadde vi det òg! Det var morsomt i skolen! (s. 3699).

Hun går så i et langt og åpenhjertig brev gjennom så å si hele livet – inklusivt et tre måneders fengselsopphold etter krigen.

Det andre brevet er fra Jens Aasland. Hans ord kan stå som en oppsummering av denne klassens «mentalitet». De har vært gjennom et langt lærerliv og føler nå at deres pedagogikk er gått ut på tid:

For vi er noe eget, vi Kristvikianerne. Vi har hatt en sak – en visjon – som vi har slåss for og som vi har kjempet fram. – Men nå er vi avleggs. Vi kan ikke bruke de fine maskinene lenger. Vi forstår ikke språket, pedagogisk-metodiske termer eller klubbarbeidet med krav om kortere arbeidstid og kvotetimer for spesielle oppdrag og høyere avlønning. Det er ikke lenger fagkunnskaper som skal formidles til studentene, ja for alle skoleelever like ned til 6-åringene har fått studie-plass, fagkunnskap kommer et godt stykke ned på prioriteringslista. Nå gjelder det mer om å kunne formidle meningsfylt sysselsetting, drive gruppearbeid med formann, sekretær og studieleder!! Kompendier skal presenteres på overhead og CD og vidløftige tekniske studier må gjennomgås før «læreren» kan presentere sakemnet via mikrofoner og høytalere (s. 3709).

Når skrivinga avsluttes, er de yngste i slutten av 70-åra, de eldste godt opp i 80-åra. Noen vil gjerne fortsette. Odd Mørk foreslår at Jens Aasland overtar Åms sekretærfunksjon, Olaf Nideng vil gjerne ha nytt Volda-treff.

Det siste brevet i samlinga er fra Ruth Robertstad og datert 7.12.1995. Hun har til vanlig vært siste skriver i hver runde. 82 år gammel har hun reist aleine til Japan på 40-årsjubileet til den kirka hun var med å grunnlegge i si tidlige misjonærtid.

Rakel Flå: «Minne frå Lærarskulen 1939-1941»

Rakel Petra Kolbotn, som gift Rakel Flå, er en tydelig stemme i brevboka, sjølstendig og ofte meningssterk. Da hun i 1990 igjen mottar brevboka, skriver hun nærmest for seg sjøl en «tilleggstekst», «Minne frå Lærarskulen 1939-1941». Under arbeidet med brevbøkene kom jeg i kontakt med Flå, som sendte meg teksten, som er hennes tilbakeblikk på det som ble begynnelsen på et langt lærerliv.⁴³

På Lærarskulen, Volda 1939-41

Til Volda, hausten 1939

Hausten 1939 kom eg da til Volda for å gå på lærarskulen. Volda var ei fredeleg lita bygd, eit kultursentrum etter gammalt, med godt og gudeleg folk. Sentrum i bygda, om ein kan kalla det slik, låg nede ved strandkanten, med kai, små og større hus krulla tett saman, der det var små forretningar av ymse slag, bokhandel ikkje å forgløyma, og dei vanlege kontora til post, telegraf, bank, lensmann, doktor osv. Der fanst også to fotografar, to kaféar, pensjonat, bakeri, ymse slag verkstader, og utanfor sentrum eit lite jarnstøyper. Kino hadde dei òg. Og så den staselege steinkyrkja, bygd i 1932 etter teikningane av Arnstein Arneberg og prydd innvendig med murmåleri av Hugo L. Mohr. Oppe i bakkedraget over «byen» låg lærarskulebygningen med innskrifta «Volda Lærarskule 1895-1924» i jarnbokstavar festa høgt oppe på fasaden. 1895 var årstalet da nordfjordingen Henrik Kårstad grunnla skulen, som han dreiv privat fram til 1924, frå først av i ringslege og tronge lokale og med stor sparsemd. I 1924 vart skulen overteken av det offentlege. Lenger inn mot dalen, i jamhøgð med lærarskulen, låg det store og moderne sjukehuset.

Eg fekk hybel hos familien Halvorsen som budde til leige i 2. etasje i det store huset til kjøpmann Lote. Av næraste grannane var lærar Eiken og rektor Kristvik på lærarskulen. Fam. Halvorsen var på tre personar, mann, kone og ei søt lita jente på to år som heitte Tone. Dei hadde to rom og kjøkken i bruk til seg sjølve og leigde bort to ganske store hyblar med tilhøyrande kott, og plass til ved etc. i kjellaren. Eg vart buande der dei to åra eg gjekk på lærarskulen, og treivst godt. To minutt å gå til skulen, stilt og fredeleg, aldri noko som uroa. Det kunne vera kaldt bolkevis, men Grepaovnen frå Ørsta & Mjelva fabrikkar varma godt. Ein kunne òg leggja han ned og varma vatn eller koka kaffi på han. El-verket lånte ut slike omnar gratis til alle skuleelevar som trong det, og dei fleste nytta seg av dette tilbodet. Sjølv fyra eg svært sjeldan i vedomnen. Som vanleg den

43 Teksten er litt redigert. Tegnsetting og ortografi er etter forfatteren.

gongen, måtte ein nøya seg med mugge og vaskefat pluss bøtte til sitt daglege reinhald, men så fekk ein i alle fall dusj etter gymnastikken på skulen. Utedo var det sjølv sagt som overalt elles. I harde frostperiodar skaut «nunatakkane» i Halvorsen-doet til vers til oppunder do-fjøla så ein til slutt måtte stå på huk oppe på benken når ein skulle gjera sitt fornødne, hugsar eg.

Da eg søkte på lærarskulen, spurte eg samtidig (etter tilråding frå far som tenkte på kostnadene) om eg kunne få høve til å ta eksamen etter eitt år. Til det svarta rektor Kristvik at eg som hadde hatt det så travelt før, kunne trenga å ta det litt meir med ro. Og forresten såg han det som heilt umogeleg å bruka mindre enn to år på dette studiet. Seinare forstod eg at han nok hadde rett.

Skulen, faga og lærarane

Det var fire elevklasser på skulen, to 4-årige og to 2-årige for folk med artium (A- og B-klasse). Hausten -39 vart det teke opp ein 1. klasse i 4-årig, og så vi som vart A-klasse. B-klassa og 2. klasse var der frå før. Det var vanskeleg å koma inn på lærarskulen den gongen. Opptaket hadde blitt dyktig innstramma på grunn av overflod på lærarar og stor arbeidsløyse gjennom fleire år. Berre elevar med dei aller beste karakterane frå gymnaset kom inn på den 2-årige lina, og til den 4-årige måtte dei gjennom ei hard opptaksprøve. Det var ca. 30 elevar i kvar klasse, i vår vart det 31 etter ei tid. Det var folk frå alle kantar av landet, ja, eg trur kvart einaste fylke var representert, men det var nok flest vestlendingar.

I førstninga fann eg meg ikkje så godt til rette i dette miljøet, som var så annleis enn det eg var van med frå dei andre skulane, der det mest var teori og lekser og lite anna. No vart det så mange andre ting å ta del i, ein kom folk tettare inn på livet og fekk eksponert både sine sterke og særleg sine svake sider. Det kunne vera ganske ubehageleg stundom. Somme fag som ein aldri hadde vore fram i før og ikkje hadde peiling på, var direkte ei plage, særleg når dei ein var i lag med gav inntrykk av å vera ekspertar på området. Gymnastikken var det verste, der kjende eg meg som ein retteleg klovn. Ikkje var eg flink i handball, ikkje kunne eg symja, ikkje stå på ski, ikkje klatra i tau, og over bukken kom eg aldri. Fru Eidset, lærarinna, lett som ei fjør og med steinharde musklar (vi fekk lov å kjenna på dei), kunne ikkje få noko ut av meg heller, tykte ho visst.

Orgelspel hadde eg heller ikkje vore borti før, og vi streva hardt i førstninga, både eg og lærar Geitvik. Det vart mykje øving og kamp mellom elevane om ettermiddagane om dei små orgla som var plasserte her og der i gangane og i 3. etasje. Der oppe budde forresten ein del av kjøkkenjentene, som vel måtte ha «tolugt mod» med å høyre på ymse låtar i kveldstimane. Stemmebruk og solo-song likte eg heller ikkje når det skulle gå for seg for tilhøyrarar. Lærar Eiken og eg var ikkje særleg gode bussar heller. Men korsongen likte eg ganske bra, da fekk vi syngja med kvar sin nebb alle i lag.

Husstell og handarbeid likte eg ganske godt; det hjelpte å ha litt kjennskap til sakene frå før. Eg tykte eg fekk læra mykje i bae desse faga. Magnhild Kvalheim var flink lærar i handarbeid, og fru Tjensvoll var dyktig og interessert husstell-lærar. Ho var forresten dotter til før nemnde rektor Kårstad og gifte seg med prost Tjensvoll i Volda, enkjemann med 7 born som ho overtok. Sanneleg modig gjort. Ei stund før vi slutta, bad ho klassen vår til gjestebods i prestegarden ein kveld. Det var noko storoverlag til oppdekning, og dessert-ostane var det mest ikkje tal på. Det var nok flott reklame for ein husstell-lærar.

Teikning var det faget eg likte best og det einaste eg fekk Sg. i til eksamen. Vi hadde ein nordfjording, Wilhelm Kvalheim, til lærar. Han pusla litt både

med teikning, akvarell og oljemåling og hadde gjeve ut eit par små lærebøker i teikning og måling til bruk for lærarar. Eg gledde meg verkeleg til desse timane på teiknesalen. Kvalheim var ein vennleg og roleg mann som kunne gje både ris og ros på ein fornuftig måte. Vi hadde han òg som lærar i norsk.

Gautestad heitte læraren vår i Kristendomskunnskap. Han var frå Setesdal, utlærd prest, og svært bevandra i skriftinga. Det vart ein del forkynning i timane, og eg trur han vann nokre disiplar i klassen attåt dei som var det frå før. Det var i alle fall ikkje så få som vart med i det kristelege skulelaget. Ikkje eg, for eg hadde liksom fått nok av desse sakene før. Eg veit ikkje kva det kom av, men eg fekk berre G i Kristendomskunnskap I (første året). Trudde ikkje det stod så dårleg til med kunnskapane, men det kunne vera andre ting som talde òg, «negativ trynefaktor»? Andre året gjekk vi opp i Kr.d.k. II (det einaste faget vi hadde munnleg eksamen i). Da fekk eg Mg, men da var ikkje Gautestad åleine om avgjerda. Lærarskulen verka absolutt som ein «kristeleg» skule, og det var heilt naturleg, for av ein lærar på den tida var det venta at han skulle vera eit føredøme, eit riktig dydsmønster for folk i krinsen og bygda, og kva var vel rimlegare enn at han kalla seg ein kristen og prøvde å leva som ein kristen. Grunnhaldninga måtte i alle fall vera slik. Eg såg ingen elevar eller lærarar som røykte, t.d., korkje ute eller inne.

Andakt og fest utan lærarar

Kvar morgon klokka kvart på 8 samlast alle klassane og lærarane i festsalen til andakt før skuledagen byrja. Andakten gjekk på omgang mellom lærarane, med unntak av eit par stykke som aldri var frampå, dei kjende seg kanskje ikkje kalla. Det var lesing og utlegging av skriftord, bøn og salmesong. Frammøtet var ikkje reint frivillig, ein kunne risikera påtale om ein var borte fleire gonger.

Elevane førte nok eit moralsk og uklanderleg liv så langt eg kjenner til i alle fall. Enkelte kunne nok fabla om utskeielsar som å fare på bygda på dansefest, t.d., men slikt hadde sikkert kome til både å spørjast og frettast, og slett ikkje blitt sett på som positivt. Nokre av gutane snakka fram til likesinna om å ta ein tur til Ørsta på dansefest. Men fekk kalde føter etter kvart og gav opp tanken.

Lærarane tykte vel det var best å ha kontroll over oss, sjølv om vi liksom skulle vera vaksne. Ein gong hausten -39 hadde gutane på skulen slege seg i lag og arrangert fest for jentene. Vi heldt til i festsalen på skulen, og alt gjekk pent og pynteleg for seg, med matservering og mange snodige og morosame programinnslag. Gutane stod sjølvsagt både for serveringa og underhaldninga. Aktørane kjende seg sikkert meir fri til å sleppa seg laus enn vanleg avdi ingen lærarar var til stades. Dei var nemleg ikkje innbedne. Og det var det fatale. Det vart reint eit oppstyr måndagen etterpå fordi denne festen ikkje var halden i dei «lovlege godkjende former». Lærarar skulle vera til stades i slike høve, og vi fekk inntrykk av at rektor burde fått sjå over programmet på førehand. Det som hadde stått føre tilstellinga, vart både sjokkerte og forarga, og prata om sensur frå rektor si side. Heldivis løyste uværet seg opp etter ei stund, og alle var like blide og fornøyde.

Elevkveldane

Elevkveldane og festane på skulen var forresten noko av det likaste ein kunne vera med på, og det var ofte slike tilstellingar. Siste vinteren hadde kvar landsdel sin særskilde kveld med stoff som var henta frå landsdelen, t.d. i diktning og musikk. Dei av elevane som hadde givnad for slikt, hadde laga innslag sjølve. Elles var dei vanlege elevmøta fulle av god underhaldning. Det fanst både fantasifulle og kreative folk i elevflokkene som kunne stå for kåseri, sketsjar, opplesing, også av egne produkt. Ein gong vart eit avsnitt av «Kongsemnerne» av

Ibsen oppført til stor beundring og fagning. Først og fremst var det mykje song og musikk. Eldbjørg Kvalheim (dotter til W.K.) var ein framifrå songsolist, og to andre jenter var heller ikkje borte i så måte. (Ragnar Ørstavik frå klassen vår var ein flott baryton-songar.) Eit par gutar var meir enn vanleg gode på piano, nokre spela både fiolin og andre instrument. Nokre av gutane hadde slege seg i hop til strykeorkester, og blandakoret var i stadig aktivitet. Før vi slutta til jul, hadde vi stor fest, der ungene på øvingsskulen (på lærarskulen) var innbedne. Dei store foldedørene inn til klasseromma på bae sider av festsalen var opna og gjorde plassen dobbelt så stor. Juletreet stråla midt på golvet, songen ljoma, og julenissen kom sjølvsgagt med eitkvart godt i sekken sin til ungene. I klasseromma var det pådekt på langbord og kjøkenjentene skjenkte kaffi og sjokolade. Det var retteleg fest.

Lærarane var med på møta og festane våre og hygga seg like mykje som vi, og det var som det skulle vera. Når rektor Kristvik kom, vart det likevel ein meir høgtidsam dâm over forsamlinga. Sjølv var han alvorleg og høgtidsam på ein naturleg måte, og vekte respekt utan vidare. Han var pedagogen med stor P, og eit ideal for mange. Enkelte av gutane vart skulda for å etterlikna han i både tale og kroppshaldning. Dei tre lærebøkene hans, Sjelelære, Elevkunne og Læraryrket, var i bruk på alle lærarskular i landet på den tida. Dei var skrivne på nynorsk, og ikkje av dei lettast tilgjengelege. Etter krigen kom det nye lærebøker av andre forfattarar og Kristvik sine gjekk ut av bruk etter kvart. Hans form for idealisme passa vel ikkje lenger i den moderne tida. Vi hadde Kristvik som lærar i pedagogikk, og sant å seia fall det meg ikkje lett å koma inn i emnet til å byrja med. Det kom både av terminologien og den noko innvikla språkføringa i lærebøkene. Fleire sa dei hadde vanskar med dette.

Praksisopplæring

Praktisk lærargjerning, «praksis» som vi sa, gjekk vi først i gang med andre året. Klassen vart oppdelt i parti på 7–8 stykke som fekk opplæring og øving kvar sin bolk på dei tre folkeskulane. På vårt parti var forutan meg sjølv, Marta Bruland, Ruth Robertstad, Ingebjørg Austlid, Olav Åm, Olav Uvås, Toralf Bjerke og Gustav Weiberg-Aurdal. Øvingslærarane våre var Alvestad, Magerøy (frå Ålvundeid), Flø, Martin Strømme og Frk. Oline Sukkestad. Dei to sistnemnde arbeidde på øvingsskulen på lærarskulen, som Kristvik hadde fått oppretta nærmast for å få prøvd ut sine egne spesielle idear. Desse to lærarane vart haldne for å fylgja godt med i utviklinga innom pedagogikken, og hadde også egne idear å bidra med. Strømnes tok seinare doktorgrad og vart professor på lærarhøgskulen i Trondheim. Frk. Sukkestad tok permisjon eit halvt års tid og truga med at ho ville avstad og gifta seg om det så var med ein enkjemann med ein dunge med ungar, men ho kom no att like ugift som før. Den heilt unge Ingeborg Moe var vikar for henne, fersk frå lærarskulen (Volda) 1939. Flink jente.

Praksisperioden hos kvar øvingslærar byrja med ein påhøyringsdag, der øvingslæraren sjølv var i aksjon. Seinare måtte vi elevane i elden, tre av oss kvar dag som regel, med ein skuletime kvar. Da galdt det å vera godt førebudd og ha «gangen» i timen nøye utarbeidd. Vi hadde alt oppnotert i praksisboka som vi kika ned i titt og ofte. Vi var sørgjeleg bundne av den boka dei fleste av oss, til å byrja med i alle fall, og improvisasjon var sjeldan vare. Når ein var så bunden av «planen» og ikkje kunne frigjera seg frå alvoret, var det vanskeleg å vera naturleg ovafor elevane. Heldigvis var dei snille og tok alt for god fisk, dei var vel vane med litt av kvart. Ein måtte sørgja for at «stoffet» rakk timen ut, og det kunne

somtid halde hardt. Da ein seinare kom ut i det verkelege livet og «byrja for seg sjølv», vart det heilt omvendt. Ein visste ikkje å få tida til å strekkja til for alt ein skulle ha gjort. Ein ting som kunne verka nokså hemmande, var at dei andre av praksispartiet sat bak i klasserommet og noterte flittig, både det positive og det negative. Det same gjorde øvingslæraren. Mot slutten av dagen møttest partiet og læraren til «kritikk». Først fekk vi legfolka koma med våre merknader, til slutt kom øvingslæraren med kritikk og rettleiingar. Det var ikkje støtt så enkelt å finna på noko konstruktivt å seia. Marta Bruland var ei av dei flinke i «praksis». Ho var lærardotter og hadde kanskje fått ein del tips, men ein naturleg givnad hadde ho i alle fall. Olav Åm, som seinare vart skuledirektør i Sogn og Fordane og var den som kom høgast på strå av klassen, var ein morsk kar som visste å få sagt meininga si. Men Bjerk, stakkar, var det synd i mang ein gong. Mobba vart han ti gangs, om ikkje nett i øvingstimane. Han passa nok ikkje vidare til læraryrket. «Her brukar vi normalplanen, men for Bjerk høver vel abnormplanen best», var det ein av gutane som sa. Men kom seg gjennom gjorde han òg, liksom vi alle, både dei framifrå og dei mindre bra og vi middelhavsfararane. Sjølv fekk eg Mg i praktisk lærgjerning på eksamenspapiret og var godt fornøgd.

Eksamen – og mat

Vi gjekk opp til skriftleg eksamen i to fag, pedagogikk stil og norsk stil. Den eine skulle skrivast på nynorsk, den andre på bokmål. Sjølv sagt skreiv vi den pedagogiske på nynorsk, noko anna hadde vel blitt vanskeleg, med alle dei spesielle orda vi hadde bruk for frå lærebøkene på nynorsk til Kristvik. Merkeleg nok hugsar eg oppgåva i pedagogisk stil: Lesebok og lærebøker og deira bruk i folkeskulen. Norskoppgåva hugsar eg ikkje. Men eg greidde Mg i båe desse prøvene, og det var det just ikkje alle som gjorde. Da resultatlista vart slegen opp på hovudinngangsdøra på skulen, samla kreti og pleti seg for å sjå. Deriblant guten frå Høyanger som hadde teke jui-juitsju-grep på meg ein gong i tida og skulle «ta meg som tjuv». Eg måtte leggja merke til blikket hans da han såg på meg, det var ei slags blanding av undring og «ærefrykt». Han var da elev på handelsgymnaset i Volda, fekk eg veta.

Eg var i grunnen bra fornøyd med papira mine frå lærarskulen. Og eg hadde hatt ei god og lærerik tid på skulen etter at eg lærde å tilpassa meg det spesielle miljøet. Og økonomiske vanskar hadde eg ikkje desse to åra. Far hadde ordna med kausjonistar så eg hadde fått eit banklån på eit par tusen kroner, og det kom ein langt med i dei dagar. For hybelen betalte eg 20 kr. månaden, for middag og formiddagssuppe på skulen 30 kr. månaden. Så gjekk det no ein del til «tørmat», skulesaker, klede, reisepengar og eitt og anna elles.

Maten vi fekk på skulen var både god, og det var rikeleg av han. Somme åt nok meir enn dei trong og hadde godt av, og la godt på seg ut over året. Gymnastikk-lærer Solstad tykte visst det gjekk for vidt, og ein dag heldt han eit «foredrag» åt oss ved middagsbordet om kor bra det var å passa måten. Ein skulle aldri eta seg stappmett, men la det vera att eit godt rom mellom magen og beltareima, meinte han. Sjølv såg han i alle fall ut som han fylgde denne regelen, tynn og sneidden som han var. For min del la eg i alle fall godt inn når det var pannekaker på middagsbordet, det var liksom yndlingsretten min. Ein dag vi hadde fått snusen i at det skulle serverast pannekaker, fór eg heim rett føre middag og tinga ein til å koma med maten åt meg. Kokken var ikkje knuslete med porsjonane, hadde eg høyrte, og fleire hadde nytta seg av dette tricket med å få ei stor korg med pannekaker og eit to-liters spann med ertesuppe, nok til fleire måltid.

Okkupasjon

Dette var vinteren 40/41, første året av okkupasjonen, men ingen matmangel enno. Vi merka i grunnen lite av ulempene ved den tyske okkupasjonen, og livet på skulen gjekk stort sett som før. Bortsett da frå tida straks etter overfallet 9. april. Det vart eit sjokk for dei fleste da det blei meldt om invasjon og krig, for det kom så brått og uventa på oss, som på alle andre. Da mobiliseringsordren kom 10. april, gjekk det ikkje sporlaust over skulen. I B-klassen var det eit par gutar med befalsutdanning som vart innkalla. Ein av dei var forlova med ei jente i klassen sin, og dei vart vigde i all hast før han reiste. Det var Gautestad som vigde dei, og det var visst meir av tårer enn smil på den høgtidsstunda. Korleis det vidare gjekk med guten, veit eg ikkje. Skulen tok ferie straks etter, og seinare trefte vi ikkje B-klassen.

Det var vel nokså trygt på lærarskulen eigentleg, for tyskarane hadde nok andre og viktigare ting å driva på med nett da enn å gjera ende på skuleelevar. Men vi visste lite om krig, lærarane inkludert, dei innbilte seg vel det verste og tenkte på ansvaret om noko gale skulle skje. Ein dag kom det melding om at 42 tyske fly var på veg nordover Vestlandet. Heile skulen vart da «evakuert», og vi fekk ordre om å dra opp i eit skogholt 100-150 meter frå skulebygningen. Så lite greie hadde ein på bombing og den slags. Somme av jentene såg ganske skræmde ut, men ei av dei mest heroiske meinte at vi burde dra inn på sjukehuset og by oss til å bera ut pasientane. Heldigvis var det ingen som tok notis av dette forslaget. Og flya – dei korkje såg eller hørde vi. Dei fór vel ytre leia.

Som sagt, skulen tok snart ferie, for det vart lite arbeidsro og konsentrasjon både hos elevar og lærarar no, med krig i landet. Det bar heim med oss, kvar til sitt, for min del vart det våronn på Kollbotn. Våronna byrja seint det året. Vinteren hadde vore kald og snørrik, og kulden heldt seg utover våren. Siste resten av is på Breimsvatnet forsvann først 18. mai. Og enno først på juni låg snøen i marka ovanfor bøgardane. Men da våronna først kom i gang, gjekk det fort og greitt, for vi var eit stort og godt mannskap samla på garden.

Men det låg liksom ei tung og dyster stemning over alt. Eg hugsar 17. mai, den dagen som brukte å vera sjølve festdagen for heile våren og sommaren. No vart det berre ein vanleg arbeidsdag i grendene, og ingen flagg blafra over hustaka. Vi søskena gjekk i flokk ned åt vatnet om kvelden for å sjå om det kunne vera noko «liv» på vegen. Nei, alt var så underleg stilt, ikkje eit menneske eller anna levande var å sjå. Vi vandre heimatt i ei heller trist stemning.

Skulen byrja alt 18. august den hausten, for å ta att noko av det forsømte frå vårparten. Alt kom straks i normalt gjenge, ikkje mykje kunne minna oss om krig og okkupasjon, korkje på skulen eller i miljøet elles. Tyske soldatar såg vi aldri. Folk fekk framleis kjøpa det dei hadde bruk for, og på skulen var matbordet like velforsynt som før. Radioen stod enno på plass i musikkrommet, og dei mest interesserte samlast der om kvelden for å høyre nytt frå London. (Skuleelevar åtte sjeldan radio sjølve den tida.) Det var først om hausten -41 at det kom ordre om at alle radioapparat skulle innleverast til styresmaktene.

Hausten -40 fekk vi likevel ein liten forsmak på tidene som var i kjømnda. Folk fann etter kvart ut at dei måtte vera budde på å greia seg med maten som vi kunne avla sjølv her i landet. «Matauk» vart eit populært omgrep alt frå tidleg under okkupasjonen, og det skulle visa seg at det vart bruk for kvar jordlapp og hageflekk som kunne oppdrivast. No skulle lærarspirane ut og gjera eit grann òg, eit par dagar eller så. Heile flokken vart spreidd utover på gardane i Volda. Eg hugsar vi var to jenter og to gutar som hadde jobb ein dag med å kvista lauvtre

som låg nedfelte, og laga «kjerv». Eg hugsar eg følte meg litt på min høge hest, for dette var arbeid eg kunne til gagns. Det gjekk seigt og puslevore i førstninga med desse som korkje hadde sett ein sigd eller eit lauvkjerv før. Ein annan dag var skulen på potetopptaking. Vi var fordelte på mange gardar, ein 7-8 på kvar stad. Vi stod ved sida av kvarandre i potetåkeren med grev og to bøtter kvar, heilt på gamlemåten. Det vart tungt og uvant for somme å stå med bøygd rygg time etter time og rota i molda med fingrane. Marit Sem, bærumsjente, storarta i gymnastikk og pianospel (og forresten søster til skodespelaren Ingebjørg Sem), sa på heimturen at vi burde hatt betaling for dette tungarbeidet. Eg svara at vi hadde i alle fall fått god mat, og stort meir i løn for strevet hadde ikkje ein vanlig bondemann heller, slik tidene hadde vore. Dette måtte vel vera ei triveleg og artig avveksling frå skulearbeidet, og gje ein og annan eit lite innblikk i slikt som gjekk for seg på ein gard.

På tur

Elles kunne det no vera ymse slag avveksling gjennom skuleåret. Før har eg nemnt møta og festane. Eigentleg var kvar einaste dag full av avvekslingar, spenning og skiftande og nye situasjonar. Men av og til fekk vi rista skulen heilt av oss og dra på utflukter, kortare eller lengre. Eg hugsar spesielt ettermiddagsturen til Aasen-tunet i Ørsta hausten -39, ein fin dag med strålande kveldssol over den gamle stova hans Ivar og «bjørka så brei» der i tunet (Det brannsikra murbygget kom opp mykje seinare.) Da vi hadde gått rundt både inne og ute og sett oss om, stilte vi oss opp framfor stova, lærar Eiken greip taktstokken og så klang songen hans Ivar Aasen ut i seinsommarkvelden: «Velkomen atter hit til våre grender – ». Det var høgtidssamt.

Seinare på hausten vart det ein lang dagstur til ein fjelldal eit stykke inn i fjorden. Vi reiste med motorbåt frå Volda til Straumshamn, derifrå bar det opp i høgdene og inn gjennom dalen til vi kom til ei setergrend. Dyra og budeiene hadde sjølsagt flytta heim for lenge sidan. Vi åt og kosa oss der til det var tid å ta på heimtur. Eg trur alle lærarane var med så nær som Geitvik og Kristvik. Geitvik var vel for lat, og Kristvik hadde sikkert anna å gjera. Eiken var kjentmann og «reiseførar», og eg hørde nokon som tale om «Eiken sin dal».

Neste gong vi var på tur, var på seinvinteren -41. Vi var berre to klasser med der, og halvparten av lærarane. Dei andre fór nordover til Standalshytta, om eg hugsar rett. Vi reiste først med lastebil inn i Austefjorden, og derifrå bar det på ski innover fjellet. Dette vart liksom «den store styrkeprøven» og ein strabasios tur for somme. Eg for min del var nok ein stor klovn på ski, men så lenge det bar motbakke, hadde det inga naud, for kondisjonen var god. I motsetning til mange andre av jentene, var eg like sprek da vi kom fram som da vi starta. Ei litt for tjukkfallen jente frå 3.-klassen heldt på å gje heilt opp på slutten og gjekk og gret så tårane rann. Vi kom ut i vekslande føreforhold, vi «stakkalungane» hadde sjølsagt ikkje skismurning med. Heldigvis var det fjell- og skivante folk til å ta seg av problemet og skrapa og smørja skiene våre.

Vi hadde tre bra hytter til disposisjon da vi kom fram, men flokken vår på 50-60 personar fylte bra opp. Om kvelden var vi samla i den største hytta, nokså trongbølt, forresten. Der song vi og dreiv med ordleikar, «tepotte» hugsar eg spesielt. Lærarane var óg med på moroa. Matørkjinga [?] hugsar eg ingenting av, og heller ikkje korleis nattesøvnen vart.

Så var det nedturen da. Det var verkeleg speleg for klovnate skirennarar ned dei bratte og uryddige bjørkeliene, og mangt eit knall og fall vart det. Å stå på

ski lærde eg i grunnen ikkje så lenge eg var i Volda, og ikkje seinare heller, for den del. Eg var komen over tjue og hadde aldri hatt ski på føtene før, og gymnastikk lærarinna var så altfor ubarmhjertig mot oss nybyrjarar. Ho jaga oss ut over bratte og hardtrappa bakkar, og så datt vi og vart berre meir reddhuga etter kvart. Kompleksar fekk vi òg, der vi låg og valt på skia, somme gonger på slette marka, medan skifantoma frå Austlandet og Trøndelag stod der og såg forbina på dei tufsne vestlandsjentene. Det hende at vi «likesinnede» dårlege skigangarar slo oss i lag og tok ein søndagstur for oss sjølve. Ein gong kom vi nesten på Melshornet, 800 m opp i veret, og rente ganske flott ned att. Men da var det fine forhold med silkeføre over meterdjup og fast gammalsnø, og lia nedover var slak og ryddigsleg. Vi hadde kanskje blitt flinkare på ski dersom vi hadde fått driva på meir etter eiga lyst og evne i undervisningstimane òg.

For min del likte eg best turar til fots eller på sykkel. Ein søndag var vi tre jenter som sykla over fjellet til Brautaset i Ørsta og om Ekset tilbake til Volda, om lag 3 mil. Ein annan gong gjekk eg og Synnøve Myklebust frå 3-klassen (kjening og kamerat frå Myklebustdalen i Breim) same vegen til fots. Det vart ein temmeleg dryg marsj, og vi måtte henga temmeleg hardt i for å koma tidsnok til middagen på skulen, men jamen greidde vi det. Elles kunne turane gå til fjells, åleine eller med fleire i følgje, på Helgehornet, Rotsethornet og Melshornet (det var så mange horn på dei trakter.) Ein søndag våren -41 i teleløysinga sykla eg om Ørsta til Sæbø, ca. 4 mil på stygge og sølute grusveggar. Eg hadde lånt ein sykkel av Aasta Søråas. Og da eg i min naivitet fortalde henne om korleis eg hadde kjørt så berre søla og skiten skvatt, kom ho sporenstreks og henta sykkel sin. Slikt skulle ho ikkje ha noko av, som rimeleg kunne vera. Ho hadde fått sett sykkel sin i kjellaren hos Halvorsen mot at eg fekk bruka han når det høvde. Men dette vart det no slutt på.

Våren -41 var klassen vår ferdig i Volda. Det laga seg til med ein vemodig, om ikkje nett tårevåt avskil med skulen og kameratane. Det var nok somme som tok det tungt da vi hadde samla vårt pikk og pakk og skulle forlata Volda for godt. Men slike kjensler går oftast over så snart ein blir oppteken med andre ting. Vi reiste i alle fall frå Volda med mange fine opplevingar å sjå tilbake på, og sikkert med mykje nyttig lærdom.

Toårig klasse, 1940–1942, B-klassen

Tittelen på bind I er *Brevbok for kl. B, Volda 1941–42*. Bind II heter *B-klas-singen, (Omgangsskulelæraren)*. Hvorfor de kalles B-klasse er uklart. Det var ingen toårig A-klasse i 1941. De som gikk i denne klassen, utgjorde det fjerde toårige kullet som blei tatt opp i Volda.⁴⁴ Klassen begynte i august 1940, men måtte avbryte studiet da skolen blei stengt julaften 1941, og mista dermed det siste halvåret av utdanninga. Klassen ser ut til å ha hatt en særlig aktiv anti-nazistisk holdning. Én grunn til det kan ha vært at

⁴⁴ Det første toårige artiumskullet begynte i 1936.

det i denne klassen gikk to elever som var tilknytt NS. Klassen og dens lærere var en sentral del av det «motstandsreiret» skolen fikk rykte for å være i 1940–1941.

De to binda er i A5-format. Det første er upaginert; det andre er paginert. Disse gikk i denne klassen, her nevnt i den rekkefølgen og med den navneformen de har i det første bindet:

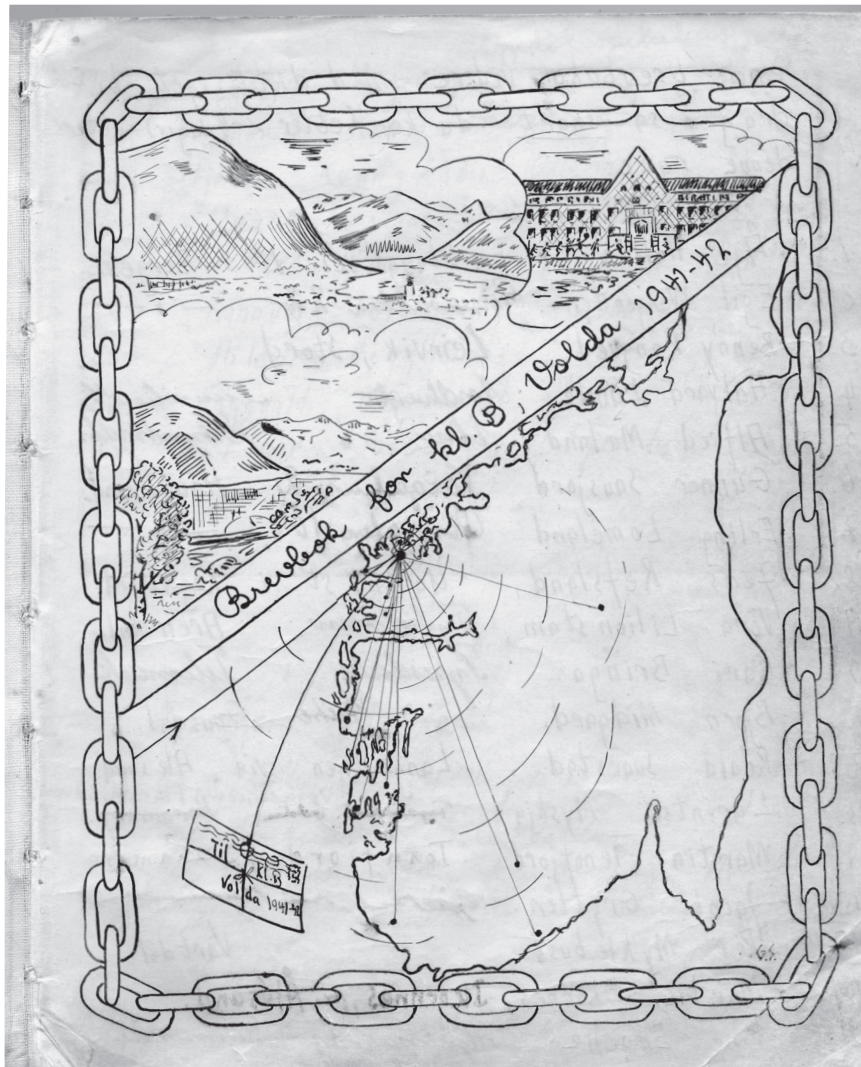
Åge Holter, Bergen	Jacob Grytten, Borgund
Egil Wangensten, Bergen	Per Myklebust, Vartdal
Benny Rongved, Stord	Martin Ekornes, Sykkylven
Halvard Lunde, Stord	Else Engene, Hareid
Alfred Mæland, Etne	Kristoffer Magerøy, Volda
Gunnar Sausjord, Haugesund	Sigmund Kvamme, Volda
Erling Lomeland, Haugesund	Hjørdis Kvangarsnes, Volda
Jens Refsland, Heskestad	Anne-Kristine Brattås, Øvre Eiker
Vera Lilienstam, Arendal	Petter Eltvik, Sør-Vågsøy
Kari Signe Bringa, Fyredal	Rannveig Solheim, Gloppen
Bjørn Midgard, Ø- Gausdal	Hildur Heggheim, Jølster
Roald Svarstad, Borgund	Ragnvald Døskeland, Gaular
Larentse Myskja, Haram	Einar Solberg, Balestrand
Martin Tennfjord, Vatne	

Olav Frøystad gikk også i denne klassen. Han reiste til England i 1941 for å delta i motstandskampen. Han omkom i 1944, da flyet han var om bord i, blei skutt ned.

Her er det flere fra by og flere fra Østlandet. Det store flertallet er likevel vestlendinger, først og fremst Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane.

Klassen begynner å skrive brevbok i april 1942, noe over tre måneder etter at skolen blei stengt, julaften 1941. Denne klassen fikk dermed noe mindre tid i lag – i alt tre semestre – enn de andre brevbokskrivende klassene. Den første boka går fra april 1942 til juni 1944, den andre – merkelig nok – fra mai 1943 til desember 1946. Det vil si at de to binda overlapper hverandre med over ett år. Allerede i juli 1942 fortelles det at to bøker nå er i omløp samtidig. Det betyr trulig at ett bind seinere er blitt borte.

Det første brevet i boka er fra Åge Holter og er datert 14. april 1942, og rett i etterkant av de dramatiske ukene i februar og mars med lærernes protestaksjoner mot NS-regjeringen med påfølgende boikottaksjoner, brenselsferie og massearrestasjonene av lærerne 20. mars (Hagemann 1992: 184ff.). Åge Holter (1919–2008) blei en framtrødende bibeloversetter,

Det første bindet av brevboka til denne klassen innledes med en tegning av Gunnar Sausjord med Volda og Volda lærarskule som periferiens sentrum. Sausjord var fra Haugesund og dro seinere til USA, der han ble professor i pedagogikk.

skole- og kirkehistoriker. Han tok teologisk embetseksamen i 1947, ble dr. theol. i 1958, professor ved Lærerhøgskolen/Universitetet i Trondheim fra 1964, og professor ved Menighetsfakultetet fra 1974. I 1952 er han – sammen med to andre i denne klassen, Per Myklebust og Gunnar Sausjord – bidragsyter til *Festskrift til rektor Erling Kristvik på sytti-årsdagen*.

Mens Odd Mørk i 39/41-kullet i det første brevet ennå i oktober 1941 kunne anlegge en munter og uhøytidelig tone, hviler det et helt anna alvor over åpninga til Holter i april 1942:

Det første brev som skrives i denne boka, skal åpnes med dette vesle diktet:

Og de trodde at hjertebånd kan briste
og de trodde at glemmes kan vår rett.
De skal vite de aldri ser de siste,
de skal vite at ingen bliver trett.
Ti som årene rant
sås det: Båndene bant,
krefter fødes for krefter som svant.

Her er programtalen, her er faneinnskriften som hver enkelt i B-klassa har vært med å skape. Det var et maktbud ovenfra som skilte oss, men det er et hjertekrav innenfra som binder oss sammen. Vi er 27 stemmer, men *en* sang; vi er 27 gnister, men *en* glo; og sangen skal tone og gloen skal gløde hvor så den enkelte enn er. Det er en sang og en brann i vårt blod som har bestemt oss til i flokk og følge å dra på sanger- og fakkeltog gjennom livet. Vi startet i Volda, og så mye har vi sett av veien, at en enkel gnist slukker ut i stormen, at en enkel stemme dør bort i natten. – Programtalen vil i sin tur nå *deg*, og du vil kjenne den igjen, og du vil si med *deg* sjøl: «Er det i grunnen ikke *jeg* som har skrevet dette?» Jo, det er *du*, det sprang i *din* tanke fram, det lå som lengsel i *ditt* blod, det skjøt opp som krav i *ditt* liv. Du vil finne bare *en* forklaring på dette under: vi er mange stemmer, men *en* sang.

Etter dette retorisk kraftige anslaget følger en sjangertro skriveanvising, som er ganske lik tilsvarende maler i de andre brevbøkene. Holter åpner for at en skal skrive om hva en gjør, hva en mener, håper, hvem en blir forlova/gift med, hvor en reiser. Boka skal fungere som «gikk vi en tur sammen over skoleplassen eller satt over en kopp kaffe på Gjestestova».⁴⁵

Holter har meldt seg som sjukevikar ved Bergen folkeskole. Han har god kontakt med rektor Kristvik. Holter var sentral i elevfronten til støtte for Olav Gautestad i 1941. Nå har han fått brev fra «vår store rektor», som håper at «B-klassa skal få ei meir eller mindre normal avslutning på lærar-utdanninga si».

Flere ironiserer i sine første brev over Holters høystemte toneleie. Wangensten synes tonen er «høittravende». Han har gjort sine første

45 Denne var i 2. etasje i det mange i dag kaller «Osehuset», Halkjellsgata 16.

lærerfaringer – og er ikke helt fri for klassefordommer: Han var ei tid «storskulelærer for ca. 50 fabrikkarbeider- og splintebarn. Nesten alle het Ludvig eller Lovise». I 7. kl. var «de så avhengige av fingrene når de reknet at dersom de holdt hendene i lommen, klarte de ikke 8+3. Men uansett deres sosiale stilling og deres evner spanderte jeg mine beste pedagogiske regler på dem». I skrivende stund er han gardsdrenge i Osterfjorden.

Benny Rongved er første «nonne» som hilser sine «klosterysken». Hun leser nå privat med ti middelskoleelever. Hun siterer også rektor Kristvik. Denne gang fra åpningstala hans høsten 1941: «Dette er andre året vi starter uten at flagget er heist til topps på skolen. Men om ikke flagget blarfer der ute, så må vi ha en flaggstang i hjertet vårt og der er flagget alltid på hel stang!». Hun avslutter med ett av Nordahl Griegs mest kjente dikt: La Norge fylle vårt hjerte!/ Hører du landets sang?/ Lytt til en liten tone,/ det er din egen klang!/ Du er ikke lenger ensom,/ når skodden trykker deg ned./ Seil vekk på sängen om Norge,/ i den er vi alle med.

Også dette kullet blir fort opptatt av mulige motsetninger mellom lærerskolens teori og virkelighetens praksis sett i lys av egne lærerfaringer. Halvard Lunde har et muntert blikk på forskjellene mellom liv og lære. Han synes det var

morosamare på lærarsk. enn det er i livsens skule. Eg har nå prøvt å spela alle dei lærartypar som rektor har rekna opp og visst mange fleire av eiga oppfinning. Men ennå har eg ikkje funne ei type som høver for desse ungene. Bevare meg vel kor mange barnetyper det må vere i landet!

Gunnar Sausjord lager fine tegninger til boka. Når han skriver i juni 1942, har alle i klassen fått vite at deres avkorta lærerskoletid er blitt godkjent. På vitnemåla skulle standpunktarakterene legges til grunn. Sausjord rekapitulterer det som har skjedd i skoletida. Det er tydelig at ikke alle hadde tru på at de ville rekke å fullføre to år på lærerskolen:

Skyene hadde senka seg tungt og tett over Rotsethornet den gang skolen første gang åpna sine porter for oss (...) I hvert fall bekjente både Wangen og jeg straks at vi ikke hadde noen tro på at vi fikk være i fred på skolen så lenge som to år. Men utover høsten og vinteren var det liksom skyene svant, i hvert fall kom de fullstendig i bakgrunnen overfor alt det nye som opptok oss, både av gleder og plikter! Husk ped.timene, gymnastikken, korsangen, eller sykkelturene gjennom Sunnmørsnaturen i Kvalheims høstfarger. Eller de strålende vinterdagene, da ruten gikk oppover til Melshornet, ned igjen over Krøvelsedet for så å ta en

rask innsjutt til kjøttfatene i matsalen. Det var herlige dager, så strålende at de fullstendig splitta alt som stengte for lyset. Utover våren var det deilig, men skyene trakk faretruende opp, riktige tordenskyer. De snakka om politiskole osv., men uværet drev over uten lynnedslag. I høst begynte det bra, enda om himmelen fremdeles var lett overskyet. Men det svartna mer og mer til, og vi forsto uværet måtte komme. Og i jula slo det ned, på selve julekvelden. Det blei likevel ikke den knusende ødeleggelse som værgudene hadde håpet på; tenke seg til at de som skulle kjent seg mest rammet, bentfrem smilte overfor denne unyttige kraftdemonstrasjon!

Pedagogikk og disiplin

I likhet med de andre klassene er også denne klassen i begynnelsen opptatt av disiplin og «styring». Erling Lomeland overtok en post etter en svært streng lærer og syntes derfor det gikk greit å gi litt slakkere tøyler i stor-skolen. Men dette vil nok være vanskeligere i småskolen, noe han begrunner med denne skarpe «gards-sosiologiske» betraktningen:

Barna på landet må tidlig hjelpe til på garden, og det skjer ved at foreldrene ganske enkelt gir dem beskjed om å gjøre dette eller hint. Ordre og regler må de små jamt rette seg etter, det blir naturlig for dem. De store barna blir nærmere medarbeidere på frivillig grunn. Det ble bent fram unaturlig for småskolen å være «fri» som det heter, dvs at læreren «lurer» barna til å gjøre det han vil.

Per Myklebust er en sterk stemme i klassen. Hans virke kom til å bli knytt til lærerskolen, som pedagogikk-lærer fra 1948, som rektor fra 1964 til 1985. Han var også en av de første til å skrive om Kristviks pedagogikk i artikkelen «Rektor Kristvik og lærarutdanninga» i festskriftet til Kristvik i 1952. Tekstene hans i brevboka viser nok innflytelsen fra Kristvik, men han blei aldri noen ukritisk tilhenger. Myklebust vil i sitt første brev gjerne diskutere pedagogikk. Høsten 1942 sitter han som lærer i Raudeberg ved Måløy. Han karakteriserer halvt vennlig, halvt ironisk sine klassekameraters ulike lærerprofiler. Så kommer han med sitt eget ideal: «Når eg tenkjer på ein lærar slik som han «sprang i Guds tanke frem», så får eg assosiasjonar mot namnet 'Strømnes'». Han siterer så Ibsen, Kierkegaard og Chr. Bruun, og tar sterkt avstand fra lærere som har valgt yrket av bekvemmelighets grunner; de er «matprester». Han etterlyser vilje, begeistring og idealisme. Pedagogisk er han i hvert fall på ett punkt en god Kristvik-disippel. Han har 1. og 4. klasse i en firedelt skole. Han har «eit problembarn, ein gut, som har levd på kanten av samfunnet sine lover i lang tid». Myklebusts vertinne mener

han bør gi slike elever pryl, men han har «som god Volda-pedagog» tatt opp en kamp *for* han. «Åtaka hans parerer eg av med det sverdet som heiter *Godhug* og tek mot hogga hans med den brynja som heiter *Tillit* (Årsak sitatet!). Det kan vel ikkje vere berre vrøvl det B.B. [Bjørnstjerne Bjørnson] seier om at «det som lever er underlagt kjærlighetens gjenskapermakt».

Til slutt tilstår han å ha avlagt «munnleg artium» i latin i tillegg til at han «puslar litt med studeringar».

Ragnvald Døskeland er også opptatt av det pedagogiske: «Har etter fattig evne freista å arbeida fram det Kristvik kalla læringsimpuls, og har prøvd å få dei til å sjå på lærebøkene som allierte og ikkje som fiendar, og det har eg lukkast eit stykke på veg».

Stadig vender skriverne tilbake til kontrasten mellom pedagogikken i lærerutdanninga og øvingsskolen og «den almindelige, hverdagslige undervisningen som drives på folkeskolen hjemme – og med den har det ikke skjedd store forandringer i de siste 50 år!» (Benny Rognved). Det settes ulike ord på disse kontrastene. Noen snakker om ideal og virkelighet, andre om «det livsfjerne» vs. «kjensla av på vere på jorda». Sigmund Kvamme avviser Per Myklebusts skille mellom idealisme/ånd og «møkkøyrarar og moldtrælar», og mener det er rettere å snakke om «teoretisk og praktisk idealisme». Jens Refsland har tolka Kristvik «praktisk, og ikke teoretisk»: «Det er de livsfjerne teoriene og slagord som skal tuktes». Jacob Grytten har fram til høsten 1943 i alle fall lært at «Volda-disiplinen ikkje høyrer heime i byskolen». Der trengs skarperer lut enn den som foreskrevet i Volda. «Lurik» (Larentse Myskja) slår fast at «den teoretiske Volda-pedagogikken hjelpte ingenting der», dvs. i en 5. klasse, «ei ekte røvarklasse». Martin Ekornes finner også at «systemet» var «sjølsagt det gamle, med taumkøyning frå katetret. Til å byrja med tykte visst borna det var rart når eg kunne gå mellom pultane og hjelpa ein og annan som «stod fast». Rannveig Solheim bruker samme uttrykket. «Disiplinen eg heldt var ekte 'øvingsskulsk' men hun har ikke bare gode erfaringer med «å gjennomføre det vi lærde i Volda (...) Dei likar betre gamaldags taumkøyning». Anne Kristin Bratås føler også avstand til det de lærte i Volda, og spør retorisk:

«Volda-ped. i den 2-årige realskulen? Å nei du, det vert ikkje mykje av det. Eg må ty til frk. Sukkestad si glose: pølsestapping (...) Me har verkeleg mange gilde stunder her på pølsestappingsanstalten òg». Petter Eltvik skriver i februar 1945 at «då eg var i Volda hadde eg ei kjøvande kjensle av at eg heldt på å drukne i teoriar, medan livet gleid forbi vindauga mitt og eg sat innanfor og såg på og bala med å få det til å høve med – teoriane» (s. 218).

«Taumkøyring» og «pølsestapping» er tydeligvis ord som har festa seg hos skriverne. De blir stadig brukt når det skal refereres til Kristviks advarsler mot gammeldags lærersentrert pedagogikk, men er samtidig noe de heller ikke sjøl helt kan fri seg fra i egen lærerpraksis.

Om å ta post eller ikke

Krigen setter også i denne klasseboka spor. Rettferdiggjørende høyttenking om å ta eller ikke ta arbeid i skolen går igjen her også. Kari Signe Bringa er svært glad for å ha blitt lærer, men har problem med å balansere «hugen etter å ta til i det yrket me har valt og på den andre sida otten for å verte svikar». Etter krigen har flere behov for å forklare omstendighetene rundt lærerstillingene de har hatt. En begrunner at han tok post med at skolestyrereformannen var «god nordmann», og «på skjema søkte eg sjølv-sagt ikkje». Martin Ekornes sier rett ut at «så lenge me har 'situasjon', så kjem eg nok knapt til å ta fatt på læreryrket». Flere har små og korte vikarposter. Noen melder at de har vært og er redde for å bli skrevet ut til arbeid for tyskerne, og frykten for dette blir brukt som et argument for å ta seg jobb som lærer. «Jeg så meg sjøl i ånden skrelle poteter for tyskerne, og alt i meg våndet seg ved tanken. Her gjaldt det å få seg en post og det litt flyvende fort!» (Benny Rongved). Parolene mot å ta seg jobb skaper likevel usikkerhet. Kari Signe Bringa argumenterer i juli 1943 slik:

Har høyr t ale om at mange meiner det er gale av oss nye å ha teke postar, Ja, dei har til og med sagt at når det vert betre tider, så skal me verta sett utanfor. Eg har aldri skjøna noko av dette. For når me ikkje tek *andre* sine postar, så kan i alle høve ikkje eg sjå at me har gjort noko urett. Dei talar så mykje om å ofra. Eg kan ikkje finna ut at eg hadde ofra noko om eg ikkje hadde teke post i fjor (...). Er det ikkje like bra at me freistar hindra at det vert berre rot i skulen?

Volda og krigen

I den turbulente tida etter at Volda lærarskule blei stengt julaften 1941, var mange opptatt av hvordan det hadde gått med lærerne på lærerskolen. Ann Kristin Brattås bor i Ørsta og holder klassen informert om hva som skjer på lærerskolen, men hun er forsiktig, ytterligere kommentar til opplysningene hun kommer med «vil eg helst få gje munnleg – det er ikkje alt som toler å koma 'på trøkk'». Hun forteller 29.11.1942 at

rektor, Gautestad, Eiken og Kvalheim fekk sparken i sumar (...) I haust fekk så rektor og Gaut. ordre om å reisa ut av fylket med huslydane sine. Etter mykje skrivi fekk baa fam. vera i ro, dvs. koner og born. Rektor fór til Sandane, seinare flytte han til Nordfjordeid, der han bur på internatet hjå skulestyrar Skipeenes. Han arbeider for full fres med den store sosiologen sin⁴⁶ (...) [Gautestad] har arbeidt med bøkene sine i rel. for å få dei i lærebokform. Men no i siste veka fekk han bod om at både han og familien skulle ut av fylket innan 8 dagar. Kvar helst veit eg ikkje enno. Kvalheim målar og sel bilete som aldri før, syklar bygdene rundt og syner slik aktivitet og spontanitet at det er ein fryd å sjå. Eiken har vorte omgangsskulelærer. [Her vises det til et lite innlimt klipp fra lokalavisa, der det under overskrifta «Sunnmøre Songarlag» står at «[d]et vart gjort vedtak um å tilsetja lektor Peter Eiken som vandrelærer i korinstruksjon og røystebruk. Han skal fyrst vitja Skodje.»] Elles har han vore fiskar, altmuligmann og ærendsgut i sumar, og er elles på alle måtar vår kjære Petter Napoleon. Kvamme, Strømnes og frk. Heggen vart kommanderte til Stord. (...) Det er ikkje fullt så gale med Geitvik (...) Han har korkje rektorløn eller tittel. Han er sett til å ha oppsyn med skulebygningen og elles det som kjem skulen ved. Denne oppgåva har han utført slik at ingen kan seia anna enn godt om det. Men han har ikkje hatt det godt denne tida, stakkars mann; folk (serleg utanom skulen) legg kva dei vil inn i omgrepa, og handlar deretter. Kåsa fekk permisjon; fru Eidseth er utan løn; Solstad er forsyningsminister og sit såleis over Volda-diktatoren Strand. [forretningsfører i Forsyningsnemnda, jf. Nerbøvik 1996: 201ff.]

[Om lærerskolebygningen skriver hun:] Dei førande i bygda har ordna det slik at folkeskulen held til der, så det lever i krokane der enno! Gymnasiastane har kjøkenet og matsalen + songromet. Gamleskulen «utpå Hauane» er full av tyskarbeidarar. Det er tilsett ein rett-truande i posten etter [ordfører] Alvestad, men han er ikkje komen enno. [Til slutt heter det:] Skal vi ikkje verta samde om å samlast og syngja «Solfest» som aldri før, no i 1943?!

Noen er både glade og redde for åpenheten i skrivinga. Kristoffer Magerøy, som hadde begynt å studere medisin, måtte flere ganger i avhør og blei til slutt sendt til Tyskland. Han er glad når han ser «kor langt» andre våger

46 Dette viser at det var kjent at Kristvik var godt i gang med det bokprosjektet som fikk navnet *Folkelære. Pedagogisk sosiologi*.

seg, og at han også da tør med det håp at «denne form for korrespondanse i fall ho skulle verte 'ettersedd' ikkje vil få uheldige konsekvensar». For Magerøy fikk det konsekvenser. Ikke på grunn av det han skreiv i brev-boka, men på grunn av andre «ting». Når Hjørdis Kvangarsnes før jul i 1942 sender boka vidare til Magerøy får hun den i retur med påskriften «adressaten forhindret fra å hente pakken», «og så skjønar me resten». I det siste brevet i bind I skriver Gunnar Sausjord i juni 1944 at

Jeg har hørt fra Magerøy, som etter hva han selv sier har det meget bra. Han får ta imot de brev han vil, men har ikke høve til å svare, da han kun får skrive ett brev til måneden. Savn etter kjente og kjære har han sikkert. La oss derfor hjelpe ham her med å være gode kamerater som gir ham en hilsen (...) Hans adresse er: stud. med. Kr. Magerøy, Schlissfach 209, Weimar, Thüringen, Deutschland. Skriv hans navn, og ditt eget navn og adressen din på hvert brevark! Og så var bind nr. 1 slutt. Gid krigen og elendigheten vil ta en slutt før nr. 2 når meg om ett år.

Per Myklebust fortalte i 1942 at han «pusla litt med studeringar». 25. november 1943 skriver han at han «sidan i haust har 'lege ved Pedagogisk institutt'. Det har vært lite undervisning og vanskelige forhold:

Pedagogisk institutt har eitt formål: Å psykologisere skulen i Norge, dvs. røyne etter og drive propaganda for nye og betre og *snøggare* metodar til å lære på. Men med mi Volda-innstilling saknar eg ein ting: målet for oppdraginga. Det er ting som etikarar og sosiologar får setje opp. Vår plikt er berre å føre borna fram mot mål som ein eller annan «personlegdom» har slengt ut i universet og vunne applaus for. Dermed blir læraren den han opphavelg var i Grekenland: ein «paidagos», dvs. ein træl som leidde borna til skulen og frå skulen.

Mot dette mener Myklebust at «kva ein skal lære dei unge», er et viktigere spørsmål enn rask læring. Han innleder brevet med å si at han står på flyttefot og skal dra fra byen dagen etter. Det gjorde han nok rett i. Dagen etter at han drog, kom først Aulabrannen natt til 28.11.1943, og to dager etter, 30.11, massearrestasjonene av studentene.

To måneder seinere, i januar 1944, er han pessimistisk: «Våre beste kvinner og menn vert dels sette utanfor, d.v.s. innanfor, og dels døyr dei. Personleg har eg vondt for å vinne over tapet av vår fremste pedagog:

universitetsstipendiat Einar Høigaard. Eller Fredrik Ramm».⁴⁷ Han går i rette med de kristne som han mener delvis bruker andres ulykker til å fremme sitt eget budskap. «Det skal de vite at når det gjeld framtidsutsiktene så er eg sikkert den mest pessimistiske av alle. Serleg i den seinare tid har det gått opp for meg kor vi er blåøygde som reknar med (...) alliert siger med det første». På en slik bakgrunn blir det mildt sagt vanskelig å leve et «rolig, harmonisk og avbalansert liv. Det må vere *teoretisk* idealisme. Praktiser det den som kan! Og slik skal vi leve fordi vår tid *«er ikke, den kommer!»*. Han tar sterkt avstand fra et slikt syn: «Tida er i sterk grad!»

Åge Holter i Bergen var nær på noen av krigens største katastrofer i Norge. Han skriver 25. april 1944:

Jeg var med da Marineholmen sprang i luften, jeg var med da Nordnes ble bombet, jeg var med da det smalt i Oslo, jeg var med nå da dette andre bare ble et lite nyttårsfyrværkeri mot denne siste eksplosjonen i Bergen. Da vi sto og ryddet innboet ut av de brennende og nedstyrte hus, mens ambulansebilene dødshylte forbi oss og folk jamret inne fra ruinene, lå klasseboken hjemme og ventet. (...) men i dag er bestemt at Bergen Folkeskole lukker og ikke begynner igjen før etter skoleferien. Dette på grunn av eksplosjonen.⁴⁸

Til slutt siterer han fra Arnulf Øverlands kjente dikt fra 1936: «Du må ikke sove».

Olav Frøystad

Olav Frøystad fra Breim gikk i denne klassen, men skreiv aldri i boka. Han dro i september 1941 til England, og blei derfor også et forbilde for de andre. NS-myndighetene brukte Frøystad mot lærerskolen, og han var en del av anklagegrunnlaget, som førte fram til stenginga julaften 1941.

47 Einar Høigård (1907–1943) var filolog og pedagog. Han døde under forhør i 1943. Han var en av lederne for lærerorganisasjonenes illegale arbeid. Fredrik Ramm (1892–1943) var en kristen og kulturkonservativ intellektuell og journalist som døde på hjemreise fra tukthus i Tyskland i 1943. Ramm hadde tilknytning til Oxfordbevegelsen (Kvam 2013).

48 Marineholmen, Bergen: 8. mai 1940 førte en brann til at ammunisjon eksploderte og drepte mange, både tyske soldater og norske brannmenn. Nordnes, Bergen: 15. juni 1940 feilbombet britiske fly Nordnes og over 100 hus ble ødelagt. Oslo, Filipstad-ulykken: 19. desember 1943 eksploderte en ammunisjonsbåt på Filipstad og drepte 45 nordmenn og 75 tyskere. Det er uklart om det var en ulykke eller sabotasje. 20. april, fem dager før Holter skriver, eksploderte et ammunisjonsskip på Vågen i Bergen, 158 mennesker ble drept, 60 av dem skolebarn. Nesten 5000 blei skada, 131 hus forsvant, 117 måtte kondemneres, 4260 barn blei evakuert.

Navnet hans dukker stadig opp i brevbøkene. Refsland framhever han i juli 1942 som den som «hadde vilje og mot til å gjera alvor av tankar». Sausjord vil i juni 1944 gi «originalen» av brevboka til Frøystad. Så seint som i juni 1945 ønsker Else Engene Kristoffer Magerøy velkommen tilbake fra tysk fangenskap, og «skulle ynskje eg med det same kunne ynskje Olav Frøystad velkomen millom oss; men han veit eg enno ingenting om. Vil inderleg vone at han lever og har det bra» (s. 252–253), men allereie i brevet som følger etter, kan Magerøy fortelle at «Olav Frøystad er borte» (s. 259):

Eg var sikkert den siste som tala med Olav, i rikstelefon frå Ålesund, men då galdt det sjølv sagt «forretningar». Men før han reiste fekk eg høve til å lære han å kjenne gjennom personlege samtalar på seine kveldsturar. Olav var ein personleg kristen då han reiste. Om det kan både Gunnar [Sausjord] og Åge [Holter] fortelje. Sjølv var han klar over at krigen ville bety ein fare for hans kristenliv, men han måtte reise. Overteljingar hjalp ikkje. Sjølv tanken på den kjekke gjenta hans, Anna Austrheim, kunne ikkje halde han attende. Det var plikta som drog, ansvarskjensla som dreiv han over havet. Korleis han omkom, veit eg ikkje så vel. Det var visstnok på ein norsk jagar i Nordatlanten no i slutten av krigen (...) Per skriv at ei høgtid på stemnet skal vigjast minnet hans.

Det «stemnet» det refereres til her, er skolens 50-årsjubileum i 1945. Martin Tennfjord kan, etter å ha vært på festen, fortelle at »Frøystad kom bort 20. mars 1944, om morgonen i 5–6 tida, vest for Shetland. Han var då på ubåtjakt om bord på eit Sunderland fly. (...) Biletet av han heng no i Festsalen på Volda lærarskule».

Livssyn

Brev i denne studentklassen er av og til noe skarpere i tonen enn i andre klassebøker. Noen etterlyser mer «vitnesbyrd», og sakner at ikke flere viser si kristentru. Per Myklebust er motsatt. Han ser pratet om fraholdssak og forkynning som eksempel på «negativ fokusering». Noen beskylder noen for å fare med «løgn» og «falskhet», noen kritiseres for sin «martyrtone», og noen sier rett ut at de finner det vanskelig å skrive i brevboka. Noen sider er også klipt vekk. Det viser seg seinere at en i klassen har hatt ei vanskelig tid og har derfor klipt vekk enkelte sider. Åge Holter er den som kanskje tydeligst poengterer klassens felles kristne utgangspunkt. Det er her han finner fellesnevneren:

Og her vil jeg komme med en dristig påstand: det som gjorde Voldatiden verdifull for oss var det faktum at vi gikk på en kristen skole med kristne lærere og kristen påvirkning. Den kristne tonen gikk som en understrøm gjennom det hele, skapte åpent tillitsforhold til hverandre, bannlyste alt svik og bedrag, førte elever og lærere nær sammen, gjorde all banning og kjekkel unaturlig på skolens grunn og fikk oss til å møte opp i festsalen om morgenen og til å gå i kirken oftere enn vi kanskje før gjorde (s. 189).

I noe som nærmer seg en preken avslutter han med denne noe legalistiske formaninga: Alle lærere er «forpliktet på den norske kirkes *bekjennelseskrifter*, og ikke må lære noe i strid med dem» (s. 193–194).

5. august 1944 blir det holdt «stemne» i Aldalen for lærere og elever, både for de som «som ikke var ferdige» og «andre skibbrudne». Erling Lomeland skriver:

I Aldalen var losjehytta leiet, og der var sørget for et ypperlig arrangement. Lærerne kom opp og holdt tale, Kristvik med sin strenge dybde, Gautestad med sin sympatiske freidighet, Solstad med sine protester og paradokser, Kvamme med det stille alvor, Strømnes med sin saklighet, Kvalheim med sin fortelling, fru Eidset med sin gratie og èlan vital, for å nevne de fleste.

Arrestasjoner

Vinteren 1945 er mange av brevskriverne opptatt av massearrestasjonene i Volda og det som fulgte. Tidlig om morgenen 1. februar gjorde tyske soldater med hjelp av norske hirdmenn massearrestasjoner både i Ørsta og i Volda. Målgruppa var folk som NS-medlemmer hadde ført opp på såkalte jøssinglister over personer som hadde vist ekstra motstandsvilje. I Volda ble om lag 80 personer arresterte og ført om bord i *Dalsfjord 1*, som tok fangene først til Ålesund, seinere til Vollan eller Falstad fangeleir. Hjørdis Kvangarsnes er den første i denne klassen til å fortelle om det som skjedde. Hun skriver 25. februar:

Heimanfrå er det syrgjeleg nytt å høyra. Sume av dykk har vel høyrte gjete massearrestasjonane der. Det er ei trist historie. Mange av våre sams kjende vart tekne. På l. skulen Solstad, Gautestad, og frøken Heggen. Av folkesk.lærarane Magerøy, Egge, Flø og Miljeteig. I det heile vart 80 stk. arresterte, men nokre er komne attende. Vil vone at alt må rette seg snart (s. 223).

Martin Ekornes følger opp i neste brev. Han skriver fra Ørsta 7.3.1945:

Det har vore uhyggeleg og trist i Ørsta og Volda i det siste.(...) Me får sjå meiningsløysa og uretten på nært hald. Når vil galskapen ta slutt? Nokre har kome heim, men dei fleste er no sende frå Ålesund, truleg til Falstad. Ein av elevane våre vart livsfarleg såra under arrestasjonane her for over ein månad sidan. Han har teke fleire operasjonar, og det er enno uvisst korleis det går. For stutt tid sidan tala eg med ein av studentane som var komen heim frå Tyskland. Han hadde butt saman med Kristoffer [Magerøy] heile tida. Kristoffer har vore mykje sjuk (s. 226).

Anne Kristine Brattås fortsetter nyhetsformidlinga ei uke seinere. Hun skriver fra Velle i Ørsta. Som så mange andre knytter hun først an til Bibel og tro, deretter siste nytt:

Hjørdis og Ekorn har båe fortalt om februar-tragedien for Volda og Ørsta. Me har nett høyrte at dei ca. 50 som vart sende, (mellom dei alle lærarane som var tekne og prestane og juristane i V. og Ø.) kom til Volla (ikkje Falstad). Mange av folket deira fekk sleppa inn med soveposar og litt anna utstyr siste dagane dei sat i Ålesund, eller dei møtte opp på kaia for å få ein glytt av dei då dei for. «Det var ein rakrygga skare som for», sa ei. Alle vart putta under dekk med det same så nær som frk. Heggen; ho fekk stå på dekk og vinka (attmed ein tyskar!) da båten la frå. – Etter Sunnmørsposten skal dette vera i samband med heimefront-opp-rydding, «en militær organisasjon avslørt».

Fru Tjensvoll og Kvalheim hadde båe jubileum laurdag 10. mars. Ho var 50 år. Og han 50 år som godtemplar. Stor festing. For henne var det nok noko som dempa festgleda likevel, Tjensvoll er mellom dei som fekk luftetur. (...) Me har båt til og frå byen to gonger i veka no, så boka kjem til å taka lang tid om alle delar av landet er like dårleg stelte! (s. 231–232).

Etter krigen

Sigmund Kvamme har boka når freden kommer. Han er i Oslo og begynner å skrive 29. april – «her sit eg og ventar på fredsklokkene», men han har først tid til å avslutte brevet 5. juni:

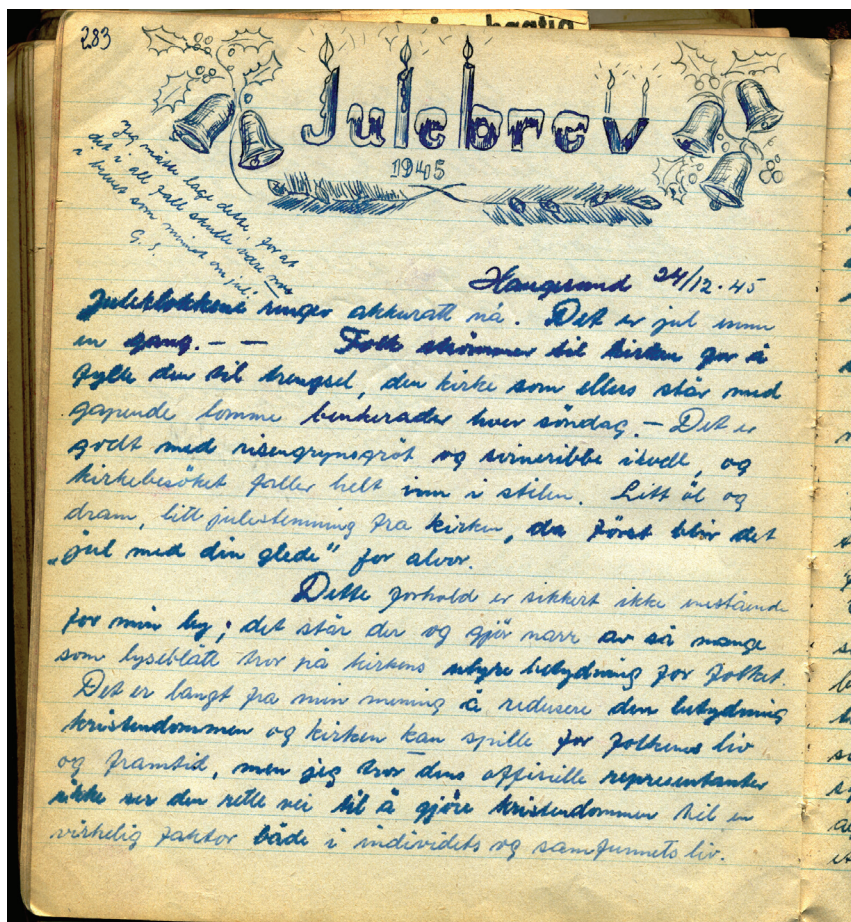
Ja, eg må nok be så mykje om årsaking for di eg har late boka bli her så lenge. Men eg fekk «heilt uventa» andre ting å tenkja på, og har vore heller lite heime ei stund. Det er i grunnen nokså livleg i Oslo no, men på ein måte har alt gått roleg for seg. Det var no litt skyting og litt springing dei fyrste dagane eller nettene, men stort sett gjekk det bra. Son til vertinna mi vart skoten, og nokre få til: Og så er det nokre av desse nyutdana soldatane, eller politifolka frå Sverige som har skote seg sjølv i armar og bein. Men det går over. Eg er trøyt, no kan ein annan bjefte. Lev vel, og lukke til med fred og fridom, allesaman! Beste helsing Sigmund (s. 250–251).

Denne klassen har en noe mer filosofisk tilnærming til de store livsspørsmål generelt og kristendom og det å være en kristen spesielt. Per Myklebust liker godt en filosofisk diskusjon, og flere innlegg like før og etter freden tematiserer dette. Flere i klassen vitner om si tru, men noen – bl.a. Per Myklebust – anlegger et mer utenfra-blikk, som ikke er uten brodd. Etter krigen er flere inne på at folk, på tross av fred og frihet, likevel er «misnøgde og lite glade» (Kari Signe Bringa). Gunnar Sausjord skriver i sitt «Julebrev 1945» om sin pessimisme. Han knytter an til diskusjonen rundt kristendommen, og er mer kritisk enn de andre. Han trur en ny krig kan være i emning, og har ingen tru på FN. Brevet er datert julaften 1945 og har en juletegning som vignett (s. 283). Brevet avsluttes med en ny tegning. Denne gangen av en bedende, kanskje fortvila mann. Under står det:

Om meg selv kan jeg melde følgende. Jeg har lærerpost i Haugesund, konstituert. Jeg tror ikke at jeg tar fast post, selv om den måtte bli meg tilbudt, for jeg har så mye å lære enda. Det er så mye enda jeg ikke har grepet. Snarest råd er drar jeg derfor ut på «leting». Hvor og hvordan vet jeg ikke sikkert (s. 288).

Gunnar Sausjord dukker opp igjen som bidragsyter i festskriftet til Kristviks 70-årsdag med artikkelen «Problemet 'homogen gruppering' i amerikansk pedagogisk diskusjon og forskning». Det er i 1952 og han er da «Acting Assistant Professor» ved Iowa State Teachers College, og har tatt en amerikansk doktorgrad. Han blei professor i pedagogikk og hadde sitt virke i USA. Han døde i California i 2008.

Åge Holter er, som Sausjord, også på leit. Han er «tilhenger av det Kristvik kalte 'den evige uro'. Ikke barnets vimsete, vilkårlige, den moderne psykopats nervøse, men den målsettende, skapende, villende, kjempende, levende uro i blodet». Andre er mer desillusjonerte. Noen strever med lærerarbeidet og peker på at «barna mest ikkje har hatt skule her sidan -42». En finner det vanskelig å skrive i boka; den gir henne «en slik malstrøm av tanker og meninger». Erling Lomeland er i februar 1946 enig med Sausjord: «Det synes meg som om krigen ikke har bragt en eneste ny tanke inn i verden; det er fortvilet». Det eneste lyspunktet finner han i det såkalte Kulturbrevet, *Vår kulturs framtid. Et brev til den norske regjering* (1945). Dette var signert av ti framtrepende – tidstypisk nok – «kulturmenn» med Henrik Groth i spissen. «Dette var det største lyspunkt på lenge. Analysen av kulturens vesen er så sann så sann. Et rop i ødemarken?».

Gunnar Sausjords vignett og innledning til sitt pessimistiske julebrev til klassen i 1945.

Av og til kommer det reaksjoner på alle de eksistensielle filosoferingene. Benny Rongved spør ironisk om de virkelig er «så dypsindige til hverdags», eller om det bare er brevboka som gjør dem slik. Etter dette innlegget melder flere om de mer hverdagslige ting: at en gifter seg, får barn, videre-utdanner seg, drar utenlands.

Halvard Lunde sammenlikner Erling Kristvik med Olav Storstein. Storstein ga i 1946 ut *Fremtiden sitter på skolebenken*, som fikk stor oppmerksomhet. Dette var også arbeidsskolepedagogikk, men Storstein var sosialist og kulturradikaler, og stod ideologisk langt fra Kristvik. Arbeidsskolepedagogikk var ikke noen helt entydig størrelse. Lunde forteller at Kristvik er «heilt ukjent i Oslo».

Noen lar seg lede av egen trusvisshet og kallsfølelse. Hjørdis Kvangarsnes begynner etter krigen på Det Norske Misjonsselskaps misjonsskole i Oslo. Hun skal «truleg» til Madagaskar, og lesar fransk. Hun er «overtydd om at Gud har kalla meg til dette arbeidet», og føler at hun har funnet sin plass i livet.

På årsdagen for frigjøringa er Kristoffer Magerøy i Oslo. I et brev datert «kl. 24, 7de-8de mai 1946» forteller han at han akkurat har kommet fra Slottsplassen, fra «eit hav av faklar og ellevill jubel». Han blei oppringt om kvelden av «nokre studentar frå Blindern studentterhjem», som spurte «om vi var 'game' for fakkeltog. Sjølv sagt!». Ei lita gruppe starta bak universitetet kl. 10.15, etter hvert kom mange til, og «heile Fredriksgt. var eit einaste lyshav. Det bar ned til Stortorvet og derifrå opp Karl Johan». Han treffer Strømnes i folkehavet som går fra Slottet og nesten ned til Stortinget. Alle synger, Ja, vi elsker, No livnar det i lundar, Kongesangen, «og så eit mektig hysjsjsj: Kongen talar». Det hele blei avslutta med «Leve fedrelandet!». Og han hadde duskelua på under fakkeltoget. Han berømmer Hjørdis Kvangarsnes sitt valg, og forteller at han sjøl nå arbeider på Rikshospitalet.⁴⁹

Klassens kulturprofil er i hovedsak konservativ. Få forfattere nevnes ved navn. Eiliv Skard siteres med tilslutning etter at han i en artikkel i *Samtiden* har kritisert dikterne for manglende etisk alvor; de har ikke lenger noe å si, «bare underholdning». Petter Eltvik forteller fire dager etter at Roald Fangen omkom i en flyulykke, at han lesar hans *En lyssets engel* (1945).

Et av de siste breva i boka er fra Anne Kristine Brattås. Hun skriver fra Velle i Ørsta, 20.11.46, og oppdaterer klassen på det som har hendt i Volda og på lærerskolen:

Eg kan ikkje anna enn seia eg tykkjer det er rart å ferdast der borte og vita at ikkje Kristvik er der. Det er noko som vantar. Det trur eg dei tykkjer elevane òg, endå dei sjølv sagt ikkje har noko gale å seia på sine styrande no. Tvert i mot. Som mange av dykk kanskje veit, har Eiken vore mellombels rektor no i haust. Våre gamle kompisar 4. klassingane fortel at den jobben greidde han flott (...) No midt i november tok då Olav Kårstad roret, og det greier han. – Strømnes har mykje av peden og i øvingsskulen arbeider Ingeborg Moe Eggebø og han Aksel [Eggebø] sjølv. Den nye musikk læraren, Fotland, er endå ikkje komen. Den nye naturfaglæraren, Lundestad, er både komen og sjukepermittert. Kåsa er mykje friskare no etter ein strumaoperasjon i vår, men har altså gått av. Han strir for

49 Da Haukeland i Bergen fikk sin barnepsykiatriske avdeling i 1963, blei Magerøy den første overlegen.

å få husvære t.d. på Austlandet slik at det vert betre for helsa, men det har ikkje lukkast. Endå ein ny mann er komen til dette året, Bredeli, som har mykje av norsken osb. Frua hans har hatt handarbeidet og noko gymnastikk.

Kristvik lever på hybelmaner i Trondheim; det har ikkje vore råd å få husvære. Men no skal då òg frua reisa. Voldingane fekk seg ei litt ekstra oppvaking den grytidlege morgonstunda han reiste. Lærarskulekoret stod nemleg oppstelt på torget kring rutebilen og song «Tytebæret oppå tuva». Ein liten detalj som syner hjartelaget hans: Midt i ståket i flokken på torget fekk han auga på ein stri kar som han hadde mått tala alvorleg til i si rektortid, og denne eleven hadde synt at han ikkje sette pris på det. «Tenk at *han* verkeleg ville stå opp no og koma å seia farvel til *meg!*» sa Kristvik til kona si, strålande glad. Ja, slik har visst hjartelaget hans vunne oss alle saman for han, trur eg. Det var korkje lett eller gildt for han å seia Volda lærarskule farvel, det såg me ved mange høve. (358-359)

Siste innlegg er fra Martin Ekornes. Boka har ikke vært hos han på to år. Han sier han legger ved 10 kroner til ny bok, og ber Kristoffer Magerøy om å kjøpe og sette i gang ny runde. Med «God jul!» avslutter han bindet 19.12.1946. Om bokprosjektet blei videreført, er ukjent. Det er ikke oppbevart flere bind av *Omgangsskulelæraren*.

Fireårig klasse, 1945–1949

Dette kullet begynte i 1945 og er den siste klassen som har gitt brevboka si til HVO. Det er to bind, begge upaginert. Det første går fra oktober 1953 til august 1960, det andre fra september 1960 til sommeren 1969.

Det var 30 elever i klassen. På de siste sidene i bind I er disse navna skrevet inn med adresser som etter hvert som tida går stadig strykes over og endres. De stedsnavn som er brukt her, er det som er anført i HVOs elevregister (Bergem 1995a: 458):

Ragna Alme, Gloppen	Sigvald Lunde, Gaular
Ole Alnes, Luster	Asbjørg Løvoll-Rørstad, Norddal
Alfred Angeltveit, Fjell	Kari Mokleiv, Kinsarvik
Klara Auran-Ulstein, Skatval	Kåre Moltubakk, Herøy
Ola Beinnes, Innvik	Bjarne Rasmussen, Syvde
Olav Berkaak, Rennebu	Mindor Rørstad, Volda
Anders Bødal, Eid	Olav Smedstad, Bø i Telemark
Arthur Eide, Eide	Rolf Stokke, Hjørundfjord
Brita Gåsemyr (seinere er Koppen lagt til), Breim	Klara Strand (seinere er Ulveseter lagt til), Valsøyfjord
Arnold Hallén, Haus	Alvhild Størdal, Fjaler
Olav Hauge, Fjaler	Birger Ulstein, Ulstein
Reidar Heggen, Norddal	Kjellaug Aardal-Håvik (navnet er seinere strøket over), Luster
Sigvald Holsen, Gaular	Hjalmar Aarseth, Vevring
Sverre Håskjold, Volda	Sigmund Tingvatn, Hægebostad
Odd Håvik, Volda	
Karsten Kvistad, Hjørundfjord	

Her er det ingen byelever. Alle er fra Vestlandet, særlig Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane.

Klassen har tydeligvis hatt ei klassebok før denne, men den er blitt borte. Odd Håvik setter i gang det nye skriveprosjektet. Han skriver høsten 1953:

Det ser ut til at den fyrste klasseboka er komen bort. Ho vart send sist til Tingvatn, men så har ho ikkje komen lenger. Tiltaket med ei slik bok er vel for godt til å få ein slik brå ende? Eg sender i alle fall i veg ei ny bok. Så får vi alle saman gjere vårt til at denne boka ikkje får same vanlagnaden som den fyrste.

Den første boka må ha sirkulert en gang i perioden 1949–1953. Av kommentarene blir det etter hvert klart at boka er blitt brent, og mange gir uttrykk for sin forargelse over dette. Bjarne Rasmussen setter sluttstrek for vidare spekulasjoner rundt dette. Han skriver i 1957 at han har møtt «syndaren

personleg» på et tegnekurs i Oslo, og at han har fått «ei god og utførleg forklaring---, nok til fleire klassebøker. Ja. Ja, nok om det --».

Denne klassen diskuterer i liten grad pedagogikk. Det går fram av et par kommentarer at klassen i det første og tapte bindet er blitt enige om at en – av en eller annen grunn – *ikke* skal ta opp slike temaer. Dette er også den eneste brevboka som nesten ikke omtaler Erling Kristvik. Han dro til Trondheim omtrent samtidig med at denne klassen begynte, og var slik sett for disse elevene «ute av bildet». Om en ser alle brevbøkene i sammenheng fra 1930–1934-kullet til 1945–1949-kullet, er det en utvikling fra å ville diskutere pedagogikk, livssyn og yrke til nettopp å unngå slike emner. Dette kan ses som et uttrykk for det som en gang var samlende og felles, nå var polariserende og «privat».

En elevkveld

Klassen videreførte elevkveldtradisjonene. I sitt tredje år, høsten 1948, framfører klassen «Norge mitt Norge». Programmet er limt inn i brevboka. Kvelden begynte med «oppsong». Deretter kåserte Sigmund Tingvatn om «Symbolikken i flaggfargane», og ble etterfulgt av et mannskor som sang «Jeg vil verge mitt land» (Bjørnson). Så fulgte opplesing ved Karsten Kvistad, Birger Ulstein framførte «Ved Rondane» (Vinje). Så kom en dramatisering, «Kongens Bøn» og så igjen Birger Ulstein med «Den særde» (Vinje). Deretter kom «Scene frå Peer Gynt (2 akter)». Så var det pause. Etter den kom «'Politikk og heimeliv', scene frå heimen», etterfulgt av «Jeg vil hematt, dramatisering», trulig av Ingeborg Refling Hagens dikt. Avslutningsnummeret var «Norge mitt Norge» (Theodor Caspari) med mannskoret. Billetten kosta to kroner. Programmet må sies å være solig forankra i en tradisjonell, romantisk norsksdomstradisjon.

Boforhold

Også denne første etterkrigsgenerasjonen lærere er opptatt av boforhold. Ole Alnes forteller i 1954 at han skal flytte fra Gurskebotn til Hundeidvig i Sykkylven. Hovedårsaka er at dette er en «stor og rik» kommune, og at han får «fin lærarbustad». Anders Bødal kan i 1956 fornøyd melde at han har «ein eldre lærarbustad med 10 mål jord – frukthage». Fornøyd var derimot ikke Brita Gåsemyr Koppen. Hennes første post varte bare ett år:

«Og no skjøna eg mest ikkje at eg heldt ut så lenge. Der var svært tungvint og vanskeleg på mange måtar, avsides, veglaust, utan elek.lys og butikkar. Eg budde åleine i eit kammers i skulehuset og kjende på einsemda og heimlengten». Et godt lærerliv knyttes til større skoler og gode kollegaer, og ikke til ensomheten ved udelte og fådelt skoler. Alt blei bedre da hun kom til Herøy, og fikk Kåre Moltubakk, Bjarne Rasmussen og Ragna Alme som kollegaer på en 7-delt skole med parallellklasser. Olav Smedstads erfaring er heller ikke utypisk. Han skriver våren 1957 at han nå er på en firedelt skole. Han har gifta seg med den andre læreren som var der, og de bor nå i skolens andre etasje med hage og uthus med høner. Ola Beinnes synes ikke noe om slike boforhold. Han skriver fra Flemma i Gjemnes i 1958 at han «har kome til at lærarbustad i skulehuset er ei ordning som ein må koma burt frå, serleg dersom ein har born sjølve».

Tilleggsfunksjoner, etter- og videreutdanning

Som de andre klassene er også denne opptatt av etter- og videreutdanning. Mange melder om alle kursa de tar, ofte i form av sommerkurs. De hyppigst nevnte er pappsløyd, gymnastikk, tegning, sanglærereksamen og engelsk. Mange har også begynt på et artiumsløp. Ole Alnes mener i 1957 at «ein er ikkje «fullstendig» før ein har artium nå. Serleg i kommunar med 9-årig skule med engelsk i folkeskulen».

Tilleggsarbeid skrives inn. En er blitt formann i skolestyret, en annen er leder i «gutemusikken», noen blir «styrere», en «får i stand barnekor», og en kan melde at han har slutta som lærer og begynt i sekretærstilling ved Tunsberg skoledirektørebete i Drammen. Tendensen til noe skrytete karrieremeldinger får Alfred Angeltveit til å harselere litt. Høsten 1957 skriver han fra Bulandet at han har «har gått lærarhøgskulen sidan sist, og lese til artium. Likeeins skulesonglærer. Og sjølv sagt høgare organisteksamen. Det er berre det leie at då eg hadde gjort frå meg alt dette, då vakna eg, og så, – ja, så var klokka komen så langt at det var tid til å stå opp og gå på skule».

Hustru, mor og lærer

Kvinnene i klassen signaliserer at hverdagen kan være strid nok. Kari Sekse Mogleiv er «mor, husmor og yrkeskvinne i full post», og det er «stridt».

Hun skulle gjerne tatt permisjon mens de to minste er i førskolealder, men syns det er vanskelig når en først er blitt fast tilsatt, og det er «lærernød». Asbjørg Løvoll Rørstad følger opp. Hun er gift, har to barn og et tredje er på vei. Hun er i arbeid på grunn av lærernøden, men kunne godt tenke seg å være husmor. «Største spørsmålet for ei lærarinne-husmor med born er å få seg hushjelp som ein er tent med. Diverre er det ikkje som før i tida då hushjelpene stogga 8–10 år på kvar stad. Nei, no skal dei skifte plass ein gong i året i det minste». Klara Auran Ulstein er «husmorlærarinne» i halv post i Ulsteinvik. Høsten 1957 skriver hun at det er «hardt», men det er også «litt løye å slutte òg når ein likar arbeidet sitt og tenar pengar. For det siste tel litt det òg – når ein både har husplanar og bilplanar». Berit Gåsemyr Koppen er i full post og hadde en kort permisjon «i vår» [1959] fordi «vi fekk oss ei lita tulle», men bortsett frå dette har hun vært i full post i ti år.

I alle brevbøkene framgår det at det i mange lærerfamilier var vanlig å ha hushjelp. Det blir nesten et lite borgerlighetstegn. Og det er det ordet som brukes: hushjelp, ikke tjenestejente. I denne klassen rapporterer Klara Auran Ulstein at hun har «vore bra heldig med hushjelper heile tida». Hun er i full post og arbeidet «fyller meg ofte med ei stor og rik glede, men det vil ikkje sei det same som at det lukkast så godt alltid».

Læreren og bygda

Forholdet til bygda og lokalsamfunnet blir kommentert. Birger Ulstein er i Haugsbygda i Gursken på Sunnmøre, men skriver høsten 1953 fra en hybel i Oslo, der han er for å avlegge «skulesonglærareksamen» til jul. Om Haugsbygda skriver han: «Dei fleste har god råd . Heimane er velstelte, både ute og inne». Barnetallet er økende. Men alt er ikke like «sympatisk»: «Den førre læraren vart bedd om å søkje seg bort frå bygda. Blir vi lenge nok, må vi kanskje vere førebudd på det same. Men vi kjem nok til å snyte dei for den glede». Lærerarbeidet tok fatt med «mod og idealisme», og det var nødvendig: «Det er ikkje greitt å drive moderne skule, når ein ikkje har verkty». Høsten 1951 fikk bygda ny skole, og da ble alt bedre og lettere.

Seks år seinere, sommeren 1959, skriver Ole Alnes fra Ørsta og gratulerer «kjære vener og 10-års jublanter». For han er det positivt å få arbeide og leve i «ei stor bygd». Han er på Lystad skole. «Det smakar på mange måtar som ei kvild for ein lærar å bu i ei stor bygd. I dei små bygdene skal folk

nytta læraren til både ditt og datt, pott og panne og alt mogleg, men på dei større bygdene kan han få vera eit vanleg menneske og stella med det han har hug til i fritida». Han siterer Kristvik – og er en av de få som nevner hans navn i denne klassen – når han innrømmer at han er blitt «ein av dei som dissar seg i bil».

Én i klassen blir misjonær. Klara Strand innrømmer at hun helt fra tida i Volda har vært «litt mer enn vanlig interessert i misjonen». For henne falt kall og kjærlighet sammen. Hun forteller i mai 1957:

Jeg kan ikke glemme et misjonsmøte i prestegarden. Jeg skalv i 2 timer etterpå, slikt inntrykk gjorde det på meg. Da jeg i påska ble kjent med Monrad Ulveseter, ble jo ikke interessen mindre. Han var da antatt som misjonær av Den Norske Tibetmisjon. [Først ville ikke Gud at de skulle dra sammen, men] så hendte det ufattelige at sommeren 1956 gav Herren også meg sitt *gå!* – med andre ord – misjonskallet. Etter alle disse år i kamp og uvisse gir Herren meg det dobbelte kall – både kallet til å bli misjonær og til å bli misjonærhustru. Ufattelig!

De siste 10 åra

Olav Berkaak (1915–1980) gikk i denne klassen. Han ble lærer ved Ringsaker folkehøgskole, og etter hvert en kjent romanforfatter.⁵⁰ Han tok initiativ til et 10-årsjubileum i 1959. Mange ser fram til det og gleder seg, men når det kommer til stykket må det hele avlyses på grunn av manglende oppslutning. Berkaak er tydelig skuffa. Hans svært korte brev viser det: «Etter all denne mislykkede maraton-brevskrivningen på forsommeren, sender jeg nå bare min beste takk for brevboka og en hjertelig hilsen».

Etter hvert som åra går, blir det mer og mer en ajourføring av ulike typer personalia: barn, husbygging, bilkjøp, ferier. I 1963 har Anders Bødal fått nok av dette: «Til lukke med bilar, hus, krøter, båtar og naust og alt det som høyrer verda og levestandarden til», men får samtidig sagt at han har fått seg ny bil og «driv med sau attåt». Brita Gåsemyr Koppens respons på dette er uten ironi: «Men arbeidet vårt er først og fremst eit 'såmanns verk', ikkje sant (...) Mange av oss hadde også eit kall til å bli lærar. Hugsar vi det? Eller gløymer vi det i strev mot karriere og makt. Eg er redd for det». Til dette repliserer Olav Hauge ironisk: «Vi er inne i bygge- og bilperioden

⁵⁰ Mest kjent er trilogien *Snø og eld* (1953), *Det ædle malm* (1956) og *November* (1958). Bøkene handler om møtet mellom ei fjellbygd og jernverksdrift.

no». Han har ikke bil sjøl. Han bruker drosje og bygger stort hus – «er redd taksten vil ligge på 170–180 tusen inflasjonskroner». Han stemmer Senterpartiet ved kommunevalg og Høyre ved riksvvalg: «Elles gjer eg som eg har gjort. Les Bibelen og av det blir ein filosofisk anten det smakar slik eller slik for enkelte – og blar i lommeboka – og av det blir ein praktisk. Difor er Jæren det rette land for meg».

Som nevnt tidligere har denne klassen blitt enig om at en ikke skulle diskutere pedagogikk og konkrete lærererfaringer. Sammenlikna med de andre brevbøkene er det derfor lite skoleprat i disse tekstene. Heller ikke politikk, samfunns- og kulturliv får særlig plass. Det eneste litterære verket som nevnes, er Aslaug Høydals *Sevje* (1959) og særlig *Dyr last* (1963). Den siste er et angrep på en elevfiendtlig ungdomsskole og skolesentraliseringa. Flere er enige i skolekritikken, og knytter den til forfallstendenser i kulturutviklinga. Ole Alnes skriver i 1969 fra Ørsta at «TV, radio, blad og bøker stikk så ofte kjeppar i hjula for oppsedarane».

I den grad skolearbeid tematiseres, så er det helst stadfestinger av typen «det går sin vante gang». De fleste er avventende og vil ikke felle klare dommer over den nye «9-årige einskapsskulen». En av skriverne signaliserer tydelig at han i alle høve er sjølfornøyd med sin egen lærergjerning. I hans klasse kom «alle som søkte nemlig inn på realskolen, og det er det læreren mye blir bedømt etter». Målet for mange er «adjunktkompetanse», og det er tydelig at det er stas å undervise så høyt opp i systemet som mulig. Odd Håvik skriver fra Asker høsten 1964:

Det er vel nokså typisk utover landet no at å vera i barneskulen har liksom for liten nimbus rundt seg; ein må over i ungdomsskulen. Her var det i alle fall eit skred som flytta over. Mens andre er opptatt med vidareutdanning for å gjera spranget. Kanskje også for å tena meir pengar, for mange vonar på overtimar i ungdomsskulen.

Fjerde runde er ferdig i mai 1962. Hjalmar Aarseth har regna på det, og registrerer at omløpstida er om lag tre år per runde. Boka sendes på ny runde. Siste ordinære tekst er frå Ola Beinnes i 1969. Han er nå styrer ved Langmyra skole i Molde: «Eg må vel skrive nynorsk i denne boka. No har eg krota og skrive bokmål i ca 13 år, men når eg talar med dykk må eg nok halde på morsmålet».

Klassen hadde 40-årsjubileum i 1989, men dette omtales ikke. På et løssark lagt inn i boka skriver Rolf Stokke at han gjerne ville vært på treffet, men at han var forhindra på grunn av sjukdom. I teksten gjenforteller han hele si yrkeshistorie med videreutdanninger.

Som et etterspill kom en diskusjon om hva en skulle gjøre med brev-bøkene. I november 1995 sendte Ole Alnes og Bjarne Rasmussen et brev til det som året før var blitt Høgskulen i Volda. Her refereres det til at klassen har hatt klassetreff på Borgund Folkehøgskule i juni samme år. Her blei bøkene vidare skjebne drøfta, og det var enighet om at «bøkene kunne ha ein viss verdi for den institusjonen vi hadde gått på. Ei eventuell overdraging av bøkene måtte vere på det vilkåret at dei på ein fulltrygg måte vart tekne vare på, slik at ikkje kven som helst fekk tilgjenge til dei. Men noko løysing på spørsmålet vart det ikkje».

En blei likevel enig om å ta kontakt «med dei klassekameratane som bur nærast» for å avklare eventuell overdragelse nærmere. Avdeling for lærarutdanning blei bedt om gi «ei skriftleg utgreiing» om «kva vilkår og reglar som ville gjelde for å ta i mot desse to bøkene». I svaret frå avdelinga foreslås det at bøkene plasseres i fjernarkivet, at de har sperrefrist på 10 år, og at fagtilsatte ved høgskolen etter 10 år kan «få tilgjenge til bøkene i samband med relevante forskingsprosjekt». Til slutt heter det at «studentar vil ikkje ha tilgjenge til bøkene».

Neste akt er et brev fra Alnes og Rasmussen datert 8.4.1996. De har sendt alle i klassen et spørreskjema, «der alle fekk gi til kjenne korleis de stilte seg til desse vilkåra». Av 23 utsendte skjema var det 12 ja, 8 nei og 3 som ikke svarte. Dette vurderte de to som et utilstrekkelig klart ja-svar, og at det derfor måtte bli et nei til overtaking. Det åpnes likevel for en mulighet: Det planlegges et nytt klassetreff om tre år, og inntil da blir det foreslått å la bøkene sirkulere nok en gang, slik at en kan «lese i ro og mak og minnast», kanskje også kopiere enkelte sider av det en engang skreiv. Det framgår ikke av tekstmaterialet når bøkene blei overdradd til Høgskulen i Volda.

I de store linjers riss

Lesinga av – anslått – rundt 7000 sider klassebrev gir innsikt i en sjanger og en teksttradisjon som neppe fins i dag – i hvert fall ikke med samme omfang. Såkalte klasse- eller kullbøker skrives nok ennå, men omfatter da oftest fellesskapet i sjølve studietida, og avsluttes når denne er over. At ei gruppe mennesker fortsetter kommunikasjonen – riktignok med avbrudd – gjennom sitt yrkesaktive liv og til langt opp i pensjonsalder, er nok heller uvanlig i dag. En kan forundres over hvor sterkt det var, det fellesskapet som blei skapt gjennom Volda-tida. Klassene var i lag minst 6/7 timer hver dag, 36/37 undervisningstimer hver uke i fire år. Den toårige studentklassen som fikk utdanninga avbrutt med stenginga julaften 1941, fikk bare 1,5 år i lag. Uavhengig av hvor lenge de var i Volda, ser klasse-sosialiseringa ut til å ha vært sterk. Mange ser ut til også å ha holdt i lag om kveldene og i helgene. Skolen og undervisninga var nok den sentrale sosialiseringarenaen for klassefellesskapet, men når elevene ser tilbake på Volda-tida, så inngår *hele* Volda i det «rommet» de minnes.

Møteplassene etter skoletid var forholdsvis få. Skolen tilbød noen, som elev-/mållaget Ivar Aasen og Venelaget med sine andakter og bibelkvelder, men disse arenaene omtales merkelig nok omtrent ikke i det hele tatt. Dette er desto mer påfallende fordi såpass mange viser fram trua si i form av bibelhenvisninger og gjennom framheving av kallet sitt. Lærergjeringa er knytta til en militær metafor: De er Kristi fotsoldater, men uten at denne holdninga tilbakeføres til spesifikke trekk ved tida på lærerskolen. På et kulturelt og ideologisk plan er det – om igjen og om igjen – de sagnom-suste elevkveldene som særlig framheves. Her finner vi mye av den gamle norskskolekulturen, men nå med krigen som aktuell bakgrunn. På tekst-nivå i brevøkene ser denne kulturtradisjonen ut til å ha vært viktigere for fellesskapsfølelsen enn kallet i religiøs forstand.

Volda-samfunnet hadde også noen tilbud: Det var overraskende mange kaféer i den lille bygda, og turterrenget var da som nå en viktig fellesarena. Mange av de som gjennom år brevvexsla, møtte hverandre aldri igjen. Noen forteller om korte gjenmøter på kurs og konferanser, men for de fleste gjelder det nok at brevboka var det eneste møtestedet. Jubileer planlegges, og «alle» gleder seg og ser fram til den store dagen, men når den er der, har mange meldt avbud. Det er så mye «praktisk» som kommer i veien.

Å åpne seg litt for det private var i utgangspunktet nesten en del av skrivekontrakten. Hvordan går det med deg? Hvor arbeider du? Er du gift? Har du barn? Klasseboka blir en arena for både privat og yrkesmessig ajourføring, og her ligger det ansatser til et skrytealbum, å vise sine seirer på livets vei. Det meste av dette virker likevel faktabasert. Det ville være en risikosport å skilte med «medaljer» en ikke hadde.

Til sammen tegner disse breva en utvikling i folkeskolen fra udelte eller fådelte skoler, der posten kunne bestå av undervisning i opptil 6–7 kretser, til skolesentralisering og «læreroppdrift». I studentklassene blir naturlig nok mange bylærere på skoler med fulldelte klasser. Elevene i de fireårige klassene blir i langt høyere grad lærere i det som var Volda lærarskule sitt primære rekrutteringsområde, Vestlandet, først og fremst Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. Via en først svak, seinere sterkere, akademisering går veien fra en tydelig allmennlærer-identitet til en begynnende faglærer-identitet. Mange tar artium etter avlagt lærereksamen, og lærerveien videre går til framhaldsskole, realskole, gymnas og administrative skolestillinger.

I de klassene som holdt liv i skriveprosjektet lengst, hadde det vært mulig ut fra tekstene å lage små individuelle minibiografier om mange av deltakerne. Leseren følger mange av skriverne gjennom mer enn 50 år. Vi informeres om jobbsøking, flytting, hus, heim og familieliv, etter- og videreutdanning, yrkeskarrierer, pedagogikk og livssyn. Å beskrive alle disse individuelle livsløpa har likevel ikke vært et mål her. I stedet har vi søkt å fange det mer allmenne og typiske, det som står fram som renningene i den klasseveven som langsomt avtegner seg.

Midt på 30-tallet var det svært vanlig å skifte jobb og bustad ofte. Særlig gjaldt dette tidlig i lærerkarriera. Lærerne hadde også ofte tilleggsoppgaver, som regel knytta til sang og musikk, biblioteksarbeid, avholdslag og mållag. Brevna lister opp alt dette, og det er tydelig at dette tillegges vekt av lærerne

sjøl. Dette var noe de likte å vise fram. Mange engasjerte seg i politikken. De blir kommunepolitikere, medlemmer og etter hvert ledere av utvalg, styrer og organisasjoner. Noen blir også ordførere. I kombinasjonen politiker/lærer hadde de Kristvik mot seg. Han likte ikke at lærerne skulle engasjere seg i politikken. Det tok tid og oppmerksomhet vekk fra *lærerkallet*. Men det ser ut til at de har hatt det òg. Og her var de Kristvik-disipler: Det var en sentral tanke hos han at lærerne ikke skulle avgrense arbeidet sitt til skolestua. De skulle gå foran i alt opplysningsarbeid og praktiske tiltak som angikk barn og oppseding. Lærerne skulle være først i den fronten som gjorde Norge til «ein daningsheim, ein verkstad for folkeoppsedinga», som er Kristviks sluttord i førsteutgava av *Læraryrket* (1925:161). På dette punktet framstår denne lærergenerasjonen som ekte kristvikianere.

Den kristne læreridentiteten er sterk hos mange, og tydeligst i de fire-årige klassene. Bibelsitat og bibelhenvisninger er hyppige særlig i begynnelsen av lærerkarriera. Dette er en sjangertradisjon i brev- og minnebøker, men også en Volda-tradisjon. Markering av livssynet var en del av elevidentiteten etter Kaarstad. Volda blei fram til 1924 sett som den fremste «frie», dvs. kristne, lærerskolen, et særpreg den beholdt også etter at staten overtok. Mange elever søkte nok skolen på grunn av dette. Bibelsitata blir uttrykk for en bekreftelse på et kristent definert fellesskap. Mange er i begynnelsen åpne på at det vesentligste for dem som lærere er å vinne de unge for Kristus. Dette forkynnende elementet kan – med visse forbehold – sies å ha vært en del av lærerens samfunnsmandat gjennom hele denne lærergenerasjonen. Bruddet med denne tradisjonen kom i 1969. Grunnskoleloven av 1969 slo fast at dåpsundervisninga ikke lenger skulle være en del av kristendomsfaget, men dette er unevnt i brevbøkene. Et åpent misjonerende kallssyn på lærergjeringa er særlig tydelig de første yrkesåra, men blir svakere etter hvert som tida går. Det blir færre bibelsitat, færre personlige trusbekjennelser, og mot slutten blir de nesten borte. Dette skal nok ikke ses som uttrykk for sviktende tru, men kanskje mer et uttrykk for at dette etter hvert ses som noe privat som en ikke trenger å vise fram, og som ikke hører hjemme i disse tekstene. Det religiøse blir privatisert.⁵¹

51 Det mer institusjonelle uttrykket for denne utviklinga er at andaktene i tilknytning semesterstart og semesteravslutning tok slutt på begynnelsen av 1980-tallet. Omtrent samtidig blei det også slutt på studentenes felles morgenandakt før undervisninga begynte.

Klassene er ikke like. De toårige klassene med elever med examen artium har en litt mer urban tone. Delvis skyldes dette at bokmålet står noe sterkere her med flere elever fra Oslo og Østlandet. Noen av disse sier at de bevisst har valgt Volda for å oppleve «noe annerledes».

Klassene har en overveiende kulturkonservativ profil. I den grad samtidskulturen tematiseres – og det er ikke så ofte – så er det som regel i form av avstandstaken til det en ser som uheldige tendenser i tida. Det kan være framveksten av moderne massemedia, først og fremst film og musikk og «moderne» forfattere. Et illustrerende dilemma i denne sammenhengen kommer til uttrykk i ei vurdering av Arnulf Øverland. Hans anti-religiøse holdninger er sjølsagt kritikkverdige, men samtidig omfavnes han som ekte dikter på grunn av sitt tradisjonelle formspråk; han er til å forstå. Klassenes assosiasjonsfellesskap er først og fremst knytta til gammel norskdom, som fikk ny aktualitet og ny kontekst gjennom krigen. Fronten mot NS, nazisme, tyskerne og krigen er den nye norskdomen, og brevboka fungerer som en ideologisk kanal og bekreftelse på at de er sammen om dette. Dette svekkes etter krigen. Etterkrigstidas modernitet og det mange opplever som forfallstegn, gjør at norskdomen raskt svekkes.

Kjønnsperspektiv på lærerarbeid enten faglig, pedagogisk eller ut fra et familie-perspektiv tematiseres særlig av kvinnene. Også grunnleggende lese- og skriveopplæring framstår stort sett som et felt for lærerinnene. Det samme gjelder «særskolepedagogikk». Interesse for spesialpedagogikken øker med økt erfaring som lærer. Det begynner med at en er opptatt av «sinkene», de «evneveike», de «dumme». Dette er i utgangspunktet ikke ment som bevisst nedsettende eller latterliggjørende omtale, men snarere en lærerintern, «objektiv» omtale om et daglig og konkret undervisningsproblem. Flere er flau over sin måte å omtale disse elevene på, når de mange år etter leser sine egne tekster. Undervisning til «sinker» var et vanlig emne i skoleblada gjennom hele 1900-tallet. I løpet av 1920- og 1930-åra blei det lagt stadig større vekt på de undervisningsutfordringene som lå i de individuelle forskjellene i elevflokkene. Psykometrien var på frammarsj. Allerede på 1920-tallet var det ifølge Helga Eng mer enn 300 ulike tester tilrettelagt for bruk i norsk skole, og Kristvik advarte mot denne utviklinga. For han var samla klasse på tvers av kjønn, intelligens og alder et ideal. Volda-lærerne er usikre på hvordan de skal takle dette,

og har behov for å drøfte det med klassen. Det gamle systemet med å «gå om igjen», nekte opprykk til neste klasse, oppleves mer og mer ubehagelig. Parallelt er det en økende interesse for «særskole og «særskolepedagogikk», og flere av skriverne tar etterutdanning for å kunne gå inn i dette feltet.

Kristvik omtales stort sett som en mann uten plett og lyte. Han og framstår både som et pedagogisk og menneskelig ideal, sjøl om flere av skriverne innrømmer at han ikke alltid var så lett å forstå, og at de i praksis ofte kom til kort når det gjaldt å følge de gode teoriene. De kan nok stri litt med den Kristvik de møter gjennom pensum, men rektoren og læreren har de respekt for. På det praktisk-metodiske plan er det tydelig at Øvingsskolen, det vil si Oline Sukkestad og Martin Strømnes, hadde stor innflytelse. Det var gjennom Øvingsskolen de kommende lærerne fikk forståelse for Kristvik-pedagogikken i praksis, og denne var knytta til en fådelt, helst tredelt, skole.

Klassene er opptatt av faglige og pedagogiske utfordringer – særlig disiplinproblem. Den Kristvik de husker, er den «mjuke» pedagogen; han de knytter til «godhug og hjartelag», og det er Kristviks forsvar for dette som er utgangspunkt for diskusjoner rundt disiplinutfordringene. Fysisk avstraffelse var blitt forbudt gjennom Folkeskolelovene av 1936, men det er tydelig at dette har vært en utfordring i hverdagen. Mange følte nok at de kom til kort her – spesielt som vikarlærere. Noen knytter disiplinutfordringene til det en kan kalle moderniteten etter krigen, til «stasjonsby»-fenomen, røyking, radio og film. Mange opplever dette som «ei ny tid», og ei dårligere tid – og de reagerer på moralsk grunnlag. Særlig i begynnelsen av deres lærerarbeid er mange «privatpraktiserende». De er alene som eneste lærer på en liten grendaskole. Sjøl om flere beklager sentraliseringa når den slår til for alvor, så er det samtidig tydelig at de er glade for å få kollegaer, bli del av et lærerfelleskap.

Krigen setter spor. Mange er i arbeid som lærere under krigen, men slett ikke alle. Noen arbeider på gard, i «forsyningsnemnd», er «heime» – enten det er frivillig eller ufrivillig, men ingen angrer på at de har tatt lærerutdanning. Brevbøkene viser en slutta front mot NS-styret, men det tar tid før parolene når fram til alle. Disse kommunikasjonsproblema skaper i sin tur et behov for å rettferdiggjøre egne handlinger i forbindelse med at de har søkt arbeid som lærer. Brevna gir uttrykk for en sterk «nasjonal»

holdning mot NS og Tyskland. Dette viser at skriverne har hatt tillit til hverandre, og ikke vært redde for at det i klassen kunne være utru tjenere. Når det i en av klassene likevel viser seg at det er to som «svikter», utelukkes disse fra brevboka, men tas inn igjen etter krigen. Relativt mange er med i motstandsarbeid. Noen skriver om det rett etter krigen, men det er også flere som først får seg til å komme inn på dette lenge etterpå. Mange av dem knytter sin nasjonale holdning til Volda-tida, til Kristvik og ikke minst til elevkveldene, særlig «Norges-kveldene».

Fagforeningsprat forekommer, men er ikke noe dominerende tema. Lønnsvilkår er relativt lite diskutert, men det er noe diskusjon rundt forskjellene på å være bylærer og landslærer. Dette er også en generasjon lærere som før krigen kunne oppleve ikke å få lønn på uker og måneder. Dette er bakteppe for at noen heller vil være statlig enn kommunalt tilsatt. Det å være kommunalt tilsatt i større byer – f.eks. i Oslo med alle byens mulige «tillegg» – er gjenstand for en viss misunnelse.

De fleste viser en tydelig yrkesstolthet gjennom hele lærerlivet. Dette er en stolthet over egen læreridentitet, det en kan kalle en «allmennlærer-stolthet». Denne allmennlærerstoltheten er deres adelsmerke. Dette var lærere for et grisgrendt-Norge med en svært uensarta og desentralisert skolestruktur. Derfor reageres det også når faglærertenkinga etter hvert blir sterkere. Dette var en generasjon der det var sjølsagt at en underviste i alle fag. De hadde alle fag i utdanninga, og de hadde alle fag i skolen. Her er lenge få eller ingen eksempler på faglig «jåleri», f.eks. i form av å sette opp mot hverandre teoretiske og praktiske fag, åndens og håndens arbeid. I den grad ett fag ser ut til å være prioritert, så er det på 1930- og 1940-tallet sløyd.

Allmennlærerdimensjonen dekker delvis over kjønnsdimensjonen. Flere mannlige lærere gir uttrykk for at de ser det som mer naturlig at kvinnene er i småskolen, mens mennene passer bedre i storskolen. Noen kvinner reagerer på dette. De vil gjerne følge sine elever «helt fram».

Kristvik reiste en høy himmel over lærerne og læreryrket. Hans elever skulle ikke bli «kateterstolpar og lønsmottakarar». Mange er seg bevisste dette perspektivet gjennom livet, og flere vender tilbake til uttrykket. Det har vært ulike syn på hvor stor innflytelse Kristvik hadde i skolestua. Sveinung Vaage skriver at « [i] mellomkrigstida hadde Kristvik utvilsamt sterk

påverknad på norsk lærarutdanning og pedagogikken der. Han hadde nok ikkje like sterkt gjennomslag i skulen og blant lærarane» (Vaage 2004:156). Dette kan være rett på et nasjonalt nivå, men kanskje ikke i samme grad på et nordvestlandsk plan. Med mindre beundringa for Kristvik ses som stafasje – og det er det neppe grunn til – så gir brevbøkene tallrike eksempler på at lærerskoletida i Volda, og ofte konkretisert i Kristvik, har gitt viktige premisser for den læreren de blei gjennom et langt lærerliv, eller kanskje rettere: den læreren de ønska å se seg sjølv som.

Den pedagogiske diskusjonen har preg av å være en teori/praksis-debatt. Det er tydelig at svært mange føler at de kommer ut i en skole som er ulik den de er blitt ført inn i gjennom utdanninga i Volda. Ikke minst gjelder dette rent praktisk-metodisk i form av hjelpe- og læremidler. Her fikk mange «praksissjokk». Virkeligheten viser seg å være svært annerledes enn den de opplevde ved Øvingsskolen i Volda. Mange opplever at aktivitetspedagogikken i Kristviks, Sukkestads og Strømnes sin versjon forutsatte lære- og hjelpemidler som ikke fantes «der ute». Men sjøl om de må ty til både kjefthing og «pølsestapping», så er det også tydelig at Kristviks lærerideal ligger der som et mål og et referansepunkt som de hele tida forholder seg til og måler seg mot.

Nynorsk er i utgangspunktet en viktig del av denne lærer- og klasseidentiteten. I de 4-årige klassene er nesten alle nynorskbrukere. Noen av de som blei lærere i «bokmålsland» gikk nok over til bokmålet, men når de tar pennen fatt for å skrive i brevboka, blir nynorsken nærmest et solidaritetstegn. I de toårige studentklassene er det flere bokmålsbrukere enn i de fireårige. Språk og språkutvikling er et tema som stadig dukker opp. De fleste ser hvilken vei det går. Nynorsken taper langsomt terreng. Mange ser samnorsk som et naturlig framtidig endepunkt, andre maner til motstand.

Dette er en lærergenerasjon som opplever store endringer i sitt yrkesaktive liv. De første åra er for mange strie. De må flytte ofte, samle på vikarposter, bustaden er ofte en dårlig, kald og vindfull loftsleilighet i andre etasje over skolestua – med eller uten «skolejord». Mange møter de første åra elever som lever i sjukdom og fattigdom. Det er lus, tuberkulose, underernæring og mishandling og en rekke andre nevnte og unevnte sykdommer. Det er ikke alltid like lett å bare ha et pedagogisk fokus. Etter hvert

kommer velstanden. Skolen får gardiner, de får lærerværelse, til og med lenestoler og telefon. De er fornøyde. Ingen gir uttrykk for at de angrer på sitt yrkesvalg, men en viss uro kommer til uttrykk mot slutten av yrkeslivet. Det er blitt en helt ny type skole; det er ikke lenger deres skole. I begynnelsen er det mye lærerstolthet å lese både på og mellom linjene. Klagene over husværet de tilbys og de dårlige materielle skolerammene bunner ofte i en stolthet over hva de egentlig er verdt. De fortjener så mye bedre! Dette er det nærmeste en kommer et klasseperspektiv på yrke og arbeid. Samla sett uttrykker bøkene en aspirerende middelklasse-holdning. Det vi kan kalle et tradisjonelt arbeider-perspektiv på eget yrke fins nesten ikke.

Noen ser med glede på sentraliseringstendensene. De er glade for å få kollegaer, slippe å gå, sykle, ro eller ta buss eller bil til neste fådelte eller udelte skole, der de ofte er eneste lærer. Andre er mer skeptiske til stor-driftsfordelene, men alle ser ut til å se utviklinga som noe uavvendelig. Innføringa av 9-årig skole gir mange en oppdriftsmulighet. Da blir det tydeligere at det ligger prestisje i å «følge med oppover», dvs. å undervise «høyt» i systemet.

Mot slutten av 1950-tallet kommer sydenturer, bilkjøp og boligbygging. Politikk diskuteres i flere av klassene, og mange er overraskende åpne om sine partipreferanser. De fleste som signaliserer hvor de står, nevner Arbeiderpartiet, Kristelig folkeparti eller Venstre. Noen gir mot slutten av sitt lærerliv uttrykk for en følelse av statustap. De hadde større respekt før.

Overraskende mange har hushjelp. Dette er en opplysning som typisk nok nesten alltid kommer fram i breva til de kvinnelige lærerne. Det er de som merker dobbeltarbeidet, som lærer, mor og ektefelle. Skal de være lærere – og det vil de fleste – så trenger de hjelp i huset. Dette er likevel ikke uproblematisk. Når barna kommer, tar noen helt eller delvis permisjon, mange kombinerer mors- og lærerrolle. Da er hushjelp ofte en nødvendig salderingspost.

Flere av de utviklingstrekka som er blitt nevnt her, blir av og til satt inn i en større fortelling: allmennlærerens «fall» fra å være – nest lensmann og prest – blant bygdas fremste til å bli en som fyller en «ordinær» kommunal post. Lærerens symbolske kapital blir mindre. Fra å være – særlig om det var en mann – 17. maitaler, potensiell ordfører og innehaver av en rekke hverv, blir læreren en noe gråere kommunal tjenstemann med et

arbeidsfelt som «alle» gjerne ville ha sterke meninger om. Denne mulige deklasseringa er det noen, men ikke mange, spor av i breva. Tvert imot: De aller fleste av skriverne holder sin lærerfane høyt; de er stolte av sine kall og ser ved veis ende tilbake på sitt yrkesvalg og yrkesliv både med glede og stolthet.

Hvordan var de så som lærere? Det kan vi ikke si noe om. Sjølframstillinga i breva legger ikke skjul på at mange møtte utfordringer. Disiplin-diskusjonene særlig i begynnelsen av karrieren viser at noen tidvis har vært både hardhendte og autoritære. Det vanka både ørefiker, slag og «linjal-rapp». Samtidig er det en klar omsorgsdimensjon i læreridentiteten. Flere framstår milde og ettergiende, det gjelder å vise kristviksk «godhug». Andre strir med dette. De er vikarlærere i byklasser og strir med «godhugen». Disiplin er nødvendig.

Så å si alle står distansen ut. Det vi har tilgang til, er en sjølframstilling, kanskje også ei iscenesetting, overfor et klassefelleskap. Dette sjølframstilte helhetsbildet er likevel imponerende. Denne generasjonen har «brydd seg», de engasjerte seg i sin lærergering og i sine respektive lokalsamfunn. Dette er en «lærerhått» som de sjøl tilskriver Volda lærerskole og – i den grad ett navn skal nevnes – Erling Kristvik.

Kristvik knyttes gjerne til reformpedagogikk, aktivitetspedagogikk og arbeidsskolepedagogikk. Disse begrepa er, som vi tidligere har vært inne på, ikke uproblematiske i denne sammenheng. Det ordet lærerne bruker mest, er «arbeidsskole» Dette er vide begrep som kan omfatte relativt ulike pedagogikker. Det fins «mjuke» retninger og det fins «hardere». Kristvik sjøl forsøkte å balansere to ulike prinsipp han kalte «innplanting» og «utfalding». Innplanting knytta han til Francke-tradisjonen, pietismens pedagogikk med pugg og fysisk straff. «Utfalding» knytta han til Rousseau-tradisjonen, i moderne tid til Dewey og *vom Kinde aus*-pedagogikken, den barnesentrerte og individualistiske retninga. Kristvik tar avstand fra begge. Primært ønsker han seg en ny «innplantingspedagogikk», som er normstyrt gjennom mor, far og heimen, samfunnet, men samtidig må denne pedagogikken åpne seg for de «Gud-gjevne krefter i barnet» (Kristvik 1940). Kristviks versjon av reformpedagogikken er ut fra sitt norm-grunnlag ikke spesielt politisk progressiv på den måten reformpedagogikken ofte framstilles. Den Kristvik lærerne husker, er likevel han

som insisterte på hvor viktig det var å være «mjuk» og vise «godhug og hjartelag», noe de ofte strir med å oppfylle.

De kulla som fører brevbok, faller i tid sammen med det som ofte karakteriseres som reformpedagogikkens tid i norsk skole. I forskning og til dels i praksis var den blitt utvikla i tida mellom krigene. Den ble formelt skolens normgrunnlag gjennom Normalplanen i 1939. Som vi har sett, er det tydelige spor etter sentrale element i reformpedagogikken i Volda-lærernes diskusjon. De er innom både arbeidsbøker, gruppearbeid og tverrfaglig undervisning, som settes opp mot «pølsestapping», leskehøring og dsiplineringsutfordringer. Denne diskusjonen er tydeligst under deres første lærerår. Etterkrigstida var ut fra et pedagogisk iverksettingsperspektiv ingen gunstig periode for Normalplanen. Den kom på et ugunstig tidspunkt. Når en mer pedagogisk diskusjon etter hvert kom på 50- og 60-tallet, dreide det seg oftest om strukturelle og organisatoriske forhold (Birkeland 1993).

De lærerne som ble uteksaminert fra Volda, tilbakefører naturlig nok sin egen lærerprofil til *sin* lærerskole, si lærersosialisering. Lærergenerasjonen som blei uteksaminert mellom 1930 og 1950, er kanskje den siste som viser fram de kjennetegna som vanligvis er blitt tillagt «Volda-læreren»: målsak, avhold, kristendom og norsksdom. På alle disse felta opplever denne generasjonen at grunnlaget begynner å svikte. Nynorsken er i tilbakegang, avholdsbevegelsen likeså, en utad bekjennende kristen holdning privatiseres, og den tradisjonelle norsksdommen virker på mange etter hvert utdatert. Det er mange nyanser i dette store bildet. Noen møter den nye tida offensivt, f.eks. i møtene med den første generasjonen med innvandrerbarn, noen ser at de «har hatt si tid», og at det nå trengs andre koster. Men denne resignasjonen virker sjelden bitter. I minnorda er «plikttro» og «tolmodig» hedersbetegnelser.

Ett trekk skal framheves til slutt: Dette var en generasjon lærere med stor musikkinteresse og musikkglede. Den sunnmørske korkulturen viser igjen i dette materialet. Flere limer inn egne dikt med tonesetting. Severin Heien i 1934-kullet er en av dem. Han limer inn melodier han har komponert til tekster fra Petter Dass til Svein Ellingsen. Hans Sagevik, også han i 1934-kullet, skriver i et brev kort før han døde:

La meg runda av attersynet med nokre linjer om musikk, ein av livsens store verdiar. Enno sit det att musikalske minne frå Volda, og eg nemner i fleng: Holsvik med Köchel 331, Heien song så vakkert: «Ikke oss, ikke oss, o Herre» (pinsekantaten) – Vassbotten med Cavatine av Raff o.m.a. Og musikken har ikkje slept taket, og det fall seg slik at eg vart organist i Ræge kapell her i Sola, ein jobb eg hadde i over tjue år. Nokon stor kyrkjemusikar vart eg diverre ikkje, men det fekk greia seg – tida var slik.

Kilder

Primærmateriale

Brevbøkene, manuskript

Kull 1930–1934, A-klassen: Ett bind

Kull 1930–1934, B-klassen: Tre bind

Kull 1931–1935, B-klassen: Fire bind

Kull 1939–1941, B-klassen: Ni bind/permer

Kull 1940–1942, B-klassen: To bind

Kull 1945–1949: To bind

Minnebøker, utrykt

Digernes, Sivert 1883 (?). *Minder for S M Digerness.*

Gausdal, Johannes 1911 (?). *Minne fraa lærarskula i Volden.*

Litteraturliste

Andersen, Lars Erslev 1992. «Själ, framställning och självframställning.

Själviografi som genre och Søren Kirkegaards syn på sitt fötfattarskap».

Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos och Anni Vilkkö (red.). *Själviografi, kultur, liv.*

Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap: 81-103. Stockholm/

Skåne: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Arnekleiv, S.B. og K. Bakke (red.) 1948. *Arbeidsmåten i landsfolkeskolen. Handbok*

for lærarar i samla og fädelt skular. Oslo: Cappelen.

Asdal, Kristin, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riiser Gundersen,

Helge Jordheim, Tore Rem og Johan L. Tønnesson 2008. *Tekst og historie. Å lese*

tekster historisk. Oslo: Universitetsforlaget.

Avtrykk av lærerskolenes eksamensprotokoller vedkommende lærerprøven i året 1934.

Oslo: Grøndahl & Søn.

Ball, Stephen, Ivor Goodson 1992. *Teachers' Lives and Careers.* New York and

London: Teachers College, Columbia University.

Beite, Lars (red.) 1966. *Norske skolefolk.* Stavanger: Dreyer.

Berg, Fanny, M. Strømnes, M. Todal, A. og H.W. Tolstad (red.) 1954. *Aschehougs*

metodeverk, to bind: Aktuelle problem i folkeskolen og Aktivitetsmetode i fädelt

skole. Oslo: Aschehoug.

Berg Karlsen, Marianne 2001. «I Venskabs Paradiis». En studie i maskulinitet og

vennskap mellom menn. Den Norske Historiske Forening.

- Bergem, Peder 1985. *Erling Kristvik i strid for eit heilskapssyn på allmennlærerutdanninga 1919–1946*. Hovudoppgåve ved Universitetet i Trondheim, Volda Lærarhøgskule. (Skrift nr. 1 i Volda lærarhøgskules skriftserie.)
- Bergem, Peder (red.) 1995. *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*. Volda: Høgskulen i Volda.
- Bergem, Peder 1995a. «Kristvik-tida (1930–1946)», Bergem, Peder (red.). *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*: 125–157. Volda: Høgskulen i Volda.
- Bergem, Peder 1995b. «Kaarstad-tida (1895–1927)», Bergem, Peder (red.). *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*: 85–119. Volda: Høgskulen i Volda.
- Bergem, Peder (red.) 1998. *Tilsette ved Volda lærarskule 1895–1994, Tillegg til jubileumboka Forkynning, fellesskap, forskning, Volda lærarskule 1895–1995*. Volda: Høgskulen i Volda.
- Bergem, Peder 2000. «Skulemann og bygdehovding». Kjolås, Harald (red.). *100 år 100 namn. Personer som har preget hundreåret på Nordvestlandet*: 154–156. Ålesund: Sunnmørsposten Forlag.
- Birkeland, Narve 1993. *Reformpedagogikken og kvardagslæraren. Eit studium av Norsk skuleblad og Vår skole 1936–1947*. Volda: Volda lærarhøgskule/ Møreforskning.
- Birkemo, Asbjørn 1990. *Kampen om kateteret. Skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940–1945*, Oslo: Unipub forlag.
- Brigde i og tillegg til Normalplan for landsfolkeskulen som skal gjelda for folkeskulen i Volda 1945* (u.å.). Volda: Aarflots prenteverk.
- Butt, Richard et al. 1992. «Collaborative autobiography and the teacher's voice». Ivor F. Goodson (ed.). *Studying Teachers' Lives*: 18–50. New York and London: Teachers College Press.
- Dahl, Hans Fredrik og Øyvind Sørensen (red.) 2004. *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter krigen*. Pax: Oslo.
- Dahl, Helge 1959. *Norsk lærerutdanning fra 1814 til i dag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Espeland, Arne (red.) 1934. *Norske skolefolk*. Dreyer:Stavanger.
- Fangen, Ronald 1935. *En kristen verdensrevolusjon. Mitt møte med Oxfordgruppebevegelsen*. Oslo: Gyldendal.
- Fet, Jostein 1995. *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fet, Jostein 2003. *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Finnes, Jørgen, tilrettelagt av Kjell-Arild Madssen 2013. «Da Jørgen Finnes vart lærar». *Voldaminne, Årsskrift 2013*: 195–199. Volda: Volda Sogelag.
- Flå, Raket, tilrettelagt av Kjell-Arild Madssen 2014. «Minne frå lærarskulen 1939–1941». *Voldaminne, Årsskrift 2014*: 193–203. Volda: Volda Sogelag.

- Frykman, Jonas 1992. «Biografi och kulturanalys». Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos, och Anni Vilkkö (red.). *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*: 241–265. Stockholm/skåne: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Furseth, Martin 2011. «Journalist Digernes frå Ørsta», Rønning, Roar (red.). *Hovdebygdingar – med sol i sinn og sans*: 173–199. Hovdebygda soge- og velferdslag. (Skrift nr. 20 i serien «Mi gamle grend».)
- Goethe, Johann Wolfgang 1967. *Diktning og sannhet*. Oslo: Ernst G. Mortensons forlag.
- Goodson, Ivor 2000. *Livshistorier – kilde til forståelse av utdanning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Goodson, Ivor (ed.) 1992. *Studying Teachers' Lives*, New York and London: Teachers College, Columbia University.
- Goodson, Ivor and Pat Sikes 2001. *Life History Research in Educational Settings. Learning from lives*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Goodson, Ivor F. og Ulf Nyman 2003. *Livshistoria och professionsutveckling. Berättelser om lärares liv och arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Gullestad, Marianne 1996. *Hverdagsfilosofer. Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagemann, Gro 1992. *Skolefolk. Lærernes historie i Norge*. Ad Notam Gyldendal.
- Hagen, Ingerid 2009. *Oppgjørets time. Om landssvikoppjørets skyggesider*. Oslo: Spartacus.
- Halvorsen, Henrik 1999. *Hundre år på lag med lærerutdanningen, 1899–1999*. Forskerforbundets Forening for Lærerutdanning.
- Hasle, Eivind 1994. «'Rolf Rimes dagbok'. Ein hallingdøls oppleving av Volda-samfunnet 1914-1918». *Voldaminne. Årsskrift 1994*: 22–43. Volda: Volda Sogelag.
- Hasle, Eivind 1995. «Volda lærarskule – eit veksthus for edruskapsarbeid?». Bergem, Peder (red.). *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*: 351–363. Volda: Høgskulen i Volda.
- Høydal, Reidun 1994. *Norskdøm og kristendom. Volda lærarskule 1895–1920. Kulturelle mønster i bakgrunn, elevrekruttering og skulemiljø*. Hovudoppgåve i historie. Universitetet i Oslo.
- Høydal, Reidun 1995a. *Periferiens nasjonsbyggjarar. Vestlandslæraren og Volda lærarskule 1885–1920*. Oslo: Noregs forskingsråd. (KULTs skriftserie nr. 39.)
- Høydal, Reidun (red.) 1995b. *Nasjon – region – profesjon. Vestlandslæraren 1840–1940*. Oslo: Noregs forskingsråd. (KULTs skriftserie nr. 45.)
- Høydalsnes, Harry 1995. «1. februar i Volda 1945 og litt til – den store arrestasjonen». *Voldaminne Årsskrift 1995*: 43–72. Volda: Volda Sogelag.

- Indresøvde, Eivind 1995. «Lærarskolen – 'eit hushald'», i Bergem, Peder (red.). *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*: 307–326. Volda: Høgskulen i Volda.
- Jarlert, Anders 1995. *The Oxford Group, Group Revivalism, and the Churches in Northern Europe, 1930–1945, with Special Reference to Scandinavia and Germany*. Lund: Lund University Press.
- Jenshus, Gunnar 1986. «Læreraksjonen 1942». Solheim, Knut (red.). *Skolen 1986. Årbok for norsk skolehistorie*: 28–42. Oslo: NKS-forlaget.
- Kjeldstadli, Knut 1986. «Ikke hodeløse, ikke hjerteløse, ikke kroppsløse». Reiersen, Elsa og Dagfinn Slettan (red.). *Mentalitetshistorie – muligheter og problemer*: 92–116. Trondheim: Norsk Historikerforening, Tapir.
- Kristvik, Erling 1939. «Normalplan for folkeskolen» i *Norsk Skoleblad* 6/50: 995–998.
- Kristvik, Erling 1925, 1941, 1946 og 1953. *Læreryrket. Innføring i pedagogikk*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Kristvik, Erling 1937, 1940, 1945, 1952. *Sjelelære. Pedagogisk psykologi*, Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Kristvik, Erling 1939, 1945, 1951. *Elevkunne. Pedagogisk psykologi II*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Kristvik, Erling 1954. «Landsskule-læraren». Berg, Fanny, M. Strømnes, A. Todal og H.W. Tolstad (red.). *Aschehougs metodeverk, Aktuelle problem i folkeskolen*: 397–420. Oslo: Aschehoug.
- Kristvik, Erling 1936. «Uptakingsprøva ved lærarskolen». *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*: 15–27 og 70–82.
- Kristvik, Erling 1946. «Volda-vener!» (overskrift), trykt informasjonsark om planlagt tidsskrift/meldingsblad, *Folk og skule: problem – prinsipp – program*, signert Erling Kristvik, Volda 10. september 1946.
- Kvalbein, Inger Anne 2003. «Norsk allmennlærerutdanning i historisk perspektiv». Karlsen, Gustav E. og Inger Anne Kvalbein (red.). *Norsk lærerutdanning. Søkelys på allmennlærerutdanningen i et reformperspektiv*: 24–41. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvam, Vegard 2009. *Livsnær skole. En studie av Erling Kristviks pedagogiske engasjement for fådelt landsfolkeskole*. Doktoravhandling. Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Kvam, Vegard 2013. *Skolefronten. Einar Høigård og norske læreres kamp mot nazismen*. Oslo: sap/ Scandinavian Academic Press.
- Kårstad, Olav 1970. «Volda lærarskole i tida 1861–1930». *Volda lærarskule 1895–1970*. Volda: Volda lærarskule.
- Lange, August 1947. *Hvem blir lærere – og hvorfor*. Oslo: Gyldendal.
- Madssen, Kjell-Arild 2016. «Levd lærarliv: Johannes A. Folkestad fortel». *Voldaminne, Årsskrift 2016*:129–142. Volda: Volda Sogelag.

- Madssen, Kjell-Arild 2020. *Erling Kristvik – en nasjonal strateg?* Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Meløy, Lydolf Lind 1996. *Minne frå eit langt liv*. Sarpsborg: L.L. Meløy.
- Mowinckel, Sigmund og Eiliv Skard 1937. *Målstrid og kristendom*. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- Myklebust, Per I. 2000. «Erling Kristvik – liv og lære». *Voldaminne 2000*: 44–61. Volda: Volda sogelag.
- Nerbøvik, Jostein 1996. *Krigsår og motstandsvilje 1940–1945*. Volda: Volda kommune.
- Nøkleby, Berit 1995. *Holdningskamp*, bind 4 av Skodvin, Magne (red.). *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940–1945*. Oslo: Aschehoug.
- Roos, J.P. 1992. «Livet – berättelsen – samhället: en bermudatriangel?». Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos og Anni Vilkkko (red.). *Självbioografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*: 181–197. Stockholm/Skåne: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Sandmo, Erling 2015. *Tid for historie. En bok om historiske spørsmål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stafseng, Ola 1996. *Den historiske konstruksjonen av moderne ungdom. Om ungdom som forskningsobjekt i vitenskaps- og utdanningshistorisk belysning*. Cappelen Akademisk Forlag/UNGforsk.
- Strømme, Ole 1933–1935. «Annal for Skolelærere. Første Aargang 1807». *Norsk pedagogisk årbok* 1933: 124–126, 146–153, 1934: 69–73, 215–229 og 1935: 39–44.
- Strømme, Ole 1934. «Merknader til 'Annal for Skolelærere 1807, første Aargang'». *Norsk pedagogisk årbok* 1934: 66–69.
- Strømnes, Martin 1970. «Volda lærarskule som reformsentrum, 1930–1946». *Volda lærarskule 1895–1970*: 82–172. Volda: Volda lærarskule.
- Strømnes, Martin 1982. *Kristvik-skolen. Reformpedagogikk og praktisk problemløysing*. Oslo: Aschehoug.
- Strømnes, Åsmund Lønning og Harald Flø 1995. «Statsøvingsskulen i Volda». Peder Bergem (red.). *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*: 235–264. Volda: Høgskulen i Volda.
- Strømnes, Åsmund Lønning 2006. *Folkeskulelærarar i Fattig-Noreg*. Trondheim: Tapir Akademisk.
- Søbye, Espen 2012. «Hva er en arkivstudie?». Anders Johansen (red.). *Kunnskapens språk. Skrivearbeid som forskningsmetode*: 131–144. Oslo: sap (Scandinavian Academic Press).
- Sødal, Helje Kringlebotn 2013. *Norge i brann. Oxfordbevegelsen 1934–1940*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Todal, Anders 1952. «Erling Kristvik». Vatne, Astrid, M. Strømnes og Per I. Myklebust (red.). *Festskrift til rektor Erling Kristvik på Sytti-årsdagen*: 3–19. Oslo: Olaf Norlis forlag.

- Tveiten, Asbjørn 1994. *Private lærarskular 1890–1947 med fokus på dei kristelege skulane Notodden, Volda, Oslo og Nidaros*. Bergen: Norsk lærarakademi.
- Vatne, Astrid, M.Strømnes og Per I. Myklebust 1952. *Festskrift til rektor Erling Kristvik på Sytti-årsdagen*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Volda lærarskule 25 år, 1895–1920* 1920, Volda: Gjærders prenteverk.
- Volle, Johannes 1995. «Lagslivet gjennom 100 år». Peder Bergem (red.). *Forkynning, fellesskap, forskning. Volda lærarskule 1895–1995*: 329–350. Volda: Høgskulen i Volda.
- Vaage, Sveinung 2004. «Erling Kristvik. Pedagogikk som kulturell modernisering og folkedanning». Thuen, Harald og Sveinung Vaage (red.). *Pedagogiske profiler. Norsk utdanningstenkning fra Holberg til Hernes*: 137–158. Oslo: Abstrakt forlag.
- White, Hayden 1987. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Øverlid, Rasmus (R.Ø.) 1920. «25 år. – Minne og saga». *Volda lærarskule i 25 år 1895–1920*: 8–12. Volda: Gjærders Prenteverk.
- Aarset, Terje 2017. «Mori syng – eit 90-årsjubileum». *Voldaminne 2017*: 57–65. Volda: Volda Sogelag.
- Åm, Olav 1998. *Fykande frø*. Leikanger: Skald.

Tidligere utgivelser i *Kyrkjefag Profil*

- Nr. 1: Jan Ove Ulstein og Per M. Aadnanes (red.): «Jeg gikk meg over sjø og land...». *Bidrag til kyrkjefaga. Festskrift til Ottar Berge på 65-årsdagen* (2001).
- Nr. 2: Jan Ove Ulstein (red.): *Kateketen i fokus. Nokre perspektiv på katekettenesta* (2001).
- Nr. 3: Per M. Aadnanes (red.): *Kyrkjeleg undervisning og utdanning. Ein konferanserapport* (2003).
- Nr. 4: Torrey Seland: *Paulus i Polis. Paulus' sosiale verden som forståelsesbakgrunn for hans liv og forkynnelse* (2004).
- Nr. 5: Jan Ove Ulstein (red.): *Ungdom i rørsle 1. Aktørar og arbeidsformer* (2004).
- Nr. 6: Jan Ove Ulstein (red.): *Ungdom i rørsle 2. Faglege perspektiv og utfordringar* (2004).
- Nr. 7: Birger Løvlie: «Kor mykje stort...». *Matias Orheim, hans bidrag til vestnorsk kultur- og kristenliv* (2007).
- Nr. 8: Ottar Berge: *Åndene og Ånden. Refleksjoner omkring møtet mellom afrikansk religion og kristen livsforståelse* (2008).
- Nr. 9: Ralph Meier, Birger Løvlie og Arne Redse (red.): *Danning, identitet og dialog. Festskrift til Jan Ove Ulstein og Per M. Aadnanes* (2009).
- Nr. 10: Torrey Seland (red.): «Lær meg din vei ...». *Kristen trosopplæring i går og i dag. En historisk oversikt* (2009).
- Nr. 11: Bjørn Sandvik: *Språkstrid og salmesang – Vår nynorske salmeskatt* (2010).
- Nr. 12: Arne Redse: *Kinesisk religion og religiøsitet* (2010).
- Nr. 13: Per Halse mfl. (red.): *Guds folk og folkets Gud. Festskrift til Birger Løvlie* (2011).
- Nr. 14: Jan Ove Ulstein og Per Magne Aadnanes (red.): *Vegar i vegløysa. Ungdom, identitet, og livssynsforming i det postmoderne* (2011).
- Nr. 15: Tormod Engelsen mfl. (red.): *Nye guder for hvermann. Femti år med alternativ spiritualitet* (2011).
- Nr. 16: Per Halse: *Gudsord og folkespråk. Då nynorsk vart kyrkjemål* (2011).
- Nr. 17: Asbjørn Simonnes (red.): *Digital trusopplæring* (2011).
- Nr. 18: Torleiv Austad, Ottar Berge og Jan Ove Ulstein: *Dømmekraft i krise? Holdninger i kirken til jøder, teologi og NS under okkupasjonen* (2012).
- Nr. 19: Knut-Willy Sæther (red.): *Kristen spiritualitet. Perspektiver, tradisjoner og uttrykksformer* (2013).

- Nr. 20: Bente Afset, Kristin Hatlebrekke og Hildegunn Valen Kleive (red.): *Kunnskap til hva? Om religion i skolen* (2013).
- Nr. 21: Brynjulf Hoaas: *The Doctrine of Conversion in the Theology of Martin Chemnitz. What It Is and How It Is Worked* (2013).
- Nr. 22: Tom Erik Hamre, Erling Lundeby og Arne Redse (red.): *Barnetro og trosopplæring. Festskrift til Egil Sjøstad på 65-årsdagen* (2014).
- Nr. 23: Knut-Willy Sæther og Karl Inge Tangen (red.): *Pentekosale perspektiver* (2015).
- Nr. 24: Bente Afset, Birger Løvlie og Arne Helge Teigen (red.): *Festskrift til Arne Redse* (2015).
- Nr. 25: Gunnar Innerdal og Knut-Willy Sæther (red.): *Festskrift til Svein Rise* (2015).
- Nr. 26: Brynjulf Hoaas: *The Gift of The Lord's Supper* (2016).
- Nr. 27: Egil Sjaastad: *Carl Fr. Wisløff. Presten som ble misjonsfolkets professor* (2016).
- Nr. 28: Anders Aschim, Olav Hovdelien og Helje Kringlebotn Sødal (red.): *Kristne migranter i Norden* (2016).
- Nr. 29: Bente Afset, Birger Løvlie og Arne Redse (red.): *Toleranse – religion – konflikt* (2017).
- Nr. 30: Knut-Willy Sæther: *Naturens skjønnhet. En studie av forholdet mellom estetikk, teologi og naturvitenskap* (2017).
- Nr. 31: Svein Rise: *Treenig teologi – historisk, systematisk, kontekstuell* (2017).
- Nr. 32: Njål Skrunes, Gunhild Hagesæther og Bjarne Kvam (red.): *Kristne grunnskoler. Begrunnelse – innhold – handlingsrom* (2018).
- Nr. 33: Bente Afset, Arne Redse og Anders Aschim (red.): *Religion og etikk i skole og barnehage* (2019).
- Nr. 34: Andreas Aarflot: *Varslingsklokken. Berte Kanutten Aarflot – bondekone og vekkerøst* (2020).
- Nr. 35: Gunhild Hagesæther, Gunnar Innerdal og Bjarne Kvam (red.): *NLA Høgskolen. Fagutvikling og sjølvforståing på kristen grunn* (2020).
- Nr. 36: Birger Løvlie, Per Halse og Kristin Hatlebrekke (red.): *Tru på Vestlandet. Tradisjoner i endring* (2020).
- Nr. 37: Knut-Willy Sæther og Anders Aschim (red.): *Rom og sted. Religionsfaglige og interdisiplinære bidrag* (2020).

